LEIPZIGER STUDIEN

ZUR

CLASSISCHEN PHILOLOGIE

HERAUSGEGEBEN

VON

O. RIBBECK H. LIPSIUS C. WACHSMUTH

FÜNFZEHNTER BAND

Erstes Heft.

LEIPZIG
VERLAG VON S. HIRZEL
1893.

Digitized by the Internet Archive
in 2024

https://archive.org/details/leipziger-studien-zur-classischen-philologie_1893_15_1

INHALT.

Seite

OTTO SCHILLING, De legionibus Romanorum I. Minervia et XXX. Ulpia 1

CAROLUS BRANDSTAETTER, De notionum *πολιτικὸς* et *σοφιστὴς* usu rhetorico 129

OTTO FIEBIGER, De classium Italicarum historia et institutis . 275

OTTO SCHILLING, Addenda 462

DE
LEGIONIBUS ROMANORUM
I. MINERVIA ET XXX. ULPIA.

SCRIPSIT

OTTO SCHILLING.

Duabus de causis permulta, quae ad legiones Romanorum pertinent, vel in dubio adhuc relicta vel omnino non sunt tractata, quarum altera est, quod nostri demum saeculi viri docti cura intentiore singularum legionum historias enarrare coeperunt, altera, quod hac potissimum aetate haud pauci lapides vel recens effossi vel accuratius descripti sunt.

Quod quidem maxime valet in iis legionibus, quae in Germania castra stativa habuerunt, ut haud alienum mihi visum sit res gestas casusque duarum illarum legionum, quae per saecula in Germania Inferiore tendentes idem fere gesserunt et passae sunt, legionum I. Minerviae et XXX. Ulpiae, una disputatione persequi.

CAPUT I.*)

De origine et nominibus legionis I. Minerviae.

§ 1. De origine legionis.

A quaestione omnium sine dubio difficillima nobis incipiendum est; quae cum in historia legionis describenda quasi fundamentum sit, quo neglecto opus vel perfectum stare nequeat, quid in utramque partem de uniuscuiusque sententia dicere fas sit, accuratissime est inquirendum.

Cuinam imperatori originem debeat legio I. Minervia, hoc certe satis constat. Cassius enim Dio in libri LV. capite 24 disertis verbis tradit Domitianum *τὸ πρῶτον* (sc. *στρατόπεδον*) *τὸ Ἀθηναῖον τὸ ἐν Γερμανίᾳ τῇ κάτω* constituisse; neque vero si hoc testimonio careremus, dubium esse posset, quoniam

---

*) Singulos viros doctos suis locis laudabo. Hic eos tantum enumerare satis habeo, qui plura de legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia protulerunt:

Grotefend: „legio" in Pauly Realencycl. IV. p. 871 sqq. et 901 sqq.

Borghesi: „Sulle iscrizioni del Reno" in „oeuvres complètes" vol. IV. p. 202 sqq.

Pfitzner: „Geschichte der römischen Kaiserlegionen von Augustus bis Hadrianus." 1881.

Ritterling: „De legione Romanorum X. Gemina". Diss. Lips. 1885.

Libris atque fontibus praeterea usus sum his potissimum:

Corpore inscriptionum Latinarum (soli voluminum numeri notantur);

Ephemeridis epigraphicae voll. I.—VIII. (Eph. ep.);

Brambachii corpore inscriptionum Rhenanarum (Bramb.);

Wilmannsii exemplis inscriptionum Latinarum (Wilm.);

Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande 1—93 (B. J.).

omnium imperatorum ipsum Domitianum Minervam deam maxime habuisse in deliciis haud ignoramus[1]), quippe qui in illius honorem et templa consecraverit et nummos percusserit plurimos et ludos constituendos curaverit Quinquatria, quae summa pompa caerimoniaque sollemni esse celebrata testes sunt Suetonius[2]), Cassius Dio[3]), Statius[4]), Martialis.[5])

Quo vero tempore quaque de causa Domitianus legionem I. Minerviam conscripserit, neque Cassius Dio neque alii rerum scriptores docent; ne tituli quidem, summum mehercle in omnibus antiquitatis quaestionibus subsidium, hac in re indaganda nos satis adiuvant, cum pauci tantum aetatis Domitianae ad illam legionem pertinentes reperti sint, eique tam difficiles ad interpretandum[6]), ut non desint, qui ne unum quidem exstare arbitrentur.[7])

Itaque nullius admirationem movebit inter viros doctos de hac re esse litem. Sed suo iure mirabitur quispiam, quod tanta exstitit controversia, ut de decennii fere spatio certaretur; Rothius[8]) enim censuit legionem I. Minerviam anno 846/92 esse conscriptam, contra is, qui nuper in appendice de hac legione verba fecit, Ritterlingius[9]) demonstrasse sibi

1) Etenim Cassius Dio LXVII. 1 haec memoriae tradidit: *Θεῶν μὲν γὰρ τὴν Ἀθηνᾶν ἐς τὰ μάλιστα ἠγάλλε.* Suetonius v. Dom. cap. 15: „Minervam, quam superstitiose colebat, somniavit excedere sacrario negantemque ultra se tueri posse." — Quintil. inst. orat. X. 1, 91: „Cui magis suas artes aperiret *familiare* numen Minervae."

2) V. Domit. cap. 4: „Celebrabat et in Albano quot annis Quinquatria Minervae, cui collegium instituerat, ex quo sorte ducti magisterio fungerentur ederentque eximias venationes et scaenicos ludos, superque oratorum ac poetarum certamina."

3) l. l.: *καὶ διὰ τοῦτο καὶ τὰ Παναθήναια μεγάλως ἐώρταζε, καὶ ἐν αὐτοῖς ἀγῶνας καὶ ποιητῶν καὶ λογογράφων μονομάχων τε κατ' ἔτος ὡς εἰπεῖν ἐν τῷ Ἀλβανῷ ἐποίει.*

4) Silv. III. 5, 28; IV. 2, 64 sqq., 5, 24; V. 3, 227 sqq.

5) IX. 23.

6) cf. infra p. 11 sqq.

7) cf. Freudenberg B. J. 57, 80.

8) In „Mittheilungen der Gesellschaft für vaterländische Alterthümer in Basel" I. p. 18.

9) p. 72 et in indice I. A.

videtur post annum 837/83 non potuisse eam constitui. Quibus terminis omnes, quae de hac re prolatae sunt sententiae [1]), circumcluduntur.

At certissimo argumento vetamur statuere post annum 842/88 legionem esse creatam. Hoc enim anno legionem I. Minerviam in seditione Antonii Saturnini [2]), legati Germaniae Superioris, opprimenda ita esse versatam, ut cognomine „Piae Fidelis" a Domitiano ornaretur, ex antiquissimis eius titulis luculentissime apparet. Quae quamquam nuper a Ritterlingio (p. 13 sqq.) sagacissime et optime sunt demonstrata, tamen hoc loco nobis sunt repetenda. Ille enim cum de legione X. Gemina ageret, obiter, licet argute sagaciterque, de legione I. Minervia disputavit, ut nonnulla iam restent, quae de ea in medio reliquit.

Itaque ut summam rei proponam, totum Inferiorem exercitum, id est legiones I. Minerviam, VI. Victricem, X. Geminam, XXII. Primigeniam simulque classem Germanicam in seditione Antonii Saturnini, cum Domitiano imperatori fidem et sacramentum servassent, cognomine „Piarum Fidelium" exornatas esse hinc efficitur:

Uno eodemque tempore omnes illas legiones et classem Germanicam cognomen illud accepisse facile probatur cum ex titulis in vallis „Brohl" prope Antunnacum lautumiis repertis (cf. p. 9 sqq.), in quibus omnes „Piae Fideles" cognominantur, tum ex aliis singularum legionum [3]) haud paucis aetatis Traiani, rarioribus Domitiani.

---

1) cf. Schiller „Röm. Kais. Gesch." I. p. 532; Mommsen „Röm. Gesch." V. p. 133 adn. 1; Aschbach „Wien. Sitz. Ber." XX. (1856) p. 326; Pfitzner pp. 77. 134. 221; Asbach „Westd. Zeitschr." III. p. 18 adn. 11; Klein B. J. 25, 88sq.

2) Quae quo anno facta sit, postquam diu haesitarunt viri docti, nunc videtur inter omnes constare; quod effectum est actis potissimum fratrum Arvalium anni 843/89, quibus illorum sententia probatur, qui censuerunt hieme inter annos 842/88 et 843/89 seditionem et ortam esse et sedatam. Accuratissime omnes, qui de hac re disputarunt, viros doctos enumeravit Ritterl. p. 12 adn. 1, quem quaeso inspicias.

3) cf. Ritterl. ind. I. B.

Iam quaestio exoritur, quaenam illis legionibus occasio fuerit tantum sibi fidei et religionis praemium comparandi. Et bella quidem permulta eaque gravia invenies a Domitiano Nerva Traiano variis cum gentibus variis de causis eventu vario gesta, sed nullum, in quo pietatem fidelitatemque manifestandi facultatem adeptae sint legiones, nisi seditionem Antonii Saturnini. Primo enim saeculo nondum abusus [1]) ille temporum posteriorum irrepserat, ut propter res in bello externo bene gestas legiones cognomine „P. F.“ ornarentur, sed rarus erat ornatus et plenus propria illa et nativa, quam prae se fert, dignitate (cf. Cass. D. LX. 15). Nam si omnes perlustraveris legiones, tres tantum invenies, quae saeculo primo cognomine „P. F.“ exornatae sunt: VII. et XI. Claudias, quae in seditione Furii Camilli Scriboniani fide religioneque integra servata Claudii imperatoris imperium defenderant [2]), et II. Adiutricem, quae ab initio ipso a Vespasiano „P. F.“ nominata videtur esse [3]), quod conscripta erat ex classiariis, qui omnium primi ad Vespasianum desciscentes optime de eo erant meriti. Itaque cum quattuor uno fere tempore legiones eiusdem provinciae et classem una Germanicam (quae sola omnium classium hoc honore affecta est) eodem cognomine „Piarum Fidelium“ exornatas fuisse constet, non solum non temeritatis videtur esse, sed etiam necessarium concludere his omnibus propter eandem rem gestam insigne illud nomen esse inditum. Quod quam verum sit, etiam inde perspicitur, quod iisdem legionibus ab

1) Si enim tecum computaveris, quaenam illis cognominibus insit vis et origo, concedes, credo, eas tantum suo iure sic esse appellatas legiones, quae quoquo modo contra imperatorem rebellantibus pio fidelique animo restiterant. — Nam alia haud pauca in usu erant cognomina, quibus, quae in bellis externis laude dignas se praestiterant legiones, ornabantur: Victricis, Fortis, Firmae, Felicis, Constantis.

2) cf. Cassius Dio LX. 15, 3: *Κλαύδιος δὲ τέως μὲν πάνυ κατέδεισεν .... τότε δὲ ἀναθαρσήσας τοὺς μὲν στρατιώτας ἄλλοις τέ τισιν ἠμείψατο καὶ τῷ τὰ πολιτικὰ αὐτῶν στρατόπεδα, τό τε ἕβδομον καὶ τὸ ἑνδέκατον, καὶ Κλαυδίεια καὶ πιστὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ πρὸς τῆς βουλῆς ἐπονομασθῆναι κ. τ. λ.*

3) cf. Ritterl. ind. II.

imperatore grato ipsius cognomen „Domitianae“ additum est, de quo infra p. 12 disputabimus.

Sed ii, qui censuerunt legionem I. Minerviam post annum 842/88 esse conscriptam, adiuvari videntur titulo Bramb. 680 (n. 70) in valle „Brohl“ reperto, quem post annum 854/100 esse positum nomine Acutii, consulis suffecti anni 854/100, demonstratur.[1]) Nam hoc in titulo, quem vexillarii legionum I. Minerviae, VI. Victricis, X. Geminae, alarum, cohortium, classis Germanicae Herculi Saxano sacrarunt, legio I. caret cognomine „P. F.“, unde si quis concluserit illo tempore legionem cognomine nondum fuisse exornatam, suo iure fecerit. Ut enim per se consentaneum est cognomen tam rarum, tam honorificum illa aetate, tam brevi temporis spatio post praemium acceptum intermisso non neglegi in titulis legionum, ita plane absurdum est cogitare alteram legionem in eodem titulo cognomine suo „P. F.“ esse insignitam, alteri quamvis eodem cognomine exstructae dimidium tantum honoris tribui; legit enim Brambachius „leg. I. M. F.“

Haec suo iure aliquis concluserit, dico; sed videamus, num re vera genuina lapidis fuerit lectio, quam Brambachius et ante eum Kannegieterus statuerunt; nam cum „litterae tituli pleraeque omnes perditae et atramento refictae“ sint, non securo animo in iis, quae viri docti viderunt, acquiescendum, sed accuratissima indagatione res denuo inquirenda est.[2]) Titulus quidem, qui servatur in curia Neomagensi, hodie multo est corruptior quam Kannegieteri aetate, ut vir doctissimus Carolus Zangemeister, qui novum fecit ectypum, roganti mihi

1) Nam ut dubitari nequit, quin Acutius idem sit atque Acutius Nerva consul suffectus anni 854/100, ita fieri non potuit, ut ante consulatum Germaniam Inferiorem regeret, quod Freudenbergius, cum primo quidem contradixisset, postea ab Urlichsio (B. J. 36, 100 sqq.) refutatus concessit (B. J. 38, 93 sqq.). — Atque Ritterlingius (p. 40 sq.) formulae „quae sunt sub ....“ usu rationeque in titulis accuratissime examinatis demonstravit *legatum* re vera fuisse Acutium neque de munere praepositi vel praefecti posse cogitari.

2) Breviter quae secuntur iam perstrinxit Ritterlingius (p. 39 adn. 5), nec tamen pertractavit quaestionem neque diiudicavit.

rescripserit ne vestigia quidem litterarum apparere iis tituli locis, qui ad hanc quaestionem pertinent. Sed aliter Fortuna nos valde adiuvit, cum ex duobus titulis ibidem ab iisdem fere vexillariis eodemque tempore — sub eodem scilicet Q. Acutio legato, Iul. Cossuto centurione — dedicatis (Bramb. 660 et 662) eas liceat restituere litteras, quae in hoc lapide sunt detritae vel difficiles lectu.

Age vero conemur quae fuerit lectio genuina enucleare. Sunt autem tituli apud Brambachium hi:

T H · ERC
L · VI · VI · P F · L X
G P · F · L · XXII P R P
E T · A L C O · C L *
Q · S · Q · A C V T
S V · C V M · I *
C O S S V T I
X L V I V I C
P · F

Bramb. 660.

I O M
ET HER SAX
VEXIL
L · VIVIC F L X G F
ET · AL · CO · CLAG
F Q S O A C V T
S V · C V · M I V L
C O S S V T I · > ·
· L V I V I C · F

Bramb. 662.

H ⌐ R C V S A
V E X I L ⌞ A R
L I M F L V I V ' C T
L X G P Ǝ A L C O I
C L Q S O A C V T
S V C V M I V L I
C O S S V T I [Y] L V I
V I C P I

Bramb. 680. (n. 70)

In titulis igitur Bramb. 660 et 662 legiones VI. X. XXII. videmus ornatas cognomine „P. F.“ ad unam omnes, ut in altero titulo P F quadratarius insculpserit, in altero F vel F ligaturam. In illo autem lapide Bramb. 680 (n. 70) Brambachius Kannegieterum secutus legioni I. Minerviae attribuit cognomen **F**, legioni X. Geminae **P**, VI. Victrici primum quidem nullum, deinde **P I**, quod quin **P F** fuerit in dubium vocare non licet.[1]) Quoniam autem intellegi nequit, cur eadem legio X. Gemina sub eodem Q. Acutio ab iisdem fere militibus bis „P. F.“ nominata in hoc titulo dimidio cognominis amisso „Pia“ dicta sit, atque patet in versu tertio L V I V I C **T** male lectum esse, quia eadem legio omnibus fere in titulis **V I C P F**, semel **V I P F** (Bramb. 660, 2), numquam **V I C T** nominatur, elucet in hoc titulo esse legendum

in versu tertio: V I V I C F pro V I V I C T
in versu quarto: L X G F pro L X G P.

Quae quidem emendationes certae et necessariae esse videntur, quippe quae testes quasi habeant titulos illos cognatos; iam restat, ut cognomen illud L I M F quid sibi velit quaeramus, ad quod defendendum Freudenbergius contulit tegulas duas Bonnae repertas: L E G I **F M**[2]), quod idem esse atque L I M F probare studuit. Quamquam enim eum non fugit ordinem cognominum esse inversum, tamen non intellexit ordine mutato etiam sententiam esse mutatam[3]); immo et hic et istic F compendium confidenter interpretatur „Fidelis“.

Sed numquam si quid video „Fideles“ cognominatae sunt

---

1) Kannegieterus (Post. p. 170) et Janssen (B. J. 7, 44_9) legendum esse censuerunt P C (ponendum curaverunt); quod ad titulos sepulcrales magis quam ad dedicationem deo factam quadrare mihi videtur.

2) Idem Freudenbergius eas edidit in „Festschrift zu dem internationalen Kongress für Alterthumskunde und Geschichte zu Bonn im Sept. 1868“ p. 26.

3) Nam quod dixit l. l. p. 73: „doch mit dem Unterschiede, dass auf beiden das F. dem M.(inervia) vorgesetzt ist, was wohl daher rühren mag, dass die Ziegler bei den Stempeln bewegliche Typen gebrauchten, während die Töpfer meist hölzerner Formen sich bedient zu haben scheinen“, rationem et viam plane neglexit.

illa aetate[1]) legiones, si fidem aliquo modo praestiterant, sed „Piae Fideles“ semper, ita quidem, ut F cognomine, si legitur solum, „Felix“ potius vel „Firma“ significetur. Igitur si recte se haberet F cognomen, legio I. Minervia „Firma“ (vel „Felix“) intellegenda esset. Multo autem gravius est, quod L E G I F M interpretatus est: *„leg. I. Fidelis Minervia.“* Inauditum enim et plane absurdum est legionis cognomen nativum et proprium a dea petitum postponi alteri, quo per tempus tantum legio ornata est. Immo littera F duarum illarum tegularum sine dubio ad „*F*laviam“ domum attinet, ut eo magis mirer Freudenbergium in hac re tam vehementer erravisse, quod et ipse in explicando alio titulo B. J. 57, 70 (n. 50) (quem p. 12 accuratius tractabimus) hac interpretatione usus est, collatis legione IIII. F. F. = „Flavia Felice“ et cohorte I. F. D. = „Flavia Damascenorum“.[2]) Itaque iam concedes tegulis illis Bonnensibus non posse demonstrari usitatum fuisse legioni I. Minerviae cognomen F(irmae) vel F(elicis), quia ne uno quidem bonae aetatis exemplo probari potest.

Ergo si deliberaverimus titulum hodie omnino fere deletum ne Kannegieteri quidem aetate corruptelis fuisse liberum, quas ad cognomina potissimum pertinuisse ex iis, quae modo de legione X. Gemina „P“ et VI. Vict. diximus, satis perspicue apparet, non temere coniciemus pro L I M F legendum esse L I M F.

Ligatura enim statuta intelleges, quomodo ter idem mendum in cognomina irrepere potuerit: unius litterae spatium a cognominibus obtineri cum recte animadverterit Kannegieterus, primum F, deinde P, postremo T ex ligatura illa elicuit, quod quidem nos, qui titulum gravissimis corruptelis inquinatum fuisse sciamus, non miramur. Accedit quod in titulo Bramb. 662 eadem ligatura „P. F.“ cognomina includuntur.

---

1) Titulus enim B. J. 59, 40 (n. 56), in quo legio L P M F appellatur, multo posterioris aetatis se esse testatur ipso nomine „Filippi“. Attamen credo lectionem neque integram esse neque genuinam.

2) cf. J. Becker: „Römische Inschriften des Museums d. Stadt Mainz“ Nr. 220 et ibidem: „Verbesserungen“ p. 119. —

Quodsi demonstravimus legionem I. Minerviam Acutio legato Germaniae Inferioris cognomine „Piae Fidelis“ iam fuisse honoratam et recte p. 7 de ratione imperatorum illud praemium legionibus tribuendi (Ritterlingium secuti) diximus, concedes fieri non potuisse, quin una cum aliis legionibus Germaniae Inferioris, X. Gemina, VI. Victrice, XXII. Primigenia propter fidem in seditione Antonii Saturnini sedanda servatam „Pia Fidelis“ cognominaretur. Atque idem aliis quoque causis comprobari infra videbimus.

Itaque *post annum* 842/88 *legionem I. Minerviam non conscriptam esse demonstratum est.*

Et hactenus quidem Ritterlingium secuti sumus; iam autem facere non possumus, quin eius sententiam impugnemus. Nam studio nimio accuratissima de omnibus Germaniae legionibus statuendi perductus et falsa *unius* tituli interpretatione fretus dixit (p. 72) iam anno 837/83 vel 838/84 legionem I. Minerviam esse constitutam. — Quo de titulo a Freudenbergio edito B. J. 57, 70 sqq. (n. 50), cum ad initia legionis eruenda summi momenti sit, quam accuratissime disserendum est. Est autem scriptus litteris pulcherrimis iisque ad unam omnibus optime servatis his:

L M A G I V S · L
O V F · D V B I V S
M E D I O L A N M I L
LEG·I·F·M·P·F·D·AR
M O R M C V S T O S · Ↄ
A/ F I D I · M A R T I A L I S
A NN · XXXI · S T I P · XIII
H · F · C

Atque primum quidem summae difficultates videntur obstare interpretationi compendiorum illorum, quae in versu quarto leguntur. Freudenbergius, qui l. l. de hac re verba fecit, F. litteram, ut iam p. 11 dixi, recte interpretatus est F(laviam). Sed alterius, quod scrupulos excitare potest, compendii D. iustam explicationem „D(omitianae)“ repudiavit propterea, quod illa aetate nondum fuisset usitatum legiones imperatoris

cognomine exornare. Quare cum aliam ex angustiis viam invenire non potuerit, ad sequentia litteram D. rettulit explicatam „D(uplarium)".

Sed miram L. Magii Dubii heredes in titulo concipiendo rationem secuti essent, si „duplarium", quod munus in titulis sepulcralibus numquam D. compendio notatur (cf. Ritterl. p. 15 adn. 1), in hanc unam coegissent litteram, contra munus armorum custodis, quod sequitur, nulla fere littera detracta („armorm custos") scripsissent, quamquam abundant tituli huius ipsius verbi compendiis.[1])

Sed effugit sine dubio Freudenbergium — id quod iam Ritterlingius (p. 15 adn. 1) ei obiecit — D. illud non solum in hoc titulo inveniri, sed etiam in titulis legionum X. Geminae, XXII. Primigeniae et classis Germanicae[2]), neque usquam quidem nisi post P. F. — Itaque sic D. compendium explicandum est, ut non solum ad hunc unum quadret titulum, sed etiam ad illos, qui omnes exercitus Germaniae Inferioris sunt. Quare id quod paucis iam Mommsenus in Eph. ep. vol. V. p. 202[3]) adnotaverat, rectissime mihi videtur pluribus Ritter-

1) cf. III. 3529: vet. ex c. a. leg. II. Adi.; III. 3560: vet. leg. II. Adi. ex c. a.; III. 4238: armor. cst.; III. 4242: a. c.; III. 4323: c. a.; III. 7688: ex c. a.

2) Tituli, a Ritterlingio (p. 15 adn. 1) collati, sunt hi: Bramb. 651: I. O. M. || Her. Sax. Sex. || Donnius || Vindex o leg. || X. G. P. F. D. et || commili || tones l. m. — B. J. 61, 73 n. 12: L. X. G. P. F. D. — Bramb. 140, d. 3: leg. XXII. Pr. P. F. D. — Bramb. 140, d. 4: . . g. XXII. Pr. P. F. DC. — Bramb. 673: Suleviabus || G. Paccius || Pastor || vet. || leg. XXII. P. P. F. D. v. s. l. m. — Bramb. 1377, g. 31: leg. XXII. Pr. P. F. D. — Bramb. 1626: Abnobae || Q. Antonius || Silo > leg. I. A || diutricis et || leg. II. Adiutri || cis et leg. III. Aug. || et leg. IIII. F. F. || et leg. XI. C. P. F. || et leg. XXII. P. F. D. || v. s. l. l. m. — Bramb. 684: Matribus || suis || Similio mil || es ex casse Ger || manica P. F. D. || Pier. Cresimi || v. s. l. l. m. — Bramb. 677 (incertus), 678 (quo in tit. iure, ut puto, Ritterl. coniecit pro Coh. Asturum P e D esse legendum P F D.), 1982 (dubius). —

3) Ad L. Magii Dubii titulum explicandum haec adnotat: „Litterae bonae aetatis sunt neque abhorrent a temporibus Domitiani, quem cum propter alias causas veri simile sit hanc legionem constituisse, ex hoc titulo scilicet scripto ipso imperante probari videtur a conditore duo nomina adsumpsisse, mox eo damnato abolita".

·ingius probasse littera illa D. significari „D(omitianam)“ et „legionibus, quae pietate et fidelitate sua imperatorem summo periculo eripuerant, non solum cognomina P. F. donata esse, sed etiam ipsius imperatoris, id quod multo honorificentius erat, cognomen impositum esse“.[1]) Quos enim moverat scrupulos Freudenbergius, optime idem de medio sustulit[2]) (p. 15 sq.).

Sed dixerit quispiam duplex eiusdem imperatoris nomen eidem legioni impositum cum per se offensioni esse tum propterea, quod aliis cognominibus sit seiunctum. Quod quidem primo obtutu videtur praebere offensionem; accuratius autem quaerenti facile scrupulus ex animo evelletur. Origo enim dignitasque duorum illorum cognominum F. et D. legioni I. Minerviae tributorum plane diversae sunt. Namque littera F. ante cognomen, quod legionis proprium est, „Minerviae“ posita efficitur, ut eodem modo, quo legio IIII., quippe quae a Vespasiano conscripta sit, F(lavia) cognominata est, etiam leg. I. Min. ab ipsa origine cum domo Flavia coniunctam fuisse ostendatur. — Ergo ab initio legio appellabatur „leg. I. Flavia Minervia“; quo declaratur tegulas illas Bonnenses p. 10 sq. commemoratas antiquissima esse legionis monumenta, ad annos nimirum ab origine eius usque ad finem anni 842/88 pertinentia.

Itaque cum hieme anni 842/88 ad 843/89 una cum aliis Germaniae Inferioris legionibus Domitiano fidem servasset, et ipsa honorificorum cognominum „Piae Fidelis Domitianae“ particeps facta est, ut in titulo L. Magii Dubii iure legatur: „legio I. Flavia Minervia Pia Fidelis Domitiana“, mira quadam insignium laudis cumulatione nec tamen ita difficili intellectu.

Post mortem Domitiani cum senatores male oppressi et odio iracundiaque incensi omnia fere, quae sive ab imperatore

1) Ritterlingii verbis utor.

2) In memoriam enim revocat legionem II. *Traianam*, I. *Macrianam* (a Clodio Macro anno 822/68 in Africa constitutam), legionem VII. *Galbianam*, alam I. Dardan. *Vespasianam*.

inviso instituta erant sive ad memoriam eius servandam idonea esse videbantur, furore et saevitia flagrantes delevissent[1]), ne legionarii quidem, quamvis fautor eis semper exstitisset Domitianus, mortui cognomen retinendum censuerunt. Neque vero „F.(laviae)" cognomen, quo tamen IIII. legio per saecula est usa, postea in legionis I. Minerviae titulis invenitur. Quae diversitas etsi dubitationem excitare potest, num omnino, quae de F. compendio statuimus, recte se habeant, tamen facile expeditur. Quartam enim legionem creatam esse a *Vespasiano*, cuius optima erat apud omnes memoria, cum nemo ignoraret, leg. IIII. Flavia Felix ab omnibus intellegebatur *Vespasiani* legio IIII. Felix. Neque quisquam nesciebat legionem I. Minerviam conscripsisse *Domitianum*; itaque legio I. Flavia Minervia non Flaviae domus memoriam Romanis servabat, sed unius *Domitiani*. Cuius cum Minervae deae nomine coniunctio tam arta erat, ut etiam „legio I. *Minervia*" admonitionem tyranni invisi efficeret; fortasse cognomen ab ea quoque petitum expunctum esset, nisi deae fuisset. Quae cum ita sint, facile intellegimus Domitiani defuncti nominibus contemptis iis tantum ornatam fuisse cognominibus legionem I. Minerviam, quibus invidia non inerat, „Piae Fidelis". — Omnes igitur tituli, in quibus D. compendium legitur post P F et F ante M(in.), ante diem XIV. mensis Septembris anni 850/96, quo die de vita decessisse constat Domitianum, positi sint necesse est.

Qua argumentatione nisus Ritterlingius, cum L. Magium Dubium XIII stipendia in legione I. F. M. P. F. D. meruisse titulus indicet B. J. 57, 70 (n. 50), contendit (p. 72) legionem esse conscriptam anno 837/83 vel 838/84. Neque vero in titulo legitur L. Magium *XIII stipendia meruisse in legione*

1) Cf. Sueton. v. Dom. cap. 23: „Contra senatus adeo laetatus est, ut ..... novissime eradendos titulos obolendamque omnem memoriam decerneret." Cassius Dio LXVIII. 1: *Μίσει δὲ τοῦ Δομιτιανοῦ αἱ εἰκόνες αὐτοῦ, πολλαὶ μὲν ἀργυραῖ πολλαὶ δὲ καὶ χρυσαῖ οὖσαι, συνεχωνεύθησαν.* Macrob. I. 12, 37: „infaustum vocabulum ex omni aere vel saxo placuit eradi."

I. Minervia, sed *mortuum* esse, *cum militaret in illa legione*, annos vixisse XXXI, stipendia fecisse XIII. Qui utrum ab initio in legione I. Minervia fuerit an alibi coeperit militare, ex illo titulo concludere non licet. Tum demum Ritterlingio assentiremur, si demonstrasset legionem I. Minerviam ex tironibus solis esse constitutam, quod minime potuit fieri. Immo cum per se consentaneum tum certis testimoniis traditum est ad legiones novas creandas ab aliis legionibus, cohortibus, auxiliis, classibus milites et centuriones esse missos, qui robur legionis essent tironesque exercerent docerentque.[1]) Nihil igitur impedit, quominus L. Magium Dubium, priusquam in legione I. Minervia coeperit militare, iam alibi stipendia meruisse arbitremur, fortasse in auxiliorum quadam cohorte Germaniae Inferioris, ut non miremur tacere plane heredes, qui posuerunt titulum, de priore defuncti militis officio minus nobili, laudare tantum, id quod multo honorificentius erat, stipendium legionarium.

Itaque L. Magii Dubii titulum efficere quidquam in certo anno originis legionis I. Minerviae definiendo negamus. Et demonstrare conabimur illo anno, quem hoc ex titulo constituere posse sibi visus est Ritterlingius, novae legionis conscribendae neque locum fuisse neque causam.

Interim acquiescendum est in certissimo illo termino, qui seditione Antonii Saturnini definitur, ante quam aliquid temporis iam in Germania Inferiore esse moratam legionem I. Minerviam comprobatur illis tegulis Bonnensibus: L · I · F · M.

Agedum perlustremus ab hoc termino profecti totum Domitiani, quod quidem huius quaestionis intersit, imperii spatium, id est annos 835/81 usque ad 842/88, et computemus, quaenam causa novae legionis conscribendae esse potuerit. Quod quo melius eliciatur, antea, quam imperatores hac in re secuti sint rationem, circumspiciamus; quae quaestio et ad hanc materiam illustrandam necessaria neque in universum parvi

1) Eandem rationem esse secutum Traianum in legione XXX. Ulpia conscribenda infra haud improbabiliter coniecisse nobis videmur.

est momenti ad imperatorum potestatem eiusque fines vel legibus vel usu constitutos emetiendos.

Quamquam enim pleraeque legiones quibus de causis paratae sint, non ignoramus, de nonnullis tamen dubitari potest.

Atque Ritterlingius quidem, qui summo cum acumine non solum de illius, quam tractandam sibi proposuerat, legionis factis casibusque disputavit, sed etiam permultis, quae ad aliarum legionum historiam pertinent, cum in adnotationibus tum in appendicibus modo obiter modo subtili gravique quaestione operam navavit, cum L. Magii Dubii titulo fretus anno 837/83 vel 838/84 legionem I. Minerviam conscriptam esse statueret, huius rei causam invenit bellum a Domitiano cum Chattis gerendum. Quae sententia ei optime videtur confirmari eo, quod alii quoque imperatores „qui et ipsi moliebantur maiorem aliquam expeditionem“ novas constituerint legiones, cuius rei exempla affert legiones XV. et XXII. Primigenias, I. Italicam, XXX. Ulpiam, II. Traianam, II. et III. Italicas. — Sed videamus, num recto talo illius sententia stet.

Atque XV. quidem et XXII. Primigenias legiones a Claudio imperatore esse creatas et iam antea omnes viri docti (primus Grotefendius Paulyi enc. real. IV. p. 895) putaverunt et Ritterlingius ipse, Pfitzneri sententia refutata, recte demonstravit. Nec tamen quam ille sibi finxit bellum Britannis inferendum causa erat, sed insula „spatiosissima et gentibus ferocibus infensissima in perpetuum occupanda“; itaque potius crediderim bello iam peracto legiones esse creatas.

Manifestissimum autem est eadem causa commotum Traianum imperatorem legionem II. Traianam conscripsisse. Nam Arabia paulo ante ab A. Cornelio Palma in provinciae formam redacta legio III. Cyrenaica, quae usque ad id temporis in Aegypto tetenderat, ad novam provinciam custodiendam remota locum suum cessit legioni II. Traianae modo creatae (cf. Pfitzner p. 225). Eadem re Neronem, qui legionem I. Italicam conscripsit, esse adductum non contendam; sed simillimam fuisse causam apertum est. Nam cum in oriente multos iam per annos motus Parthorum aliorumque barbaro-

rum populo Romano infestorum rem Romanam summum in periculum duxissent, Nero magnam expeditionem paravit „ad Caspias portas", ut Suetonius v. Neronis cap. 19 tradit, non solum ut hostes bello devictos ab imperii Romani finibus repelleret, sed etiam ut tota Asia occupata Alexandri Magni imperium renovaret. Hoc enim consilium ut per se a Neronis indole non abhorret, ita confirmatur eo, quod legionem curavit conscribendam „ex senum pedum tironibus, quam Magni Alexandri phalanga appellabat". Itaque si non provincia iam occupata, at tamen occupanda, ut novam legionem crearet, Nero adductus est.

Aliter res se habet in aliis legionibus, quas Ritterlingius laudavit, conscriptis. Nam cum Domitiano regnante duae legiones interissent [1]), quarum in locum altera tantum ab eodem imperatore erat suppleta, legio I. Minervia scilicet (cf. infra p. 23), altera iam erat supplenda; ob hanc causam legionem XXX. Ulpiam (cf. infra p. 31 sqq.) Traianus constituit. Et Marcus Aurelius, qui legiones II. et III. Italicas conscripsit, nihil fecit nisi ut detrimentum multis annis ante in bello acceptum resarciret; interierant enim legio IX. Hispana in Britannia sub Hadriano et altera quaedam [2]) (fortasse XXII. Deiotariana; cf. infra cap. II. § 1) anno 915/161 bello Parthico sub Severiano legato. Vides igitur stare non posse Ritterlingii sententiam, qui contendit (p. 72 adn. 2) nullam legionem inde ab Augusti temporibus in locum legionis deletae conscriptam esse.[3]) Neque eo fulcitur sententia eius, quod in locum legionis IX. Hispanae neque ab Hadriano ipso neque

1) Quod infra (p. 21) argumentis probabimus.

2) cf. Schiller „R. K. Gesch." II. p. 639. — Cassius Dio LXXI. 2, 1: *Ὁ γὰρ Οὐλόγαισος πολέμου ἦρξε, καὶ στρατόπεδόν τε ὅλον Ῥωμαϊκὸν τὸ ὑπὸ Σεουηριανῷ τεταγμένον ἐν τῇ Ἐλεγείᾳ, χωρίῳ τινὶ τῆς Ἀρμενίας, περισχὼν πάντοθεν αὐτοῖς ἡγεμόσι κατετόξευσε καὶ διέφθειρε.* — Lucian. quomodo hist. conscrib. sit 21. 25; Alexandr. 27. — Fronto p. 209 et 212 ed. Naber.

3) Falsa est etiam ea sententia, quam idem protulit legionem XXX. Ulpiam fuisse iam conditam, cum legio XXI. Rap. interiret, ut infra (pp. 24 et 31 sqq.) cognoscemus.

ab eius successore nova legio creata est.[1]) Id quidem ei concedendum est non post detrimentum ullum acceptum novas statim esse paratas legiones, sed multis persaepe annis intermissis, tum nimirum, cum rerum necessitas, ut pristinum legionum robur restitueretur, postularet et aerarii publici copiae suppeditarent.[2]) Neque vero solum belli casibus legiones esse desierunt, sed etiam fieri potuit, ut ab imperatore propter laesum sacramentum exauctorarentur, quod revera Vespasianum fecisse scimus (cf. infra cap. II. § 1).

Itaque ut iam paucis, quae modo protulimus, comprehendamus, certam videntur imperatores in legionibus novis creandis rationem esse secuti ita, ut aut provinciae novae occupandae causa aut in locum amissae legionis recentem conscribere solerent. Nec tamen nimia subtilitate eundem legionum numerum anxie servantes, si forte una alterave earum esse desierat, statim supplementum parabant, sed quamdiu ceterae ad imperium exercendum sufficere videbantur, exercitu quamvis comminuto contenti erant; gravioribus autem bellis instantibus in locum legionum deletarum recentes conscriptas esse re factisque comprobatur.

Quae si recte sunt disputata, sequitur, ut bellum Chatticum causa legionis creandae esse non potuerit; neque enim nova erat occupanda provincia neque supplenda legio aut deleta aut exauctorata. Atque omnibus his rebus neglectis: si propter solum bellum Chatticum Domitianus conscripsisset legionem, quot putabis ei fuisse constituendas propter bella Dacica et Sarmatica, quae multo graviora fuerunt variisque perniciosa cladibus?

---

1) Immo facile hoc expeditur eo, quod uterque imperator summopere studuit pacem servare. Accedit, quod Hadrianus fines imperii a Traiano accepti adeo non propagavit, ut eos potius minueret; itaque legione IX. Hispana caesa satis praesidii supererat, quo imperium Romanum defenderetur.

2) Quod vel maximi fuisse momenti in exercitu augendo minuendove cum per se consentaneum est tum pro certo confirmatur dilucidis Suetonii verbis v. Dom. 12: „Exhaustus operum ac munerum impensis stipendioque, quod adiecerat, temptavit quidem ad relevandos castrenses sumptus, numerum militum deminuere."

Sed iam videamus, quos ex ratione illa exemplis modo probata ad hanc quaestionem fructus percipere possimus. Atque imperii fines non propagasse Domitianum satis constat. Necesse igitur est legio I. Minervia conscripta sit in locum amissae cuiusdam alterius sive bello deletae sive post seditionem factam exauctoratae. Quoniam autem ante rebellionem Antonii Saturnini, quae sola, quantum scimus, aetate Domitiani facultas oblata est fidei laedendae, legio in Germania Inferiore iam tetendit, elucet nihil restare nisi ut in locum deletae legionem I. Minerviam constitutam esse confidenter credamus. Ergo si re vera ante annum 843/89 sub Domitiano legionem bello perisse demonstraverimus, simul comprobatum erit [1]) rectam esse, quam protulimus de imperatorum in legionibus constituendis ratione, sententiam. Quod demonstrare posse mihi videor.

Nam Cassius Dio in libri LXVIII. cap. 9 de primo bello Dacico Traiani ineunte haec memoriae prodidit: *Ὁ δὲ Τραιανὸς ὄρη τε ἐντετειχισμένα ἔλαβε καὶ ἐν αὐτοῖς τά τε ὅπλα τά τε μηχανήματα καὶ τὰ αἰχμάλωτα τό τε σημεῖον τὸ ἐπὶ τοῦ Φούσκου ἁλὸν εἶρε.*

Quibus ex verbis luculentissime apparet exercitum Romanum a Decebalo rege gravissima clade affectum esse, qua clade non solum Fuscus dux exstinctus est, sed etiam castra tota cum armis machinisque permultis ab hostibus capta sunt. Sed, id quod gravissimum est, *σημεῖον* quoque in barbarorum venit potestatem, quod quale fuerit ex ipso numero singulari apparet. Si enim *σημεῖα* esse recuperata Cassius Dio scripsisset, de cohortium signis cogitari poterat, quae ad ipsam legionem servandam nullius sunt momenti; *τὸ σημεῖον* autem nihil est nisi aquila, legionis proprium numen, ut Tacitus dicit, quo amisso legio prorsus dissolvebatur.

Sed circumspiciamus, quid de eadem Fusci ducis clade alii rerum scriptores memoriae tradiderint:

1) Etiamsi ne nos quidem contendimus fieri non potuisse, ut ratione illa neglecta Domitianus arbitrio soli et libidini indulgens legionem conderet, tamen, si *certa* eadem aetate exercitus augendi causa occurrit, quid statuendum sit, dubium esse non potest.

Suetonius v. Domit. cap. 6: „Expeditiones partim sponte suscepit, partim necessario: sponte . . . . necessario . . . in Dacos duas, primam Oppio Sabino consulari *oppresso,* secundam *Cornelio Fusco,* praefecto cohortium praetorianarum, cui belli summam commiserat."

Iordanis Get. § 78: „Tum Gothi haud segnes reperti arma capessunt primoque conflictu mox Romanos *devincunt Fuscoque duce exstincto* divitias de castris spoliant magnaque potiti per loca victoria iam proceres suos, quorum quasi fortuna vincebant, non puros homines, sed semideos, id est „Ansis" vocaverunt."

Disertis igitur verbis illi non tradiderunt legionem ab hostibus esse deletam, sed ingentem fuisse cladem uno verbo Suetonius („oppresso" scilicet, quod et ad Sabinum et ad Fuscum pertinet), pluribus Iordanis enarrat, quippe qui *de*victos esse Romanos a Gothis [1]) dicat.

Alius tamen rerum scriptor, quem ex fontibus haud parvi aestimandis historiam suam conscripsisse inter omnes constat, nos recte illud „*σημεῖον*" Cassii Dionis intellexisse legionis aquilam testis est, Orosium dico, qui in libri VII. cap. 10, 4, postquam permagnas fuisse enarravit Domitiani clades, quas tamen accurate describere consilio neglexerit Tacitus, haec addat: „Domitianus tamen pravissima elatus iactantia sub nomine superatorum hostium de exstinct*is* legion*ibus* triumphavit."

Itaque duas minimum legiones interisse sub Domitiano necesse est; quarum alteram a Sarmatis cum legato simul caesam esse Eutropius [2]) et Suetonius [3]) iisdem fere verbis

1) cf. Cass. D. LXVII. 6, 2: *Δακους δὲ αὐτους προσαγορεύω, ὥσπερ που καὶ αὐτοὶ ἑαυτοὺς καὶ οἱ Ῥωμαῖοί σφας ὀνομάζουσιν, οὐκ ἀγνοῶν, ὅτι Ἑλλήνων τινὲς Γέτας αὐτοὺς λέγουσιν, εἴτ' ὀρθῶς εἴτε καὶ μὴ λέγοντες.*

2) Eutrop. VII. 23: „Multas tamen calamitates isdem bellis passus est. Nam in Sarmatia legio eius cum duce interfecta est et a Dacis Oppius Sabinus consularis et Cornelius Fuscus praefectus praetorio cum magnis exercitibus occisi sunt."

3) Sueton. v. Dom. 6: . . . „necessario unam in Sarmatas (expedit. suscepit), legione cum legato simul caesa" e. q. s. (cf. supra).

affirmant, alteram in bello cum Dacis gesto signo amisso deletam esse ex Cassii Dionis verbis diximus.

Quaenam illae fuerint legiones, infra accuratius anquiremus. Nunc quo anno clades illae acceptae sint — quod scire nostra maxime interest — investigandum est. Et quamquam rerum, quae sub Domitiano gestae sunt, memoriam, quippe quae consilio arteque nonnumquam mendosior sit facta, valde turbatam esse nemo ignorat, de Dacico tamen bello certi quid nos posse statuere credimus, dummodo res gestas vel auctorum fide vel lapidum integritate traditas accurate contemplemur.

Asbachius enim cum demonstraverit (B. J. 82, 26 sqq.) anno 836/82 permagnas copias in Moesiam coactas esse sub C. Vettuleno Civica Ceriale legato [1]), iam initio imperii Domitiani cum Dacis rixas vellicationesque exortas esse statuere possumus, quas compositas esse a L. Funisulano Vettoniano [2]) ante diem V. mensis Septembris anni 839/85 [3]), quod antea veterani non sunt missi, conicere non sine veritatis quadam specie licet. Nec tamen diuturna cum Dacis pax videtur fuisse. Necesse enim est clades illas Oppii Sabini et Cornelii Fusci famosissimas cadere in annos 840/86 et 841/87, quod, cum antecedentibus annis haud paucas accepisset salutationes imperatorias, illo temporis spatio Domitianus nulla fere videtur affectus esse.[4])

1) Quod evincitur ex tabula honestae missionis die XIX. mensis Sept. anni 836/82 factae (Eph. ep. IV. p. 496): iisque, qui militaverunt in ala Claudia Nova et cohortibus duabus III. Gallorum et V. Hispanorum, quae sunt in Moesia sub C. Vettuleno Civica Ceriale.

2) cf. tabulam hon. miss. III. p. 855: iis, qui militaverunt equites et pedites in alis sex et cohortibus decem et quinque . . . . . et sunt in Pannonia sub L. Funisulano Vettoniano eqs.

3) Cuius viri titulus exstat III. 4013 hic: L. Funisulano || L. f. Ani. Vettoniano || trib. mil. leg. VI. Vict. quaes || tori provinciae Siciliae || trib. pleb. praet. leg. IIII. Scythic. praef. aerari Satur || ni curatori viae Aemiliae cos. || VII vir epulonum leg. pro pr. || provinc. Delmatiae item pro || vinc. Pannoniae || item Moesiae || Superioris donato . . || . . . . . || . . bello Dacico coronis IIII murali vallari classica aurea || hastis puris IIII vexillis IIII || patrono || d. d.

4) Salutationes X., XI., XII. Domitianus accepit a die V. mens. Sept. anni 839/85 usque ad diem XIII. mens. Mai. 840/86; XIII. et fortasse XIV.

Contra proximo anno 842/88 tot salutationibus honoratus est quot neque antea neque postea pari temporis spatio, ut et facile et recte liceat concludere pertinere illas ad victoriam clarissimam Tettii Iuliani (cf. Cass. D. LXVII. 10), qui Dacos apud Tapas victos fugatosque ad Sarmizegethusam usque persecutus est; qua victoria factum est, ut proximo anno [1]) bello patrato triumphum splendidissimum Domitianus ageret.[2])

Atque cum satis constet Oppii Sabini clade factum esse, ut Fusco summa belli committeretur, de recta via vix aberramus, si cum Asbachio Oppium anno 840/86 esse interfectum statuimus, Fuscum simulque totam legionem anno 841/87.

Quoniam igitur ante seditionem Antonii Saturnini legionem bello deletam esse satis certis argumentis probasse nobis videmur, iam te nobis adstipulaturum esse spero conicientibus in locum illius legionem I. Minerviam conscriptam esse.

Inde efficitur, ut et *post* cladem Fusci ducis anno 841/87 acceptam et *ante* seditionem Antonii Saturnini anno 842/88 exeunte exortam legio illa constituta sit. Quod si concesseris, ipso anno 841/87 Domitianum eam conscripsisse dixerim. Nam cum per se consentaneum est — bello nimirum instante cum Dacis, duplici iam victoria elatis et populo Romano summum periculum moventibus, quod ut repelleretur, quam maximus erat adducendus exercitus, — tum eo confirmatur, quod duabus illis tegulis Bonnensibus L I F M, paululum temporis ante Saturnini

post hunc diem (cf. Eckhel D. N. VI. 381 sqq.); anno 842/88 imperator XV. — XX. appellatus est.

1) cf. Hirschfeld in „Goett. gel. Anzeigen" 1869 p. 1506 sqq., qui ostendit annum 2106 Eusebii non a primo die mensis Octobris anni 844/90 usque ad eundem diem anni 845/91 patere, sed ab anno 843/89 usque ad 844/90. — Friedlaender, Martial. praef. p. 56.

2) Optime quadrat ad hanc sententiam, quod Sabinus anno 838/84 consulatu functus est, et quod Martialis in epigrammatum libro VI., quem anno 844/90 edidisse eum constat, in epitaphio Fusco dedicato dicit mortem clademque illius ita iam ultos esse Romanos, ut iugum iam receperit Dacus. Ipsa verba sunt VI 76:

Non timet hostiles iam lapis iste minas.
Grande iugum domita Dacus cervice recepit
Et famulum victrix possidet umbra nemus.

seditionem in Germania Inferiore legionem I. Minerviam iam esse versatam demonstratur.

Iam age ad quaestionem illam (p. 22) solvendam adgrediamur, *quaenam* interierint sub Domitiano legiones, ac primum quidem, cuius legionis aquila a Dacis anno 841/87 capta sit, explorabimus. Atque duarum tantum legionum rationem habendam esse nobis persuasum est, V. Alaudae et XXI. Rapacis, quas Traiano imperatore exstitisse nullis, quantum videmus, argumentis probari potest.[1]) — Sed cum nuperrime Iuenemannus[2]) certissimis argumentis nisus legionem XXI. Rapacem in seditione Antonii Saturnini partes egisse demonstraverit, legionem V. Alaudam anno 841/87 a Dacis esse deletam existimo Itaque quoniam ex Cassii Dionis et Orosii verbis apparet *duas* sub Domitiano interisse legiones (cf. p. 21), altera earum, scilicet legio XXI. Rapax a Sarmatis „cum legato simul caesa" sit necesse est. Falso igitur quispiam Bergkium secutus legionem XXI. Rapacem propter laesum sacramentum a Domitiano exauctoratam esse coniecerit; immo puto legionem scelere commaculatam in Moesiam esse translatam, ut in bello cum Sarmatis gerendo scelus expiaret. Paulo igitur post, fortasse anno 846/92, si Asbachium sequimur, hoc in bello deleta[3]) prorsusque dissoluta est.

Restat, ut computemus, ubinam legio I. Minervia recens conscripta constituta quibusque castris stativis imposita esse videatur. Atque id quidem veri non est simile novam legionem — licet detrimentum pugna acceptum bellumque cum Dacis fortius gerendum causa eius creandae fuerit — statim in bellum missam esse, cum cautissime providendum esset, ne quibus hostium

1) Quod enim Aschbachius „Wien. Sitz. Ber." 1856 contendit: „die Existenz der leg. XXI. Rapax kann noch unter Hadrian behauptet werden", iam Pfitznerus p. 83 recte refutavit. Contendi quidem potest, sed nullo modo demonstrari.

2) „De legione Romanorum I. Adiutrice."

3) Idem iam coniecit Schillerus „R. K. Gesch." p. 531 Anm. 1, nec tamen argumentis probavit. — cf. Wilm. 1464. — Ex tit. V. 7447 evincere studuit Movat Rev. Arch. 41, 142 legionem XXI. exstitisse sub Traiano, quod iure negavit Schillerus ex lapide illo posse elici (cf. adn. 1).

incursionibus eius primordia turbarentur. Aptissima igitur erat provincia Germania Inferior, cui nova legio imponeretur, quippe quae iam XV. annum pace perpetua, ut videtur, gauderet. Accedit, quod, cum quattuor legionum stativa in illa provincia exstarent, in tribus tantum illa aetate legiones tetenderunt: Noviomagi legiones X. Gemina et XXII. Primigenia, Veteribus legio VI. Victrix. Nam quae Bonnae antea tetenderat legio XXI. Rapax tum iam in Germaniam Superiorem erat translata[1]), unde numquam in Inferiorem rediit, ut facile intellegatur, cur anno 841/87 in castris Bonnensibus legio I. Minervia recens conscripta collocata sit.[2])

In pauca summam disputationis cogam:

Legio I. Minervia condita est ab imperatore Domitiano anno 841/87 exeunte in locum legionis V. Alaudae, quae eodem anno sub Fusco duce a Dacis signo amisso caesa erat, castrisque Bonnensibus imposita. Ab initio legio I. Flavia Minervia nominata et post seditionem Antonii Saturnini oppressam una cum aliis Germaniae Inferioris legionibus cognominibus „Piae Fidelis Domitianae" honorata est; sed Domitiani defuncti nominibus abiectis postea leg. I. Minervia Pia Fidelis est cognominata. Praetera statuimus Domitiano regnante bello amissas esse legiones duas, leg. V. Alaudam bello Dacico anno 841/87 et legionem XXI. Rapacem bello Sarmatico anno 846/92.

---

1) Persuasum enim habeo rectissime coniecisse Bergkium („Zur Gesch. u. Topogr. d. Rheinl." p. 69) Sosii Senecionis, consulis anni 853/99 nomen restituendum esse in tabula aenea in Germania Superiore reperta, quod Ritterlingius quoque probavit (p. 74). — Inde efficitur, ut legio XXI. Rapax, in qua circa annum 838/84 tribunus ille Sosius militavit, hoc anno iam in Germania Superiore tetenderit.

2) Adde, quod ibidem in solo aquaeductus tegulae repertae sunt et legionis XXI. Rapacis et I. Minerviae *P. F.* (cf. B. J. 80, 231); qua ex re facile concludimus legionem I. Minerviam opus, quod leg. XXI. Rap, cum in Germ. Sup. deduceretur, imperfectum reliquerat, post annum 842/88 confecisse.

§ 2. De nominibus legionis.

Quoniam supra p. 6 sqq. permulta de cognominibus disputavimus, quod gravissima argumenta ad primordia eius eruenda praebebant, pauca habeo quae addam.

Proprium legionis et quasi nativum cognomen „Minerviae per omnia tempora piis animis legionarii in titulis scripserunt, unum enim ex tanta copia inveni titulum[1]), in quo omissum sit, quamquam in provincia ipsa cognomine, quo ab aliis legionibus numero I. insignitis distingueretur, non opus erat. Et ipsi legionarii Domitianum secuti Minervam deam religiose coluisse videntur, quod optime anulo aureo nuper reperto Bonnae probatur optionis cuiusdam legionis I. Minerviae Piae Fidelis, in quo Minerva armata conspicitur (B. J. 90, 24 (n. 53)).

Cognomina „P. F." per saecula gessit legio I. Minervia; nec tamen semper ea adscripta sunt, sed plurimis in titulis omittuntur. Atque in inscriptionibus Rhenanis quidem saepius[2]), ut par est leguntur, rarius[3]) in iis, quae alibi repertae sunt.

Minoris sunt momenti cognomina[4]), quibus tertio saeculo interdum legio ornata occurrit: Antoniniana, Severiana, Gordiana, quae cognomina per tempus tantum sibi indidit, mox imperatore a quo traxerat defuncto abiecit.

Incertissimum autem est, quod Rothius statuit legionem

---

1) X 3896 (n. 81); videtur tamen intellegenda esse legio I. (Minervia) Severiana, quippe quam alio ex titulo Bramb. 475 (n. 52) cognomine illo ornatam fuisse cognitum habeamus; qui titulus item patriam militis Coloniae nati indicat.

2) Nam ex titulis Rhenanis illis 54, qui infra collecti sunt, 21 occurrunt, in quibus P. F. legatur.

3) Ex titulis illis 61 infra expressis 11 tantum invenies, in quibus cognomen illud notatum sit.

4) Collata sunt in indice cognominum infra adiecto. — Plane taceo de cognomine „Septimianae", quod temerius quam rectius legioni vindicavit Bellermann (B. J. 28, 109s) ex tit. Bramb. 461 (n. 33). — Elucet enim eodem iure posse suppleri: Septimia (uxor p. c.).

Aureoli aetate appellatam fuisse „leg. I. Minerviam Restitutam"; nummus enim, qui sic dicitur fuisse inscriptus, non iam exstat neque umquam videtur exstitisse, et in tegula, quam affert, L E G I MR male legit sine dubio (cf. infra cap. V.). Ceterum conferas quaeso indicem cognominum titulis adiectum.

§ 3. De origine militum legionis.

Duplici de causa pauca habemus, quae de patria militum addamus. Quarum altera est, quod Mommsenus hanc quaestionem tam sagaciter pertractavit[1]), ut, quam rationem imperatores in dilectu instituendo secuti sint, iam pateat. Altera causa in eo posita est, quod rarissimi sunt tituli, ex quibus certi quid de patria militum huius legionis colligatur. Atque primum quidem, si titulorum copiam spectaveris tecumque reputaveris ex aliarum legionum titulis multo plura de militum patria posse elici, fortasse dices hoc mirum in modum temporum iniquitate accidisse. Sed quoniam idem occurrit in titulis legionis XXX. Ulpiae (cf. infra cap. II. § 3), alia causa investiganda est atque ea, quae ad utramque pariter quadret legionem, quippe quae per saecula in eadem tetenderit provincia.

Quae causa plane in promptu mihi videtur esse. Utraeque enim legiones exeunte demum saeculo primo conditae sunt, cuius temporis perpauci earum tituli exstant. Sed inde ab Hadriani aetate, ut Mommsenus luculenter demonstravit l. l., talis legionum dilectus institutus est, ut ex ipsa, in qua forte tendebant, provincia ipsisque castris supplementa deligerentur. Quo factum est, ut miles, cum in patria ipsa plerumque stipendia faceret, missionem perciperet, de vita decederet, non iam in titulis de origine sua quidquam commemoraret. Quo autem pauciora exstant testimonia, eo attentiore cura studere oportet, ex illis quam plurimum cognoscere.

Atque quamvis recte monuerit Mommsenus summopere esse providendum, ne nimium eliceremus ex *veteranorum* titulis, nimis caute tamen mihi videtur versatus esse in titulo

1) In Eph. ep. V. p. 198—231; in Herm. vol. XIX. p. 1—23.

Boissieu 306 (n. 96) interpretando. Dicit enim (Eph. ep. V. p. 162): „veterani duo tituli Lugdunensis ..... milites facti esse possunt dilectu Durocortorensi et Agrippinensi, sed item post missionem originem antiquam mutavisse accepto praedio in civitatibus memoratis". Sed quamnam secutus esset rationem M. Aurelius Primus veteranus, cum pro se suoque contubernali faceret sepulcrum *Lugduni*, si ipse in *Remorum* finibus, ille *Coloniae* praedium accepisset? Immo quin uterque post missionem honestam Lugdunum in coloniam sit deductus, non licet dubitari, praesertim cum et alii tituli veteranorum legionis I. Minerviae ibidem reperti sint (cf. infra cap. V.). Minime igitur hic titulus ambiguitate qua dicit Mommsenus mihi videtur laborare.

Pauca praeterea addam tabulae a Mommseno compositae. Satis quidem scrupulorum mihi movet, quod ex titulo Tarusconensi valde corrupto elicere conatus est Hirschfeldius XII. 985 (n. 85) Caecilium illum Baeterris natum in legione I. Minervia stipendia fecisse. Neque si plane manifestum esset, ad hanc quaestionem quidquam certi efficeretur, quoniam diiudicari non potest, utrum antea in legione I. Minervia an VI. Victrice militaverit. Valde autem miror, quod Mommsenus, qui ex titulo Bramb. 201 (n. 143) conclusit Britanniam legionarios praebuisse legioni XXX. Ulpiae (Eph. ep. V. p. 231), ad legionis I. Minerviae dilectum cognoscendum plane neglexit titulum B. J. 47/48, 161 (n. 39), ex quo, si eandem rationem sequimur[1]), ex Norico quoque supplementa arcessita esse elucet.

1) Falsa enim est Leemannsii sententia, qui (B. J. 47, 161) hunc titulum sic explicat: „Höchstwahrscheinlich hatte Anneus Maximus mit dieser seiner Legion unter dem Befehle des Hadrian die Expedition im 2. Dacischen Kriege mitgemacht und sich dem Dienste der Norischen Mütter, die, wie ich glaube, bisher auf Inschriften noch nicht vorgekommen sind, angeschlossen. Später, nachdem sein Befehlshaber Kaiser geworden, mit der Legion nach Germ. Inf. zurückgekehrt und in den hiesigen Gegenden stationirt, löste er seine Gelübde, die er vielleicht während seines Aufenthaltes in Noricum versprochen". Leem. igitur putat legionem I. Minerviam usque ad Hadriani imperium in provincia quadam apud Danuvium flumen sita tetendisse. Sed infra demonstrabitur (cap. III.) statim

Quod quo confidentius credamus, titulo Aurelii Aruseni B. J. 85, 65 (n. 57) maxime commovemur, qui ex Norico oriundus [1]), cum in legione I. Minervia stipendia fecisset, accepta missione veteranus in ipsis castris Bonnensibus diem supremum obiit. Neque quo tempore dilectum legionarium ex Norico petierit legio I. Minervia ignoramus, cum tituli B. J. 47/48, 161 (n. 39) litterae saeculi secundi ineuntis se esse testentur, ut non videar temere conicere causam fuisse bellum Dacicum Traiani. Nam cum duabus illius imperatoris expeditionibus in Dacos factis legio interfuerit [2]), facile fieri potuit, ut detrimenta priore bello accepta ex Norici vicini finibus resarcirentur. Restat, ut Iusti frumentarii titulum Bull. d. corr. hell. 1889, 317 (n. 92) Heracleae Ponticae nuper repertum addamus, ex quo etiam in Gallia Lugdunensi legionis I. Minerviae milites esse conscriptos apparet.

Itaque si ea, quae Mommsenus composuit, cum paucis, quae nos addidimus, coniunxeris, haec fere statuenda erunt: Inde ab initio in legione I. Minervia Italos [3]) stipendia meruisse docet antiquissimus qui servatus est legionis titulus L. Magii Dubii (cf. supra p. 12), qui Mediolano oriundus Oufentinae tribui adscriptus erat. Praeterea ex proximis provinciis iam tum supplementa delecta esse, quamquam exemplis probari non licet, tamen idcirco veri est simile, quod eiusdem

post bellum Dacicum confectum legionem Bonnam redisse. — Non igitur apta L. interpretatio; potius cogitandum est Anneum Maximum ex Norico oriundum ne tum quidem, cum in Germania Inferiore versaretur, matrum Noricarum cultum neglexisse.

1) Recte enim puto Kleinium coniecisse (B. J. 85, 65) „Turesi“ illud ad patriam Aruseni „Turum“ nimirum, Norici oppidum, pertinere. — Carolus Zangemeister censuit intellegendum esse nomen Celticum collato Orosii loco V. 8, 1.

2) Quod infra cap. III. § 1 Domaszewskium secuti ostendemus.

3) Haud scio an liceat adhibere titulum Sex. Magri Saturnini IX. 2851 (n. 106); nam cum tribui Arniensi ille adscriptus sit, cuius ipsius est Histonium, ubi monumentum effossum est, conicimus Magrum in eadem legione I. Minervia et militem fecisse stipendia et vite esse donatum, deinde nescio qua de causa domum reversum de vita decessisse. — Neque tamen certi quidquam statuere audeam.

Germaniae Inferioris legionem X. Geminam ex Gallia Narbonensi illa aetate habuisse milites ex titulis discimus Bramb. 118 et Rev. archéol. XVII. 1868, p. 388.[1]) Post reditum ex bellis Dacicis haud paucos in legione I. Minervia milites ex Norico oriundos stipendia fecisse probavimus ex Annei Maximi militis et Aurelii Aruseni veterani titulis. — Unde postea legionarii acciti sint, cum Hadriani rationem, quam de dilectu faciendo instituit, satis certo sciamus, dubium non est, nempe ex provincia potissimum castrisque ipsis. Denique secundo saeculo exeunte, ineunte tertio legionis milites ex Pannonia Dalmatiaque fuisse haud paucos recte, ut credo, Mommsenus[2]) ex titulo B. J. 83, 164 (n. 22) conclusit, cum teste Herodiano[3]) in exercitu Germaniae Pannonii permulti sub Alexandro Severo militarent. — Eodem tempore ipsam Germaniam Inferiorem et Belgicam legionarios praebuisse titulis demonstratur X. 3896 (n. 81)[4]) et Boissieu 306 (n. 96)[5]), neque prioris esse aetatis videntur tituli XII. 985 (n. 85)[6]) et Bull. d. corr. hell. 1889, 317 (n. 92)[7]), ex quibus Gallias et Lugdunensem et Narbonensem dilectum admisisse elucet. Quodsi militem natione Thracem in legione I. Minervia militasse Alexandri Severi temporibus ex titulo Bramb. 475 (n. 52)[8]) comperimus, hoc factum est, quod vexillarii legionis identidem missi ad bella cum Parthis aliisque orientis gentibus gerenda (cf. infra cap. V.), per Thraciam pergentes dilectum ibidem fecisse videntur, ut detrimenta bello accepta sarcirent.

1) cf. Ritterl. p. 18 adn. 5.

2) Eph. ep. V p. 202: „Dedicatio videtur referenda ad patrias militum sub dedicante constitutorum."

3) VI. 8, 2 et 3: *Τὸν δὴ Μαξιμῖνον τοῦτον διὰ τὴν προειρημένην στρατιωτικὴν ἐμπειρίαν ὁ Ἀλέξανδρος ἐπέστησε πάσῃ τῇ τοῦ στρατοῦ νεολαίᾳ, ὡς ἀκοίη τε αὐτοὺς . . . . . 3. . . . . ὅθεν οἱ νεανίαι, ἐν οἷς ἦν τὸ πολὺ πλῆθος Παιόνων μάλιστα κτλ.*

4) Silvanius Silvester, mil. leg. pr. Sever. natus col. Agrippinense.

5) M. Aurelius Primus, civis Remus; C. Modestinius Peregrinius, civ. Agripp.

6) P. Caecilius Baeterrensis; (incertum, cf. p. 28).

7) Iustus, *χώρας Λουγδούνου.*

8) M. Aurelius Heracles, natione Trax.

CAPUT II.

De origine et nominibus legionis XXX. Ulpiae.

§ 1. De origine legionis.

Ubi primum Nervae imperatori Traianus successit, quo erat ingenio et consilio, bellum potissimum cum Decebalo rege gerendum paravit, quod et necessarium et difficile confectu esse haud ignoravit.[1]) Atque cum duarum illarum legionum, quas sub Domitiano bello deletas esse p. 21 demonstravimus, altera tantum, scilicet I. Minervia, suppleta esset, causa legionis creandae ei aderat gravissima. — Obviam autem fiunt inde a Traiani aetate duae legiones, quae ab illo imperatore conscriptas se esse cognominibus testentur, legio II. Traiana et XXX. Ulpia. —

Legionem II. Traianam a Traiano Arabia anno 859/105 in provinciae formam redacta conditam esse iam p. 17 diximus scimusque ideo „secundam" eam esse nominatam, quod iam antea ab eo alia legio creata erat.[2]) Altera igitur, quam ab eodem imperatore constitutam esse manifestum est, legio XXX. Ulpia, ante annum 859/105 condita est. Itaque si artioribus studemus circumcludere terminis annum, quo conscripta esse putanda sit, certi nobis fines offeruntur anni 852/98 et 859/105.

Sed ut *initio* imperii sui Traianum legionem conscripsisse credamus, hac fere computatione commovemur: Plinius enim in panegyrico, quem habuit anno 854/100, ut principi gratias ageret, Traianum annis 852/98 et 853/99 hostes trans Danu-

1) Recte enim Schillerus l. l. p. 548: „Da ihm (sc. Traiano) wohl schon damals (851/97) die Notwendigkeit des Dacischen Krieges klar war, so mussten wenigstens hier (in Germ.) einigermassen sichere Zustände hergestellt werden. Wahrscheinlich wurde jetzt der Pfahl von Main und Neckar bis ans Schwäbische angelegt, Baden und Ladenburg (Lupodunum) gegründet; aber auch am Niederrhein wurden Strassen gebaut und an Stelle von Vetera jetzt Castra Traiana (Xanten) angelegt."

2) Hanc enim rationem imperatores etiam in aliis constituendis secuti sunt, quo facile explicatur, cur tot legiones et alae „primae" nominatae sint. — Anno igitur 859/105 Traianus habuit legiones triginta et unam.

vium habitantes, qui bellum illaturi [1]) fuissent populo Romano, virtute sola et gravitate ita coercuisse memoriae tradidit, ut consilio mutato pacem servare perseverarent.[2]) Cuius rei gravissimus ipse Traianus testis est, qui cum Coloniae Agrippinae imperium suscepisset, non confestim, ut fas erat, Romam se contulit, sed per duos circiter annos inter barbaras gentes commorabatur [3]), primo ad Rhenum [4]) flumen, deinde ad Danuvii ripas. — Videtur mehercle causa fuisse maximi momenti summumque institisse finibus Romanorum a Danuvii accolis periculum, cum imperator legatis rem gerendam mandare non auderet, sed sua ipsius virtute et constantia opus esse censeret, „ne quid detrimenti caperet res publica." —

At profecto, cum plurimum interesset Traiani compositis tumultibus quam celerrime Romam proficisci, bellum non intulit barbaris superbientibus. Nam cum timendum esset, ne gravissimo et diuturno bello opus esset, alia quadam re tantum timorem illis incussit, ut armis nondum conlatis incepto desisterent.

Itaque hoc temporis puncto Traianum in locum legionis XXI. Rapacis novam constituisse et ad Danuvium flumen collocasse conicientibus nobis et causa indagata est, qua commoti barbari in pace perseverarent, et *annus*, in quo legionem XXX. Ulpiam conscriptam esse veri simillimum sit, hiemem dico anni 852/98 ad 853/99. —

Quod Traianus legionem recens creatam „tricesimam" appellavit, sine dubio eo adductus est, quod legionibus unde-

---

1) cf. Plin. paneg. cap. 56: „Magnificum est civibus iura, quid hostibus reddere? Speciosum certam fori pacem, quid immanes campos sella curuli victorisque vestigio premere, imminere minacibus ripis tutum quietumque, spernere barbaros fremitus hostilemque terrorem non armorum magis quam togarum ostentatione compescere?"

2) Id. ibid. cap. 16: „Non times bella nec provocas. Magnum est, Imperator Auguste, magnum est stare in Danuvii ripa, si transeas, certum triumphi, nec decertare cupere cum recusantibus, quorum alterum fortitudine, alterum moderatione efficitur."

3) cf. Eckhel D. N. VI. p. 413.

4) Namque imperium suscepit Coloniae Agrippinae, ut Eutropius VIII. 2 tradidit, imperator autem apud Agrippinam in Gallis factus est.

triginta, quas a Nerva acceperat, tricesimam addidit.[1]) — Iam quaestio exoritur, quaenam illae legiones undetriginta fuerint, quod, cum varias viri docti sententias de singulis primi saeculi legionibus protulerint[2]), haud alienum est investigare.

Atque aptissimum quidem mihi videtur proficisci a columnis illis duabus (VI. 3492), quibus omnia legionum — quae quidem tum fuerint — nomina insculpta sunt. Quoniam autem ad hanc quaestionem non pertinet, quo anno illae tabulae compositae sint, accurate discernere, adquiescamus statuentes fieri non potuisse, ut ante annum 874/120[3]), post annum 924/170[4]) scriberentur. Itaque exceptis illis legionibus, quarum nomina postea demum addita esse constat[5]), hoc loco non enumerabimus nisi eas, quas sub Hadriano floruisse certum est.

Sunt autem hae:

II. Aug.	II. Adi.	IIII. Scyth.
VI. Vic.	IIII. Flavia	XVI. Flavia
XX. Vic.	VII. Claud.	VI. Ferr.
VIII. Aug.	I. Ital.	X. Fret.
XXII. Prim.	V. Maced.	III. Cyren.
I. Min.	XI. Claud.	II. Traian.
XXX. Ulpia	XIII. Gem.	III. Aug.
I. Adi.	XII. Fulm.	VII. Gem.
X. Gem.	XV. Apoll.	
XIIII. Gem.	III. Gall.	

Quarum legionum duae, XXX. Ulpia et II. Traiana, a Traiano ipso conscriptae sunt. Eo igitur, quo tabula posita est anno, ex undetriginta illis legionibus, quas successori Nerva

1) cf. Eckhel. doctr. num. VIII. p. 492.

2) Omnium fere virorum doctorum de hac re sententias accuratissime collegit Ritterlingius (p. 66 adn. 1), quem quaeso inspicias. Longum enim neque huius quaestionis est singula diligenter examinare.

3) Quod legio VI. Vic. inter Britannicas iam legiones enumeratur.

4) Quod legiones II. et III. Italicae, quarum nomina postea demum adscripta esse perspicuum est, illo anno iam conditae erant (cf. Ritterl. p. 50 adn. 1).

5) I. II. III. Parthicae nimirum — praeter illas, quas modo nominavimus, II. et III. Italicas.

reliquerat, viginti sex tantum supererant. Sed quandoquidem certe traditum est legionem IX. Hispanam sub Hadriano deletam esse neque dubium esse potest, quin sub Nerva nondum legio XXII. Deiotariana [1]) interierit, sequitur, ut ex undetriginta Nervae legionibus cognitas non habeamus nisi duodetriginta. Restat igitur, ut anquiramus, quae legio undetricesima fuerit.

Agedum investigemus illam undetricesimam legionem ex numero earum, quas in Vespasiani bello civili versatas esse certis testimoniis traditum est, exceptis istis, quas antehac laudavimus. Necesse enim est eam interfuisse perturbationibus illis internis.

Legionem V. Alaudam sub Domitiano iam interisse, quae sola ex legionibus tum ad Danuvium flumen in stativis tendentibus in columnis desideratur, et XXI. Rapacem sub eodem imperatore a Sarmatis „cum legato simul caesam“ esse, supra (p. 24) certis argumentis comprobavimus. Itaque quattuor illarum legionum tantum rationem habeamus, quas anno 824/70 in Germania tendentes Vespasianum exauctorasse omnes fere viri docti consentiunt: legionum I. Germanicae, IV. Macedonicae, XV. Primigeniae, XVI. Gallicae. — Reliquas enim, quarum aquilae tum in Italiam provectae erant, legiones I. Italicam, V. Macedonicam, XXI. Rapacem, XXII. Primigeniam, cum scelerum, quibus illae erant commaculatae, non participes factae essent, Vespasianum recepisse certis testimoniis probatur.[2]) Quae tamen remanserant legiones, cum non semel sacramenti fidem violavissent, in Galliarum imperium iuravissent, legatos necassent, alia nefanda permulta commisissent, summo supplicio dignae erant. Atque apertis verbis memoriae traditum est legiones III. Mac. et XVI. Gall. prorsus dissolutas earumque in locum IV. et XVI. Flavias conscriptas esse. Legiones I. Germanicam et XV. Primigeniam eadem poena esse punitas, id quod fere omnes, ut iam diximus, viri docti coniecerant, nuper Pfitznerum secutus Ritterlingius (p. 66) argumentis pro-

1) cf. Grotefend. in Pauly Realenc. IV. p. 899.

2) Plane assentior Ritterlingio, qui uberius de hac re disseruit p. 66.

bare studuit. Sed facere non possum, quin eiusdem viri docti sententiam reiciam. Primum enim tecum deliberes velim Vespasianum praeter IV. et XVI. Flavias unam solam legionem conscripsisse, II. Adiutricem dico, ut in locum illarum quattuor tres tantum creatae essent. Neque tamen Vespasiani intererat exercitus robur mutilare; immo is erat rerum status, ut augendi potius exercitus oblata esset occasio, praesertim cum in oriente res valde turbatae essent (cf. p. 37 adn. 1).

Accedit, quod simplici ratione ex numero „XXX," quo legionem Ulpiam Traianus appellavit, collegimus praeter illas duodetriginta legiones, quarum certa habemus testimonia, *unam* fuisse illa aetate, cuius tamen ne vestigia quidem exstant. Itaque statuimus legionem undetricesimam fuisse ex numero earum, quae Vespasiani bello civili in Germania Inferiore tetenderunt.

Puto igitur te mihi esse assensurum conicienti alteram illarum legionum (I. Germ. et XV. Prim.) esse exauctoratam a Vespasiano, servatam alteram. Iam anquiramus, utra graviore supplicio dignam se praebuerit, utri potius ignoscere potuerit Vespasianus. Qua in re ne minimi quidem scrupuli relinquuntur. Nam ex Taciti historiis evincitur legionem I. Germanicam in primis utique rerum novarum adeo cupidam [1]) fuisse, ut *prima* omnium legionum *neque* ulla necessitate *coacta* tamen sacramento rupto cum „civitatibus Galliarum" sese coniungeret [2]), bello haud semel victam [3]) et omnium legionum

1) Huc pertinet, quod Tacitus hist. I. 55 enarrat: „*primani* quintanique turbidi adeo, ut quidam saxa in Galbae imagines iecerint". Contra de legione XV. Primigenia memoriae prodidit: „*quinta decima* ac sexta decima legiones nihil ultra fremitum et minas ausae initium erumpendi circumspectabant".

2) Tac. hist. IV. 37: „Centuriones cum epistulis ad civitates Galliarum misere auxilia ac stipendia oraturos".

3) Nam cum Bonnam defendere legio I. iussa esset, haec teste Tacito (hist. IV. 20) acciderunt: „Cedentibus Belgis pellitur legio et vallum portasque trepidi petebant. ibi plurimum cladis: cumulatae corporibus fossae nec caede tantum et vulneribus, sed ruina et suis plerique telis interiere". — Et paulo infra idem (IV. 37): „ipsi, ut est vulgus sine rectore

summo scelere oblitam, cum duplicis ducis nece — Hordeonii [1]) et Voculae [2]) — commaculata esset. Contra legionis XV. Primigeniae ea pars, quae *cum aquila* in Germania relicta erat, una cum legionis V. Alaudae vexillariis Vetera castra bis a Civilis catervis fortissime defendit.[3]) Et fame sola hostiumque numero superante [4]) factum est, ut castris deditis in imperium Galliarum iurare *cogerentur*. Neque tanti momenti est, quod vexillarii legionis [4]), qui cum Vocula profecti erant, in eadem fere noxa erant qua „primani," quoniam aquila, legionis numen, cum iis non fuerat. Persuasum igitur habemus legionem I. Germanicam a Vespasiano plane dissolutam esse, legionem XV. Primigeniam veniam impetrasse. Quod si verum est, hanc legionem Traianus a Nerva imperatore accepit undetricesimam.

At unde factum est, ut legionis XV. Primigeniae inde ab anno 824/70 monumentorum ne minima quidem vestigia servata sint? Constat inter omnes rarissima monumenta in lucem prodisse earum legionum, quae in oriente tetenderunt [5]),

praeceps pavidum socors, adventante Civile raptis temere armis ac statim omissis, in fugam vertuntur".

1) id. ibid. IV. 36.

2) id. ibid. IV. 59: „Et Classicus misso Aemilio Longino, desertore primae legionis, caedem eius maturavit".

3) id. ibid. IV. 22sq., 28 sqq., 35.

4) Accedebat, quod Vocula praesidium Veteribus constitutum comminuerat; cf. Tac. hist. IV. 35: „Addit exercitui suo Vocula mille delectos e quinta et quinta decuma legionibus apud Vetera obsessis".

5) Cuius rei et aliae causae exstant neque haec neglegenda videtur, quod seditionibus permultis orientis gentes, Iudaei praecipue et Parthi, furore et insania affecti omnia, quae aut a Romanis facta essent aut ad memoriam eorum servandam idonea viderentur, delebant et diruebant. Quarum seditionum ferocissimam et cruentissimam sub Traiano factam esse annis 868/114 ad 870/116 Cassius Dio testis est LXVIII. 32, 1: *καὶ ἐν τούτῳ οἱ κατὰ Κυρήνην Ἰουδαῖοι .... τούς τε Ῥωμαίους καὶ τοὺς Ἕλληνας ἔφθειρον ..... ὥστε τὰς πάσας δύο καὶ εἴκοσι μυριάδας ἀπολέσθαι κτλ.* — cf. Orosii locum VII. 12, 6: „Incredibili deinde motu sub uno tempore Iudaei, quasi rabie efferati, per diversas terrarum partes exarserunt. Nam et per totam Libyam adversus incolas atrocissima bella gesserunt: quae adeo tunc interfectis cultoribus desolata est, ut nisi postea Hadrianus Im-

ut recte statuere videamur post annum 824/70 legionem XV. Primigeniam esse translatam in illam imperii partem, ubi seditiones adeo non compositae erant, ut potius quam maximis copiis opus esset.[1]) Quae coniectura mox etiam aliis causis probabitur.

Namque ex Cassii Dionis[2]) loco, quem paene neglexerunt viri docti, conicere licet bello Traiani Parthico, cum imperator ipse ultimis regni Parthici gentibus bellum inferret, ut ad Mesenem usque progrederetur, ab Armeniis post tergum victoris seditione subito facta legionem sub Maximo legato constitutam totam esse deletam.[3]) Quae coniectura ad certum producitur iis, quae Fronto in „principiis historiae“ (p. 204 ed. Naber) dicit: „Soli homines Parthi adversus populum Romanum hostile nomen haud umquam contemnendum gesserunt: id satis demonstrant non Crassi modo fuga, sed etiam fortissimi imperatoris Traiani ductu legatus cum exercitu caesus et principis ad triumphum decedentis haudquaquam secura nec incruenta regressio.“ Nam si legatus cum exercitu occisus est, elucet legionem illi exercitui interfuisse; quae sententia eo firmatur, quod aliis locis[4]) idem Fronto Maximi

perator collectas aliunde colonias illuc deduxisset, vacua penitus terra abraso habitatore mansisset. Aegyptum vero totam et Cyrenem et Thebaida cruentis seditionibus turbaverunt“ eqs.

1) Ad Iudaeam enim custodiendam tota legio X. Fretensis ex Syria missa est; et Cappadociae et Galatiae, quae provinciae antea legionibus caruerant, legiones XII. Fulminatrix et XVI. Flavia impositae sunt. cf. Kuhn: „Die städtische und bürgerliche Verfassung des Röm. Reichs“ II. 146, 184. Cass. Dio LV. 23: *καὶ τὸ δωδέκατον τὸ ἐν Καππαδοκίᾳ τὸ κεραυνοφόρον.* Iosephus B. Iud. VII. 1, 3. —

2) Cass. Dio LXVIII. 29, 4: *Ἐν γὰρ τῷ χρόνῳ ἐν ᾧ ἐπὶ τὸν ὠκεανὸν κατέπλει* (sc. Traianus) *καὶ ἐκεῖθεν αὖθις ἀνεκομίζετο, πάντα τὰ ἁλωκότα ἐταράχθη καὶ ἀπέστη, καὶ τοὺς παρὰ σφίσιν ἕκαστοι φρουροὺς οἱ μὲν ἐξέβαλλον οἱ δ' ἀπεκτίννυσαν.* (30) *μαθὼν δὲ ταῦτα ὁ Τραιανὸς ἐν Βαβυλῶνι . . . . . τόν τε Λούσιον καὶ τὸν Μάξιμον ἐπὶ τοὺς ἀφεστηκότας ἔπεμψε. καὶ οὗτος μὲν ἀπέθανεν ἡττηθεὶς μάχῃ κτλ.*

3) cf. Schiller. l. l. p. 560: „er (sc. Maximus) wurde von den Aufständischen vollständig geschlagen, vielleicht eine Legion dabei aufgerieben“.

4) Princip. hist. (p. 209 ed. Naber): „bello Parthico utroque consulares viri duo exercitum utrique ducentes obtruncati: Severianus quidem, Lucio

cladem cum celeberrima illa Severiani comparat, quem cum toto exercitu Marci Aurelii et L. Veri bello Parthico esse interfectum Cassius Dio memoriae tradidit (cf. supra p. 18 adn. 2). —

Anno igitur 870/116 Traiano imperatore, anno 915/161 M. Aurelio imperatore in bello cum Parthis gesto legionem interisse apparet. Atque cum ex istis undetriginta legionibus, quas a Nerva acceperat Traianus, non nisi viginti sex in illis legionum tabulis enumerentur et cum satis constet legionem IX. Hispanam sub Hadriano anno 874/120 in Britannia esse deletam, statuimus duas illas reliquas, quae desiderantur, legiones XV. Primigeniam et XXII. Deiotarianam, alteram Traiani, alteram Marci Aurelii temporibus, a Parthis caesas esse.

Nec tamen utra prior deleta sit, pro certo affirmare licet, quoniam neque legionis XV. Prim. neque legionis XXII. Deiotarianae vestigia Traiani aetate recentiora reperta sunt, ut in iis, quae demonstrasse nobis videmur, adquiescendum sit.

Sed iam redeamus ad eam, de qua agitur, legionem XXX. Ulpiam. Cum p. 32 evicerimus Traianum legionem recens conscriptam ad Danuvium flumen collocavisse, nunc accuratius definire conabimur, quibus stativis inde ab initio imposita fuerit. Quam quidem quaestionem, etsi pro certo nequimus decernere, paucis tamen ad veritatis quandam speciem producere licet. Nam ex tegulis legionis XXX· V· V· Brigetione, Carnunti, Vindobonae repertis [1]) elucet bellis Dacicis confectis [2]) in Pannonia Superiore eam tetendisse. Cumque plane ca-

---

ab urbe necdum etiam profecto, enimvero cum praesens Traianus Euphrati et Tigridis portoria equorum et camelorum trib[uta onera] . . cer caesus est". (Nab. adn: „Qui caesus est nomen habuit Maximum".) Idem de bello Parth. (p. 217 Naber): „Nonne a Parthis consularis aeque vir in Mesopotamia trucidatus"? —

1) cf. III. 4663 (n. 198 b XVIII.) et „Arch. Ep. Mitt. a. Oestr." III. 147 (n. 198 b XVIIII.).

2) Namque cognomine *Victricis* iam addito intellegitur post annum 860/106 tegulas illas coctas esse; cf. quod infra p. 41 sq. de hac re dicemus. Neque cogitari potest de temporibus anno 874/120 posterioribus, quod ab illa aetate legio in Germania Inferiore tetendit; cf. infra p. 53.

reamus legionis monumentis, quae ad aetatem bellis Dacicis priorem pertineant, aut confiteri debemus nos nihil scire aut conicere, ubi post bella Dacica legio morata sit, eam antea quoque ibi tetendisse.

Neque ea, quae ex titulo VIII. 2354 (n. 191) colliguntur, quia ad originem legionis XXX. Ulpiae spectant, parvi sunt momenti. Namque M. Annius Martialis, qui testamento titulum illum faciundum curavit, primum quidem miles factus est in legione III. Augusta, quae tum in Africa erat; deinde in alam Pannoniorum, quae et ipsa in Africa erat, translatus et in dupliciarii et decurionis ordinem provectus ad legionem remissus viteque exstructus est. Vides igitur Annium ad id temporis in Africa semper esse versatum, quam eius patriam fuisse et tribus Quirina indicat et facile eo probatur, quod post honestam missionem acceptam eodem rediit. [1])

Quomodo autem factum esse putabis, ut subito ex Africa in legionem XXX. Ulpiam transferretur, quam ad Danuvii ripas illa aetate tetendisse modo conati sumus demonstrare? Ita mihi quidem videtur res facile posse explicari, ut ad ipsam legionem XXX. Ulpiam constituendam M. Annium Martialem arcessitum esse dicamus. Maxime enim idonea erat legio III. Augusta ad centuriones militesque, quibus ad novam legionem conscribendam opus erat, pro sua parte mittendos, cum provinciae nullis tum, quantum scimus, motibus turbatae praesidio posita esset. Minimeque abhorret a tali interpretatione tempus, quo exaratus est titulus, annus nimirum 869/115 vel 870/116 [2]); quo anno cum veteranus iam fuerit Annius, nihil obstat, quominus censeamus anno 852/98 centurionem legionis XXX. Ulpiae eum fuisse.

Neque in eo acquiescendum est, quod centurionem legionis III. Aug. ad leg. XXX. Ulpiam constituendam esse trans-

1) cf. Kubitschek: Imperium Romanum tributim descriptum p. 271. — Thamugadi quidem, qua in urbe titulus in lucem prodiit, non est tribus Quirinae, sed Papiriae. Urbes autem finitimae haud paucae tribui Quirinae adscriptae sunt.

2) cf. infra p. 41 et adn. 4.

latum lapidis auctoritate nisi statuimus; immo veri est simile una cum illo Annio centurione milites quoque eiusdem legionis in Europam transductos esse, qui quasi robur novae legionis essent, vel — quod fortasse rectius — ab ipso Annio ad Danuvium fluvium esse deductos. Vidimus enim p. 32 permultum interfuisse Traiani quam celerrime exercitum ad Danuvium flumen collocatum augere.

Ut igitur summatim quae protulimus repetamus:

Legio XXX. Ulpia a Traiano condita est anno 852/98 in locum legionis XXI. Rapacis et collocata in Pannonia Superiore. — Ex numero quem habebat efficitur, ut antea undetriginta exstitisse legiones putemus; quarum viginti sex in legionum tabulis enumerantur, vicesimam septimam et undetricesimam legiones IX. Hispanam et XXII. Deiotarianam fuisse certum est. Iam quae desideratur legio non potest non alia fuisse nisi legio XV. Primigenia; quam a Vespasiano non exauctoratam, sed receptam et in orientem missam esse paucis demonstratum est. Denique legionem III. Augustam milites misisse cum Annio Martiale centurione ad legionem XXX. Ulpiam constituendam ex eius ipsius titulo collegimus.

§ 2. De nominibus legionis XXX. Ulpiae.

Ulpiae cognomen a conditore ipso petitum in plerisque legionis titulis invenitur, quae res cum per se [1]) intellegitur tum eo facile explicatur, quod legionis gloria et auctoritas victoris illius et iusti imperatoris nomine, plebi militique aeque grato, haud mediocriter augebatur. Attamen saepius quam in titulis legionis I. Minerviae cognomen omissum est. Nam cum *unus* illius legionis titulus exstet, in quo „Minerviae“ cognomen desideretur [2]), contra legionis XXX. octo [3]) invenimus, in quibus numerus solus notatus sit. Sed plane perspicua

1) Nam et alias legiones cognomina propria et quasi nativa non omittere solere notissimum est.

2) cf. tit. X. 3896 (n. 81).

3) cf. infra ind. cognominum leg. XXX · V · V.

huius rei est causa: „Primae“ enim legiones praeter „Minerviam“ aliae quoque appellatae erant (I. Adi., I. Germ., I. Ital., I. Parth.), ut cognomine omisso facile cum aliis illis confunderetur. „Tricesima“ autem inde ab Augusti temporibus nulla [1]) appellata est legio nisi XXX. Ulpia, quo factum est, ut ipse numerus ad legionem certe definiendam sufficeret.

Falsum igitur est, quod Henzenus ad titulum 6669 a adnotavit [2]), ex solo legionis numero „XXX“ posito evinci legionem Antonii [3]) esse accipiendam, quod „postea solam legionem XXX. Ulpiam Victricem lapides exhiberent“. Immo ex indice cognominum legionis infra addito cernitur Ulpiae cognomen interdum omitti. Ex eodem titulo, de quo p. 39 verba fecimus, dico Annii Martialis VIII. 2354 (n. 191), comperimus anno 871/117 legionem XXX. Ulpiam cognomine „Victricis“ iam fuisse exornatam. Minime enim potest non post hunc annum, quo medio mortuus est Traianus, titulus esse exaratus [4]), quia „Divus“ non appellatus est imperator. Itaque in bello quodam inter annos 852/98 et 871/117 gesto legionem aliquid praeclari fecisse patet; id unum dubium est, utrum bello Dacico factum sit an Parthico. — At cum ante bellum Parthicum Annius missionem honestam percepisset — nam ante bellum confectum veteranos dimissos esse vix credibile est —, disertis autem verbis se centurionem legionis XXX. Ulpiae *Victricis* fuisse glorietur, elucet iam bello Dacico cognomen illud honorificum sibi parasse legionem XXX. Ulpiam. Qua re optime

---

1) Antonii enim legio XXX., cuius haud pauca Beneventi reperta sunt monumenta (cf. VI. 3636; IX. 1603, 1605, 1610, 1616, 1620, 2114, 2115, 2217), bello civili peracto ab Augusto statim dissoluta est.

2) Ad titulum: „C. Clodio P. f. Ste. leg. XXX. || et (Val)eriae Sex. L. | . . odorae || h. f. c.“ adnotat haec: „Et miles et legio cognomine carentes aetatem satis antiquam testantur. Postea solam leg. XXX. Ulpiam Victricem lapides exhibent“.

3) Neque enim aliud quicquam mihi videtur dicere voluisse, cum scriberet: „aetatem satis antiquam“.

4) Neque vero potest non ante annum 868/114 positus esse, cum Traianus iam Parthici cognomine honoratus sit; quod utrum factum sit anno 868/114 an 869/115, adhuc dubium.

confirmatur ea, quam p. 32 protulimus, sententia, iam anno 852/98 legionem constitutam et ad Danuvium flumen collocatam esse. Nam si postea esset conscripta, vix ad tantum robur processisset, ut ad bellum tam grave gerendum iam tum (annis 855/101 — 860/106) mitteretur; ac ne sic quidem puto alia causa commotum Traianum eam arcessivisse, nisi quod haud ita procul a Dacia tetendit. Hoc quoque cognomen plerisque in titulis legioni adscriptum est; nec tamen omnia monumenta, in quibus desideratur, ante annum 860/106 posita esse oportet.[1])

Sero demum „Piae Fidelis" cognomen honorificum legio XXX· V· V· sibi paravit. Titulo enim Bramb. 151 (n. 120), quem anno 977/223 esse positum nomina consulum demonstrant, nullus exstat antiquior, in quo legatur „P. F." — Sed quinquies[2]) tantum in lapidibus invenitur. Cuius rei non ea sola est causa, quod multo serius hoc praemio Ulpia legio affecta est quam aliae (VII. XI. Cl., I. M., VI. Vic., X. Gem., XXII. Pr.), sed alia quaedam accedit eaque gravior, quod non eadem illi cognomini inerat vis atque antea[3]), quod inde a saeculo secundo medio temere facileque legionibus tribuebatur ab imperatoribus. Neque igitur est, quod miremur iam annis 986/232 et 993/239 P. F. illud in titulis omitti.[4])

Et quamquam vix operae pretium est investigare, qua de causa illis temporibus „P. F." cognomina legionibus sint attributa, tamen plane de hac re tacere non possumus, praesertim cum aptissima, ni fallor, illa aetate praemia fidei comparandi legionibus occasio oblata sit.

Nam cum anno 947/193 Septimius Severus, Pescennius Niger, Clodius Albinus a suis quisque legionibus imperatores

1) Namque iam paulo post cognomen acceptum interdum omitti „Victr." ex titulis cognoscitur III. 2732 (n. 119) sub Hadriano, III. 5211 (n. 123) sub Antonino Pio exaratis.

2) cf. ind. cognominum leg. XXX. Ulpiae.

3) cf. supra p. 7.

4) Concedes igitur errasse Lerschium (Centr. Mus. II. 14), qui propterea ante annum 977/223 positum esse censuit titulum Bramb. 373 (n. 155), quod P. F. cognomina nondum addita essent.

essent creati, totus Germaniae exercitus a Septimii Severi partibus inde ab initio stetit, quod non solum ex nummis a Severo „in fidem legionum“ cusis [1]) apparet, sed etiam titulo nuper reperto [2]) probatur, secundum quem vexillationes legionum IIII Germanicarum (I. Min., XXX. Ulpiae, VIII. Aug., XXII. Prim.) „adversus defectores et rebelles“ [3]) accitae sunt. Quarum quattuor legionum tres iam antea cognominibus „P. F.“ exornatae erant — leg. I. Min. et XXII. Prim. sub Domitiano (cf. supra p. 7 sq.), VIII. Aug. sub Commodo [4]) —, ut sola legio XXX. Ulpia illo praemio careret. Itaque haud absona mihi videtur esse coniectura tum a Septimio Severo illam quoque legionem cognominibus „P. F.“ esse ornatam [5]), ut totus, qui fidem praestiterat, exercitus Germaniae praemio honoris uteretur. Quod quo confidentius credam, titulo maxime commoveor XII. 683 (n. 176), quem adhuc non satis recte lectum esse persuasum habeo. Exstat enim in versu quinto post LEGXXX signum quoddam P, quod quomodo explicandum sit se nescire confitetur, qui titulum edidit, Hirschfeldius ratus de supplementis „centuria prima“ vel „immunis centuriae“ non posse cogitari. Quoniam autem eo, quod miles legionis XXX· V· V· Arelate coniugi titulum exaravit, pro certo licet accipere aut totam legionem aut saltem partem eius illo loco fuisse neque temporibus Septimio Severo prioribus eam in Gallia moratam esse satis constat (cf. infra p. 68), eiusdem fere aetatis mihi videtur esse titulus — cuius litteras saeculi secundi esse Hirschfeldius adnotavit

1) cf. Eckhel. doctr. num. VII. 167sq.: Imp. Cae. L. Sep. Sev. Pert. Aug. || Fidei leg. tr. p. cos. (mulier stans, d. Victoriolam, s. vexillum). — Praeterea Septimius Severus earum legionum, quae cum eo fecerant, nomina speciatim nummis inscripsit.

2) tit. „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ 1890 p. 9 (n. 11 b).

3) Pescennium Nigrum et Parthos nimirum, qua de re infra (p. 64 sq.) pluribus disseremus.

4) cf. tit. Wilm. 1459 et Urlichs, B. J. 60, 52sqq.

5) Quod P. F. cognomen desideratur in titulo Bramb. 220 (n. 129), quem consulum eiusdem anni nominibus adscriptis anno 964/210 positum esse comperimus, non obstat, quia cognomine omnino neglecto solo numero „XXX“ legio notata est.

—, qua a Septimio Severo legionem cognomine „P. F.“ esse honoratam modo coniecimus. Suspicor igitur in signo illo ᚴ latere cognomina ꟻ. —

Parva series monumentorum est, in quibus „Antoniniana“ appellata est; nam duae [1]) tantum Noviomagi effossae sunt tegulae sic inscriptae, id quod eo magis miror, quia legionis I. Minerviae „Antonin.“ permultae eodem loco in lucem prodierunt, quamquam ad Vetera potius quam ad Bonnam pertinere Noviomagi praesidium plane perspicuum est.

Plura monumenta (septem scilicet) [2]) exstant legionis, quae cognomine „Severianae Alexandrinae“ adiecto artius cum illo imperatore eam fuisse coniunctam pronuntient. Quod in uno titulo XIV. 4178b (n. 195) legio appellatur „Germanica XXX · V · V ·“, nullius momenti est neque inde efficitur, ut proprium illud legionis fuisse cognomen putemus; nihil aliud sine dubio qui posuerunt titulum iuvenes Lanuvini voluerunt nisi eos, qui legerent, patronum suum in legionibus *Germaniae*, XXII. Prim. et XXX· V· V·, fuisse certo scire.

Mero denique errore factum est, ut cognomen „Valeriae“ legioni Henzenus (6683) vindicaret, et plane assentior Reniero (adn. 2 ad pag. 259 opp. Borgh.), qui umquam hoc cognomine esse ornatam legionem XXX. negat.[3])

Quid praeterea de cognominibus statuendum sit, ex indice titulis adiecto facile intelleges.

§ 3. De origine militum legionis XXX · V · V ·

Quae supra (p. 27) de origine militum legionis I. Minerviae diximus, in hac quoque legione valent, ut paucissimis

1) cf. tit. Bramb. 128 i 11, 12 (n. 198 c).

2) cf. infra ind. cogn. leg. XXX. Ulpiae.

3) Fiedler in „Alterthümer am Niederrhein“ p. 189 sq. et primus et solus contendit tegulas se vidisse legionis XXX · V · V · V · S. A. Aug. (quod explicat: Valeriae Severianae Alexandrinae Augustae). Sed Steinerus in „Inscr. Rhen.“ altera editione affirmavit nihil legi in illa tegula nisi LEG · XXX V · V · — Quod Murat. 1088, 5 (n. 181) legitur XXX · V · V · V · suspectum est.

hanc dissertationis partem liceat absolvere. — Etenim inde ab initio milites legionis III. Augustae, cui provinciam Africam potissimum, in qua tetendit, legionarios praebuisse ex tabula a Mommseno composita[1]) luculentissime apparet, in legionem XXX. Ulpiam translati sunt, quod ex Annii Martialis titulo evincere p. 39 sq. studuimus. Quibus ex gentibus praeterea aetate Pannonica milites legionis XXX · V · V· fuerint, hoc neque ex lapidibus scriptis neque ex auctoribus colligi potest; tamen veri simile videtur esse legioni provincias ad Danuvium sitas, Pannoniam, Noricum, Moesiam dilectum admisisse. Cum in Germania Inferiore in locum legionis VI. Victricis successisset (cf. infra p. 53), ex hac provincia supplementa eligebantur; nam duos milites invenimus ex Colonia Agrippina oriundos[2]), unum ex finibus Batavorum[3]), qui etsi frequenter stipendia fecerunt in alis et cohortibus[4]), perraro tamen in legiones recepti[5]) videntur esse. — Permulti legionarii ex Belgica sine dubio acciti sunt, quam provinciam etiam legioni I. Minerviae dilectum legionarium misisse p. 30 ostendimus. Omnium autem gentium Treveros maxime in legione XXX · V · V· versatos esse apparet; nam praeter titulum Bramb. 149 (n. 140) matribus Treveris dedicatum, ex quo liceat concludere milites in legione fuisse ex Mosellae valle oriundos, disertis verbis duobus in lapidibus[6]) Treveros se esse natos gloriantur legionarii huius legionis, ut dimidia fere eorum titulorum pars[7]), ex quibus de patria militum aliquid elici potest, ad Treveros pertineant. — Deinde, ut paululum tabulae Mommseni addamus, non uno tantum titulo Bramb. 201 (n. 143) iubemur statuere Britannos quoque in legione XXX · V · V· stipendia meruisse, sed idem ex

1) In Eph. ep. V. 207 sqq.

2) tit. Bramb. 433 (n. 130), VI. 3334 (n. 78).

3) tit. Eph. ep. IV. 308, 206 (n. 174).

4) cf. Eph. ep. V. p. 173 sq.

5) Nam unus titulus praeter illum exstat, in quo legionarius Batavus dicitur, Bramb. 1517: Titus Flavius Germanus veter. leg. XXII. Pr. P. F. natione Batavus.

6) tit. Murat. 1088, 5 (n. 181), Bull. ep. II. 186 (n. 182).

7) Tres sunt ex octo titulis.

altero titulo Bramb. 208 (n. 149) elicitur.[1] — Postremo Pannonios inde a tertio saeculo ineunte legionarios leg. XXX · V · V- exstitisse cum ex eo suspicamur, quod legionem I. Minerviam ex eadem provincia supplementa conduxisse titulo Pompeiani B. J. 83, 164 (n. 22) demonstratur, tum loco Herodiani p. 30 adn. 3 laudato, qui ad totum Germaniae exercitum spectat, ad speciem quandam veritatis perducitur.

CAPUT III.

De legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia inde a primordiis usque ad annum 874/120.

§ 1. De legione I. Minervia.

Quoniam supra quo anno quaque de causa legio I. Minervia constituta sit, accuratius tractavimus, iam ad ipsam historiam enarrandam accedere liceat. — Atque ex iis quidem, quae de cognominibus legionis „P. F." suo loco disputavimus, apertissimum evadit una cum aliis Germaniae Inferioris legionibus etiam I. Minerviam in seditione Saturnini opprimenda versatam esse. Qua tamen ratione fidem imperatori praestiterit, prorsus latet[2], cum auctorum de hac re testimonia ac-

1) Fortasse alienum non est hoc loco monere in Britannia vasculum, legionis numero signatum, repertum esse, VII. 1335,3 (n. 196) „anaglyphis venationum et muneris gladiatorii ornatum". Qua ex re etiamsi adeo non eliciam legionem XXX. in Britannia fuisse — quia quoqueversus facile vasculum potuit portari —, ut eum, qui ita statuerit, satis temerarium existimarim, id tamen evincitur in castris legionis XXX. gladiatores adfuisse. Quod cum ex Taciti loco (ann. I. 22) Augusti aetate fuisse usitatum didicerimus, Severo Alexandro quoque imperante in usu fuisse ex titulo Bramb. 211 (n. 134) cognoscimus, quem Deo Silvano ursarius legionis XXX · V · V · S · A · dedicavit.

2) Longum est omnes, quas viri docti hac de re protulerunt, sententias percurrere. Conferas quaeso ea, quae Ritterlingius p. 13 adn. 1 et 2 collegit. Nuperrime sagaciter nec non frustra hanc quaestionem tractavit Iuenemannus l. l.

curata desint, ut ne de totius quidem Inferioris exercitus factis certi quidquam tradatur. Veri tamen est simillimum non armis ac fortitudine, sed mera religione et fide [1]) legiones Germaniae Inferioris pro sua parte Antonii consilium nefarium refregisse.

Contra quindecim annis post summas in bello laudes sibi conciliasse legionem certissimis et auctorum et titulorum testimoniis traditum est.

Namque Spartianus [2]) enarravit secunda expeditione Dacica Hadrianum legioni I. Minerviae esse praepositum. „Quandoquidem multa egregia eius facta claruerunt. Quare adamante gemma, quam Traianus a Nerva acceperat, donatus ad spem successionis erectus est." Eximia mehercle et ducis et legionis praedicatio! Et eundem Hadrianum eodem bello donis militaribus esse honoratum e titulo III. 550 (n. 2) discimus, quem Athenienses anno 866/112 exaraverunt. Neque vero solum legatum legionis Hadrianum Traianus imperator praemio decoravit, sed etiam centurionum duorum adhuc exstant tituli, quorum alter torquibus, armillis, phaleris, corona vallari se exornatum esse gloriatur VI. 3584 (n. 103), alter donis se esse affectum a Traiano imperatore bello Dacico praedicat II. 2424 (n. 112). Denique militis quoque legionis I. Minerviae huc pertinet titulus, Iulii Mansueti, qui Coloniam reversus votum solvit, quod apud Alutam, Daciae flumen, fecerat Bramb. 405 (n. 31). Atque adhuc fere omnes viri docti censuerunt alteri tantum bello Dacico legionem I. Minerviam interfuisse.[3]) Sed ex columna illa, quam Traianus exstruxit, ut facta sua a posteris quoque cognoscerentur, iam ad prius bellum Dacicum legionem in Daciam deductam esse apparet. Nam in ea parte illius monumenti, in qua arte manuque omnia ea ficta sunt, quae ad prius bellum cum Decebalo gestum pertinent, legio quaedam comprehenditur eo ipso momento, quo

1) Idem narrat de legionibus VII. et XI. Cl. Cassius Dio LX. 15, 4 (cf. p. 7 adn. 2).

2) Spart. v. Hadr. 3, 6.

3) cf. Urlichs, B. J. 38, 100sqq.; Pfitzner p. 84, 135, 221.

a legato ducta Danuvium flumen transgressura est. Quam legionem I. Minerviam esse accipiendam rectissime contendit Domaszewskius.[1]) Arietis enim imago, quae ab illius legionis imaginifero praefertur, fieri non potest quin ad legionem I. Minerviam spectet, quippe quae sola omnium in nummis Victorini et Carausii arietis imaginem sibi adscitam habet.[2]) Neque ignoramus, cur aries legioni I. Minerviae potissimum attributus sit. Animalium enim imagines, quibus ne una quidem legio plane caret, cum a siderum nominibus saepissime petitae sint, propterea arietem sibi assumpsit legio I. Min., quod eo mense, qui *Minervae* sacer est, circuitus solis usque ad *arietis* sidus provectus[3]) est; quae explicatio eiusdem viri docti ingenio et acumini debetur. —

Itaque quoniam statuendum est utrique bello Dacico legionem interfuisse, optime quae in Dacia nuper repertae sunt tegulae L E G · I · M[4]), explicantur. Nam cum neque antea — id quod paulo infra demonstrabimus — legionem in his regionibus versatam esse constet neque postea, eas esse coctas inter primum bellum et secundum manifestum est.

Quae cum ita sint, annus, quo titulus Bramb. 680 (n. 70) exaratus sit, accuratissime finiri potest. Nam cum inde ab anno 855/101 usque ad annum 860/106 in Germania Inferiore legio I. Min. non adfuerit neque fieri potuerit, ut Acutius Nerva, qui anno 854/100 consulatu functus est, ante annum 857/103 provinciam inciperet administrare[5]), sequitur, ut bellis Dacicis confectis demum titulus positus sit. Quod haud ita multo

---

1) In „Arch.-Epig. Mitteil. aus Oesterreich" XV. p. 183 sqq.

2) Cf. eiusdem dissertationem „die Fahnen im Röm. Heere" in „Abh. d. Arch.-Epigr. Seminars d. Univers. Wien" 1885, p. 55.

3) cf. Manil. II. 439.

4) cf. „Arch.-Epig. Mitt. aus Oestr." VI. 2 (n. 118 f.).

5) Nam ex illis Germaniarum legatis, quorum cursum honorum examinavit Ritterlingius (p. 41 adn. 3), cum permultos manifesto tribus annis post consulatum demum provinciam ingressos esse ostendatur, unus Petilius Cerialis, cos. anni 824/70, propter bellum eodem anno legationem suscepit. Omnes alii post consulatum cura alvei Tiberis vel alio officio consulari perfuncti videntur esse, priusquam in provinciam profecti sunt.

post factum esse potest, quia post annum 861/107 Acutius legatus Germaniae Inferioris iam non fuisse putandus est, ut vix de recto aberrasse mihi videar ad ipsum annum 861/107 titulo illo relato. —

Manifestum igitur est legionem XXII. Prim., quippe quae sub Q. Acutio vexillarios cum exercitu Inferiore miserit, in locum legionis I. Minerviae ad expeditionem Dacicam deductae in Germaniam Inferiorem esse translatam. Atque etiam ipsis castris Bonnensibus eam esse impositam contenderim, cum titulus militis[1]) leg. XXII. Pr. *P. F.* ibidem effossus sit. Deinde bello Dacico confecto cum leg. I. Min. Bonnam redisset, in Germaniam Superiorem reducta est. Itaque mihi controversia illa, qui titulorum trium „Brohlensium" (cf. p. 9 sq.) primus, qui postremus exaratus sit (cf. Urlichs, B. J. 36, 100 sq.; Freudenberg, ibid. 38, 93 sqq.) disceptata videtur esse ita, ut primus quidem is titulus positus sit, in quo VI. Vic. et X. Gem. laudantur — eo nimirum tempore, quo legione I. Min. abducta legio XXII. nondum successerat —, deinde ille, quem legionum VI. X. XXII. vexillarii dedicaverunt, postremus tit. Bramb. 680 (n. 70), de quo modo egimus.

Atque, id quod hoc ipso lapide comprobatur, bello Dacico confecto statim legionem I. Min. in Germaniam Inferiorem redisse alio quoque titulo declaratur III. 6819 (n. 3), quem inter annos 869/115 et 871/117 positum esse elucet, quod in eo „Parthici" cognomine Traianus iam honoratus, sed nondum inter „Divos" receptus est.[2]) Itaque cum anno 871/117 ignotus ille legatus post legationem duobus muneribus iam functus sit („leg. aug. pr. pr. provinc. Galat. Phryg. Pisid. Lycaon. Paphlag. item ad census Paphlag."), inde ab anno 862/108 — 865/111 eum legatum legionis I. Min. fuisse pro certo habeam; atque ea ipsa de causa, quod paulo ante demum legio illa in hanc provinciam redierat, dilucidis verbis

1) Bramb. 468: D. M. ‖ Iul. Paterno ‖ mil. leg. XXII. Pr. ‖ P. F. stip. XXIII ‖ Opponius Iustus ‖ Archit. amico ‖ a se fecit.

2) cf. supra p. 41 adn. 4.

additum est „in Germ. Inf.“, quod neque antea neque postea in titulis post „I. Min.“ addi solet.[1])

Atque in eadem castra stativa, Bonnensia scilicet, in quibus ante bellum Dacicum tetendisse legionem p. 24 sq. demonstravimus, bello feliciter patrato rediit; quod cum per se consentaneum est tum ex titulis tegulisque ibidem repertis plurimis apparet. Neque obstat, quod Iulius Mansuetus (cf. p. 47) non Bonnae quae ad Alutam flumen susceperat vota solvit, sed Coloniae. Caput enim totius provinciae haec urbs erat, ut facile nescio quibus de causis fieri potuerit, ut singuli ex legione milites sive ad officia quaelibet administranda sive, si forte Colonia erant oriundi, commeatu accepto ibidem aliquamdiu versarentur.

Proximis deinde annis usque ad annum 874/120 nullis, quantum scimus, bellis aut expeditionibus interfuit legio; nec tamen cura negotioque vacavisse videtur, sed viis aedificiisque struendis operam navavisse, quod ex ipso titulo Bramb. 680 (n. 70), qui in lautumiis Herculi Saxano dedicatus est, perspicitur. Accedit, quod paulo post legionis I. Minerviae reditum legio X. Gemina in Pannoniam Superiorem translata est[2]), ut quae antea quattuor vel tribus legionibus fuerat custodienda provincia Germania Inferior a duabus I. Min. et VI. Victrice occupata esset.

§ 2. De legione XXX · V · V ·

Quoniam quae de legione XXX · V · V · inde a primordiis ipsis usque ad bellum Dacicum confectum elici possint, cap. II. diximus, venimus ad quaestionem difficillimam, ubinam usque ad annum 874/120 tetenderit quibusque rebus gestis interfuerit legio. Quam quaestionem, cum certis testimoniis adhuc prorsus careamus, ad finem perduci posse vix credo; quas enim viri docti protulerunt sententias, eae meris coniecturis nituntur.

---

1) Non inveni nisi in uno titulo C. I. Gr. III. 4011 (n. 5b).

2) cf. Ritterling. p. 51 sq. et adn. 1. 2. 3.

Nihil igitur constat de legione XXX · V · V · nisi bello Dacico confecto in Pannonia per tempus eam tetendisse (cf. p. 38 adn. 2) et postea in Germaniam Inferiorem esse translatam. Sed plane in medio relinquendum est, utrum ex ipsa Pannonia in Germaniam missa an alibi antea morata sit. Atque Renierus [1]) quidem et Dierauerus [2]) pro certo acceperunt legionem ad bellum Parthicum gerendum a Traiano arcessitam esse, quod quo iure contenderint, iam examinemus. Sed in uno Annii Martialis titulo VIII. 2354 (n. 191) sententia eorum posita est. Renierus enim — ut taceam de Dierauero prorsus in eius castra transeunte — contendit coloniam Ulpiam Thamugadi constitutam esse a veteranis legionis XXX · V · V·, quos victoriis nonnullis de Parthorum rege reportatis honesta missione donatos in Numidiam deduxisset Traianus; quo factum esse, ut „Victoria Parthica" ibidem cultu proprio celebraretur. Atque primum quidem plane absurdum est, id quod iam p. 41 statuimus, cogitare veteranos dimissos esse, cum ipsum bellum magis magisque exardesceret.[3]) Deinde, id quod gravissimum est, in alio titulo ibidem reperto disertis verbis scriptum videmus anno 854/100 Traiano auctore coloniam Thamugadi conditam esse a L. Munatio Gallo legato [4]), ut concidat Renieri coniectura. — Vides igitur ne speciem quidem probabilitatis prae se ferre opinionem illam bello Parthico legionem interfuisse. Immo sic existimo titulum esse explicandum, ut Annius Martialis, post bellum Dacicum veteranus legionis XXX · V · V · factus et Thamugadem in coloniam missus, cum moriturus bellum esse exortum cum Parthis audivisset, in testamento titulum faciundum curaverit, quo Parthis devic-

1) Léon Renier in „Archives des missions scientifiques et litteraires". Paris. 1851, tom. II. p. 183.

2) Dierauer in „Büdinger, Unters. zur Röm. Kaisergesch." I. p. 159.

3) cf. supra p. 37 adn. 4; p. 41.

4) VIII. 2355: Imp. Caesar (divi) ‖ Nervae f. Nerva Traian(us) ‖ (aug.) Germani(c)us pon(t.)‖(max.) tr(i)b. po(t. IIII co)s. III p. (p.) co(l.)‖(Mar)c(i)anam Tr(ai)anam Th(a) ‖ (muga)di per leg. III. Au(g.) ‖ (condidit L. M)unati(us) Gallus leg. ‖ Aug. pro (pr.) ‖ d. (d.)

tis „Victoria Parthica“ celebraretur; quod votum eiusdem liberti Protus, Hilarus, Eros amplissime postea perfecerunt.

Aliorum quoque legionis XXX · V · V· veteranorum vestigia ad eandem aetatem mihi videntur spectare, L. Lepidi Iusti V. 2391 (n. 178) et M. Ulpii Bellici V. 5010 (n. 179) titulos dico, quorum alter „in castro Stenico“ prope Tridentum repertus est, alter Vigoentiae prope Ferraram.

Nam cum in eadem fere regione, Montegaldae, titulus effossus sit militis legionis eiusdem V. 3105 (n. 171), quem optimae aetatis esse et vix Traiano posteriorem patris et avi nomina addita testantur, haud spernenda, credo, est coniectura veteranos leg. XXX · V · V ·, qui Decebalo oppresso permulti nimirum dimissi sunt, a Traiano in Galliam Cisalpinam potissimum esse deductos.

Ac ne id quidem, quo anno legio in Germaniam Inferiorem venerit, certis auctorum vel lapidum testimoniis demonstratur; neque enim ullus in Germania Inferiore titulus exstat anno 918/164 antiquior „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ 1891, p. 112 (n. 162), et qui primus huius rei memoriam tradidit, Ptolemaeus [1]), haud ita multo ante hunc annum [2]) scripsit. Itaque plane ignoro, qua causa commotus Pfitznerus p. 82 contenderit legionem XXX. Ulpiam recens conscriptam non diu post annum 855/101 in Germaniam Inferiorem missam esse. Quod eo maiori mihi offensioni est, quia paulo infra p. 85 dicit: „Ob vielleicht auch schliesslich noch leg. XXX. Ulp. auf kürzere Zeit nach Pannonien gekommen, um den Abgang der dortigen Legionen nach dem Kriegsschauplatze zu decken, ist nicht zu entscheiden, da die wenigen Ziegeln, welche zu Carnuntum und Vindobona gefunden sind, weiter keine Anknüpfungspunkte gewähren.“ Attamen inter omnes constat certissima ad stationes legionum cognoscendas indicia esse putandas tegulas.

Sed quamquam non traditur, quando in Germaniam Inferiorem legio translata sit, certissimam tamen licet proferre coniecturam omnibus fere viris doctis probatam causam

1) Ptol. geogr. II. cap. 9 § 15.

2) cf. Erhard „Regesta historiae Guestphal.“ p. 42 sqq.

fuisse interitum legionis IX. Hispanae, quam circiter annum 874/120 funditus deletam esse scimus. Nam cum statim ad hostes victores castigandos legio VI. Victrix, quippe quae haud procul, Veteribus nimirum, tetenderit, in Britanniam translata esset neque unius, quae remansit, legionis I. Minerviae vires ad tantam provinciam custodiendam sufficerent, legio XXX · V · V · nescio qua ex provincia in Germaniam deducta iisdemque castris stativis imposita est, ex quibus modo profecta erat legio VI. Victrix.

CAPUT IV.

De legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia in Germ. Inferiore inde ab a. 874/120.

§ 1. De castris et stationibus legionum.

A. Legionis I. Minerviae.

Quamdiu in Germania Inferiore legio I. Min. tetendit, stativa castra semper habuit Bonnae; cuius rei testes sunt ipsorum castrorum reliquiae [1]), quae hac potissimum aetate permultae effossae sunt; testes sunt etiam tegulae fere innumerabiles [2]) militumque tituli haud pauci sepulcrales [3]), quibus potissimum adiuti, quae quaeque legio castra habuerit, definire possumus.[4]) —

Castella praeterea stationesque, in quibus variis de causis partes legionis constitutae erant, permulta tota provincia in-

1) cf. B. J. 78 tab. 1; 82 tab. 3, ubi accurate descriptum invenies, quibus locis monumenta reperta sint; praeterea uberius de castris Bonnensibus egit I. Klein in „Westdeutsch. Zeitschr. Corr." VII. 147.

2) cf. Bramb. 511a (n. 117a X, b IV, d V); „Wink. Progr." 1888, 33, 34 (n. 117c III).

3) cf. Bramb. 461 (n. 33); „Wink. Progr." 1888 38, 4 (n. 44); B. J. 85, 88 (n. 47); B. J. 57, 70 (n. 50); „Wink. Progr." 1888, 38,5 (n. 51) Bramb. 475 (n. 52); — B. J. 59, 40 (n. 56); B. J. 85, 65 (n. 57); Bramb. 452 (n. 58); B. J. 82, 56 (n. 64).

4) Accedit locus Ptolemaei geogr. II. 9, 16.

veniuntur inde ab Oceani Germanici litore usque ad Superioris provinciae fines.

Fuerunt autem castella stationesve hisce locis posita: Cattvici [1]), Fori Hadriani [2]), Castris Albinianis [3]), in vico „Wijk bij Duurstede“ [4]), ad oppidum Noviomagum [5]), Geldubae [6]), in vico „Rindern“ [7]), Cliviae [8]), Divitiis [9]), Durnomagi [10]), Coloniae [11]), Aquisgrani.[12])

Atque hoc quidem per se consentaneum est cum provinciae defendendae causa haec castella exstructa esse tum quo facilius pacis munera, quae ad vias restituendas aut ad aedificia in militum usum condenda pertinebant, perficerentur.

Quod Noviomagi legionis I. Minerviae tegulae permultae repertae sunt aetatis Antoninianae [13]), quamquam legionis XXX · V · V · potius haec erat provincia, eo fortasse explicari potest, quod ad legionem XXX. adiuvandam leg. I. Min., quae tum forte negotiis vacabat, vexillarios misit, qui aedificiis Noviomagi aedificandis operam navaverunt.

Neque silentio praetereundum est, quod prope oppidum, quod nunc dicitur „Iversheim“, monumenta reperta sunt [14]), quibus longum per tempus ibidem partem legionis ad cal-

---

1) cf. Bramb. 2 (n. 12b); Bramb. 4 A a 8 (n. 117a I).

2) cf. Bramb. 23a (n. 117a III c. I); Bramb. 12 (n. 67); Orell. 1894 (n. 69).

3) cf. Bramb. 9 (n. 117a II).

4) cf. Bramb. 63a (n. 117a IV).

5) cf. Bramb. 128 (n. 117a V c II); „Wink. Progr.“ 1888, 33, 34 (n. 117c III).

6) cf. Bramb. 245a (n. 117a VIII, b III).

7) cf. Bramb. 165a (n. 117a VII).

8) cf. B. J. 61, 72 (n. 117a XI).

9) cf. Bramb. 443 (n. 72).

10) cf. Bramb. 436a (n. 117a IX); B. J. 82, 19 (n. 117b V); Bramb. 382 (n. 30); Bramb. 351 (n. 56); „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ II. 63 (n. 55).

11) cf. B. J. 60, 81 (n. 117b VI).

12) cf. „Westd. Zeitschr.“ II. 428 (n. 43).

13) cf. Bramb. 23a (n. 117c I); Bramb. 128a (n. 117c II).

14) Bramb. 520 (n. 11a); B. J. 50, 186 (n. 42); B. J. 50, 187 (n. 45); B. J. 50, 184 (n. 68).

carias exercendas moratam esse demonstratur. Quod cum iam ex titulo Bramb. 520 (n. 11a), qui circiter annum 954/200 „furno arvali facto“ a Castino [1]) legato exaratus est, concludere licuisset, optime eo confirmatum est, quod postea ipsae fornaces calcariae [2]) repertae sunt simulque tituli ad tempora inde ab anno 915/161 [3]) usque ad Alexandri Severi [4]) aetatem pertinentes. Nec parvi momenti illam vexillationem fuisse vel inde elucet, quod signifer legionis B. J. 50, 187 (n. 45) et miles medicus B. J. 50, 186 (n. 42) in illis titulis laudantur. Atque cum non sine quadam veritatis specie Eickius B. J. 23, 79 coniecerit illius loci cultum matrum Anfaniarum proprium fuisse, facile intellegitur, cur tituli illis deabus dedicati sint a legionis I. Min. militibus.[5]) Iure igitur miretur quis, quod quo loco per septies denos annos non exiguam partem legionis persaepe tetendisse conspicimus, ne una quidem tegula reperta est, qua aedificia in usum legionum structa esse certe demonstrari possit. Quod optime Freudenbergius [6]) explicavit monens non longe ab illo loco, Belgicae nimirum (nunc „Billig“), partem legionis commoratam esse. Ex hoc igitur loco vexillarios in officinas calcarias missos esse suspicamur.

Eadem fere de causa in valle „Brohl“ vexillarii legionis per tempus quoddam versabantur, qua de re uberius egit Ritterlingius p. 45. Sed praeter titulum Bramb. 680 (n. 70), de quo iam (p. 9 sq., 48 sq.) accuratius exposuimus, nullum ibidem effossum est monumentum, quo postea quoque lapides ex illis lautumiis legionem adportasse ostendatur. Itaque inde a se-

---

1) Infra (p. 64sqq.) fusius de Castino agemus, quo anno legatus legionis I. Minerviae in Germania Inferiore fuerit.

2) Qua de re conferas velim B. J. 50, 186 (n. 42).

3) tit. enim Antonino IIII et Vero II coss. positus est.

4) tit. B. J. 50, 184 (n. 68) pro salute imperatoris Severi Alexandri dedicatus.

5) Sunt tituli hi: B. J. 83, 164 (n. 22) a tribuno militum T. Cl. Pompeiano, Bramb. 405 (n. 31) a Iulio Mansueto, B. J. 83, 136 (n. 37) a Q. Clodio Marcellino militibus dedicati. — Neque id casui tribuendum est quod nullius alius legionis milites Anfaniabus matronis titulos dedicaverunt.

6) cf. B. J. 50, 184sq.

cundo saeculo legionarii Germaniae Inferioris aliunde materiem aedificiis struendis idoneam petisse videntur; nam ne minimum quidem legionis XXX · V · V ·, quae haud ita multis annis postquam titulus ille Brohlensis exaratus erat, in Germaniam sese contulit, vestigium illo loco repertum est, quamquam antea omnium Germaniae Inferioris legionum vexillarios ibidem versatos esse ex titulis p. 9 sq. laudatis manifestum fiat.

B. Legionis XXX · V · V ·

Legioni VI. Victrici in Britanniam translatae in provincia et in ipsis castris, dico Veteribus [1]), legio XXX · V · V · successit. Itemque cum per saecula una cum legione I. Minervia in Germania Inferiore tetenderit, ea, quae de illius castris stationibusque omnino explicavimus, etiam de hac legione dicta sunt, ut iam stationes, quibus partes legionis impositas fuisse veri simile est, enumeremus. Nam de castris Veteribus taceam, quamquam adhuc acerrima de his inter viros doctos lis fuit. Sed Schmidtius [2]) neglectis illorum ariolationibus suo iure scriptorum narrationes, monumenta reperta, reliquias aedificiorum viarumque adhuc exstantes ita examinavit, ut mihi quidem persuasum sit castra et Augusti et Traiani in monte, qui nunc dicitur „Fürstenberg", collocata fuisse, qui, si inde a Bonna Rhenum fluvium sequeris, primus isque satis in altum editus est collis, qui ad aggrediendos aeque et repulsandos hostes quam maxime erat idoneus.

Stationes praeterea legionis fuisse permultas ex tegulis titulisque sepulcralibus luculentissime apparet. Et quod supra iam statuimus (p. 44) non solum illis locis militum operumque monumenta exstare, quae alteri legioni ut custodirentur

1) Testes sunt cum Ptolemaeus (II. 9, 15) tum tegulae titulique Veteribus exstantes hi: Bramb. 151 (n. 120); Bramb. 220 (n. 129); Bramb. 211 (n. 134); Bramb. 202 (n. 139); Bramb. 149 (n. 140); Bramb. 145 (n. 141); Bramb. 146 (n. 142); Bramb. 201 (n. 143); Bramb. 219 (n. 145); Bramb. 217 (n. 147); Bramb. 208 (n. 149); Bramb. 204 (n. 164).

2) B. J. 31, 80 sqq.

attributa videntur esse, sed per totam provinciam utriusque legionis vestigia deprehendi, id optime illustratur eo, quod cum in Hollandia tegulae repertae sunt sic inscriptae: „leg. I. M. P. F. et leg. XXX · V · V·“ [1]) tum ipsis in castris Bonnensibus lapis servatur [2]), in quo LEGTEXXX magnis litteris insculptum est. Videmus igitur coniunctas fuisse interdum utriusque legionis copias, si forte alterius ad maius quoddam opus perficiendum vires non suffecerunt.

Neque praetermittendum esse videtur quod iam altero post Chr. saeculo legionarii haud ignorarunt admodum esse salubres Aquisgrani fontes, quibus potissimum „Aachen“ oppidum nostratium celebritatem suam debere nemo nescit. Exstat enim ibidem inscriptio quaedam (B. J. 60, 23): „Fort(unae salutari) et tutelae loci Caudidinius C. VI vir Augustalis“, quam dedicasse C. Caudidinium Sanctum, legionis XXX · V · V· signiferum (qui laudatus est in tit. Bramb. 101 (n. 133)), post missionem acceptam ad speciem quandam veritatis eo adducitur, quod tegulae legionis XXX · V · V· Aquisgrani [3]) repertae sunt in aquaeductus balnearumque reliquiis.

Eo quoque loco, qui nunc dicitur „Düsseldorf“, monumenta reperta sunt (cf. Bramb. 294 (n. 152)), ex quibus partem legionis XXX · V · V· ibidem collocatam fuisse facile colligitur. Neque temere Moellerus [4]) et Minola ex ruinis fossae vel limitis coniecerunt viam munitam a Novesio in Germaniam fuisse perductam, qua in Boructuariorum potissimum fines profecti essent Romani. Denique per tempus partes legionis constitutae erant his in locis:

Hollandiae eo in loco, quo in tabula Peutingeriana „Mansio Niger pullus“ [5]) exstitisse significatur, Cattvici [6]), Fori Ha-

---

1) cf. Bramb. 137 (n. 117g I).

2) cf. B. J. 89, 211 (n. 117g II).

3) cf. Bramb. 629b 1 (n. 198b IX); B. J. 73, 154 (n. 198b XIII); „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ II. 54 (n. 198b XVI).

4) Moeller „Über Hohensyberg“, Dortmund. 1804 p. 17.

5) cf. „Westd. Zeitschr.“ VII. p. 306 (n. 198b XVII).

6) cf. Bramb. 4A c 1, 2 (n. 198a I).

driani [1]), Traiecti [2]), eo loco, qui appellatur „De Meeren“ [3]), prope vicum „Wijk bij Duurstede“ [4]), Holledoorni [5]), prope vicum „Louisendorf“ [6]) (Geldern), ad oppidum Noviomagum [7]), Calcare [8]), ad vicum „Grünthal“ [9]), Divitiis [10]), in vico „Alpen“ [11]), Trepitiae [12]), Coloniae [13]), Bonnae.[14])

§ 2. De historia legionum I. Min. et XXX. Ulpiae.

Traianus, qua erat fortitudine et prudentia, cum iam Nerva imperatore et limite amplius munito (cf. p. 31 adn. 1) et militum disciplina redintegrata [15]) Rheni fines confirmasset, Dacico praecipue bello effecit, ut omnes trans Rhenum Danuviumque barbari imperatoris nomine perterriti a fluviorum transitu prorsus impedirentur. Qui nominis Romani timor tantus erat, ut etiam post Traiani decessum, cum Hadrianus imperator pacis amantissimus successisset, summa tranquillitate totum fere imperium gauderet. Quo factum est, ut ne I. et XXX. quidem legionibus, quae inde ab anno 874/120 eadem fere sorte coniunctae erant, ulla virtutis praestandae facultas illis temporibus offerretur. Sed prudenter Hadrianus providit, ne

1) cf. Bramb. 23 e, 1, 2 (n. 198a III).
2) cf. Bramb. 60 c, 1, 2 (n. 198a IV).
3) cf. Bramb. 63 a (n. 198a V).
4) cf. Bramb. 63 a (n. 198d II).
5) cf. Bramb. 140 e (n. 198b V); Bramb. 106 (n. 128).
6) cf. Bramb. 193 (n. 198b VII).
7) cf. Bramb. 128 i (n. 198a VI).
8) cf. Bramb. 185 b, c (n. 198b VI).
9) cf. Bramb. 225 (n. 198e I).
10) cf. B. J. 81, 208 (n. 198d VI).
11) cf. Bramb. 227, 1, 2 (n. 198a VIII).
12) cf. B. J. 21, 39 (n. 198e IV).
13) cf. Bramb. 436 e, 1, 2, 3 (n. 198b X); B. J. 73, 110 (n. 198b XII); B. J. 73, 209 (n. 198b XIV); Bramb. 436, 9, 2 (n. 198e III); Bramb. 433 (n. 130); B. J. 57, 81 (n. 158).
14) cf. B. J. 89, 211 (n. 197d VII); B. J. 53, 238 (n. 137).
15) Plin. et Traian. epist. 29, 30. — Paneg. 9: „ubi deinde disciplina? ubi mos a maioribus traditus, quodcumque imperator munus iniungeret, aequo animo paratoque subeundi“? eqs.

legionarii nimio otio corrupti nefaria consilia agitarent; exercebat enim, ut Cassius Dio epit. LXIX. 5, 2 memoriae prodidit, *τὰ στρατιωτικὰ ἀκριβέστατα ὥστ᾽ ἰσχύοντα μήτ᾽ ἀπειθεῖν μήτε ὑβρίζειν;* et Spartianus [1]) dilucidis verbis enarravit Germanicas potissimum legiones sic exercitatas esse. Qua ratione duplex et sibi et rei publicae paravit commodum, quod et optima disciplina tenerentur milites — cuius rei praeclarissimus testis titulus est III. 3676, in quo Batavus miles „aequora Danuvii cunctis transnare sub armis“ se potuisse gloriatur — et hostes tenerentur in pace.[2])

Neque vero solum sub Hadriano tanta imperii Romani apud barbaras gentes erat auctoritas, sed postea quoque Antonino Pio imperatore, quantum deberetur Hadriani prudentiae et gravitati satis, cognitum est. Quamquam enim Iulius Capitolinus (v. Anton. Pii V. 4) dicit „Germanos et Dacos et multas gentes“ . . . eum contudisse „per praesides et legatos“, tamen minimae videntur fuisse rixae vellicationesque, cum Aurelius Victor (epit. 15) memoriae prodiderit Antoninum „orbem terrae nullo bello auctoritate sola rexisse adeo trementibus eum atque amantibus cunctis regibus nationibus et populis, ut . . . . de controversiis inter se iudicem poscerent“.[3]) Nam Germanicum illud bellum, quod Iulius Capitolinus laudat, nihil aliud videtur fuisse nisi discidia inter barbaros ipsos orta, quae

---

1) Spart. v. Hadr. 10, 1: „Inde in Germaniam transit pacisque magis quam belli cupidus militem, quasi bellum immineret, exercuit tolerantiae documentis eum inbuens, ipse quoque inter manipula vitam militarem magistrans, cibis etiam castrensibus in propatulo libenter utens, hoc est larido caseo et posca“ eqs.

2) Cass. D. epit. LXIX. 9 fin.: *οὕτω γὰρ καλῶς ἤσκητο τὸ στρατιωτικὸν αὐτῷ ὥστε καὶ τὸ ἱππικὸν τῶν καλουμένων Βαταούων τὸν Ἴστρον μετὰ τῶν ὅπλων διενήξαντο· ἃ ὁρῶντες οἱ βάρβαροι τοὺς μὲν Ῥωμαίους κατεπλήττοντο, τρεπόμενοι δὲ ἐπὶ σφᾶς αὐτοὺς ἐχρῶντο αὐτῷ διαιτητῇ τῶν πρὸς ἀλλήλους διαφορῶν.*

3) Suo iure certe Bossart et Mueller (in „Büdinger, Unters. z. Röm. K. Gesch.“ II. p. 304) statuerunt propterea Capitolini narrationem pugnare cum Victoris, quia sua quisque ratione Antoninum studuisset praedicare, alter cum pacis, alter cum belli gloriam nimis cumularet.

Romanos composuisse ex nummo quodam [1]) („rex Quadis datus") elicitur. Accedit, quod Aristides (*Εἰς βασιλέα* I. p. 112 Dind.) eadem fere tradidit atque Aurelius Victor. Celtas enim, de quibus dicit: *νῦν προσκυνοῦσι τὸν δεσπότην*, intellegendos esse Germanos Appianus testis est, qui circiter annum 904/150 in praefatione III. scripserit: *Κελτῶν . . . ὅσα ἔθνη . . . παρὰ Ῥῆνον ποταμὸν ᾤκηται.* — Videmus igitur per quater denos annos legiones I. Minerviam et XXX. Ulpiam nihil armis fecisse dignum, quod commemoretur.[2]) Sed paulo post in locum placidissimae pacis subito cesserunt bella et gravissima et maxime diuturna. Nam cum iam Antonino imperatore in oriente res ita turbatae essent, ut undique vexillationes in Syriam deducerentur [3]), summum in discrimen venit res Romana, ubi primum M. Aurelius et L. Verus imperium susceperunt.

Vologaeses enim Parthorum rex anno 915/161 P. Aelium Severianum legatum cum exercitu toto apud Elegeiam delevit [4]), quo factum est, ut statim, qui sub dicione Romanorum erant, principes Adiabenes, Edessae, Nisibis deficerent.[5]) Atque cum iam antea ad bellum Parthicum vexilla accita esse sciamus, clade illa turpissima accepta quam maximas copias in orientem missas esse est veri simillimum. Itaque si in

1) cf. Eckhel. doct. num. VII. p. 15 : Imp. T. Ael. Caes. Antoninus || Rex Quadis datus s. c. (Imp. togatus stans dexteram cum Quadorum rege iungit).

2) Nec tamen plane omittamus, quod legio I. Minervia his temporibus vexillarios misit in Africam, id quod ex duobus titulis militum Cartennae repertis VIII. 9654, 9662; (n. 83, 84) facile elicitur. Accuratius de hac re egit nuperrime Iuenemannus l. l., quem quaeso inspicias.

3) Nam in titulo Wilm. 1155 scriptum legimus L. Neratium Proculum missum esse ab imp. Antonino Aug. Pio ad deducendas vexillationes in Syriam ob bellum Parthicum. Recte adnotat Wilm.: „bellum indicatur, quod Vologaeses III., postquam anno 148 rex factus est, proximis annis minitabatur, sed priusquam inciperet, pax inter Pium et Parthorum regem convenit". Cf. Borgh. opp. V. p. 373 sq. — Napp „de rebus imp. M. Aurelio in oriente gestis" p. 12 sq.

4) cf. supra p. 18 adn. 1; p. 37 adn. 4; p. 38.

5) Iulius Capitolinus v. Veri VI. 9: „nam cum interfecto legato, caesis legionibus Syris, defectionem cogitantibus oriens vastaretur, ille in Apulia venabatur" eqs.

titulo III. 1457 (n. 8b) legitur eadem aetate M. Claudium Frontonem fuisse „legatum legionis I. Minerviae in expeditionem Parthicam deducendae", nihil est in quo offendamus. Scrupuli contra eo excitantur, quod a Ligorio solo hic titulus est servatus, cui, cum persaepe inscriptiones aut plane finxerit aut interpolaverit, ne hic quidem fidem esse habendam facile coniciat quispiam, cum reputaverit titulum Dacicum eiusdem Frontonis III. 1457 (n. 8a) et de expeditione legionis I. Minerviae Parthica et de aliis rebus, quae in lapide urbano commemoratae sunt, plane tacere. Contra recte iudicat Mommsenus ratus paene incorruptum esse titulum.

Suo enim iure mihi videtur monuisse Schillerus („R. K. Gesch." p. 638 adn. 4) in Belgicae quodam loco, qui nunc vocatur „Bevay" [1]), nummos, sine dubio consulto terra obrutos, effossos esse Antonini Pii et Faustinae, matris et filiae, et Lucillae et paulo post in vico „Vechten" [2]) nummos inde a rei publicae aetate usque ad Antoninum Pium; unde recte ut opinor coniecit illis temporibus barbaros in Germaniam Inferiorem invasisse.[3]) Itaque si eadem aetate legionem I. Minerviam, quae in Germ. Inf. tetendit, in expeditionem Parthicam deductam esse comperimus, non modo *licet* statuere aliquo modo has duas res inter se cohaerere, sed prorsus *necesse est.* Nam si ante annum 915/161, cum nondum profecta esset legio I. Minervia, Germani incursionem illam fecissent, vix credo imperatorem eam in orientem arcessiturum fuisse. Immo cen-

1) cf. „Rev. Num. Belg." 1869 p. 209.

2) cf. ibidem 1872 p. 368.

3) Falsa tamen est Schilleri sententia (cf. l. l.) Didium Iulianum hac aetate victoriam illam de Cauchis reportasse, quam Aelius Spartianus praedicat. Nam fieri non potuit, ut Didius, qui Spartiano teste anno 137, Cassio Dione auctore, qui Didii aequalis erat, a. 133 natus est, etiamsi quaestorem eum designatum esse „ante annum quam legitima aetas sinebat" (Spart. v. Did. Iul. 1, 4) non neglegamus, anno 162 iam praetura perfunctus sit et legatus legionis XXII. Prim. fuerit. Accedit, quod Spartianus addidit: „ob quae consulatum meruit testimonio imperatoris"; nam nimis sero profecto praemium accepisset Iulianus, cum anno 929/175 demum consul factus sit.

seam legione iam profecta, id quod saepenumero factum esse scimus [1]), barbaros belli cupidissimos neque ignorantes copias, quae Rheni transitum custodirent, imminutas esse, impetu subito facto provinciam Germaniam vastavisse.

Haec si statuerimus, non nihil proficiemus. Primum enim demonstratur Ligorio fidem hac in re esse habendam, ut recte censuerit Mommsenus. Deinde efficitur, ut barbarorum incursio, quam ex nummis illis in Belgica provincia repertis satis certe definire non potuimus, certo anno attribuatur.

Tum autem elucet legionem XXX · V · V·, quae sola in Germania Inferiore remanserat, gravissima quaedam proelia cum Germanis anno 916/162 commisisse.

Quod Fronto legatus appellatur legionis I. Minerviae in exp. Parth. *deducendae*, ipso titulo urbano Ligorii facile explicatur. Nappio enim prorsus assentior, qui in dissertatione „de rebus imper. M. Aurelio Antonino in oriente gestis" conscripta (p. 69 sq.) dicit Frontonem „bello Parthico legioni I. Minerviae, tum maiori exercitui ex copiis legionariis et auxiliariis composito praefuisse eumque in Armeniam et Osrhoënam et Anthemusiam duxisse."

Qua in re optime intellegitur, quam exigua sit memoria omnium rerum, quae inde a saeculo secundo ab imperatoribus gestae sunt; nam neque de Germanorum illa invasione certi quidquam accepissemus neque a Rheni ripis totam legionem in bellum Parthicum subsidio esse missam comperissemus, nisi lapidem urbanum servasset Ligorius.

Quando in Germaniam redierit legio I. Minervia etsi pro certo demonstrari nequit, tamen bello Parthico demum confecto eam remissam esse conicere licet. Nam Iulius Capitolinus (v. Marci cap. 12, 13) dicit: „Dum Parthicum bellum geritur, natum est Marcomannicum, quod diu eorum qui aderant arte suspensum est, ut finito iam orientali bello Marcomannicum agi posset." Anno igitur 920/166 legionem I. Min. ex oriente redisse censemus.

Quid deinde legiones Germaniae Inferioris aetate belli Marcomannici gesserint, in medio relinquendum est. Sed tamen

1) cf. infra p. 72.

certis testimoniis demonstratur illis quoque temporibus bella eis gerenda fuisse, cum „omnes gentes ab Illyrici limite usque in Galliam [1]“ conspirassent. Accedit, quod apertis verbis bellum Marcomannicum et Germanicum discernuntur.[2] Neque a vero aberramus, si hac aetate Cauchos erupisse et a Didio Iuliano, Belgicae legato, tumultuariis auxiliis provincialium repulsos esse [3] censemus; sic enim multo melius intellegitur, quod Spartianus memoriae tradidit: „ob quae consulatum meruit testimonio imperatoris“ (cf. p. 61 adn. 3).

Atque optime hac ex re cognoscitur, quantis perturbationibus tumultibusque tum Germania Inferior vexata sit; elucet enim Cauchis, qui Albis fluvii erant accolae, priusquam in Belgicam provinciam penetrarent, totam Germ. Inf. percurrendam fuisse, ut statuendum sit aut legionum I. Min. et XXX · V · V· vires ad impetum repulsandum non valuisse aut partem earum alioversus deductam fuisse.

Ac ne Commodo quidem imperatore Germania pacata videtur fuisse. Nam prorsus consentiunt, qui de hac aetate scripserunt, Lampridius [4], Capitolinus [5], Eutropius [6], Orosius [7], Hieronymus [8], bella cum Transrhenanis esse gesta narrantes.

1) Iulius Capitol. v. Marci 22, 1.

2) Idem ibid. 21, 7: „Emit et Germanorum auxilia contra Germanos. Omni praeterea diligentia paravit legiones ad Germanicum et Marcomannicum bellum“.

3) Ael. Spart. v. Did. Iul. 1, 6 sqq.: „post praeturam legioni praefuit in Germania vicensimae secundae Primigeniae. inde Belgicam sancte ac diu rexit. ibi Cauchis, Germaniae populis, qui Albim fluvium adcolebant, erumpentibus restitit tumultuariis auxiliis provincialium. ob quae consulatum meruit testimonio imperatoris“.

4) Ael. Lampr. v. Commod. 13, 5.

5) Capitolin. v. Clod. Alb. 5, 4; 6, 3: „per Commodum ad Galliam translatus (sc. Clod. Alb.), in qua fusis gentibus Transrhenanis celebre nomen suum et apud Romanos et barbaros fecit“.

6) Eutropius VIII. 15: „Commodus ... contra Germanos feliciter et ipse pugnavit“.

7) Orosius VII. 16, 12: „Commodus ... adversus Germanos bellum feliciter gessit“.

8) Hieronym. Chron. ad annum 2196: „Commodus de Germanis triumfavit“.

Quas res inde ab anno 947/193 legiones I. Min. et XXX · V · V · gesserint, accuratius quodammodo videtur statui posse. Atque quod ab initio a Severi partibus legiones illae steterunt, id quod iam p. 43 diximus, haud scio an ea re explicetur, quod, cum Germanico exercitui ille praepositus esset (anno 940/186), „ita se in ea legatione egit, ut famam nobilitatam iam ante cumularet.“ [1])

Ac primum quidem consentaneum est legionibus quattuor Germanicis fines provinciae custodiendos fuisse, ne Albinus impetu ex Britannia facto Septimium prohiberet, Romam iter facere rerumque potiri. Deinde postquam Didio Iuliano interfecto Septimius, ne cum duobus una sibi dimicandum esset adversariis, pactionem cum Clodio Albino fecit, vexillarii legionum Germanicarum acciti sunt, qui bellum Pescennio inferrent. Quod factum esse cognoscimus ex titulo nuper in Pannonia reperto „Corr. d. Westd. Zeitschr.“ 1890 p. 9 (n. 11 b), in quo C. Iulius Castinus dux vexillationum IIII Germanicarum VIII. Aug., XXII. Prim., I. Min., XXX · V · V · appellatus est.

Qui titulus quo anno exaratus sit, satis accurate definiri potest propter triplex illud *G* in „Auggg,“ *N* in „Dom. n. n. n.“ positum. Elucet enim significatos esse tres illos Augustos Septimium Severum patrem, M. Aurelium Antoninum Caracallam, P. Septimium Antoninum Getam filios, quorum Caracalla anno 952/198 [2]), Geta anni demum 963/209 mense Septembri [3]) „Augusti“ declarati sunt.

Itaque cum die IV. mensis Februarii anni 965/211 Septimius pater de vita decesserit, titulus ille post mensem Septembrem anni 963/209, sed ante Februarium ineuntem anni 965/211 positus est. Anno igitur 964/210 C. Iulius Castinus

1) Spart. v. Sept. Sev. 4, 7.

2) Cum ad hanc quaestionem nullius momenti sit, utrum iam mense Iunio an Octobri demum huius anni M. Aurelio Antonino trib. pot. data sit, mittamus virorum doctorum de hac re sententias examinare; accurate eas collegit Schillerus p. 721 adn. 1.

3) Quod sagaciter enucleavit Dittenberger, C. I. A. III. n. 10 p. 9 b.

legatus Auggg. pr. pr. prov. Pannoniae fuit. Atque quo anno consulatu Castinus functus sit, etiamsi traditum non habeamus, tamen alio eiusdem viri titulo Bramb. 520 (n. 11a) adhibito terminis artioribus circumcludi potest. Nam in tituli illius Rhenani versu extremo Brambachius AVGGCOS exstare affirmat, quod, si totam fastorum consularium seriem perscrutatus eris, non nisi ad annum 956/202, quo Septimius eiusque filius M. Aurelius Antoninus Caracalla consulatu functi sunt, referri posse concedes. Itaque anno 956/202 Castinus legioni I. Minerviae legatus praefuit [1]); et quoniam tres fere semper anni intermitti solebant inter consulatum et provinciae imperatoriae administrationem, sequitur, ut inter annos 957/203 et 961/207 Castinus consul fuerit.

Iam redeamus ad vexillarios, quos „adversus defectores et rebelles" duxisse Castinum supra (p. 64) diximus, et investigemus, qui illi fuerint adversarii. Atque manifestum est aut Pescennium Nigrum aut Clodium Albinum intellegendum esse. Sed cum apertis verbis traditum videamus cum Clodio Albino apud Lugdunum ita decertatum esse, ut utrimque quam maximae copiae adducerentur (Cassius Dio epit. LXXV. 6 enarrat: *πεντεκαίδεκα μὲν μυριάδες στρατιωτῶν σὺν ἀμφοτέροις ὑπῆρχον, παρῆσαν δὲ καὶ ἀμφότεροι τῷ πολέμῳ ἅτε περὶ ψυχῆς θέοντες κτλ.*), non vexillarios tantum legionum Germanicarum illi proelio interfuisse, sed quattuor illas legiones plenas esse accitas putandum est. — Vexillarios igitur illos a Castino contra Pescennium Nigrum in Asiam ductos esse consentaneum est. Neque scrupulos movet duplex significatio „defectorum et rebellium", cum Pescennium Parthos socios habuisse haud ignoremus, quibus aemulo devicto interfectoque Septimius bellum intulit.[2]) Immo firmum hoc argumentum esse suspicor vexil-

1) Etiamsi duplex illud „G" in titulo non exstaret, tamen ex solo „AVG" nomine in lapide sculpto efficeretur ante annum 956/202 Castinum non fuisse legatum legionis I. Minerviae. Nam si re vera AVGCOS legendum esset, titulus pertineret ad annum 959/205 — quo anno Antoninus Caracalla iterum consulatu functus est —, ut ab anno 957/203 usque 859/205 Castinus legioni I. Min. praefuisse putandus esset.

2) Ael. Spart. v. Severi 9, 9: „Deinde (sc. Pescennio devicto et inter-

larios legionum Germanicarum Parthicae quoque Severi expeditioni interfuisse.

Quales in proelio apud Lugdunum commisso legiones I. Min. et XXX. Ulpia sese praestiterint, cum certa rerum scriptorum testimonia de singulis legionibus plane desint ac ne ex lapidibus quidem de hac re elici quidquam possit, in medio relinquendum est, nisi forte refugimus ad illam coniecturam iam supra (p. 43 sq.) a me prolatam, legionem XXX · V · V · illis temporibus a Septimio Severo propter fidem virtutemque probatam cognominibus „Piae Fidelis" ornatam esse.

Quod Lugduni permulti tituli legionum quattuor Germanicarum reperti sunt, variis modis viri docti explicare conati sunt. Atque ex legionis XXII. Primigeniae lapidibus Lugdunensibus Wienerus[1]), cum ei non innotuissent nisi *veteranorum* tituli sepulcrales[2]), Lugduni veteranorum legionis XXII. Primigeniae coloniam fuisse coniecit.[3]) Optimo quidem iure, ut puto. Sed plane eum fugit etiam reliquarum Germaniae utriusque legionum, VIII. Aug.[4]), I. Min., XXX · V · V·, titulos permultos non solum veteranorum ibidem exstare, sed etiam *militum*, centurionum, tribunorum. Ac Grotefendius[5]) quoque erravit militum titulis prorsus neglectis idcirco tot veteranorum vestigia inveniri Lugduni ratus, quod milites legionum quattuor Germanicarum ex Gallia Lugdunensi potis-

---

fecto) circa Arabiam plura gessit, Parthis etiam in dicionem redactis nec non etiam Adiabenis, qui quidem omnes cum Pescennio senserant".

1) Wiener, de legione Romanorum vicesima secunda, Darmstadii 1830; cf. p. 20.

2) cf. eiusdem libelli p. 98 sq. — Plures titulos habes in inscript. Lugd., quas Boissieu. edidit; cf. p. 328 sqq.

3) Id quidem falsum est, quod Fuchsii („Alt. Gesch. v. Mainz"; II. p. 202) et Fiedleri („Gesch. d. unteren German."; p. 188) sententia probata censuit titulos illos primi esse saeculi et legionem XXII. Prim., antequam in Germaniam transisset, in Gallia excubuisse. Quod cum aliis de causis ineptum est tum vel eo refutatur, quod „Pia Fidelis" in illis monumentis leg. XXII. appellata est (cf. supra p. 6 sqq.).

4) Boissieu. l. l. p. 321 sqq.

5) Grotefend. in „Pauly Realenc." IV. p. 900 sq.

simum oriundi missione accepta in patriam saepissime redissent.

Agedum contemplemur, quid ad hanc quaestionem ex titulis, qui Lugduni reperti sunt, elici possit:

Lugduni *sepulti* sunt:

Legionis *I. Minerviae:*

1. *Imaginifer*, Orell. 3478 (n. 89); monum. posuit *uxor.*
2. *Miles*, Boiss. 299 (n. 90); VII stip.; mon. pon. cur. *mater.*
3. *Centurio*, Boiss. 300 (n. 105); mon. pos. *mater.*
4. *Centurionis* (l. I. M. *Anton.*) *uxor*, „Bull. ép." II. p. 185 (n. 110); pos. *maritus.*
5. *Veteranus*, Boiss. 303 (n. 93); pos. *coniux* et *filius.*
6. *Veteranus* cum *uxore*, Boiss. 304 (n. 94); pos. *socer* (*veteran. eiusdem* leg.) *genero* et *filiae.*
7. *Veteranus*, Boiss. 304 (n. 95); pos. *uxor.*
8. *Veteranus*, Wilm. 2569 (n. 98); pos. *uxor* et *filius.*

Legionis *XXX. Ulp. Vic.:*

1. *Tribuni mil. uxor*, Boiss. 334 (n. 124); mon. pos. *maritus.*
2. *Miles* (l. XXX · V · V· *P. F.*), Boiss. 335 (n. 172); mon. pos. *uxor* et *liberi.*
3. *Miles*, Boiss. 334 (n. 175); mon. pos. *frater* et *uxor.*
4. *Centurio* (l. XXX·V·V· *S. A.*), „Bull. ép." II. p. 185 (n. 193); pos. *uxor* et *liberi.*
5. *Veteranus?* (vel *miles*) stip. XXV . . ., Boiss. 340 (n. 173).
6. *Veteranus* (l. XXX · V · V· *Alexandr.*) „Bull. ép." II. p. 186 (n. 182); pos. *uxor.*
7. *Veteranus*, Boiss. 338 (n. 184); pos. *fil.* et *coniux.*
8. *Veteranus*, Boiss. 337 (n. 185); pos. *filius* et *coniux.*
9. *Veterani uxor*, Boiss. 340 (n. 186); pos. *maritus.*
10. *Emeritus*, Boiss. 340 (n. 187); pos. *frater.*
11. *Veteranus*, Renier., „Compt. rend." 1865, p. 112 (n. 188); pos. *uxor.*

Vivi sepulcrum sibi fecerunt Lugduni:

9. *Veterani* duo, Boiss. 306 (n. 96).
12. *Veteranus*, Boiss. 338 (n. 183).
Dubium num sepulcralis sit titulus.
13. *Signifer*, Eph. ep. IV. p. 368, 206 (n. 174).

Accedunt tituli *votivi*:

10. *Tribuni mil.*, B. J. 83, 164 (n. 22).
11. *Legati leg.*, Boiss. 65, XLVIII. (n. 13).

Praeterea legionis XXII. Primigeniae *sex* tituli exstant veteranorum, *unus* militis, legionis VIII. Augustae *quattuor* veteranorum, *unus* militis. —

Vel primo obtutu intelleges permagnum esse numerum eorum titulorum, qui aut veteranis positi aut a veteranis dedicati sunt, cum ex *sedecim* [1]), quae omnino servata sunt, legionis I. Minerviae monumentis veteranorum *sex*, ex *duodeviginti* [2]) legionis XXX · V · V · *septem Lugduni* reperta sint.

At vides non paucos lapides exstare militum, centurionum, tribunorum, ex quibus, cum nonnullos tertio saeculo ineunti attribuere liceat propter adiecta cognomina „Piae Fidelis" (Boiss. 335 (n. 172)), „Antoninianae" („Bull. ép." II. p. 185 (n. 110)), „Severianae Alexandrinae" („Bull. ép." II. p. 185 (n. 193)), nullus autem prioris aetatis vestigia prae se ferat, intellegatur partes legionum illis temporibus Lugduni esse versatas. — Quas non solum Lugduni tetendisse, sed utramque Galliam custodivisse ex titulis in variis provinciarum locis repertis luculentissime apparet.

Namque *sepulti* sunt in *Gallia*:

1) Quorum *sex* in Germ. Inf., *singula* Augustoduni, in castro Rauricensi, Arelate, Valentiae exstant.

2) *Septem* in Germ. Inf., *singula* Vigoentiae, in castro Stenico, Salonis, Cabilloni.

A. Lugdunensi:

Leg. *I. Min.*:	Leg. *XXX. V. V.*
1. *Veteranus*, Murat. 776, 1 (n. 97) *Augustoduni; hered.* pos.	1. *Veteranus* cum *uxore*, Murat. 1088, 5 (n. 181) *Cabilloni.*

B. Narbonensi:

2. *Miles*, XII. 985 (n. 85)? *Taruscone.*	2. *Militis uxor* XII. 683 (n. 176) *Arelate.*
3. *Miles*, XII. 1576 (n. 86) *Deae Vocont.*; pos. *amicus bf.*	
4. *Militis nepos*, XII. 1874 (n. 87) *Viennae.*; pos. *avunculus.*	
5. *Signifer*, Gruter. 561, 10 (n. 88) *Arausione*; pos. hospes.	
6. *Emeritus*, XII. 687 (n. 100) *Arelate*; pos. *uxor.*	
7. *Veteranus* cum *coniuge*, XII. 1749 (n. 101) *Valentiae.*	
8. *Centurionis uxor*, XII. 264 (n. 108) loco ignoto; pos. *maritus.*	

Ac ne id quidem in medio relinquendum est, inde a quo anno legiones Germaniarum — nam idem de legionibus VIII. Aug. et XXII. Prim. valere persuasum habeo — Lugdunum vexillarios, qui provinciae Galliae praesidio essent, mittere coeperint. Sagaciter enim Renierus [1]) ex eo, quod in tabula honestae missionis anno 970/216 concepta cohors III. urbana, quae inde ab Augusti temporibus usque ad secundi saeculi finem Lugduni tetenderat [2]), non iam nominata est, a Septimio Severo eam dissolutam esse conclusit, propterea nimirum, quod a Clodii Albini

1) In „Revue archéol." N. S. IX. 1864, p. 214.

2) cf. Flav. Ioseph. B. Iud. II. 16, 4: ὑπὸ χιλίοις καὶ διακοσίοις στρατιώταις δουλεύουσιν. — cf. Jung, „Die Romanischen Landschaften des Röm. Reiches" p. 220.

partibus stetisset. Illius in locum aliud Lugduno urbi praesidium impositum esse „soit par une cohorte auxiliaire, soit par une cohorte tirée des légions de Germanie". Id quoque pro certo affirmari posse mihi videtur vexillariis legionum Lugduni tendentibus tribunos militum praefuisse, quod probatur titulis B. J. 83, 164 (n. 22) et Boissieu 334 (n. 124).

Quod denique ad veteranorum titulos attinet, elucet cum Wienero faciendum esse, ita tamen, ut utriusque Germaniae legiones post annum 951/197 Lugdunum potissimum milites honesta missione praeditos deduxisse statuamus. Cuius rei quae fuerit causa, facile mihi videor explicare posse. Septimium enim, postquam victoriam de Albino reportavit, summo furore odioque omnes, qui illum adiuverant, persecutum esse ex Spartiani narratione vitae Severi discimus (cap. 12): „Interfectis innumeris Albini partium viris, inter quos multi principes civitatis, multae feminae illustres fuerunt, omnium bona publicata sunt aerariumque auxerunt; tum et Hispanorum et Gallorum proceres multi occisi sunt"; quibuscum conferas Herodiani verba haec III. 2, 2: .... *τά τε κατὰ τὰς Γαλλίας, ὡς ᾤετο, ἄριστα διαθείς, πάντας τε τοὺς Ἀλβίνου φίλους εἴτε ἑκουσίως εἴθ' ὑπὸ ἀνάγκης αὐτῷ γνωρισθέντας φονεύσας, τάς τε οὐσίας αὐτῶν δημεύσας, ἐς τὴν Ῥώμην ἠπείγετο κτλ.*

Itaque illis temporibus permulta praedia agrique per Gallias et in primis Lugduni, quae urbs maxime omnium a militibus victoribus vexata videtur esse, vacua erant, quibus veterani pro meritis donarentur.

Restat, ut Boissieuium, qui (l. l. p. 65 sq.) contendit totam legionem I. Minerviam circiter annum 964/210 Lugduni tetendisse, refutemus. Namque cum in inscriptione Boiss. 65, XLVIII. (n. 13) — quae eodem anno quo Castini titulus in Pannonia exarata est (cf. supra p. 64) — T. Flavius Secundus Philippianus appellatus sit leg. Auggg. prov. Lugud., leg. legg. I. Minerviae et XIIII. Geminae, ille vir doctus munus legati provinciae necessario coniunctum fuisse cum illis sequentibus legati legionum I. Min. et XIIII. Gem. censet, ut efficiatur, „que la première légion géminée (!?), surnommée Miner-

vienne, et la quatorzième géminée tenaient alors garnison à Lyon". — Quod maxime propterea falsum est, quod in Germania Inferiore lapides reperti sunt, quibus demonstratur annis 955/201 [1]), 956/202 [2]), 959/205 [3]), 964/210 [4]) legionem I. Minerviam non solum Bonnae tetendisse, sed etiam vexillationes ad vias restituendas (Bramb. 2 (n. 12b)) et calcarias exercendas (Bramb. 520 (n. 11a)) demisisse.

Hoc igitur unum ex Philippiani titulo cognoscitur legionum I. Minerviae et XIII. Geminae (quae inde a Dacico bello Traiani in Pannonia utique tetendit [5])) legatum illum fuisse, priusquam provinciae Lugdunensis legatus factus sit.

Quamdiu legiones Germanicae vexillationes in Gallias miserint, pro certo dici non potest. Sed cum usque ad aetatem Severi Alexandri partem certe legionis XXX·V·V· sub centurione Lugduni commoratam esse e titulo „Bull. ép." II. 185 (n. 193) eluceat, postea autem cohors XVII. Lugdunensis in inscriptione ab Hirschfeldio [6]) edita deprehendatur, audacis vix est conicere in locum vexillariorum Rhenanorum eam successisse; quae mutatio haud scio an aetate Severi Alexandri facta sit, quippe cui tantum cum Germanis bellum gerendum esset, ut maximas undique copias cogeret.

Utrum ad bella a Septimio cum Britannis eoque mortuo a Caracalla cum Alamannis, Chattis, Cennis [7]) gesta legionum, de quibus agitur, vexillationes accitae sint necne, nescimus. Certe autem constat legionem XXX · V · V· si non plenam Severi Alexandri bello cum Persis gesto interfuisse, at tamen

---

1) Bramb. 481 (n. 29); Muciano et Fabiano coss. pos.

2) Bramb. 520 (n. 11a); Augg. (Severo et Antonino) coss. cf. supra p. 65.

3) Bramb. 2 (n. 12b); Sev. Pius Pert. Aug. Max. trib. pot. XIII.

4) B. J. 73, 72 (n. 41); Faustino et Rufino coss.

5) cf. Grotefend. l. l.; Orell. 2103.

6) Hirschfeld in „Lyon in d. Kaiserzt", Vindob. 1878, p. 27 adn. 4: L. Fufio Equestre || mil. coh. XVII. || Luguduniensis ad || monetam || > Ianuari || l. i. f. p. IIII r. p. IIII. — Adnotavit idem saeculi tertii exeuntis esse titulum.

7) Cass. Dio ep. LXXVII. 14, 1: *ἐπολέμησε καὶ πρός τινας Κέννους, Κελτικὸν ἔθνος κτλ.*

haud exiguam legionariorum copiam misisse, cum Ancyrae, in urbe Galatiae, signiferi legionis XXX · S · Al· [1]) titulus repertus sit. Sed iterum Germani, quod copiae ad Rhenum Danuviumque fluvios tendentes nimis imminutae erant propter bellum Persicum, flumine traiecto provincias Romanas vastaverunt et oppida castraque impetu vehementissimo aggressi [2]) sunt, quod etiam septuaginta annis ante factum esse supra p. 62 sq. demonstravimus. Unde accidit, ut Severus Alexander pace statim cum Persis facta magnis itineribus in Germaniam properaret.

Quae praeterea inde ab his temporibus de legionibus I. Min. et XXX · V · V· statuere se posse censuerunt viri docti, omnia fere vanae sunt ariolationes.

Atque Jungius [3]) quidem contendit: „Erst im dritten Jahrhundert erscheint die bis dahin in den „Castra vetera" stationirte leg. XXX. Ulpia rheinabwärts verschoben, in die Gebiete des heutigen Holland". Nescio quo iure id dixerit. Nam ut plane omittam, quod in Hollandia sat multi tituli tegulaeque legionis XXX · V · V· reperti sunt, nequaquam inde concludi posse in ipsa Hollandia eam tetendisse — quia vexillarios in illis regionibus persaepe versatos esse notum est —, prorsus Jungium fugisse videtur omnia monumenta illius legionis, quae ad saeculum tertium pertinere certum est, *Veteribus* [4]) ipsis esse reperta. Neque quod Rothius [5]) nummo

---

1) III. 6764 (n. 177). — Sic enim recte mihi videtur Domaszewskius illud S A C emendasse.

2) Herodian. VI. 7, 2 . . . . . *Γερμανοὶ Ῥῆνον καὶ Ἴστρον διαβαίνοντες τὴν Ῥωμαίων πορθοῦσιν ἀρχὴν καὶ τὰ ἐπὶ ταῖς ὄχθαις στρατόπεδα ἐπικείμενα πόλεις τε καὶ κώμας πολλῇ δυνάμει κατατρέχουσιν.*

3) l. l. p. 242.

4) Tituli nimirum Bramb. 145 (n. 141) anno 239 pos., Gordiano et Aviola coss.; Bramb. 146 (n. 142) anno 232, Lupo et Maximo coss.; Bramb. 151 (n. 120) anno 223, Maximo et Aeliano coss.; Bramb. 202 (n. 139) anno 230, Agricola et Clementiano coss.; Bramb. 220 (n. 129) anno 210, Faustino et Rufino coss. — Hi omnes Veteribus aut Sanctis aut in pago „Birthen" vel „Berthen" reperti sunt.

5) In „Mitth. d. Gesellsch. f. vaterl. Alterth. in Basel" I. p. 17.

quodam, cuius auctoritas utpote iam pridem amissi Eckhelio [1]) suspecta fuit, et tegula [2]) sine dubio male lecta fretus coniecit legionem I. Minerviam ab Aureolo restitutam castro Rauricensi impositam esse, recte sese habere existimo, quoniam ex titulo *veterani* signiferi legionis I. Minerviae Momms. Helv. 279 (n. 99) minime ipsam legionem ibidem tetendisse concludendum est. Et si re vera tegulae legionum I. Minerviae et XXX · V · V· in castro Rauricensi repertae sunt, tamen, quo tempore coctae sint, in medio relinquitur. Accedit, quod anno 1049/295 legionem I. Minerviam Bonnae fuisse sub Aurelio Sinto praefecto lapide Bramb. 467 (n. 28) quamvis valde corrupto satis probatur. Id unum addamus legiones ambas Gallieno imperatori favisse, qui eas in nummis non solum VI · P · VI · F·, sed etiam VII · P · VII · F· appellavit.[3])

Usque ad illam aetatem quas res gesserint legiones, si non perpetuo dilucideque cognoscere licuit, at certe specie quadam veritatis aut saltem probabilitatis interdum intellegere contigit ex lapidibus inscriptis potissimum, rerum ipsarum testibus locupletissimis. Contra temporum quae secuntur monumenta perrara eaque tam vilia aut dubia exstant, ut certi quidquam statuere non audeam.

Adquiescamus igitur in iis, quae iam enarravimus. Id unum liceat addere legionem I. Minerviam postea deprehendi inter „legiones Comitatenses magistri militum per Illyriam", XXX. Ulpiam Ammiano Marcellino [4]) teste sub Constantino II.

---

1) Eckhel., doct. num. VII. p. 465: „Bandurius ex uno Tristano produxit, sed cuperem ab aliis quoque conspectos adprobatosque":
Imp. Aureolus ‖ l. I. Min. Restituta.

2) Rothius l. l.: LEGIM vel LEGNP vel LEGIMR.

3) Cohen, „médailles impériales", Gallienus: n. 459—462: Gallienus Aug. ‖ leg. I. Min. VI p. VIf.; 463 sqq.: leg. I. Min. VII p. VIIf.; 552—554: leg. XXX. Ulp. VI p. VIf.; 555—557: leg. XXX. Ulp. VII p. VIIf.

4) Etenim Ammianus Marcellinus XVIII. 9,3 memoriae prodidit haec: „Cuius oppidi (sc. Amidae) praesidio erat semper quinta Parthica legio destinata cum indigenarum turma non contemnenda. Sed tunc ingruentem Persarum multitudinem sex legiones raptim percursis itineribus antegressae muris adstetere firmissimis. Magnentiaci et Decentiaci, quos post

ad bellum cum Sapore gerendum Amidam in oppidum Mesopotamiae translatam esse, quod iam ille statuit, cui permulta debemus, Grotefendius.

---

consummatos civiles procinctus, ut fallaces et turbidos ad orientem venire compulit imperator, ubi nihil praeter bella timetur externa, et *Tricensimani* Decimanique Fortenses et Superventores atque Praeventores cum Aeliano iam Comite, quos tirones tum etiam novellos hortante memorato adhuc protectore erupuisse a Singara Persasque fusos in somnum rettulimus trucidasse complures".

CAP. V.

Index militum legionis I. Min.

A. *Legati* legionis I. Min.

I. *L. Licinius Sura*; n. 1.

Ad hunc virum iam Lipsius rettulit titulum, quam coniecturam affirmavit Borghes. „ann. inst. arch." 1846, p. 343, opp. V. p. 33. — Legatus legionis videtur fuisse iam Domitiano imperante. Quia enim cum Huebnero faciendum esse puto, qui (II. 4548) primo consulatu eum anno 98 functum esse statuit, siquidem antea (fortasse anno 95 sqq.) legatus pr. pr. prov. Belgicae exstitit, elucet circiter annum 94 legioni I. Minerviae eum praefuisse. — Omnia de hoc viro testimonia accuratissime collata sunt in Onomast. Forcell. (de-Vit.) IV. p. 153 a, quod quaeso inspicias; item apud Liebenam. „Verwaltungsgesch. des Römischen Reichs" p. 73 sq.

II. *P. Aelius Hadrianus*; n. 2.

Legatus fuit altero bello Dacico; cf. Spartian. v. Hadr. 3, 6 et supra p. 47 sq.

III. *Ignotus*; n. 3.

Legatus legionis I. Min. ab anno 108 usque ad 111 in Germania Inferiore; cf. supra p. 49 sq. Primus igitur videtur fuisse legionis I. Min. post reditum ex bellis Dacicis legatus.

IV. *Ignotus*; n. 4.

Legatus fortasse Hadriano imperante; titulus positus est sub M. Antonino.

V. *L. Calpurnius Proclus*; n. 5 a et b.

Falso Liebenam. (p. 76) ad hunc virum rettulit inscriptionem III. 1007: „Fortunae Aug. sac. P. Calpurnius Proculus leg. Augg. pr. pr." Ex titulo Rhenano enim, quem plane neglexit, intellegitur latine hunc *Πρόκλον* non „Proculum" dici sed „Proclum", neque „P." praenomen eius esse, sed „L." — Legatus fuit sub Antonino Pio circiter annum 150.

VI. *L. Iulius Latinus Gargilius Antiquus*; n. 6.

Nummi restant huius viri propraetoris provinciae Thraciae cum Antoninianae aetatis tum Aurelianae et Verianae (cf. Eckhel, doctr. num. II. p. 37. 39. 42. 45). Functus est igitur Antiquus munere propraetoris prov. Thraciae annis 161 et 162; atque cum constet per triennium pertinuisse propraeturam provinciarum imperat. (cf. „Bull. ép." IV. p. 311), aperte evadit Gargilium inter annos 160 et 164 Thraciam administrasse. Itaque, cum antea consulatu functus sit, legatum legionis I. Min. eum fuisse ante annum 159 sub Antonino Pio sequitur.

VII. *L. P(aulli)nus*; n. 7.

Sub Antonino Pio.

VIII. *M. Claudius Fronto*; n. 8 a et b.

Ex titulo urbano a Ligorio solo servato efficitur, ut legatus fuerit Fronto legionis I. Min. in expeditionem Parthicam deducendae anno 162; cf. supra p. 61 sqq. — Itaque in locum Gargilii (sub VI. laudati) successisse eum licet suspicari. — Consul suffectus fuit anno 170. Cecidit in pugna dum praesidet Daciae Moesiaeque per bellum Marcomannicum M. Aurelii anno 172. — cf. Borgh. „ann. inst. arch." 1855, p. 32. — Huebner, de act. senat. p. 32 in fin. — Napp, de rebus imper. M. Aurelio Antonin. in oriente gestis. — Liebenam., l. l. p. 141 sq. — Lucian., quomodo hist. scrib. cap. 22.

IX. *Claudius Apollinaris*; n. 9.

Legatus legionis M. Fusciano II. Silano II. coss. anno 188; cf. C. I. Gr. III. add. 3837 et III. 3840.

X. *M. Marius Titius Rufinus*; n. 10.

Inter M. Aurelii et Sept. Severi aetates; cf. Klein, „die Verwaltungsbeamten von Sicilien und Sardinien" p. 122.

XI. *C. Iulius Castinus*; n. 11 a et b.

Legatus legionis I. Min. fuit circiter annum 202. — De viro eiusque cursu honorum nonnulla memorabilia praebente cf. supra p. 64 sqq.

XII. *Q. Venidius Rufus Marius Maximus L. Calvinianus*; n. 12.

Septimio Severo imperante, ante annum 198.

XIII. *T. Flavius Secundus Philippianus*; n. 13.

Anno 210 legatus Augusti provinciae Lugdunensis, cf. supra p. 70 sq.; antea igitur legionis I. Min. legatus.

XIV. *Aufidius Coresnius Marcellus*; n. 14.

Conferendus est titulus C. I. Gr. (4379 d) (Pednelissi, Pisidiae): *Τὸν λαμπρότατον πρεσβευτὴν καὶ ἀντιστράτηγον Αὐφίδιον Κορέσνιον Μάρκελλον ἡ πόλις*, in quo idem atque in titulo Bramb. 464 laudari videtur Coresnius. — Legioni praefuit circiter annum 222; deinde legatus Ciliciae provinciae. Cf. „Bull. de corr. hell." I. p. 101, 1.

XV. *Cn. Cornelius Aquilius Niger*; n. 15.

Incerti temporis.

Haud scio an etiam *Clodius Albinus* huc pertineat, quem „primanorum legionem egisse" testis est Iul. Capitolinus (v. Clod. Alb. 6, 2). Sed quaenam illa legio I. fuerit, diiudicari adhuc nequit. — Neque certi quidquam statuere licet de *Q. Gargilio Macro Acidino* III. 4120, quem legatum legionis I. M. fuisse coniecit Mommsenus, nescio an suo iure.

B. *Tribuni* legionis I. Min.

I. *Meminius* (?) *Sextus Florentinus*; n. 16.

Officium sub Traiano; post illud enim peractum quaestor fuit provinciae Achaiae, deinde tribunus plebis et legatus legionis VIIII. Hispanae — *quae anno* 120 *esse desiit*. — cf. Borghes. „ann. inst. arch." 1839, p. 171. — Liebenam. p. 45.

II. *L. Aemilius Arcanus*; n. 17.

Sub Hadriano. Hunc filium esse Arcani, Martialis amici (cf. Mart. VIII. 72), coniecit Herzog., Gall. Narb. p. 115 not. 36a.

III. *M. Servilius Fabianus Maximus*; n. 18.

Moesiam Superiorem administravit annis 161—169, Asiam circiter annum 150. Antea praetor, aed. cur., ab actis senatus, quaestor urbanus, ut tribunus legionis I. Min. circiter annum 140 fuisse videatur.

IV. *L. Plotius Sabinus*; n. 19.

Trib. laticlavius sub Ant. Pio.

V. *M. Petronius Honoratus*; n. 20.

Sub Marco Aurelio; cf. Labus, „Epigr. d'Egitto" p. 125.

VI. *P. Plotius Romanus*; n. 21.

Lapidem esse positum Commodo imperante Wilm. censet. Certe post M. Aurelium, qui iuridicos instituit; cf. Wilm. 1197.

VII. *Ti. Claudius Pompeianus*; n. 22.

Officium anno 197. — Testimonia coll. cf. Onom. Forcell. (de-Vit.) II. p. 326.

VIII. *Q. Petronius Melior*; n. 23.

Tribunus laticlavius. — Circiter aetatem Severi Alexandri; cf. „Bull. Inst. arch." 1830, p. 202. Postea legioni XXX. Ulpiae praefuit legatus.

IX. . . . . *us Annianus*; n. 24.

Sub Gordiano.

X. *T. Annius Maximus Pomponianus*; n. 25.

Temporis incerti. Fortasse Annii Maximi Grati, consulis anni 250, filius.

XI. *M. Iuventius Secundus Rixa Postumius Pansa Valerianus Severus*; n. 26.

Incerti temporis; cf. Borghes. opp. IV. p. 110; Liebenam. p. 41 sq.

XII. *Λι(κίννιος) Ὀφ(έλλ)ιος*; n. 27.

Χειλίαρχος λεγιῶνος ᾱ Μινερβίας εὐσεβοῦς πιστῆς. — Incerti temporis.

Praefectus leg. I. Min.
Aurelius Sintus; n. 28.
Circiter annum 295.

Praefectus castr. leg. I. Min.
C. Maximius Paulinus; n. 29.
Anno 201.

Praefectus turmae al. II. leg. I. Min.
L. Ogulnius Velus; n. 102*.

Praefectus vex. leg. I. Min.
Salvius Nepotianus; n. 9.

Centuriones.

a) Primipili:

1. Q. Numenius Calvus Latinus; n. 109.
2. G. Publicius Priscilianus; n. 14.

b) Stratores:

T. Flavius Dubitatus; n. 62.

c) Reliqui:

1. M. Aebutius Victorinus; n. 115.
2. P. Aelius Marinus; n. 62.
3. L. Aemilius Paternus; n. 111.
4. M. Alpinius Firmanus; n. 62.
5. Aufidius Martialis; n. 50.
6. Ti. Claudius Felix; n. 110.
7. Ti. Claudius Vitalis; n. 103.
8. Q. Clodius Marcellinus; n. 65.
9. T. Flavius Peregrinus; n. 67.
10. Q. Iulius Flavos; n. 66.
11. P. Iulius Memorinus; n. 62.
12. Licinius Fortis; n. 18.
13. Licinius Honoratus; n. 18.
14. L. Lucretius Faustinianus; n. 69.
15. Sex. Mager Saturninus; n. 106.
16. Mercator; n. 63.
17. Petronius Aquila; n. 11.
18. [M. Petronius Fortunatus?] n. 107.
19. Sex. Pilonius Modestus; n. 114.
20. M. Septimius Magnus; n. 116.
21. Simplicinius Victor; n. 64.
22. L. Solicius Aurelianus; n. 108.
23. Sulpicius Calvio; n. 113.
24. L. Terentius Rufus; n. 112.
25. M. Ulpius Martialis; n. 104.
26. Ignotus (cent.?); n. 105.

Milites et Veterani.

a) *Milites.*

1. M. Aetern. Claudius Victor, bf. trib.; n. 55.
2. Amandinius Severus, frum.; n. 77.
3. Anneus Maximus; n. 39.
4. A(te)gius Iullinus (?); n. 43.
5. Atticius Maternus; n. 32.
6. M. Aur. Heracles, duplicia-rius; n. 52.
7. Aurelius Titus, bf.; n. 86.
8. P. Caecilius . . . .; n. 85.
9. Caelius Vitalis; n. 33.
10. M. Callienius Placidinius, bf. leg. leg.; n. 79.
11. C. Campanius Victor; n. 35.
12. Carminius Cupitus, optio; n. 91.
13. Cassianus Lupulus; n. 90.
14. Cassius Valens, signifer; n. 9.
15. L. Cassius Verus; n. 83.
16. Cassius Victor, bf. leg. leg.?; n. 49.
17. Tib. Claudius Avitus, signifer; n. 45.
18. Claudius Saturninus; n. 30.
19. Q. Clodius Marcellinus; n. 37.
20. Constantinius; n. 41.
21. Flavius Alphius; n. 40.
22. Q. Flavius Amandus; n. 36.
23. Flavius Iustus; n. 40.
24. L. Gradonius Clarus; n. 38.
25. Haedavvonius Verus?, bf. leg. leg.; n. 47.
26. Iulius Betto, frum.; n. 77.
27. Iulius Eugenianus; n. 40.
28. Iulius Felix, bf. leg. leg.; n. 48.
29. C. Iulius Mansuetus; n. 31.
30. *Ἰοῦστος*, frum.; n. 92.
31. Liberalinius Vitalis, eques leg. I. Min.; n. 44.
32. L. Magius Dubius, armor. cust.; n. 50.
33. Ti. Marcius Martinus, frum.; n. 78.
34. L. Marcius Verecundus; n. 34.
35. Marinius Iuvenis; n. 40.
36. Martinus; n. 80.
37. Maternus; n. 82.
38. Modestius Anicetus; n. 40.
39. Peregrinius Pertinax; n. 40.
40. Placidinus Paternus, frum.; n. 79.
41. M. Sabinianus Quietus, mil. medicus; n. 42.
42. Saturninius Lucius; n. 40.
43. Saturninius Parthicus; n. 40.
44. Sedulus . ., bf.?; n. 87.
45. L. Servilius Bassilas; n. 84.
46. D. Sextius Victor, signifer; n. 88.
47. Silvanius Silvester; n. 81.
48. Solemnius Fidus, imagini-fer; n. 89.

49. Valentinius Dignissimus; n. 40.
50. Valentinius Fortunatus; n. 86.
51. ..... Valerius Bassus, optio; n. 54.
52. Venconius Crescens, bf. leg. leg.; n. 48.
53. .... anus, frumentar.; } n. 76.
54. .... anus, frumentar.; }
55. .... ctor, duplarius; n. 51.
56. ..... dus, frumentar.; n. 76.
57. ...rp... ius, signifer; n. 46.
58. Ignotus, optio; n. 53.

b) *Veterani.*

1. C. Aemilius Victor; n. 97.
2. Aludisas; n. 94.
3. Aurelius Arusenus; n. 57.
4. „ Filippus; n. 56.
5. M. Aurelius Primus; n. 96.
6. T. „ Rufinus; n. 59.
7. Iovinus Valerio; n. 95.
8. C. Iulius Maternus; n. 61.
9. Iulius Primus; n. 60.
10. C. Modestinius Peregrinus; n. 96.
11. Opponius Paternus; n. 58.
12. Petronius Castus; n. 101.
13. L. Sabinus Amandus; n. 93.
14. Salvius Memor; n. 94.
15. M. Superinius Fruendus; n. 100.
16. Vitalinius Felix; n. 98.
17. Ignotus; n. 99.

CAP. VI.

Index militum legionis XXX·V·V·

A. *Legati* legionis XXX·V·V·

I. *L. Aemilius Karus*; n. 118.

Conferendi sunt tituli eiusdem ut videtur viri: III. 1153, 1415; Steiner 1063, 2; „Arch.-Epigr. Mitt." IX. 246.

Legatus legionis XXX. fortasse Traiano imperante (cf. Borgh. opp. IV. p. 159); quo anno consulatu functus sit, incertum est. — cf. Liebenam p. 44.

II. *Ignotus*; n. 119.

Sub Hadriano; cf. Liebenam. p. 98.

III. *Cannutius Modestus*; n. 120.

Legatus legionis anno 223.

IV. *Q. Petronius Melior*; n. 121.

Sub Alexandro Severo; antea etiam tribunus militum legionis I. Minerviae.

B. *Tribuni* legionis XXX. Ulpiae.

I. *T. Caesernius Statius Quinctius Macedo Quinctianus*; n. 122.

Officium circiter annum 150, ut videtur. cf. Onom. Forc. (de-Vit.) II. 47, ubi testimonia diligentissime collata invenies. — Napp l. l. p. 75 sq.

II. *T. Varius Clemens*; n. 123 a, b, c, d.

cf. Seidl. Monument. Celeiana n. 15. — Pausanias VIII. 43. — Cass. Dio LXXI. 12. — Temporibus Antonini Pii eiusque successorum floruit. Officium Antonino Pio imperante.

III. *T. Marius Martialis*; n. 124.

Saeculo tertio ineunte praepositus vexillariorum, qui Lugduni tendebant; cf. supra p. 70.

IV. *C. Sagurus Priscus*; n. 125.

Incerti temporis.

Praefectus legionis.

Titus Statilius; n. 126.

Titulus est positus anno 129; officium compluribus annis ante. Idem fortasse Statilius atque ille T. Statilius Maximus Severus, cuius tegulae permultae exstant (cf. Marinii „Atti“ I. p. 317 sq.); cf. Inst. II. 11; Wilm. 1744.

Praepositus legionis.

L. Petronius Taurus Volusianus; n. 127.

Centuriones.

1. Albinus Vitalis; n. 157.
2. M. Annius Martialis; n. 191.
3. C. Caesius Silvester; n. 189.
4. T. Flavius Constans; } n. 158.
5. T. Flavius Superus; }
6. T. Flavius Victorinus; n. 159 et 160.
7. Q. Iulius Aquila; n. 190.
8. C. Iulius Proculus; n. 161.
9. M. Petronius Fortunatus; n. 192.
10. L. Septimius Marcellinus; n. 193.
11. M. Verecundinius Simplex; n. 162.

Milites et Veterani.

a) *Milites.*

1. M. Aemilius Nigrinus, frum.; n. 167.
2. Aemilius Venustus; n. 172.
3. Ammius Secundinius; n. 128.
4. M. Antisthius Placidin.; n. 129.
5. M. Aurelius Antiochus; n. 130.
6. L. Aurelius Dosso; n. 131.
7. T. Aurelius Lavinus; n. 132.
8. C. Candidinius Sanctus, signifer; n. 133.
9. Celerinius Fidelis, mil. exact. proc. p. Lugd.; n. 175.
10. Cessorinius Ammausius, ursarius; n. 134.
11. A. Considius Capito; n. 171.
12. M. Cuspius Quietus, frum.; n. 168.
13. Fannius Paternus; n. 176.
14. Felicius Fuscus; n. 135.
15. T. Flavius Iucundus, frum.; n. 169.
16. Q. Flaccinius Verus, frum.; n. 168.
17. Flavius Fructus, frum.; n. 169.
18. T. Flavius Severinus, signifer; n. 136.
19. T. Flavius Ulfus, signifer; n. 174.
20. C. Iucundus Similis; n. 137.
21. Iulius Amandus, frum.; n. 78.
22. C. Iulius Annalis, custos arm.; n. 138.
23. C. Iulius Firminus, victimarius; n. 130.
24. Iulius Marcianus, frum.; n. 170.
25. T. Mansuetus Marcus; n. 132.
26. Martius Victor, signifer; n. 139.
27. M. Massiaenius Secundus; n. 131.

28. T. Paternius Perpetuus, cornicular.; n. 140.
29. T. Quartinius Saturnalis, signifer; n. 141.
30. Rufius . . . .; n. 135.
31. Sanctinius Severus, signifer; n. 177.
32. Septimius Callus, } candidati;
33. „ Deosporus, }
34. „ Mucatra, imaginifer; } n. 120.
35. „ Mucatra, }
36. „ Mucatra, } candidati;
37. „ Sammus, }
38. Tertinius Vitalis, librarius (?); n. 142.
39. M. Ulpius Aspadius; n. 129.
40. M. Ulpius Lellavvo; n. 132.
41. M. Ulpius Panno; n. 132.
42. Q. Vetinius; n. 144.
43. Q. Vettius Quintus, optio; n. 145.
44. . . . . Victor; n. 129.
45. . . . . Victor, frum.; n. 169.
46. . . . us Iustus; n. 146.
47. . . . us Liberalis; n. 173.
48. C. . . . . .; n. 135.
49. . . . . cus; n. 76.
50. . . . . ianus; n. 76.
51. . . . . ius; n. 147.
52. . . . . ns; n. 76.
53. Ignotus, librarius; n. 172.
54. Ignotus, aquilifer?; n. 148.
55. L. Anda(sius)?; n. 149.

b) *Veterani.*

1. C. Annius Flavianus; n. 184.
2. M. Aulinus Antoninus; n. 183.
3. M. Caesius Mutilus; n. 150.
4. Flavius Severus; n. 151.
5. P. Gratinus Primus; n. 152.
6. Iulius Heliaticus (vel „Hiliarius"); n. 153.
7. Iustinius Mercator; n. 181.
8. L. Lepidius Iustus; n. 178.
9. L. Mettius Firmus, emeritus; n. 187.
10. Quintinius Primanus; n. 182.
11. Rusticinius Erennius; n. 185.
12. C. Severinius Vitealis; n. 155.
13. C. Sextilius Lepidus; n. 156.
14. M. Ulpin. Bellicus; n. 179.
15. M. Veratius Severus; n. 180.
16. Verecundinius Senilis; n. 186.
17. M. Verinius Ursio; n. 187.

TITULI

legionis I. Minerviae.

A. *Tituli legatorum.*

n. 1.

VI. 1444. Romae.

[L. Licinio L. f. Serg. Surae cos. III . . . . . ‖ . . . . . cum ?‖] imp. Caesar Nerva Tr[aianus Aug. Germanicus] ‖ Dacicus gentem Dacor. et regem Deceba[lum] ‖ bello superavit sub eodem duce leg. pro pr. ab ‖ eodem donato hastis puris VIII vexillis VIII ‖ coronis muralib. II vallaribus II classicis II ‖ auratis II leg. pro pr. provinciae Belgicae leg. leg. I. ‖ Minerviae candidato Caesaris in praetura et in tribunatu pleb. quaestori provinciae ‖ Achaiae IIIIviro viarum curandarum ‖ huic senatus auctore imp. Traiano Aug. ‖ Germanico Dacico triumphalia ornament. ‖ decrevit statuamq. pecun. public. ponend. censuit.

n. 2.

III. 550 = C. I. A. III. 464. Athenis.

P. Aelio P. f. Serg. Hadriano ‖ cos. VII viro epulonum sodali Augustali leg. pro pr. imp. Nervae Traiani ‖ Caesaris Aug. Germanici Dacici Pannoniae Inferioris praetori eodemque ‖ tempore leg. leg. I. Minerviae P. F. bello Dacico item trib. pleb. quaestori imperatoris Traiani et comiti expeditionis Dacicae donis militaribus ab eo donato bis trib. leg. II. ‖ Adiutricis P. F. item legionis V. Macedonicae item legionis XXII. Primigeniae P. F. seviro ‖ turmae eq. R. praef. feriarum Latinarum Xviro s. i. ‖ *ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ καὶ ἡ τῶν ἑξακοσίων καὶ ὁ* ‖ *δῆμος ὁ Ἀθηναίων τὸν ἄρχοντα ἑαυτῶν* ‖ *Ἀδριανόν.*

n. 3.

III. 6819. Antiochiae (Pisidiae).

leg. Aug. pro pr. provinc. Galat. Phryg. || Pisid. Lycaon. Paphlag. item ad census Pa‖phlag. leg. leg. I. M. P. F. in Germ. Infer. praeto‖ri candidato imp. Traiani Aug. Germ. Da‖cici Parth. trib. pleb. candid. eiusdem [XV]‖vir sac. fac. ad acta senatus q. V[I]vir || eq. R. trib. leg. XXII. P. P. F. Xvir stli[t. iudi] || candis.

n. 4.

VI. 1549. Romae.

. . . . . [comiti imp. Anto‖n]ini Aug. et divi Veri bello Germanic. || item comiti imp. Antonini Aug. Germanici Sar‖matici leg. leg. I. Miner. curatori civit. Araus. || prov. Galliae Narb. praetori trib. pleb. candidato || imp. divi Hadriani ab act. senat. quaestori prov. || Narb. trib. mil. leg. VI. Victr. cum qua ex Germ. in || Brittan. transiit IIIIvir viar. curandar. || huic senatus auctore M. Aurelio Antonino Aug. || Armeniac. Medic. Parthic. Maximo Germ. Sarmat. || statuam poni habitu civili in foro divi Traiani || pecunia publica censuit.

n. 5a.

B. J. 73, 65. Bonnae.

Hercul[i] || L. Calpur nius Pro‖clus leg. Aug. || leg. I. M. P. F. || [p]eracto ope‖[r]e valetudinar[ii].

n. 5b.

C. I. Gr. III. 4011. Ancyrae.

Καλπούρνιον || Πρόκλον ἐκ συν‖κλητικῶν καὶ ὑπατι‖κῶν χειλίαρχον || ἐν Δακίᾳ λεγιῶνος || ιᾱ Γεμίνης δήμαρ‖χον στρατηγὸν Ρώ‖μης ἐπιμεληθέντα δ‖δῶν ἡγεμόνα λεγιῶ‖νος ᾱ Ἀθηνᾶς ἐν Γερμα‖νίᾳ ἀνθύπατον Ἀχαί‖ας πρεσβευτὴν καὶ ἀντιστράτ‖ηγον Βελγικῆς ἡ μητρόπο‖λις τῆς Γαλατίας σε‖βαστὴ Τεκτοσάγων Ἄγκυρα τὸν ἑαυτῆς σωτῆ‖ρα καὶ εὐεργέτην.

n. 6.

III. 7394 = „Arch. Ep. Mitt.“ VIII. 216. Heracleae (Thrac.)

L. Iul. Latino Gargilio || Antiquo || Xv. stlitib. iudic. trib. laticl. || leg. III. Gallic. quaest. cand. Aug. || trib. pl. pr. curat.

viae Clodiae ‖ Cassiae Ciminae trium Tra‖ianar. legato leg. I. Minerv. ‖ leg. Augustor. pro pr. prov. ‖ Thrac. cos. designato ‖ Gaius Alexander et ‖ Aelius Sacerdos et ‖ Flavius Valens ‖ corniculari.

n. 7.

Bramb. 2032. „Nieukerk", Boruss. Rhen.

? [pro sa]lut. si . . . . s . . ‖ [im]p. Caes. M. Au . . . ‖ . . . . . i Anton. ‖ [A]ug. Pii . . . . . i . i ‖ [le]g. I. Min. P. F. ‖ . . L. P. . . . . inus ‖ [le]g. Augusti ‖ [et l]eg. eiusdem ‖ [v.] s. l. m.

n. 8a.

III. 1457. Sarmizegethusae.

M. Cl. Ti. filio Quirin. ‖ Frontoni cos. leg. Aug. ‖ pr. pr. trium Dac. et Moes. Sup. ‖ comiti divi Veri Aug. donat. ‖ donis milit. bello Armen. et Parth. ab ‖ imp. Antonin. Aug. et a divo Vero August. ‖ coron. mural. item vallar. item classic. ‖ item aurea item hast. puris IIII item vexill. ‖ curator. oper. locorumq. public. leg. leg. I. Min. ‖ leg. leg. XI. Cl. praetori aedili curuli ab actis ‖ senatus quaestori urbano decemviro ‖ stlitibus iudicandis ‖ col. Ulp. Traian. Aug. Dac. ‖ Sarmiz. patrono fortissim. duci amplissim. ‖ praesidi.

n. 8b.

III. 1457 = Henzen 5478; tit. urb. a Ligorio solo servatus.

M. Claudio [Ti.]f. Q. ‖ Frontoni cos. ‖ leg. Aug. pr. pr. provinciarum Daciarum et ‖ Super. simul leg. Aug. pr. pr. provincia . . ‖ Daciar. leg. Augg. pr. pr. Moesiae Super. ‖ Daciae Apulesis simul leg. Augg. pr. pr. pro‖vinciae Moesiae Super. comiti divi Veri ‖ Aug. donato donis militarib. bello Ar‖meniaco et Parthico ab imperatore An‖tonino Aug. et a divo Vero Aug. corona ‖ murali item vallari item classica item ‖ aurea item hastis puris IIII item vixillis ‖ IIII curatori operum locorumq. publicor. ‖ misso ad iuventutem per Italiam legen‖dam leg. Augg. pr. pr. exercitus legionarii ‖ et auxilior. per orientem in Armeniam ‖ et Osrhoënam et Anthemusiam ducto ‖ rum leg. Augg. legioni primae Minervi‖ae in exspeditionem

Parthicam deducen‖dae leg. divi Antonini Aug. leg. XI. Cl. prae‖tori aedili curuli ab actis senatus quaes‖tori urbano Xviro stlitibus iudicandis ‖ huic senatus auctorem imperatorem Au‖relio Antonino Aug. Armeniaco Medico ‖ Parthico Maximo quod post aliquot se‖cunda proelia adversum Germanos ‖ et Iazyges ad postremum pro r. p. fortiter ‖ pugnans ceciderit armatam statuam et ‖ in foro divi Traiani pecunia publica cen.

n. 9.

B. J. 50, 188. „Iversheim."

[I. O.] M. et Gen[io loci et Iuno‖ni r]eg. et c[aeteris dis dq.] pr[o] s. ‖ im[p.] M. Aur. Com[modi] Aug. sub ‖ Cl. [A]pollin[are l]eg. leg. I. M. ‖ et Sa[lv]io Nep[otian]o pref. vexil. ‖ sub c[u]ra C[ass. Va]lentis sig. ‖ leg. ss. F[usciano II et Silano] it[erum] cos.

n. 10.

IX. 1584. Beneventi.

M. Mario M. f. ‖ Stel. Titio Rufino ‖ cos. ‖ leg. leg. I. Miner. P. F. ‖ cur. col. Claud. Aug. ‖ Agrippinensium ‖ procos. prov. Siciliae ‖ cur. Amerinor. praet. ‖ tr. pl. q. prov. Macedon. ‖ sevir. turmar. eq. Rom. ‖ trib. laticl. leg. I. Adi. P. F. ‖ IIIIviro stlitibus iudic. ‖ Fides cum Hellade et ‖ Tertio parentibus fec.

n. 11 a.

Bramb. 520. Prope „Münstereifel".

Sub Iulio Cas‖tino leg. leg. I. M. ‖ cura Petroni ‖ Aquilae ∋ fur‖nus factus ar‖val. am.? an.? dlo? ‖ cente ..... ‖ Augg. cos ....

n. 11 b.

„Westd. Zeitschr. Corr." 1890, p. 9. „Alt-Ofen".

G. Iul. Sept. Castinus cos. desig. leg. Auggg. pr. pr. P. I. leg. leg. I. M. ex praec. dom. nnn. dux vexil. IIII Germ. VIII. Aug. X[X]II. Pr. I. Min. XXX. Ulp. advers. defectores et rebelles procos. Cretae et Cyr. iurid. per Apu. Cal. Luc. Brutt. cur. viae Sal. cur. Ae[c]l. praet. tutel. tr. pl. quaest. tr. mil. leg. I. Adi. item V. Mac.

n. 12a.

Bramb. 516. In arce „Godesberg".

Fortunis ‖ salutaribu[s] ‖ Aesculapio Hyg. ‖ Q. Venidius Ruf. ‖ Mariu[s] Maxim. ‖ L. Calvinianu[s] ‖ leg. leg. I. Mi[n] . . . . . ‖ leg. Aug. pr. [pr.] ‖ provinc. Gin? . . . ‖ . . . . d . . . . . .

n. 12b.

Bramb. 2. Cattvici.

[S]ever. Pius Pert. A[ug.] ‖ Max. trib. pot. XI II ‖ [A]ntonin. Pius Au[g.] ‖ [restitu]er. milit. leg. I. Me ‖ [Q. V]enidio Ru[fo].

n. 13.

Boiss. p. 65, XLVIII = Or. 922. Lugduni.

. . . . vi . de . . . . ‖ bonae menti ac re‖duci Fortunae red‖hibita et suscepta ‖ provincia ‖ T. Flavius Secundus Philippia‖nus v. c. leg. Auggg. prov. Lugud. ‖ leg. legg. ‖ I. M. et XIIII. Gem. allect. ‖ inter praetorios tribunici‖os quaestorios trib. militum ‖ leg. VII. Gem. cum Iulia Nepotil‖la c. f. sua et T. Fl. Victorino Phi‖lippiano c. i. trib. mil. leg. V. Ma‖ced. et Fl. Ariciano c. p. lecto in patricias familias ‖ aram constituit ac ‖ dedicavit.

n. 14.

Bramb. 464. „Dedekirchen" prope Bonnam.

Victoriae Aug. ‖ G. Publicius C. filius Septimia ‖ Siscia Priscilianus p. p. ‖ leg. I. M . . . . . i . . . . f. ‖ d. d. dedicante Fl. Apro ‖ Comodiano leg. Aug. pr. pr. ‖ et Aufidio Coresnio Marceli. ‖ leg. leg. eiusde . . . . . al. Maias ‖ d. n. . . . . Aug. ‖ cos.

n. 15.

Bramb. 463. Ibidem.

Apollini Livici. ‖ Cn. Cornelius ‖ Aquilius Niger ‖ leg. leg. I. M. P. F. ‖ item proconsul ‖ provinciae Gal. ‖ Narbonensis item ‖ sodalis Hadrianal.

B. *Tituli tribunorum.*

n. 16.

III. 87. cf. add. III. 2 ad n. 87. Hadrianae Petrae.

. . . ninio L. f. Pal. Sexto Florentino IIIviro aur. arg. flando trib. milit. ‖ leg. I. Minerviae* q. [pr]ov. Achaiae trib. pleb. leg. leg. VIIII. Hisp. pro cos. ‖ pr[ov. Na]rb. leg. Aug. pr. pr. prov. A . ti . . . patri pi . . . o ex testamento ipsius.

*Variae lectiones: MINERVIE et MINERVIAE; fortasse legendum: MINERVI. P. F.; cf. tit. n. 79.

n. 17.

XII. 4354. Narbone.

L. Aemilio L. f. Pap. Arcano ‖ trib. mil. leg. XI. gem. et trib. ‖ mil. leg. I. Minerv. item trib. ‖ mil. leg. II. Aug. omnib. hono‖ribus in colonia sua funct. ‖ adlecto in amplissimum ‖ ordinem ab imp. Caes. ‖ Hadriano Aug. IIIIIvir. ‖ equitum Romanor. curioni ‖ quaestori urbano trib. ‖ plebis praetori designat. ‖ L. Aemilius Moschus IIIIIvir. ‖ Aug. patrono optumo post ‖ obitum eius inlatis arcae. ‖ seviror. ob locum et tuitio‖nem statuae H. S. N. IIII ‖ L. D. D. IIIIIviror. ‖ et sportulis dedicavit ⊀III⊁.

n. 18.

VI. 1517. Romae.

M. Servilio Q. f. Hor. ‖ Fabiano Maximo ‖ leg. Augustorum pro prae‖tore provinciarum Mysiae ‖ Superioris item Mysiae Inferi‖oris curatori aedium sacra‖rum cos. fetiali praef. aer. S. ‖ leg. leg. III. Gall. cur. viae. Vale‖riae leg. pr. provin. Asiae prae[t.] ‖ aed. cur. ab actis senatus q. ‖ urb. tr. mil. leg. I. Minerv. ‖ IIIIviro viar. curandar. ‖ Licinii Fortis et Honoratu[s] ‖ centurio leg. I. . . . . ‖ ami[co].

n. 19.

„Atti d. Reale Accad. d. Lincei (Rendi conti)“ 1890. Romae.

Dis Genitoribus ‖ L. Plotio C. f. Pol. Sabino ‖ praetori sodali Titiali ‖ aedili cur. seviro eq. R. ‖ quaestori urb. trib. laticl. ‖ leg. I. Miner. P. F. Xvir. ‖ stl. iudic. habenti quoq. ‖

salutation. secundam ‖ imp. Antonini Aug. Pii ‖ Sabinus praetor magna res Formis. periit.

n. 20.

VI. 1625b; cf. 1625a. Romae.

M. Petroni[o M. f.] ‖ Quir. Honorato ‖ praef. coh. I. Rae-t[orum] ‖ trib. mil. leg. I. Miner[viae] ‖ P. F. praef. alae Aug. P. F. [Thrac.] ‖ proc. monet. proc. XX [hered.] ‖ proc. prov. Belg. et duar. ‖ Germaniar. proc. a ratio[n.] ‖ Aug. praef. annon. praef. ‖ Aegypti pontif. minor[i] ‖ negotiatores ole[ari] ex Baetica patron[o] ‖ curatoribu[s] ‖ Cassio Faus[to] ‖ Caecilio Ho-[norato].

n. 21.

VI. 332. Romae.

[Her]culi ‖ Victori ‖ P. Plotius Romanus cos. sod. Aug. Cl. ‖ leg. Aug. pr. pr. prov. Arab. item Gal. ‖ praef. aer. Sat. leg. Aug. cens. acc. Hisp. Cit. ‖ iur. per Aem. Lig. cur. viae Labic. cur. Verc. ‖ pr. urb. trib. pl. q. kand. VIvir eq. R. tur. II. ‖ trib. mil. legg. I. Min. et II. Adiut. IIII v. v. cur. ‖ aedem cum omni cultu consecravit.

n. 22.

B. J. 83, 164. Lugduni.

Pro salute dom. ‖ n. imp. L. Sept. Seve[ri] ‖ Aug. totiusq. dom. ‖ [e]ius Aufanis ma‖[t]ronis et matribu[s] ‖ Pannoniorum [et] ‖ Delmatarum ‖ [T. Cl. P]ompeianu[s] ‖ [trib. mil. le]g. I. Mi[n.] ‖ [lo]co exculto cum ‖ [disc]ubitione et tabul[a] ‖ v. s.

n. 23.

Henzen 6048. Tarquiniis.

Q. Petronio Meliori viro ‖ cos. cur. r. p. Tarquiniens. ‖ et Graviscanor. praefec‖to frum. dandi legat. leg. ‖ XXX. Ulpiae curat. Pyrgens. ‖ et Ceretanor. leg. leg. ‖ VIII. Aug. praet. trib. pleb. ‖ kandid. quaest. prov. Nar‖bon. quaest. sodali Aug. ‖ Claudiali sexvir turm. ‖ pr. trib. laticl. leg. pr. Min. ‖ Xviro stlitib. iudicand. ‖ ordo et cives Tarqui‖niensium patrono op‖timo quod rem p. fove‖rit et thermas resti‖tuerit.

n. 24.

B. J. 84, 88 sq. Magontiaci.

[I. O. M. ceterisque diis de]abu[sque omnibus pro] sal[u]t. a[tque incolumitat]e et victor[iis imp. Caes. M. Antonii G]ordiani Pii [Felicis Aug. et S]abiniae Tranqu[illinae totiusque] d. d. eorum . . . . us L. f. Fab. Annian[us Xvir stli]tibus iudicandi[s trib. mil. leg. . . . . et I.] Min. Gordianarum in [quibus vi]c. leg. sustinuit q. pr[o pr. per prov . . .]iam c. c . . . c[i]vit. adm. Li[lybit]an. Haliq . . . . nitan. [V]Ivir turm. I. eq. [Rom.] adl[ectus inter tribu]n. praef. fr. dan[di leg. pr. pr. p]ro[vinciae . . .] missus ad . . . . [missus] ad tir. legend. et arm[a] fabr. in [agro Me]diol. iurid. per Ca-[la]briam [Luc]a. et Bruttios leg. [le]g. XXII. [Pri]mig. P. F. Gordianae votum solvit [l. a.] Kal. Iul. [Atti]co et Praetextato cos.

n. 25.

V. 5266. Comi.

T. Annio T. f. ‖ Quir. Maximo Pomponiano ‖ flam. divi Aug. auguri praef. ‖ alae mil. pr. U[lp.] cont. praef. alae ‖ pr. praetor. [trib. m]il. leg. pr. Miner.

n. 26.

V. 4335. Brixiae.

[M. Iuven]tio M. f. ‖ [Fab. Secun]do Rixae ‖ [Postumio Pan]sae Valerian ‖ . . . . . Severo ‖ . . . . . [tri]b. leg. prim. Min. ‖ . . . . . [eod]emque tempor ‖ . . . . . [t]ribun. pleb. pr. ‖ . . . . . [prae]f. frument. dand. ‖ . . . . . t. procos. provinc. ‖ . . [leg. Aug. pro]vinc. Aquitan. co[s.] ‖ [cur. alvei Tib. et ripa]r. et cloac. urb[is] ‖ . . . . [d. patro]no d.

n. 27.

C. I. Gr. II. add. 1813b. Prevesae, ex parietinis Nicopolis.

Αι. Ὀφ[ελλ]ίῳ Μ . . ω . . . ‖ Μακεδό[νι ἐ]πάρχῳ σ[πείρης] ‖ ἕκτης πραιτωρίας χειλι[άρχῳ] ‖ λεγιῶνος ᾱ [Μ]ινερβίας Ε[ὐσε]‖βοῦς [Πι]στῆς ἐπιτρόπῳ Σ[εβασ]‖τοῦ Ἠπείρου ἐπιτρόπῳ [ἐπαρ]‖χείας Πόντου καὶ Βιθυν[ίας] ‖ ἐπιτρόπῳ ἀπὸ τῶν ἀπο-

[δημή]‖σεων? Σεβαστοῦ ‖ [Μνη]στὴρ? Σεβαστοῦ ἀπελ[εύθε]‖ρος βοηθὸς αὐτοῦ κατὰ τὸ [ψή]‖φισμα τῆς βουλῆς τὸν ἴδιον ‖ εὐεργέτην.

---

n. 28.

Bramb. 467. Bonnae.

In h. d. d. ‖ pro salute impp. ‖ Dioc[l]e[tiani e]t Maximi‖[ani] Augg. C[onsta]n[tii] ‖ [et] Maxim[iani] nobb. ‖ [Cae]ss. te[mplum] Marti[s] M[i]l[i]taris ve[t]us[tate co]‖[n]lapsu[m] Aur. Si[n]tus prae[f]. ‖ [leg]. I. M. [p.] a solo resti‖tuit die XIII. Kal. Oc[t]. ‖ [T]usco et Anulino cos.

n. 29.

Bramb. 481. Bonnae.

I. O. M. ‖ Cons[er]vatori ‖ C. Maximius Pauli‖nus praef. cas‖tror. le[g. I.] M. ‖ v. s. l. [l. m.] ‖ dedicata III. K. Nov. ‖ Muciano et ‖ Fabiano cos.

C. *Tituli Rhenani.*

I. Militum.

n. 30.

Bramb. 382. Prope Coloniam.

D. M. ‖ [Cl]audio Saturnino ‖ ? [mili]t. leg. I. Pri? Mini? ‖ B.

n. 31.

Bramb. 405. Coloniae.

Matronis ‖ Aufanib. C. ‖ Iul. Mansue‖tus m. l. I. M. ‖ P. F. v. s. l. m. f. v * ‖ t(?) ad Alutum ‖ flumen secus ‖ mont. Caucasi. * *fu[i]t* Brambachius.

n. 32.

Bramb. 454 = B. J. 83, 137. „Endenich".

Matribu[s] ‖ [V]acall[i]‖neis Attici. ‖ Maternu[s] ‖ m. l. I. M. p. ‖ ius. ipsa ‖ l. m.

n. 33.

Bramb. 461. Bonnae.

. . . . . ‖ Ca[eli]o Vi‖[t]ali mil. leg. I. M. ‖ Septimia . . .

n. 34.
Bramb. 541. Tolbiaci.
Matronis Cuchi‖nehis L. Marcius Ne‖ronis f. Verecundus ‖ mil. leg. I. M. P. F. v. s. l. m.

n. 35.
Bramb. 560. In pago „Hersel".
Gabiabus ‖ C. Campanius ‖ Victor m. l. I. M. P. ‖ F. v. s. l. m.

n. 36.
Bramb. 584. Prope „Wettweis".
Matronis ‖ Vesuniahenis ‖ Q. Flavius ‖ Amandus mili. ‖ [le]g. I. M. P. F. v. s. l. m.

n. 37.
B. J. 83, 136. Bonnae.
Matribus sive ‖ matronis Auf‖aniabus dom‖esticis Q. Clo‖dius Marcelli‖nus miles leg. I. M. v. s. l. m.

n. 38.
Bramb. 519 = B. J. 41, 136. „Kirchheim".
[M]atronis Gab. ‖ L. Gradon. C‖larus miles ‖ leg. I. M. P. ‖ F. i. p. m.

n. 39.
B. J. 47/48, 161. „Vechten" prope „Utrecht".
Matribus ‖ Noricis ‖ Anneus ‖ Maximus ‖ mil. leg. I. M. ‖ v. s. l. m.

n. 40.
B. J. 67, 47. Magontiaci (?).
Fragmenta duarum tabularum ahenearum cum nominibus XVI militum leg. I. Min. et XXX. Ulp., a Mommseno sic restituta:
C. . . . . legione XXX. ‖ Rufius . . . . . legione XXX. ‖ Flavius Alphius legione I. Min. ‖ Modestius Anicetus legione I. Min. ‖ Saturninius Lucius legione I. Min. ‖ Saturninius Parthicus legione I. Min. ‖ Felicius Fuscus legione XXX. ‖ Valentinius Dignissimus leg. I. Min. ‖ Peregrinius Pertinax legione

I. Min. || Flavius Iustus legione I. Min. || Iulius Eugenianus legione I. Min. || Iulius Ursulus n. G. . . . . || Valer. Felicissimus n. B. || Censorinius Maternus n. G. . . . . || Marinius Iuvenis legione I. M. || Refidius Victorinus n. A. . . .

Tabula Magontiaci creditur reperta; quod num verum sit, valde dubitat Mommsenus, cum in Inferiore legiones I. Min. et XXX. Ulp., non in Superiore, semper tetenderint Germania.

n. 41.

B. J. 73, 72. Bonnae.

In h. leg. I. M. P. F. [deae Dia]nae || [C]onstantiniu[s . . . . .] || [mi]l. leg. s. s. Fau[stino et Rufino coss.].

n. 42.

B. J. 50, 186. „Iversheim".

Genio . . . || vexilatio||nis l. I. M. P. F. || M. Sabinian||us Quietus || miles medicus || Antonino IIII et Vero || II cos.

n. 43.

„Westd. Zeitschr." II. 428. Aquisgrani.

Tras Renum f. A[tegi?]||us Iullinus m. l. [I. M.].

n. 44.

„Winkelm. Progr." Bonn. 1888, 38,4. Castr. Bonn.

D. [M.] Liberalinio Vitali eq. [leg. I. Min.] Immaturina Galet[ana?] coniugi inconpara[bili] subito desiderato.

n. 45.

B. J. 50, 187. „Iversheim".

. . . . . [Ti]b[erius C]laudiu[s] || Avi[t]us sig||nifer l. I. M. || Antonino IIII et || Vero III cos.

n. 46.

Bramb. 351. Coloniae.

. . . rp . . . . . ius . . . sig. || [l]eg. I. M. coniug[i] || [o]bsequentis||simae || d. d. i?.

n. 47.

B. J. 85, 88. Castr. Bonn.

Haedavvonio V[ero?] bf. l. leg. I. M. obito [an. XL?] stip. XXIII Genialini[a] Iustina coniux [f. c.].

n. 48.

Bramb. 500. Bonnae (?).

[In] h. d. d. I. O. M. ‖ et Genio loci ‖ dis deabusq‖ue omnibus aed. ‖ Venconius Cr‖escens et Iulius ‖ Felix bbff. leg. ‖ [l]eg. I. M. P. F. pr[o] se ‖ [et] suis v. s. l. m. Bal. ‖ [s]ep. imp. p. d. d. nn. G[a]‖[ll]o et Volusiano ‖ [a]ug.g. coss.

n. 49.

Bramb. 293. Originis incertae.

[D.] M. Iuliae ‖ Sabinae soror[i] ‖ T. Au[r]el. Pisto[r] ‖ coniugi eius ‖ Cassius Vi[c]tor ‖ f. leg. I. M. c.

n. 50.

B. J. 57, 70. Bonnae.

L. Magius L. ‖ Ouf. Dubius ‖ Mediolani mil. ‖ leg. I. F. M. P. F. D. ar‖morm custos ↄ ‖ Aufidi Martialis ‖ ann. XXXI stip. XIII h. f. c.

n. 51.

„Winkelm. Progr." Bonn. 1888, 38,5. Castr. Bonn.

[Vi]ctor[i?] militi duplario leg. I. M. Decuminia Verina coniugi incopara[bili et sibi v]iva f. c.

n. 52.

Bramb. 475. Bonnae.

D. M. M. Aur. Heracle Her. . . . . ‖ dupliciario leg. I. M. Severi . . . ‖ natione Trax domo . . . . . ‖ stip. XXI testame[nto] . . . . . ‖ . . . . . epfis? . . . .

n. 53.

B. J. 90, 24. Bonnae.

In pala anuli aurei Minerva dea ficta est, circa quam litterae scriptae sunt hae:

OPT LEG·I·M P·F

n. 54.

B. J. 93, 222. Rigomagi.

[D]eae ‖ [Sun]uxali ‖ . . . Valer. ‖ [Ba]ssus op[t]io ‖ [leg.] I. M. P. F. ‖ [pro se] et suis ‖ [v.] s. l. m.

n. 55.

„Westd. Zeitschr. Corr." II. 63. Coloniae.

M. Aetern. [Clau]‖dio Victo[ri mil.] ‖ leg. VII. Ge[m. F. in] ‖ Hispania [in ead.] ‖ fact. fru[m. bf.] ‖ trib. leg. I. [Min. P. F.?] ‖ sepulchr[um po] ‖ suit Mod[ius Pr?]‖imus avunc[lo in] ‖ compara[bili et] ‖ .... nici ... 1?.

II. Veteranorum.

n. 56.

B. J. 59, 40. Bonnae.

[Deum] propitium ‖ ex voto ‖ Aur. ‖ Filippus ‖ veter. ‖ l. p. M. F.

n. 57.

B. J. 85, 65. Castris Bonn.

D. M. Aureli Aruseni Turesi vet. ex leg. I. M. et Aureli Avitiani fili h. h. f. c. et sibi Secundinia Avita viva f. c. et sub ascia d. d.

n. 58.

Bramb. 452. „Lessenich".

[Opp]onio Pater‖[no] p. b. vet. ex c. a. leg. I. ... ‖ Opponius Zoilus lib. ‖ et heres f. c.

n. 59.

Bramb. 435. Prope Coloniam.

T. Aurelio ‖ Rufino ‖ veterano ‖ leg. I. M. ‖ coniugi pen‖tis. Quadratia ‖ Primitiva f. c.

n. 60.

Bramb. 329. Coloniae.

Matrib . . ‖ Mediotaveh ... ‖ Iul. Primus ‖ vetranus ‖ leg. I. M. ‖ P. F. v. s. l. m.

n. 61.

Bramb. 319. Coloniae.

D. M. C. Iul. Maternus ‖ vet. ex leg. I. M. vius sibi ‖ et Marie Marcellinae ‖ coiiugi dulcissime ‖ [et] castissimae obitae f.

III. Centurionum.

n. 62.

Bramb. 453. „Hersel".

. . . . . ‖ . . . . . ‖ . . . . . ‖ . . . [Ger]maniae Infer. ‖ [i]tem Hispaniae Citer. ‖ T. Fl. Dubitatus strat. eius ‖ M. Alpinius Firmanus ‖ P. Aelius Marinus ‖ P. Iulius Memori[n]us ‖ Ɔ Ɔ leg. I. Miner. ‖ praesidi sanctissimo.

n. 63.

B. J. 88, 124. Bonnae.

[Leg. I.] M. P. Ant. < ‖ [Mer]catoris ‖ [v]eterano ‖ [leg.] XXX · V · V ·

n. 64.

B. J. 82, 56 = 69, 45. Bonnae.

D. M. ‖ Aelia Arvania viva sibi et Simplicinio Victori c. leg. I. M. et III. Parthicae coniugi pientissimo fecit.

n. 65.

B. J. 73, 74. Bonnae.

Herculi ‖ Magusano ‖ Q. Clodius ‖ Marcellinus ‖ Ↄ leg. I. M. P. F. ‖ v. s. l. m.

n. 66.

Bramb. 332. Coloniae.

Dianae ‖ Q. Iulius ‖ Flavos ‖ > leg. I. M. P. F. ‖ v. s. l. l. m.

n. 67.

Bramb. 12. „Voorburg".

I. O. M. Iunoni re‖ginae Minervae ‖ et Genio loci T. Fl. ‖ Peregrinus Ɔ ‖ leg. I. Min. pro se ‖ et suis v. s. l. m. ‖ duobus Sila‖nis cos.

n. 68.

B. J. 50, 184. „Iversheim".

[In honorem d. d. deae] ‖ Hludenae [sacrum] ‖ pro salute im[peratoris M. Aurel.] ‖ [S]everi Alexa[ndri Pii] ‖ Fel[icis] invicti [Aug. et Iul.] ‖ Mamaee ma[tris Aug.] ‖ vexillat[io] leg. [I. M. P. F.] ‖ [cu]r[am a]gen[te] Ing[enuo] . . . . ‖ . . . . . ‖

n. 69.

Or. 1894. „Vorburg".

I. O. M. Sarapi ‖ Isidi frugifero ‖ caelesti Fortun. ‖ bono evento ‖ felicitati ‖ lari ‖ viali et genio ‖ loci L. Lucretius ‖ Pal. Faustinian ‖ ↄ leg. I. M. P. F. pro se ‖ suisq. her. v. l. consacr.

---

n. 70.

Bramb. 680. In valle „Brohl".

Hercu. Sa. ‖ vexillari ‖ l. I. M. F. l. VI. Vict. ‖ l. X. G. P. et al. co. . ‖ cl. q. s. Q. Acut. ‖ su. cum Iuli ‖ Cossuti [ɣ] l. VI. ‖ Vic. P.

---

n. 71.

Bramb. 408. In museo Col.

Lamave‖rus leg. . . I. ‖ M. . . . in ‖ . . . . . v. ‖ v. s. l. m.

n. 72.

Bramb. 443. Ex castro Divitensi (?).

Regula . . . . . ‖ ninus ex n‖ion. tra. l. a ‖ I. sub cura ‖ G. I. M. Añon.

n. 73.

Bramb. 457. Prope Bonnam.

. . d. Val. d. [f.] . . . ‖ Volt. Va[leri] . . ‖ Anovie[nna] . . . ‖ mil. leg. [I. M.] . . ‖ > Sall. . . . ‖ . . . n . . .

n. 74.

Bramb. 665. In valle „Brohl".

I. O. M. ‖ et Herc. Sax. ‖ vexil. cl. G. su‖b cura Rufri ‖ Caleni ⊤R ‖ et Iul. l. I. M. . . ‖ s. . l. m.

n. 75.

B. J. 93, 182. Bonnae.

. . . . . ‖ armatura leg. I. M. obito ‖ Iunia Materna coiux ‖ coiiugi karissimo et ‖ sibi viva ‖ heredes f. c.

D. *Tituli alibi exstantes.*

I. Militum.

n. 76.

VI. 2409. Ad viam Appiam.

. . . . . nus . . . . . ‖ . . . . . dus I. M[in]. . . . . ‖ . . . . anus I. Min. . . . . ‖ . . . . anus I. Min. Atali . . . . ‖ . . . . cus XXX. Variu[s] . . . . . ‖ . . . . . ns XXX. Claudius . . . . ‖ . . . ianus XXX. Popilius Reg[inus] ‖ . . . itillae eius . . . . . .

n. 77.

VI. 3333. Romae.

D. M. ‖ Amandinio ‖ Severo fr. leg. ‖ I. Minerviae ‖ Iulius Betto ‖ h. contubernal. ‖ b. m. f.

n. 78.

VI. 3334. Romae.

D. M. ‖ Ti. Marci Mar‖tini fr. leg. I. M‖in. Iulius Ama‖ndus fr. leg. ‖ XXX·V·V· h. f. c.

n. 79.

VI. 3335. Romae.

D. M. ‖ M. Callienio ‖ Placidinio ‖ benef. legat. ‖ leg. I. Minervi. ‖ faciendum ‖ curavit ‖ Placidinus ‖ Paternus ‖ frument. ‖ leg. I. Min.

n. 80.

Eph. Ep. IV. p. 339 n. 911. Romae.

Marcella Martino coiugi bene merenti fecit qui vi‖xit ann. XXXVIII in prima Minerbes mil. ann. V in und. ‖ ann. IIII in Lanciaria ann. V in *pr.** ann. V fecit cum co‖iuge sua ann. IIII bene mer. in pace.

* „in *protectoribus*“ coniecit Mommsenus (l. l.), quod quo tempore titulus incideretur, *praetoriani* nulli fuissent.

n. 81.

X. 3896. Originis incertae.

D. M. ‖ Silvanio Silvestri mil. leg. ‖ pr. Sever. stip. IIII vixit ann. ‖ XXV natus col. Agrippinense ‖ Deccius Matutinus heres ‖ memoriam binemerenti ‖ fecit.

n. 82.

Pais, Suppl. Ital. ad C. I. L. vol. V. Aquileiae.

. . . . . || Maternus || mil. leg. I. Miner. || fratri piissimo || v. f.

n. 83.

VIII. 9654. Cartennae.

D. M. || L. Cassi Ve||ri mil. le||g. I. M. stip. || XVIII Ael. || Alban. h. p.

n. 84.

VIII. 9662. Cartennae.

D. M. || L. Servilius || Bassilas mil. || leg. I. Miner. || stip. XXII || vixit annis || LV h. f. c.

n. 85.

XII. 985. Taruscone.

P. Caecil. P. f. Pupinia Mal. . . . || Minervio Baeterrens provin||ciae Narbonens. primae et || sextae patri et m. et cet.

Tit. corruptum sic restituere conatus est Hirschfeldius: P. Caecil[io] P. f. Pupinia . . . . Baeterrens[i] provinciae Narbonens[is] m[i]l[iti] legionis primae Minerv[iae] et sextae [Vic]tri[cis . . . .].

n. 86.

XII. 1576. Deae Vocontiorum.

D. M. || Valentinio || Fortunato || mil. leg. I. Mo* || Aur. Titus || b. f. amico fct.

* „fuit fortasse cognomen *G[ordianae]* vel simile leg. I. M.“ adnotavit Hirschfeldius.

n. 87.

XII. 1874. Viennae.

D. [M.] || Quieti A[etern]. || L. Val. Castr[ensis] || an. III m. VI d . . . . . || Sedulus mil. [leg. I.] || Minerviae b.[f? . . .] || nepoti suo d[e suo f?] || et s. [a. d.].

n. 88.

Gruter 561, 10. Arausione in arcu triumphali.

D. Sextio Victori || legionis Minerviae || signifero Tit. Silius || hospes.

n. 89.

Or. 3478 = Gruter 562, 1. Lugduni.

D. M. || et memoriae aeternae || Solemnio Fido milit. leg.

I. Minerviae imaginifero ‖ Maturinia Victorina con‖iugi carissimo ponendum ‖ curavit et sub ascia dedica‖vit.

n. 90.

Boiss. p. 299. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae aete[r]‖nae Cassiani Lupuli mil. leg. I. M. P. . ‖ stip. VII qui vixit annis XXV di . ‖ bus XIV iuvenis optimi ‖ Cyrilla Marcellina mate[r] ‖ laboriosissima faciendu[m] ‖ curavit posterisque s. . . ‖ et sub ascia dedicavit ‖ procurante Gellio Iu[sto] ‖ seviro Augustale C. C. C. Aug. ‖ Lug.

n. 91.

III. 5333. „Seckau“ in castro.

Q. Carminio ‖ Latino et Carminio ‖ Cupito opt. leg. ‖ I. Min. ‖ Catulla avnc. et frat. ‖ f. c.

n. 92.

„Bull. d. corr. hell.“ 1889. p. 317. Heracleae Ponticae.

Ἰοῦστος Βικτωρίῳ ‖ Σαβίνῳ τῷ πάτρωνι ‖ ἑαυτοῦ κατεσκεύασα. ‖ τὸ λατόμιν ἐκ τῶν ‖ ἑαυτοῦ λεγεῶνος ‖ πρώτης Μεινέρβα. ‖ φρουμεντάρις Αὐ‖γούστο[υ] χώρας Λουγ‖δούνου χαῖρε πολεῖτα ‖ πόλεως Οὐλοκαο‖σείνου.

II. Veteranorum.

n. 93.

Boiss. p. 303. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae aete‖rnae L. Sabini Ama‖ndi veter. leg. I. Mine‖rve Ianuarinia ‖ Verina coniunx ‖ et Sabin. Victor ‖ [fi]lius heredes ‖ [p. c.] et s. a. d. d.

n. 94.

Boiss. p. 304. Lugduni.

. . . . . aeternae ‖ Salvio Memori ‖ vet. leg. I. M. ex opti‖one et Isatiae ‖ coniugi eius Alu‖disas vet. leg. I. M. ‖ genero et filiae ‖ pientissimae ‖ posuit.

n. 95.

Boiss. p. 304. Lugduni.

D. M. ‖ Iovino Vale‖rioni vet. ex leg. ‖ I. M. Iulia Ma‖terna

coniug‖i incompara‖bili memoriam ‖ posuit e medio‖critate sua et sub ‖ ascia dedicavit.

n. 96.

Boiss. p. 306. Lugduni.

D. M. ‖ M. Aurel. Primus ‖ veteranus leg. I. M. ‖ missus honest. mis‖sion. civis Remus vi[v]us ‖ sibi fecit et C. ‖ Modestinio Peregri‖no veterano leg. ‖ eiusdem misso honest. ‖ mission. civ. Agripp. ‖ contubernali mihi ‖ carissim. et sub as‖cia dedicaverunt.

n. 97.

Murator. 776, 1. Augustoduni.

D. M. ‖ C. Aemili ‖ Victoris ‖ veteran. ‖ leg. P. M. P. F. ‖ haeredes ‖ posueru‖nt.

n. 98.

Wilm. 2569. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae aetern[ae] ‖ Vitalini Felicis vet. leg. [I.] ‖ M. homini sapientissim[o] ‖ et fidelissimo negotia[to]‖ri Lugdunensi artis c[re]‖tariae qui vixit annis [L?] ‖ VIIII m. V d. X natus est d[ie] ‖ Martis prob[a]‖tus die Martis missione[m]‖ percepit die Martis def[u]‖nctus est faciendum c[ur]. ‖ Vitalin. Felicissimus fi[li]‖us et Iulia Nice con[i]‖unx et sub ascia ded[i]‖caverunt.

n. 99.

„Mittb. d. Gesellsch. f. vaterl. Alterth. i. Basel“ I. p. 9; cf. Momms. Helv. 279. Ex castro Rauricensi prope Augustam.

.... ‖ I diens XAV. ‖ vetaeranus ‖ militavit in ‖ l. p. M. sig.

n. 100.

XII. 687. Arelate.

D. Vettitia Valeria viva sibi posuit.

M. Superinio Fruendo emerito leg. I. M. Vettit. Valeria coniugi incomparabili. M.

n. 101.

XII. 1749. Valentiae.

[D. M. ‖ et ‖ memoriae aeter. ‖ Petr]oni Cas[ti vet.] ‖ missi honesta ‖ missione ex leg. ‖ prim. Min. ex optio‖ne proc. ducenar. ‖ et Vitaliniae Florae ‖ coniugi eius ‖ vivi sibi ponend. ‖ curaver. et sub ‖ ascia dedicave‖runt.

---

n. 102.

Zell 1054 = Fabret. p. 176.

Dis Manib. L. Ogulnio C. f. Arn. Velo equo publico praefecto turm. alae II. leg. I. Minerv. vix. ann. LIIX mens. VII d. XIX ex testamento M. Ogulnius L. f. Arn. Auctus eq. Rom. patri optimo poni curavit h. m. d. m. a. in fronte ped. XIII in agro pedes XVI h. monum. ustrinum applic. non licet.

III. Centurionum.

n. 103.

VI. 3584. Romae.

Ti. Claudio Ti. f. [G]al. Vitali ex equite R. ‖ ordinem accepit in leg. V. [Mac.] successione ‖ promotus [ex] leg. V. Ma[c]. in leg. [I. It]al. donis d. ‖ torquib. armill. phaler. corona val[l]. bello ‖ Dacico successione promot. ex leg. I. Ital. in leg. ‖ I. Miner. [it]er. donis d. torquib. armil[l]. phaler. ‖ corona val[l]. bello Dacico successione pro‖mot. ex leg. I. Miner. in leg. XX. Vict. item prom. ‖ in leg. ead. item successione promotus ex leg. XX. ‖ Vict. in leg. IX. [Hi]sp. succ. promot. ex leg. IX. [Hi]sp. in leg. VII. Cl. P. F. item successit in leg. ead. ‖ milit. ϒ in II. pr. post. annis XI vixit annis XLI.

n. 104.

„Not. degl. Scav. d. Antich." 1891. p. 129. Romae.

I. O. M. ‖ Iunoni ‖ Herclenti ‖ Campestribus ‖ M. Ulpius Martialis ‖ ex decurione ‖ factus ϒ ab ‖ imp. Caesare ‖ Hadriano ‖ leg. I. Minerviae ‖ voto suscepto ‖ d. d.

n. 105.

Boiss. p. 300. Lugduni.

..... Minerviae ‖ qui militavit ‖ [7?] ann. VII ex cornucl. ‖ vixit ann. XXXXV ‖ posuit ei ‖ Appia mater ‖ miserruma.

n. 106.

IX. 2851. Histonii.

Ossa sita ‖ Sex. Magri ‖ Q. f. Arn. ‖ Saturnini ‖ ↄ leg. I. Miner.

n. 107.

VIII. 217. Cillii (Afric.).

[M. Petronius Fortunatus] .... militavit L annis IV in leg. III. Aug. ‖ librar. tesserar. optio signifer ‖ factus ex suffragio leg. IV. . . . . ‖ militavit ↄ leg. II. Ital. leg. VII. . . ‖ ↄ leg. I. Min. ↄ leg. X. Gem. ↄ leg. II. . . . . ‖ ↄ leg. III. Aug. ↄ leg. II[I]. Gall. ↄ leg. XXX. Ulp. ‖ ↄ leg. VI. Vic. ↄ leg. III. Cyr. ↄ leg. XV. Apol. ‖ ↄ leg. II. Par. ↄ leg. I. Adiutricis ‖ consecutus ob virtutem in ‖ expeditionem Parthicam ‖ coronam muralem vallarem ‖ torques et phaleras agit in ‖ diem operis perfecti annos LXXX ‖ sibi et ‖ Claudiae Marciae Capitolinae ‖ coniugi carissimae quae agit ‖ in diem operis perfecti ‖ annos LXV et ‖ M. Petronio Fortunato filio ‖ militavit ann. VI ↄ leg. X[X]II. Primig. ‖ ↄ leg. II. Aug. vixit ann. XXXV ‖ cui Fortunatus et Marcia parentes ‖ carissimo memoriam fecerunt.

n. 108.

XII. 264. In Gall. Narb.

Dis Ma. ‖ Numisiae Caesiae G. Numisi f. ‖ coniugi pientissimae vixit ‖ annis LX L. Solicius Aurelianus ‖ ↄ leg. V. Mac. et leg. p. Miner‖viae P. Fidelis se vivo et Nu‖misius Chrestus libertus sib. ‖ et suis fecerunt.

n. 109.

Zell 975.

Q. Numenio Q. f. Q. n. Ouf. Calvo Latino primopilo leg. Miner. mil. ann. XXVI vix. ann. XLII Numenia Vivania mat. f. c. in fr. ped. XIII s. in agr. ped. XIIX.

n. 110.

„Bull. ép." II. p. 185. Lugduni.

D. M. ‖ et quieti aeternae ‖ Sertoriae Festae Fab. Rom. filiae ‖ Sertori Fortunati ↄ leg. III. Cyr. ‖ Antonianae quae vix. ann. XVII ‖ d. XXII Ti. Cl. Fab. Rom. Felix ↄ leg. I. M. ‖

Antonianae coniug. sanctiss. ‖ ponend. curavit et sub asc. dedic. ‖ salvi redeatis b. ‖ salvi eatis b. ‖

n. 111.

II. 4461. Prope Isonam (Hisp.).

L. Aemilio ‖ L. fil. Gal. ‖ Paterno p. p. ‖ praef. fabr. Ↄ leg. VII. G. ‖ Ↄ leg. I. M. Ↄ leg. VII. Cl. ‖ Ↄ leg. XIII. G. Ↄ coh. V. urb. ‖ Ↄ coh. IIII. Pr. CCC leg. II. Aug. ‖ et p. p. ter donis donato ‖ ab imp. Traiano torqui‖bus armillis phaleris ‖ corona vallari bis ‖ in Dacia semel in Par‖thia ‖ Atilia L. fil. Vera be‖ne de se merito.

n. 112.

II. 2424. Bracarae.

L. Terentio ‖ M. f. Quir. Rufo ‖ praef. coh. VI. Britto. ‖ Ↄ leg. I. M. P. F. don. don. ab imp. Traiano bell. Dac. p. p. leg. XV. Apoll. ‖ trib. coh. II. vig. ‖ d. d.

n. 113.

III. 1918. Vergoratii (Dalmat.).

I. O. M. ‖ Sulpicius Cal‖vio c. leg. I. M. pr‖aepositus ch‖o. I. Belg. hoc in ‖ loco maiesta‖te et numin. ‖ eius servat‖us.

n. 114.

III. 1480. In Dacia.

Sex. Pilonius ‖ Sex. f. Ste. Mode‖stus Benevento ‖ ↄ leg. IIII. F. F. III. Hast. ‖ post. ann. XXXVII or‖dine accepit ex ‖ equite Romano ‖ militavit in leg. VII. C. P. F. et VIII. Aug. ‖ XI. C. P. F. I. Miner. P. F. ‖ stipendis centurio‖nicis XVIIII ‖ h. s. e. s. t. t. l.

n. 115.

III. 260. Ancyrae (Galat.).

D. M. ‖ M. Aebutius M. f. Ulp. ‖ Papir. Troiana Vic‖torinus Poetovio ‖ stip. XIV an. LXIII mil. ‖ leg. X. G. ↄ leg. XI. Cl. ‖ [Ↄ] leg. XIII. G. ↄ leg. I. Mine. ‖ [Ↄ] leg. XXII. Pr. ↄ leg. XIII. G. ‖ [Ↄ leg. VI]I. Cl. ↄ leg. XV. [Ap.].

n. 116.

III. 186. Aradi (Syr.).

M. Septimio M. f. Fab. Magno ↄ ‖ leg. III. Gal. iter. et leg.

IIII. Scyt. et || leg. XX·V·V· iter. et leg. I. Miner. et leg. X. Fr. II || L. Septimius Marcellus fratri optimo. ||

Μάρκῳ Σεπτιμίῳ Μάρκου υἱῷ Φαβ. Μάγνῳ γ || λεγεῶνος γ̄. Γαλατικῆς τὸ β̄ καὶ λεγ. δ̄. Σκυθικῆς καὶ || λεγ. κ̄. Οὐαλερίας νεικηφόρου τὸ β̄ καὶ λεγ. ᾱ. Μινε||ουίας καὶ λεγ. ῑ. Φρετηνσίας τὸ β̄ || Λούκιος Σεπτίμιος Μάρκελλος ἀδελφῷ ἀγαθῷ.

Tegulae.

n. 117.

a) Tegulae leg. *I. Min.*

I. Bramb. 4 A a 8 . Mus. Lugdun. (Cattvici fort. rep.)
II. „ 9 . . . . . Castris Albinianis.
III. „ 23 a. . Mus. Leidens. (Voorburgi fort. rep.)
IV. „ 63 a. . . . . „Wijk bij Duurstede".
V. „ 128 a. . . . . Noviomagi.
VI. „ 140 a. . . Prope „Calcar" aut in Hollandia.
VII. „ 165 a. . . . . „Ryndern".
B. J. 61, 72 . . . . . „
VIII. Bramb. 245 a. . . . . Geldubae.
IX. „ 436 a. . . . . Prope Coloniam.
X. „ 511 a. . . . . Bonnae.
B. J. 57, 209 . . . . . „
„ 59, 41 . . . . . „
„Wink. Progr." Bonn. 1888 (14, 18, 35) . . „
XI. B. J. 61, 72 . . . . . Cliviae.
XII. Bramb. 223 a. . . . . „Birten".

b) Tegulae leg. *I. Min. P. F.*

I. Bramb. 137 . . . . . Hollandiae loco ignoto.
II. „ 223 a. . . . . „Birten".
III. „ 245 a. . . . . Geldubae.
IV. „ 511 a. . . . . Bonnae.
B. J. 49, 181: LEG·I·P·M·F male lectum, opinor, pro I·M·P·F. . . . . „
„ 59, 41 . . . . . „
„ 72, 91 . . . . . „

B. J. 80, 231 . . . . . Bonnae.
V. „ 82, 19 . . . . . Coloniae.
VI. „ 60, 81 . . . . . Dormagi.
VII. „ 61, 73 . . . . . Veteribus.

c) Tegulae leg. *I. M. Anton.* [*P. F.*]
I. Bramb. 23 a. Voorburgi an Noviomagi incertum.
II. „ 128 a . . . . . Noviomagi.
III. „Winkelm. Pr.“ Bonn. 1888, 33, 34 . Castris Bonn.

d) Tegulae *variae*:
LEG · P · M ·
I. Bramb. 4 A b. . . . . Mus. Lugdunens.
II. „ 4 C 28 „Utrecht, proche du chateau de Britten“.
III. „ 128 . . . . . Noviomagi.
IV. „ 139 a Ex conlectione Chevalierii; Traiecti olim.
V. „ 511, 11 δ . . . . . Bonnae.
LEG · I · F · M:
B. J. 80, 231 . . . . . „
LEG · MI
Bramb. 511, 11 ζ . . . . . „
LEG · I · F · M
I. B. J. 49, 191 . . . . . „

e) Tegulae LEGIM [*aut* LEGINP *aut* LEGIMR]?
„Mitth. d. Ges. f. vaterl. Alterth. i. Basel“
I: „D. Röm. Inschr. d. Kantons Basel v. Dr. K. L. Roth“.

f) Tegulae LEGIM In Dacia.
„Arch. Ep. Mitth. a. Oestr.“ VI. 2.

---

g) Tegulae legionum *I. Min. et XXX · V · V ·*
I. Bramb. 137: LEG · I · M · P · F · ET · LEG. XXX · V · V ·
Hollandiae locis ignotis.
II. B. J. 89, 211: LEG. I. ƎXXX . . . . . Bonnae.

Cognominum

legionis I. Minerviae index.

Leg. I. Minervia: n. 1, 4, 6, 8a, b, 9, 11a, b, 12a, b, 13, 16?, 17, 18, 21, 22, 23, 25, 29, 32, 33, 37, 39, 40, 45, 46, 47, 49, 51, 57, 58?, 59, 61, 62, 64, 67, 73?, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 84, 85, 87, 88, 89, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 113, 115, 116.

Leg. I. Minervia Pia Fidelis: n. 2, 3, 5a, 7, 10, 15, 19, 20, 31, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 48, 53, 54, 55?, 60, 65, 66, 68?, 69, 70!, 90, 97, 108, 112, 114.

Leg. I. Minervia Antoniniana: n. 63, 72, 110.

— — — Severiana: n. 52, (81).

— — — Gordiana: n. 24, 86?

Leg. I. Minervia: n. 1, 16?, 77, 87, 89, 104.

— — Minervi.: n. 16?, 79.

— — Minerve.: n. 93.

— — Minerv.: n. 6, 17, 18, 102.

— — Miner.: n. 62, 84, 103, 106, 116.

— — Mine.: n. 115.

— — Min.: n. 8a, 11b, 12?, 21, 22, 40, 67, 76, 91, 107.

— — Mi. (cf. Gord.): n. 86?

— — Me.: n. 12b.

— — M.: n. 9, 11a, 13, 28, 29, 32, 33, 37, 39, 45, 46, 47, 49, 51, 57, 58?, 59, 61, 64, 73?, 75, 78, 94, 95, 96, 98, 100, 111, 113.

Leg. I. Minerbes: n. 80.

— prima Minervia: n. 8b, 85?.

— prim. Min.: n. 26, 101.

— pr. Miner.: n. 25.

— pr. Min.: n. 23.

— p. M.: n. 99.

— Minervia: n. 88.

— Miner.: n. 109.

λεγ. ᾱ ᾽Αθηνᾶς: n. 5b.
— — *Μινερουία*: n. 116.
— *πρώτη Μεινέρβα*: n. 92.
Leg. I. Minervia P. F.: n. 2.
— — Miner. P. F.: n. 10, 19, 20, 114.
— — Min. P. F.: n. 7.
— — M. P. F.: n. 3, 5a, 15, 31, 34, 35, 36, 38, 41, 42, 48, 53, 54, 55?, 60, 65, 66, 68?, 69, 70, 90, 112.
λεγ. ᾱ Μινερβία εὐσεβὴς πιστή: n. 27.
Leg. p. Minervia P. Fidelis: n. 108.
— — M. P. F.: n. 97.
— I. F. M. P. F. D.: n. 50.
— — M. Antoniana: n. 110.
— — — Anton.: n. 72.
— — — P. Ant.: n. 63.
— — — Severi.: n. 52.
— pr. Sever.: n. 81.
— I. Min. Gordiana: n. 24, (86?).
— p. M. F.: n. 56?
— I. M . . . . i . . . f: n. 14.
— — — . . . . . ?: n. 71, 74.
— — PRIMINI (?): n. 30.
? ? Minervia: n. 105.

TITULI
legionis XXX. Ulpiae.

A. *Tituli legatorum.*

n. 118.

VI. 1333. Romae.

L. Aemilio L. f. Cam. Karo co[s]. || leg. Aug. pr. pr. provinciae Cappadociae || leg. Aug. pr. pr. censitori provinciae Lugdunensis || leg. Aug. pr. pr. provinciae Arabiae || curatori viae Flaminiae leg. leg. XXX · V · V· || praet. trib. pleb. quaest. Aug. || trib. militum leg. VIII. Aug. || trib. militum leg. VIIII. Hispanae || Xviro stlitib. iudic. || sodali Flaviali XVviro s. f. || C. Iulius Erucianus Crispus praef. || alae primae Ulpiae Dacorum || amico optimo.

n. 119.

III. 2732. In Dalmatia.

. . . . . || leg. A[ug]. pr. pr. || provinc. Syriae || leg. Aug. pr. pr. || provinc. Brittaniae || leg. Aug. pr. pr. pro||vinciae German. || Inferioris praef. || aerari Saturni || leg. leg. XXX. Ulpiae || praetor. tribuno || plebis quaestori || Aug. [tribuno] lati|| clavio leg. X. Freten||sis triumviro || a. a. a. f. f. || Aequenses || municipes.

n. 120.

Bramb. 151. In pago „Birten“.

In h. d. d. pro || salute imp. Severi || Alexandiri Aug. de[o] || Apollini dys. pro. Lu. S||oliq. de. milites leg. XXX · V · V · P · F· sub cura || agent. T. f. Apri. Com||modiani leg. Aug. p. p. et || Cannuti Modesti leg. || leg. Sept. Mucatra || imag. et Sept. Callus || et Sept. Mucatra et || Sept. Deospor. et Sept. || Sammus et Sept. Mucatra || candidati v. s. l. m. || Maximo † et Aeliano || cos.

n. 121.

Henzen 6048. Tarquiniis.

Q. Petronio Meliori viro ‖ cos. cur. r. p. Tarquiniens. ‖ et Graviscanor. praefec‖to frum. dandi legat. leg. ‖ XXX. Ulpiae curat. Purgens. ‖ et Ceretanor. leg. leg. ‖ VIII. Aug. praet. trib. pleb. ‖ kandid. quaest. prov. Nar‖bon. quaest. sodali Aug. ‖ Claudiali sexvir. turm. ‖ pr. trib. laticl. leg. pr. Min. ‖ Xviro stlitib. iudicand. ‖ ordo et cives Tarqui‖niensium patrono op‖timo quod rem p. fove‖rit et thermas resti‖tuerit.

B. *Tituli tribunorum.*

n. 122.

V. 865. Aquileiae.

[T.] Caese[rnio Statio] ‖ Quincti[o Macedoni] ‖ Quinctia-[no c. u. cos.] ‖ sodali Aug. [curatori] ‖ viae Appiae p[raef. alim.] ‖ legato legio[nis . . . .] ‖ Piae Fidelis co[miti imp.] ‖ per orientem [praet. cand.] ‖ inter cives et p[eregr. trib.] ‖ plebis candida[to dilect. per] ‖ Africam Maur[etaniasq. q.] ‖ candidato t[ribuno mil.] ‖ [l]egionis tr[icesimae Ulp.] ‖ [Vi]ctricis t[riumviro] ‖ [au]ro argen[to aere f. f.] ‖ [pat]rono co[llegi fabr.] ‖ . . . d. [eor . . . .] ‖ . . . Servi[lius] ‖ . . . amic[o . . .].

n. 123 a.

III. 5211. Celeiae.

T. Vario T. fil. ‖ Clementi Cl. Cel. ‖ proc. Aug. provinciar. ‖ Raetiae Mauretan. ‖ Caesarensis ‖ Lusitaniae Ciliciae ‖ praef. al. Britannicae miliar. ‖ praef. auxiliariorum tempore ‖ expeditionis in Tingitaniam ‖ missorum ‖ praef. eq. al. II. Pannoniorum ‖ trib. leg. XXX. Ulp. praef. coh. II. ‖ Gallorum Macedon. ‖ Valer. Urbanus ‖ Licin. Secundinus ‖ decuriones ‖ alar. provinc. Mauretan. ‖ Caesarensis.

n. 123 b.

III. 5212. Celeiae.

T. Vario Clementi proc. ‖ provinciarum Belgicae ‖ Germaniae Superioris Germaniae ‖ Inferioris Raetiae Mauretaniae Caesarens. ‖ Lusitaniae Ciliciae praef. eq. al. Britannic. miliar. ‖

praef. auxiliorum in Mauretaniam Tingitanam ex ‖ Hispania missorum praef. eq. al. II. Pannonior. trib. mil. ‖ leg. XXX · V · V· praef. coh. II. Gallorum Macedoniae ‖ cives Romani ex Italia et aliis provinciis ‖ in Raetia consistentes.

n. 123 c.

III. 5214. Celeiae.

[T. Vario Clementi ‖ proc. Aug. prov. B]el[gicae German. ‖ utriusq. praef. alae Brittannicae] miliar. [praef. ‖ alae II. Pann. praef. auxiliario]rum ex Hispa[nia] ‖ missorum Mo[. . . in Maur. T]ingitan. trib. [mil.] ‖ leg. XXX · V · V· pr[aef.] coh. II. Gallorum [Maced.] ‖ tribun[i . . . . . et conductores] public[orum?] ‖ in R[aetia consistentes?].

n. 123 d.

III. 5215. Celeiae.

T. Vario Clementi ‖ ab epistulis Augustor. ‖ proc. provinciar. ‖ Belgicae et utriusq. Germ. ‖ Raetiae Mauret. Caesarens. ‖ Lusitaniae Ciliciae ‖ praef. equit. al. Britannicae miliar. ‖ praef. auxiliorum in Mauret. Tingitan. ‖ ex Hispania missorum praef. equit. al. II. ‖ Pannoniorum trib. leg. XXX · V · V· praef. ‖ praef. coh. II. Gallorum Macedonicae ‖ civitas Treverorum ‖ praesidi optimo.

n. 124.

Boiss. p. 334. Lugduni.

T. Marius Martialis trib. ‖ leg. XXX · V · V· Mariae Nicen ‖ libertae et coniugi carissi‖mae faciendum curavit.

n. 125.

Murator. 1122, 4. Callii.

C. Saguro ‖ C. f. Clu. Prisco ‖ pr. design. trib. plb. ‖ quaestori urban. ‖ praef. equit. alae ‖ prim. Flaviae ci‖vium R. trib. legio‖nis XXX. Ulpiae Vic‖tricis praef. coh. ‖ III. Lingon. equita‖tae praef. fabr. ‖ IIIIvir. quinq. ‖ pontific. patron. ‖ municipi‖. decuriones et ‖ plebs urbana.

---

n. 126.

„Bull. d. corr." IX. p. 341. In Caria.

Αὐτοκράτο[ρα Καίσα] ‖ *ρα Θεοῦ Τρα[ϊανοῦ Παρ]‖θικοῦ υἱὸν [Θεοῦ Νερού]‖α υἱωνὸν Τ[ραϊανὸν Ἁ]‖δριανὸν [Σεβαστὸν ἀρ]‖χιερέα μέ[γιστον δη]‖μαρχικῆς [ἐξουσίας] τὸ ιγ΄ ὕπατο[ν τὸ γ΄]* ‖ *Τίτος Στατί[λιος . . . .]* ‖ *ὑιὸς Πολλί[α . . . . . .]* ‖ *νος ἔπαρχ[ος λεγεῶνος]* ‖ *λ΄ Οὐλπία[ς]* . . . . . .

n. 127.

Orell. 3100. Arretii.

L. Petronio L. f. ‖ Sab. Tauro Volu‖siano v. cos. ‖ ordinario praef. prae. ‖ em. v. praef. vigul. p. v. trib. ‖ coh. primai praet. protect. Augg. n. n. item trib. coh. IIII. prae. ‖ trib. coh. XI. urb. trib. coh. III. vig. leg. X. ‖ et XIIII. Gem. prov. Pannoniae Superiori ‖ itim (!) leg. Daciae praeposito equitum sin‖gularior. Augg. n. n. p. p. leg. XXX. Ul‖piae centurioni deputato eq. pub. ‖ ex v. dec. Laur. Lavin. ‖ ordo Arretinorum patrono ‖ optimo.

C. *Tituli Rhenani.*

I. Militum.

n. 128.

Bramb. 106. „Holdoorn".

. . vo . sac ‖ . . ammi . . . . ‖ . cund . . . . . ‖ [mi]l. leg. XXX · [V · V·] ‖ v. s. l. m. ‖ Cerano . . .

n. 129.

Bramb. 220. Veteribus.

M. Antist. Placidin. ‖ M. Ulp. Aspadius I . . ‖ . . . L. Victor missi ‖ hon. missione ex ‖ [s]igniff. leg. XXX · D. D. ‖ [F]austino et Rufino ‖ co[s.]

n. 130.

Bramb. 433. Prope Coloniam.

C. Iulio Firmino ‖ victimario ‖ mil. leg. XXX · V · V· ‖ Agrip. stip. XXVIII ‖ et ‖ M. Aurelio ‖ Antiocho. mil. ‖ leg. XXX · V · V· h. f. c.

n. 131.

Bramb. 649. Ad ripam septentr. fluvii „Vinxtbach".

Finibus et ‖ Genio loci ‖ et I. O. M. milit. ‖ leg. XXX · V · V· ‖ M. Massiaeni‖us Secundus ‖ et L. Aurelius ‖ Dosso ‖ v. s. l. m.

n. 132.

Bramb. 646. Rigomagi.

I. O. M. ‖ et Genio loc[i] ‖ Marti Herc[u]l[i] ‖ Mercurio Am‖bio Marcis mi‖lites leg. XXX · V · V· ‖ M. Ulp. Panno ‖ T. Mans. Marcus ‖ M. Ulp. Lellavv[o] ‖ T. Aur. Lavinus ‖ v. s. l. m.

n. 133.

Bramb. 101. „Geldern; in het Neder-Rijksche Walt".

I. O. M. ‖ et Genio ‖ loci ‖ C. Candidinius ‖ Sanctus sign. ‖ leg. XXX · V · V· ‖ pro se et suis ‖ l. m. ‖ Aterno et Attico co[s].

n. 134.

Bramb. 211. „Birten".

(viri imago truncata)

(ursus)

Deo Silvano ‖ Cessorinius ‖ Ammausius ‖ ursarius leg. ‖ XXX · V · V · S · A· v. s. l. m.

n. 135.

B. J. 67, 47. cf. n. 40.

n. 136.

„Westd. Zeitschr. Corr." V. 12 = B. J. 80, 234. „Merten".

Nymphis sacrum ‖ T. Flavius Severinus signi‖fer leg. XXX · V · V· pro se ‖ et suis v. s. l. l. m.

n. 137.

Bramb. 512. „Dottendorf" prope Bonnam.

I. O. M. [et] ‖ Genio lo[ci] ‖ C. Iucund .... ‖ Similis m[il]. ‖ leg. XXX · [V · V·] ‖ b. f. cos. [l. m.] ‖ Mamertino et Rufo ‖ [cos.].

n. 138.

B. J. 53, 238. Originis incertae. (Ex Turcii historia duc. Iul. Cliv. Mont.)

Marti sacrum C. Iul. ‖ Annalis c. a. leg. XXX · V · V· ‖ P. F. in honorem civium ‖ d. d. l. m.

cf. Bramb. inscr. spur. n. 19.

n. 139.

Bramb. 202. In pago „Berthen".

I. O. M. ‖ Martius Victor ‖ sig. leg. XXX · V · V· ‖ Severianae Alexandri ‖ P. F. v. s. l. m. ‖ Agricola et Cle‖mentiano cos.

n. 140.

Bramb. 149. „Birten" (?).

Matribus ‖ Treveris ‖ T. Paternius ‖ Perpetuus ‖ cornicular. ‖ leg. leg. ‖ XXX · V · V· l. m.

n. 141.

Bramb. 145. „In Veterum ruderibus".

I. O. M. Iunoni Regine ‖ Minervae T. Quartini‖us Saturnalis signi‖fer leg. XXX · V · V· pro se ‖ et suis v. s. l. m. ‖ [i]mp. d. n. Gordiano et Aviola cos. Kal. Iul.

n. 142.

Bramb. 146. In pago „Birten".

I. O. M. Conser‖vatori Terti‖nius Vitalis ‖ mil. leg. XXX · V · V · S · A· ‖ IˡIB praef. pro se ‖ et suis v. s. l. m. ‖ VI. Kal. Maias ‖ Lupo et Maximo cos.

n. 143.

Bramb. 201. „An der Beeck" prope „Xanten".

Matribus ‖ Brittis ‖ L. Valerius ‖ Simplex ‖ mil. leg. XXX · ‖ V · V· ‖ v. s. l. m.

n. 144.

B. J. 84, 257. „Monterberg" prope „Calcar".

Q. Vetinio ‖ mil. leg. [XXX.]* ‖ erede ‖ cur.

* supplevit Jos. Klein.

n. 145.

Bramb. 219. Sanctis?

Matribus ‖ Annaneptis ‖ Q. Vettius Quintus ‖ opt. leg. XXX · V · V · P · F · S · A· ‖ v. s. l. m. Maximo et ‖ Paterno coss.

n. 146.

B. J. 61, 64. „Rindern".

[Vagda]ver C[us]ti ‖ [sacr]um ‖ . . . . us Iustus ‖ [mil. leg.] XXX · V · V· ‖ [pro se] et suis ‖ v. s. l. m.

n. 147.

Bramb. 217. Sanctis?

D[eae] M[i]‖[ne]rva[e] [l.] O‖ . . . iu[s] mil‖[es] leg. XXX · V·V· ‖ . . pro se ‖ [et su]is v. s. l. m.

n. 148.

Bramb. 1078. „Magontiaci; in fossa propugnaculi S. Albani."

. . . . II. P. F. ‖ . . . . vodal ‖ . . . . aquilif. ‖ . . . . lp. Vict. ‖ . . . . eg. XIIII. Ge‖ . . leg. XIII. Gem. ‖ [leg. XX]II. Prim. P. F. ‖ . . q. stip. XLV ‖ an. LXX.

n. 149.

Bramb. 208. Veteribus (?).

M. Brittis Max . . . ‖ acis L. Anda . . . . . ‖ m. l. XXX · V · V· . . . ‖ . . n . prl . . . . . ‖ . . . . .

II. Veteranorum.

n. 150.

Bramb. 235. Asciburgi.

D. M. s. ‖ M. Caesio L. f. ‖ Mutilo ‖ veter. leg. XXX · ‖ V · V· ‖ M. T. Caesi M. f. ‖ Kaesones haered. ‖ ex testamento fec. ‖ adiect. H. S. IX ∞.

n. 151.

Bramb. 166. Prope „Qualburg".

. . . . . ‖ Quadru[biis] ‖ et Geni[o] lo[ci] ‖ . . Flaviu[s] . [f.] ‖ Severu[s] . . . . . ‖ vet. leg. X[XX · ‖V · V· templum ‖ cum arbor[ibus] ‖ constituit ‖ v. s. l. m.

n. 152.

Bramb. 294. Duesseldorpi.

D. M. ‖ P. Gratini ‖ Primi vet[e]r. ‖ leg. XXX · V · V· ‖ h. f. c.

n. 153.

Bramb. 190. Prope „Calcar".

D. M. ‖ Iul[i]us Hiliario ‖ [v]eteranus ex ‖ leg[i]one XXX · V · V · ‖ frater f.

n. 154.

B. J. 55, 237. Prope vicum „Pont (Geldern)".

D. [M.] ‖ Primini[o] ‖ Tullio ve[ter]. ‖ leg. XXX · V · V· ‖ Ulp. Casua ‖ co[n]iugi pi[en] ‖ tissimo ‖ [et sibi v]iva[e f. c.].

n. 155.

Bramb. 373. Coloniae.

D. M. ‖ C. Severinio Viteali veterano ‖ honeste missionis ex b. f. cos. ‖ leg. XXX · V · V· Severinia Severina ‖ filia patri karissimo adseren‖te Vitalinio Hilarione liberto ‖ faciundum curavit.

n. 156.

Bramb. 215. Sanctis.

Fortunae ‖ sacrum ‖ C. Sextilius ‖ Lepidus vet. ‖ leg. XXX · V · V· ‖ pro se et suis ‖ v. s. l. l. m.

III. Centurionum.

n. 157.

Bramb. 124. E conlectione Guyotiana.

Alb[in]‖us V[ita]‖lis ∠[leg.] ‖ XXX · V · [V·].

n. 158.

B. J. 57, 81. Coloniae.

T. Fl. Supero ∋ leg. XXX. ‖ T. Fl. Constans ∋ protec. ‖ fratri f. c.

n. 159.

Bramb. 321. Coloniae.

Matribus Paternis Hannanef. ‖ T. Fl. Victorinus ‖ IↃ leg. XXX · V · V· v. s.

n. 160.

Bramb. 335. Coloniae.

Mercurio‖T. Flavius‖V[i]ctori‖nus Ↄ leg. ‖ XXX · V · V· ‖ v. s.

n. 161.

Bramb. 627. „Erkelenz".

I. O. M. ‖ C. Iul. Fab. Procu[l]us ‖ c. leg. XXX · V · [V·] v. s. l. m.

n. 162.

„Westd. Zeitschr. Corr." 1891, p. 112. Coloniae.

Pro salute [i]mp. n. ‖ I. O. M. ‖ ceterisque diis ‖ et Genio loci ‖ M. Verecundini‖us Simplex > leg. ‖ XXX. Ulp. curam ‖ agens strato‖rum et peditum ‖ singularium cos. ‖ v. s. l. l. ‖ Macrino et Celso ‖ cos.

---

n. 163.

Bramb. 156. Prope Cliviam.

. . . Vital . . . . ‖ . . . per . . . ‖ . [m]il. leg. . . . . ‖ . Iul. . . . . Vere[cundus].

Lersch. „Centralmus." II. 56 supplevit: Vital[inio] [Lu]per[com]il. leg. [XXX · V · V·] [M.] Ul[pius] Vere[cundus].

n. 164.

Bramb. 204. „In ripa Veterensi".

I. O. M. D. ‖ . . . . . ‖ . . . . . ‖ leg. XXX · V · V· . . . . . ‖ . . . . . ‖.

D. *Tituli alibi exstantes.*

I. Militum.

n. 165.

VI. 2409. cf. tit. n. 76.

n. 166.

VI. 3334. cf. tit. n. 78.

n. 167.

VI. 3360. Romae.

D. M. ‖ M. Aemilio M. f. ‖ Cl. Nigrino Ara ‖ mil. fru. leg. XXX · V · V· ‖ h. f. c.

n. 168.

VI. 3361. Romae.

D. M. ‖ M. Cuspio ‖ Quieto frum. ‖ leg. XXX · V · V· ‖ Q. Flaccinius ‖ Verus frum. ‖ leg. eiusdem ‖ h. f. c.

n. 169.

VI. 3362. Romae.

D. M. ‖ T. Fl. Iucundo ‖ fr. leg. XXX. Ulp. ‖ Flavi Fruct[u]‖s et Victoro ‖ [f]r. leg. eiusdem ‖ hered. f. c.

n. 170.

X. 6095. Formiis.

D. M. ‖ Victori Iuli ‖ **mil. frum.* ‖ Marciani servo ‖ **leg. XXX. Ulp.* ‖ benemerenti ‖ vixit annis XV.

*Versus 3 et 5 interscripti sunt.

n. 171.

V. 3105. Montegaldae.

Nemesi sacr. ‖ A. Considius ‖ M. f. Q. n. Capi‖to mil. l. XXX. ‖ Ulp. Vic. v. s.

n. 172.

Boiss. p. 335, 32. Lugduni.

D. M. ‖ Aemili Venusti mil. ‖ leg. XXX · V · P · F· interfe‖cti Aemili Gaius et ‖ Venusta fil. et Aemi‖lia Afrodisia li‖berta mater eor‖um infelicissim[a] ‖ ponendum curave. ‖ et sibi vivi fecer. et sub ‖ ascia dedi[ca]ver. adi‖tus liber exceptus est ‖ librarius eiusdem leg.

n. 173.

Boiss. p. 340, 38. Lugduni.

. . . . . o Liberal[i] ‖ [mil. (*vel „vet.“*) leg. X]XX · V · V· Li . . . ‖ . . . stip. XXV . . [vixit annis] ‖ XLIII m[ensibus] . . . [diebus] ‖ VIIII avi . .

n. 174.

Eph. ep. IV. 368, 206. Titulus ineditus Lugdunensis.

T. Fl. Ulfus sig. leg. XXX · V · V·

n. 175.

Boiss. p. 334 = Henzen 6816. Lugduni.

[D. M.] ‖ et memoriae aete[r]‖nae Celerini Fide[lis] ‖ civis Batavi mil. l. ‖ XXX. exacti proc. p. L[ug]. ‖ [qu]i vixit ann. XXXXI [mo]‖riens reliquit super[sti]‖tes liberos tres Cele‖rinius Augend[us] ‖ vir a mill. fratri [ca]‖rissimo et Matur[ini]‖[a] pia

coniugi ca‖rissimo facien‖dum curarunt ‖ et sub ascia dedicave‖runt.

n. 176.

XII. 683. Arelate.

D. M. ‖ Iustiniae Lu‖pule Fannius ‖ Paternus mi‖les leg. XXX · V · V P* ‖ coniugi inco‖nparabili posu‖it fe . li . . . . .

*cf. supra p. 43.

n. 177.

III. 6764. Ancyrae (Galat.).

. . . . ‖ Sanc‖tinius ‖ Severus ‖ signif[er] ‖ [le]g. XXX. ‖ VVSAC*‖ROSOMIT†.

*„S[everianae] Al[exandrianae]" proposuit Domaszewskius. †„posuit" fortasse.

II. Veteranorum.

n. 178.

V. 2391. Vigoentiae prope Ferraram.

[L.] Lepidius Iustus ‖ ve[t]. le[g]. XXX. ‖ Ulpia[e] Victricis ‖ Sempronius Redem[p]tus ‖ [fili]us et Numil[i]a ‖ Marcel[l]a ‖ coniunx [f.] c.

n. 179.

V. 5010. „In castro Stenico" prope Tridentum.

. . . . . ‖ M. Ulpiu[s] ‖ Bellicus ‖ vet. leg. ‖ XXX · V · V· sibi ‖ et suis.

n. 180.

III. 2064. Salonis.

M. Veratio ‖ Severino ‖ defunct. an. V. ‖ M. Veratius ‖ Severus vet. leg. ‖ XXX. Ulp. Vic. et ‖ Licinia vivi ‖ posuerunt ‖ fil. suo et sibi.

n. 181.

Murator. 1088, 5. Cabilloni.

D. M. ‖ et aeternae memoriae Iustin‖i Mercatoris civis Treveri ‖ veterani leg. XXX · V · V · V* et ‖ Natiniae Valentinae civi ‖ Agrippinensi coniugi eius ‖ Mercator et Mercurial. fil. ‖ vivo patri ponendum cur.

*suspectum.

n. 182.

„Bull. ép." II. 186. Lugduni.

D. M. ‖ et memoria aeternae ‖ Quintini Primani ‖ civis Treveri vet. ex ‖ leg. XXX · V · V· Alexandrian. ‖ Valeria Vera coniugi ‖ karissimo p. c. et ‖ sub ascia dedicavit ‖ et sibi viva ponend. curavit.

n. 183.

Boiss. p. 338 sq. Lugduni.

D. M. ‖ et quieti aeternae M. ‖ Aulini Antonini vet. ‖ leg. XXX. Ulp. Vic. et Titiae ‖ Privatae coniugi eius ‖ vivi sibi et posterisque ‖ suis ponendum curaver. ‖ et sub ascia dedicaver.

n. 184.

Boiss. p. 338. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae ‖ aeternae C. Anni ‖ Flaviani vet. ex leg. XXX. ‖ Annius Resp[e]ctus et ‖ Iulia Restituta filius ‖ et coniunx quae v . . .

n. 185.

Boiss. p. 337. Lugduni.

. . . et memoriae ‖ aeternae ‖ Rusticini ‖ Erenni vet. ‖ leg. XXX. Vic. qui ‖ vixit anni LXXXX ‖ patri pientissi. ‖ Rusticinius ponen‖dum curavit et ‖ Estivia Ursa con‖iux qu[a]e cum eo ‖ vixit annis XXXXII si‖ne ula macula et ‖ sub ascia dedicaverunt.

n. 186.

Boissieu. p. 340. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae ‖ aeternae ‖ Satriae Ursae ‖ femine dulcis‖sime Verecun‖din. Senilis ‖ vet. leg. XXX · V · V· ‖ coniug. et sibi ‖ vivus ponen‖[du]m curavit ‖ et sub ascia ‖ dedi[cavit].

n. 187.

Boiss. p. 340. Lugduni.

D. M. ‖ L. Metti Firmi ‖ emer. leg. ‖ XXX · V · V· ‖ L. Mettius ‖ Hilarus frat. ‖ carissimo.

n. 188.

Renier „Compt. rend." 1865, p. 112. Lugduni.

D. M. et ‖ memoriae aeternae ‖ M. Verini Ursionis vet. ‖ miss. honesta missio‖ne ex leg. XXX · V · V· ‖ Verinia Marina do‖mino patrono et con‖iugi karissimo sibique ‖ viva fecit et Verini ‖ Ursa Aeternus Mari‖nus Victor fili patri ‖ pientissimo ponend. ‖ curaverunt et sub ‖ ascia dedicaverunt.

III. Centurionum.

n. 189.

„Bulletino" 1845, p. 132 = Eph. ep. I. p. 85, 25. Fabriani.

C. Caesius C. f. Ouf. Silvester benef. pr. pr. evoc. Aug. leg. II. Aug. leg. IIII. F. F. leg. III. Gall. leg. VI. Ferr. leg. XXX · V · V· p. p. praef. castrorum leg. IIII. F. F. [do]nis donatus bello Dacico bis [tor]quibus armillis phale[ris] [pon]tifex curator [viarum] Umbriae et Piceni datus [ab imp. An]tonino Aug. pio p. p. patronus municipi.

n. 190.

Eph. ep. V. p. 367, 625. Siccae (el-Kef.).

Q. Iulio C. f. Quir. ‖ Aqu[i]lae ‖ equo publico ‖ adlecto in quinq. ‖ decurias ⁊ leg. I. Adiu‖tricis ⁊ leg. XXX. Ulpi‖ae Victricis ⁊ leg. X. ‖ Fretensis ‖ Iulius Fidus Aquila ‖ fratri optimo decreto ‖ ordinis posuit p. p. ‖ remissa.

n. 191.

VIII. 2354. Thamugadi.

Victoriae ‖ Parthicae ‖ Aug. sacr. ‖ ex testamento ‖ M. Anni M. f. Quir. ‖ Martialis mil. ‖ leg. III. Aug. duplic. ‖ alae Pann. dec. alae ‖ eiusdem ⁊ leg. III. Aug. ‖ et XXX. Ulpiae Victric. ‖ missi honesta ‖ missione ab imp. ‖ Traiano optimo ‖ Aug. Ger. Dac. Parth. ‖ sing. H. S. VIII XX. p. R. min. ‖ Annii M. lib. Protus ‖ Hilarus Eros ‖ adiectis a se H. S. III ‖ ponend. curaver. ‖ idemq. dedicaver. ‖ d. d.

n. 192.

VIII. 217. cf. n. 107.

n. 193.

„Bull. ép." II. p. 185. Lugduni.

D. M. ‖ et memoriae ‖ aeternae ‖ L. Septimi L. f. n. ‖ Pannonius d. Ulp. ‖ Papir. Petavione ‖ Marcellinus Ↄ leg. I. ‖ Adiutricis item ‖ leg. XIIII. Gemine item ‖ leg. XXX · V · V · S · A · Aelia ‖ Clementina coniux ‖ et Sept. Marcellus et Sept. Marcellianus ‖ et Sept[i]mia Marcella ‖ fil. et h. f. c. et sub asci[a]‖ dedicaverunt.

n. 194.

V. 7009. Taurinis.

. . . imaeini . . . . . ‖ . . anno non[o] . . . . ‖ cum permisit [domini nostri] sic me semper [dilexerunt] ‖ et mihi vitem deder[unt in] ‖ Ulpia legione missus [mox vi]‖tam probus piusq. vixi . . . ‖ qui gaudebant ordinat[ione mea] ‖ hi mei miseri parente[s] ‖ quot Tiburtius fuerit.

---

n. 195.

XIV. 4178b. Civit. Lavin.

Fragmentum magnae tabulae marmoreae.

. . . . . ‖ . . . rimig. Germ . . . ‖ . . F. item Germ . . . ‖ XXX · V · V· qua . . . . ‖ patrono et Clu . . . . ‖ iuvenum Lanivin . . . ‖ ob merita eius . . .

n. 196.

VII. 1335, 3. Camuloduni.

„Extrinsecus in margine superiore, quem tegebat operculum vasculi ex terra rubra factum; ornatum est anaglyphis venationum et muneris gladiatorii, supra quae inscriptio exstat litteris optimis haec":

Secundus Mario	*Memnon Sac VIIII*	*Valentinu*	*Legionis XXX*
(venator) (venator)	(secutor)	(retiarius)	(cervi duo)
(ursus)	(victor)	(victus digitum tollens)	(lepus) (canis)

n. 197.

V. 6890. In summo monte S. Bernardo.

[le]g. XXX · V · [V·] Tabella argentea.

. . . . M

Tegulae.

n. 198.

a) Tegulae leg. *XXX.*

I. Bramb. 4 A c 1, 2 . . . Cattvici creduntur rep.
II. „ 4 B VIII . . . . . Veteribus.
III. „ 23 e 1, 2 . . . . . Fori Hadriani.
IV. „ 60 c 1, 2 . . . . . Traiecti.
V. „ 63 a . . . . . „De Meeren".
VI. „ 128 i 3, 8αβγ . . . . Prope Noviomagum.
VII. „ 139 e 1 . . . . Ex conlectione Chevalierii.
VIII. „ 227, 1, 2 . . . . . „Alpen".

b) Tegulae leg. *XXX · V · V ·*

I. Bramb. 23 e 3 . . . . . Fori Hadriani.
II. „ 128 i 1, 2, 4, 5, 6, 7, 9, 10 . . Prope Noviomagum.
III. „ 137, 1 . Ex conlectione Papenbroeckiana.
IV. „ 139 e 2, 3, 4, 5 . . Ex conlectione Chevalierii.
V. „ 140 e . „Holdoorn" prope Noviomagum.
VI. „ 185 b, c . . . . . „Calcar".
VII. „ 193 . . . . . „Louisendorf (Geldern)".
VIII. „ 223 i 1, 2, 3 βγδεζ . . . . Veteribus.
IX. „ 629 b 1 . . . . . Aquisgrani.
X. „ 436 e 1, 2, 3 . . . . . Coloniae.
XI. „ 1501 (valde incertum) . . In Nassovia.
XII. B. J. 73, 110; cf. 87, 212 . . . . Coloniae.
XIII. „ „ „ 154 . . . . . Aquisgrani.
XIV. „ „ „ 209 . . . . . Coloniae.
XV. „ „ 86, 288 . . . . . „
XVI. „Westd. Zeitschr. Corr." II. 54 . Aquisgrani.
XVII. „Westd. Zeitschr." VII. p. 306 . „Süd-Holland, Woerden".

XVIII. III. 4663 . . . . . Carnunti. Vindobonae.
XIX. „Arch. Ep. Mitt. a. Oest." III. 147 . Brigetione.

c) Tegulae leg. *XXX. Anton.*

Bramb. 128 i 11, 12 . . . . . Prope Noviomagum.

d) Tegulae leg. *XXX.* . . . (fractae).

I. Bramb. 1 . . . . . „Egmond"?.

II. „ 63a . . . . . „Wijk bij Duurstede".

III. „ 144 d . . . . . Cliviae.

IV. „ 223 i 3 α . . . . . Veteribus.

V. „ 240 a . . . . . „Crefeld".

VI. B. J. 81, 208 . . . . . Divitiis.

VII. „ „ 89, 211 . . . . . Bonnae.

VIII. „ „ 21, 39 . . . . . Trepitiae.

Roth in „Mitth. d. Gesellsch. f. vaterl. Alterth. in Basel" I. p. 17 . . . . . „Augst." n. 198.

e) Tegulae *variae.*

I. Bramb. 225: leg. XXX. (num accurate descriptum sit dubium) . . . . . „Grünthal".

II. Bramb. 4 A c 3: leg. XXX. C. C. P. F. . . Cattvici.

III. „ 436, 9, 2: C. G. P. F. ‖ M. XXX . . Coloniae.

Cognominum

legionis XXX. Ulpiae index.

Leg. XXX.: n. 76, 129, 135, 144?, 158, 175, 184, 196.

— — Ulpia: n. 119, 121, 123a, 127, 162, 169, 170, 176, 192.

λεγ. λ'. Οὐλπία: n. 126.

Leg. XXX. Victrix: n. 185.

— — Ulpia Victrix: n. 78, 118, 122, 123b, c, d, 124, 125, 128?, 130, 131, 132, 133, 136, 137?, 140, 141, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 164, 167, 168, 171, 173, 174, 178, 179, 180, 183, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 195, 197.

Leg. XXX. Ulpia Victrix Pia Fidelis: n. 120, 138, 139, 145, 172, 176?

Leg. XXX. Alexandriana: n. 182.
— — Ulpia Victrix Severiana Alexandriana: n. 134, 139, 142, 145, 193.
Leg. XXX. Ulpia Victrix Valeria (?): n. 181.

Leg. XXX.: n. 76, 129, 135, 144?, 158, 175, 184, 196.
— — Ulp.: n. 123a, 162, 169, 170, 192.
— — Ulpia: n. 119, 121, 127.
λεγ. λ'. Οὐλπία: n. 126.
Leg. XXX. Vic.: n. 185.
Ulpia legio: n. 194.
Leg. XXX · V · V·: n. 78, 118, 123b, c, d, 124, 128?, 130, 131, 132, 133, 136, 137?, 140, 141, 143, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 164, 167, 168, 173, 174, 179, 186, 187, 188, 189, 195, 197.
Leg. XXX. Ulp. Vic.: n. 171, 180, 183.
— — Ulpia Victrix: n. 125, 148, 178, 190, 191.
— tricesima Ulpia Victrix: n. 122.
— XXX · V · P · F.: n. 172.
— — — V. P. F.: n. 120, 138.
— — — — P̂ [P. F.; F?]: n. 176.
— — — — P. F. S. A.: n. 145.
— — — — S. A.: n. 134, 142, 193.
— — — — Severiana Alexandri P. F.: n. 139.
— — — — SAC = S[ever]. Al[ex].: n. 177.
— — — — V (?): n. 181.

Addendum.

Ad p. 38 adn. 1: Accedunt tegulae duae legionis XXX., Vindobonae in solo aquaeductus repertae; cf. Fuhrmann „Historische Beschreibung der Stadt Wien" I. p. 104 sq., „Allg. Kirchen- und Weltgeschichte von Oesterreich" I. p. 716. Nuperrime Kubitschek in „Xenia Austriaca" Vindob. 1893 I. p. 29 haec protulit: „Von anderen Truppenkörpern ausser diesen

3 Legionen (XIII, XIV, X) haben nur noch die legio XXX Ulpia victrix, die sich irgendwann durch kurze Zeit am Garnisondienst in Brigetio, Carnuntum und Vindobona betheiligt haben muss ..... durch Ziegelstempel eine Erinnerung zurückgelassen". Sed paulo accuratius illud „irgendwann durch kurze Zeit" potuit circumscribi. Constat enim inter annos 106 et 120 in Pannonia tetendisse legionem XXX. Ulpiam, cf. supra p. 51 sqq.

Tabula argumenti.

		pagina
Caput I.	De origine et nominibus legionis I. Minerviae . .	4— 30
§ 1.	De origine legionis	4— 25
§ 2.	De nominibus legionis	26— 27
§ 3.	De origine militum legionis	27— 30
Caput II.	De origine et nominibus legionis XXX. Ulpiae . .	31— 46
§ 1.	De origine legionis	31— 40
§ 2.	De nominibus legionis	40— 44
§ 3.	De origine militum legionis	44— 46
Caput III.	De legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia inde a primordiis usque ad annum 874/120 . . .	46— 53
§ 1.	De legione I. Minervia	46— 50
§ 2.	De legione XXX. Ulpia	50— 53
Caput IV.	De legionibus I. Minervia et XXX. Ulpia in Germ. Inferiore inde ab a. 874/120	53— 74
§ 1.	De castris et stationibus legionum	53— 58
A.	Legionis I. Minerviae	53— 56
B.	Legionis XXX. Ulpiae	56— 58
§ 2.	De historia legionum I. Minervia et XXX. Ulpia . .	58— 74
Caput V.	Index militum legionis I. Minerviae	75— 81
Caput VI.	Index militum legionis XXX. Ulpiae	81— 84

Tituli
legionum I. Minerviae et XXX. Ulpiae. Accedunt indices cognominum . . . . . 85—127

DE NOTIONUM
ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ET ΣΟΦΙΣΤΗΣ
USU RHETORICO

SCRIPSIT

CAROLUS BRANDSTAETTER.

Quicunque ad legendos seu tractandos rhetorum veterum libros adverterit animum, non mediocriter, puto, desiderabit subsidia lexici technologici. Quod cum pace velim dictum Ernestii, cuius manes succensere mihi non spero, utpote qui ipse libere profiteatur in fine praefationis lexici techn. Gr. rhet. p. XXIII: 'Quos mihi libelli iudices fingo et opto, scient, quantas hoc genus literarum difficultates habeat; intelligent, cum talis libelli summa perfectio ab infinito propemodum lectionis observationisque labore pendeat, quam humanum sit, quaedam non observare, omnia legere non posse'. Post hoc biennium centesimum vitae explebit Ernestii liber annum — progeniem adhuc non habet. Verum tamen viam ipse vir doctus digito monstrat, qua locupletiorem et erroribus liberiorem thesaurum parare possimus, videlicet 'diligentius legendo, observando diligentius'. Hoc igitur in votis, ut plures, quam adhuc ausi sunt, aggrediantur rhetoricorum scriptorum reliquias iisque, quae alii praestiterunt, subsidiis instructi peculiarem singulis terminis arte et via tractandis operam navent.

Ipse igitur pro mea parte conatus sum satisfacere his votis, cum pauca quaedam artis vocabula suscepi persequenda per totum rhetoricae ambitum — id enim primarium est, simodo fructuosum studium esse nostrum cupimus; nisi enim totum tenemus, non licet recte iudicare de partibus. At si paucae sunt, quas illustrabimus voces, eo maioris mihi visae sunt momenti, notiones dico *πολιτικός, σοφιστής, σοφιστικός.*

Sunt enim in numero earum vocum technicarum, quae ut non facile brevi demonstratione adumbrantur, ita accurata tractatione imprimis indigent, quoniam cum tota rhetorica doctrina, praecipue cum artis et definitionibus et partitionibus tam artam habent rationem, ut non paucorum locorum interpretatio ex harum potissimum notionum definitione pendeat; tantamque dubitandi praebuerunt materiam, ut non nulli, iique vel novissimis temporibus, verum horum vocabulorum sensum non sint assecuti.

Atque hac provincia ita studebimus fungi, ut temporum ratione habita quo quaeque significatio modo ex etyma vocis vi orta sit demonstremus. Illud enim iure postulamus non solum a quovis linguae thesauro, sed vel maxime ab huius generis commentatione, ut interpretando et observando origo quasi et progressus vocabuli ad temporum ordinem quam accuratissime enucleentur et quo vinculo singulae significationes inter se coniunctae sint, ad artis logicae leges inquiratur.[1])

Quibus praemissis aggrediamur notionem *πολιτικός*.

1) Cf. Reisig, Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft, ed. Fr. Haase, Leipz. 1839 p. 286.

CAPUT I.

De notione vocis πολιτικός.

Scripsit de notione vocis *πολιτικὸς* primus, quantum inveni, Cresollius e societate Iesu Armoricus in theatri rhet. l. Ic. 3 (a. 1620), ita tamen, ut paucis pagellis 'quis esset *πολιτικὸς* quidque *πολιτικὸς* a sophista et praestantissimo dicendi artifice dissentiret' non tam diligenter tractaret, sed potius neque auctoribus neque temporibus disiunctis leviter tangeret.

Post eum aliquid suppeditant Langbaenius (a. 1638) et Tan. Faber (a. 1663) in adnotationibus ad Ps. Longini *περὶ ὕψους* libri c. I factis, quorum utriusque verba in eiusdem libelli editione iteravit paucis de suo additis Iac. Tollius (a. 1694); Fabri adnotationem repetiit etiam Schaefer in apparatu Dionysii Hal. de comp. v. libro adiecto p. 6 (a. 1808). Quae Morus textui Ps. Long. c. XXXIV subiecit (a. 1769), paulo remotiora sunt a nostro instituto.

Tum aliquanto subtilius, sed ne is quidem ad rei integram cognitionem satis accommodate, de voce *πολιτικὸς* disseruit Io. Christ. Ernesti in lex. techn. Gr. rhet. p. 278 sqq., qui 'ut aliis locis congerendis supersedere possit,' nescio quomodo nos ablegat ad Cresollii inopias potius quam copias. Ernestii verba maximam partem nunc transierunt in Stephani thesaurum s. v. Pauci alii suo loco nobis erunt commemorandi.

Ex viris doctis recentioris aetatis nemo, quod sciam, hac de re subtilius inquisivit, nisi quod H. Baumgart (Ael. Ari-

stides als Repr. d. soph. Rhet. des II. Jahrh. d. Kaiserz. 1874), Ric. Volkmannus (Die Rhet. der Griechen u. Römer² 1885; et in Hdb. d. Altert.-wissensch. Iw. Mülleri¹ II 455 sqq.[1])), Blassius (Die att. Beredsamkeit² II p. 107 et 383), quem intellegerent *πολιτικὸν λόγον* non potuerunt non declarare strictim. Iam vides ipsorum veterum libros unum nobis relinqui fontem.

Initium censurae nostrae faciamus ab Isocrate, qui quo sensu notione *πολιτικὸς λόγος* — hac enim locutione plerumque hoc adiectivum adhibet proprieque id genus orationum, cui ipse indulget cuiusque disciplina valde gloriatur, ita appellat — utatur propterea non facile est ad demonstrandum, quia solidis rhetoricae artis formis nondum usitatis orationum genera his temporibus non clare distinguuntur ipsiusque insuper Isocratis *συντάγματα* suum sibi proprium locum vindicant. Exaremus igitur primum ea, quae Isocrates praebet, exempla, ut de sensu postmodo disputemus:

Or. XV 46 legimus: *προῄρηνται γράφειν λόγους οὐ περὶ τῶν ὑμετέρων συμβολαίων, ἀλλ' Ἑλληνικοὺς καὶ πολιτικούς, οὓς ἅπαντες ἂν φήσειαν ὁμοιοτέρους εἶναι τοῖς μετὰ μουσικῆς καὶ ῥυθμῶν πεποιημένοις ἢ τοῖς ἐν δικαστηρίῳ λεγομένοις.*

Ibid. § 260: *ἵνα καὶ τοῦτο ποιήσω φανερὸν, ὅτι περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους ἡμεῖς ὄντες, οὓς ἐκεῖνοι* (scil. *οἱ περὶ τὰς ἔριδας σπουδάζοντες*) *φασιν εἶναι φιλαπεχθήμονας, πολὺ πραότεροι τυγχάνομεν αὐτῶν ὄντες.* — II 51: *καί φασιν οἱ μὲν διὰ τῶν ἐριστικῶν λόγων, οἱ δὲ διὰ τῶν πολιτικῶν, οἱ δὲ δι' ἄλλων τινῶν φρονιμωτέρους ἔσεσθαι τοὺς αὑτοῖς πλησιάζοντας.* In or. XIII 21 cum dicit: *οὐ μὴν ἀλλὰ συμπαρακελεύσασθαί γε καὶ συνασκῆσαι μάλιστ' ἂν οἶμαι τὴν τῶν λόγων τῶν πολιτικῶν ἐπιμέλειαν*, suas ipsius orationes notat ad *ἐπιείκειαν* potius quam *ῥητορικὴν* utiles cumque reipublicae arte coniunctas; quibus — totum genus si spectas, non praestantiam — pares sunt, quas hisce verbis notat ibid.

---

1) Ubi hunc librum laudo, paginas prioris editionis notavi; altera editio (a. 1890) eadem praebet.

§ 9: *οὐ μόνον δὲ τούτοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς τοὺς πολιτικοὺς λόγους ὑπισχνουμένοις ἄξιον ἐπιτιμῆσαι.*[1])

Intellegimus ex his exemplis primum *τοὺς πολιτικοὺς λόγους* ab Isocrate opponi *τοῖς περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων*, i. e. iudicialibus (XV 46), quae oppositio voce *πολιτικὸς* non adhibita iterum occurrit or. XV 3, 276, XII 11, deinde disiunctionem fieri inter *πολιτικοὺς λόγους* et *ἐριστικούς* (XV 260, II 51, XIII 9, 21). Iam vero quia hinc nondum certum de vi huius adiectivi iudicium facere licet, videndum est, qua ratione ipse Isocrates circumscribat notionem *πολιτικοῦ λόγου*. Neque exiguam indiciorum copiam praebet, ut quid proprium sit huius notionis, quid adventicium, certo possimus disiungere. Iam enumeremus, quae imprimis apta videntur: Or. XII 11 dicit Isocrates: *ἐπὶ τὸ φιλοσοφεῖν καὶ πονεῖν καὶ γράφειν, ἃ διανοηθείην, κατέφυγον, οὐ περὶ μικρῶν τὴν προαίρεσιν ποιούμενος οὐδὲ περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων οὐδὲ περὶ ὧν ἄλλοι τινὲς ληροῦσιν, ἀλλὰ περὶ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ βασιλικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων.* ibid. § 2: (*τοὺς δικανικοὺς λόγους ἐάσας*) *ἐπραγματευόμην τοὺς περὶ τῶν συμφερόντων τῇ πόλει καὶ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι συμβουλεύοντας.* X 5: *οὓς ἐχρῆν περὶ τὰς πράξεις, ἐν αἷς πολιτευόμεθα, τοὺς συνόντας παιδεύειν.* III 10: *ἡγοῦμαι μάλιστα πρέποντας ἐμοὶ τοὺς περὶ τῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ περὶ τῶν πολιτειῶν παραινοῦντας* (cf. XV 85. 321). XV 258: *τινὲς βλασφημοῦσι περὶ τῶν λόγων τῶν κοινῶν καὶ τῶν χρησίμων.* ibid. 276: *οὐκ ἔστιν ὅπως ποιήσεται τὰς ὑποθέσεις ἀδίκους ἢ μικρὰς ἢ περὶ τῶν ἰδίων συμβολαίων, ἀλλὰ μεγάλας καὶ καλὰς καὶ φιλανθρώπους καὶ περὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων.* V 10: *νομίσας οὐδέποτ' ἂν εὑρεθῆναι καλλίω ταύτης ὑπόθεσιν οὐδὲ κοινοτέραν οὐδὲ μᾶλλον ἅπασιν ἡμῖν συμφέρουσαν.* IV 189: *τοῖς μεγάλ' ὑπισχνουμένοις οὐ πρέπει περὶ μικρὰ διατρίβειν οὐδὲ τοιαῦτα λέγειν, ἐξ ὧν ὁ βίος μηδὲν ἐπιδώσει τῶν πεισθέντων.* Ex epistulis (quae si non sunt Isocratis, certe eum, cui debentur, Isocratis sententiam prorsus expressisse concedendum est) duos adiungam locos:

1) *πολιτικοῦ λόγου* commemoratio, quae est or. XV 77, a rhetorico usu remotior est.

ep. IX 7: *μὴ τοὺς ἡδίστους τοῖς ἀκούουσιν, ἀλλ' ἐξ ὧν ὠφελήσουσι καὶ τὰς πόλεις τὰς ἑαυτῶν καὶ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας*, et ep. V 4: *προαιρεῖσθαι δὲ τὴν παιδείαν τὴν περὶ τοὺς λόγους, οἷς χρώμεθα περὶ τὰς πράξεις τὰς προσπιπτούσας καθ' ἑκάστην τὴν ἡμέραν καὶ μεθ' ὧν βουλευόμεθα περὶ τῶν κοινῶν.*

Itaque ex omnibus, quos congessimus, locis apparet earum, quas Isocrates significat, orationum proprium esse et commune, quod spectant ad communem civitatis sive totius Graeciae utilitatem[1]); atque id potissimum inesse puto adiectivo *πολιτικὸς*, quale quidem exstat apud Isocratem.

Vertemus igitur, nostratium lingua si licet uti, *„gemeinnützig"*, quod multo accuratius usui Isocrateo respondere mihi videtur, quam, quod Latine non substituere non possumus, vocabulum 'civilis'. Ac ne nostrum quidem, quod est *„politische Rede"* vel *„Staatsrede"*, sententiae ubique satisfacere monendum est; id enim ibi solum prorsus recte se habet, ubi orationes, quae de communibus Graecorum rebus sunt, notantur, velut or. XV 46; minime e. g. haec versio apta esset or. II 51.

Unus restat locus, cui haec interpretatio non prorsus videtur posse accommodari, nimirum or. XIII 19. 20, ubi postquam dixit: *λοιποὶ δ' ἡμῖν εἰσιν οἱ πρὸ ἡμῶν γενόμενοι καὶ τὰς καλουμένας τέχνας γράψαι τολμήσαντες*, paulo post (his ipsis significatis) haec addit Isocrates: *ἐκεῖνοι δ' ἐπὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους παρακαλοῦντες, ἀμελήσαντες τῶν ἄλλων τῶν προσόντων αὐτοῖς ἀγαθῶν, πολυπραγμοσύνης καὶ πλεονεξίας ὑπέστησαν εἶναι διδάσκαλοι* (scil. quia *ὑπέσχοντο δικάζεσθαι διδάξειν.*) In promptu est, si verba urgemus, ad *πολιτικοὺς λόγους* pertinere etiam orationes iudiciales vel potius de iudicialibus orationibus solis hanc locutionem hic valere (cf. Finckh de auct. rhet. ad Alex. 1849 p. 7). Sed timeo, ne haec Isocratis verba premere non liceat, quia paulo neglegentius

1) Cf. Dion. Hal. p. 535, 6 et 536, 6 R: *λέγειν καὶ πράττειν τα πολιτικά.* Ps. Plut. v. X orat. p. 1025 Dueb.: *ἐπολιτεύσατο καὶ λέγων καὶ πράττων.* Plato Prot. p. 319 A: *τὰ τῆς πόλεως λέγειν καὶ πράττειν.*

dicta esse mihi videntur. Acumen enim sententiae (§ 20) in eo versatur, ut opponantur hi artium scriptores τοῖς ἐριστικοῖς; similem autem disiunctionem quia iam antea ita fecit Isocrates, ut illos ἐριστικούς, hos τοὺς περὶ τοὺς πολιτικοὺς λόγους nuncuparet, ne hoc quidem loco, quamquam paulo diversi notandi erant, ab hac dicendi ratione discedere Isocrati libuit, praesertim cum etiam horum hominum disciplina ad facultatem earum, quas 'πολιτικοὺς λόγους' proprie appellare solet, orationum componendarum valere diserte profiteatur. Sed quoquomodo haec se habent, id certe constat ne hic quidem Isocratem notione πολιτικοῦ λόγου contionales et iudiciales orationes 'technice' comprehendere.

Notionis πολιτικοῦ λόγου ea qua supra descripsimus potestate adhibitae exempla prorsus respondentia non facile ex aliis scriptoribus colliguntur praeter eos, qui de ipsius Isocratis orationibus loquuntur, velut Dionysius Halicarnassensis (v. p. 171) et Suid. s. v. Σεβηριανός. Fortasse verba, quae leguntur Ps. Dem. or. LXI 44, ex Isocratis dicendi usu apte interpretanda sunt. Nobis vero tamquam gravissimum hoc statuendum videtur: Qui putaverit cum technica generum causarum distributione apud Isocratem adiectivum πολιτικὸς aliquam habere rationem, a vero aberraverit. Ut enim omnino notum est clare et distincte trium generum rhetoricae eum nondum mentionem facere, ita ne hac quidem voce, quod dicimus 'technice', utitur.[1]) Prorsus igitur negabimus — quod

1) Ut vero cognoscas clarius, quam plerique putant, perspexisse Isocratem esse genus orationum in ostentatione positum et ab aliis orationibus disiunctum, en habes exempla nusquam collecta vocum ἐπιδεικνύναι, ἐπίδειξις, ἐπιδεικτικὸς usurpatarum ab Isocrate: X 15 μηδὲν ἐπιδεικνὺς τῶν ἐμαυτοῦ (de Helenae laudatione); idem XI 9, ubi a Blassio deletur; IV 44 ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ἐπιδείξασθαι τὰς αὐτῶν εὐτυχίας (cf. IX 4. XV 315). V 27 ὁ νῦν ἐπιδεικνύμενος λόγος (cf. V 25). — XV 1 λόγοι ἢ πρὸς ἀγῶνας ἢ πρὸς ἐπιδείξεις γιγνόμενοι. V 25 λόγος περὶ σπουδαίων πραγμάτων — πρὸς ἐπίδειξιν γεγραμμένος (cf. epist. I 2). XII 271 sq. τοὺς διδασκαλικοὺς καὶ τεχνικοὺς λόγους — τοὺς πρὸς τὰς ἐπιδείξεις γεγραμμένους. V 93 ἐπίδ. ποιούμενος — συμβουλεύων. IV 17 ἐπίδ. ποιούμενος — διαπράξασθαί τι βουλόμενος. XV 55 ἐπίδ. ποιούμενος — κρινό-

inveniemus apud alios multos rhetores — oppositionem esse inter demonstrativas orationes et *'πολιτικοὺς' λόγους* apud Isocratem. —

Huc accedit alter apud eundem vocis *πολιτικὸς* usus — omitto enim omnia quae non spectant ad res rhetoricas [1]) — ab eo, quem adhuc demonstravimus, longe discedens. Legimus enim or. IX 10 (Euag.): (*τοῖς μὲν ποιηταῖς ἔξεστι*) *μὴ μόνον τοῖς τεταγμένοις ὀνόμασιν, ἀλλὰ τὰ μὲν ξένοις, τὰ δὲ καινοῖς, τὰ δὲ μεταφοραῖς* (*δηλῶσαι*) *καὶ μηδὲν παραλιπεῖν, ἀλλὰ πᾶσι τοῖς εἴδεσι διαποικῖλαι τὴν ποίησιν· τοῖς δὲ περὶ τοὺς λόγους οὐδὲν ἔξεστι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἀποτόμως καὶ τῶν ὀνομάτων τοῖς πολιτικοῖς μόνον καὶ τῶν ἐνθυμημάτων τοῖς περὶ αὐτὰς τὰς πράξεις ἀναγκαῖόν ἐστι χρῆσθαι. πολιτικὰ* igitur *ὀνόματα* appellantur, quae paulo antea dixit *τεταγμένα*, opponuntur iis diserte *ξένα, καινὰ, μεταφοραί,* i. e. peregrina, nova, translata. Qui usus unde repetendus videatur, si quaerimus, illud certum puto esse *πολιτικὰ* haec vocabula ab Isocrate nuncupari propterea, quod in publico civium usu adhiberi solent iisque, quas a multis scriptoribus *πολιτικὰς* appellari videbimus, orationibus sunt accommodata; quae quidem vocabula quamquam sunt haud dubie, quae ab omnibus intellegantur, tamen hoc non solum notionis civilium vocabulorum

---

μενος καὶ κινδυνεύων. V 17 *ἐπίδ. ποιούμενος — προτρέπων ἐπὶ πράξεις.* XI 44 *ἐπίδ. ποιούμενος — ὑποδείξας ὡς χρὴ . . ποιεῖν.* XII 233 *τετυχηκὼς ὥνπερ οἱ κατορθοῦντες ἐν ταῖς ἐπιδείξεσιν.* XV 147 *ἐπίδ. ποιεῖσθαι ἐν πανηγύρεσι καὶ ἰδίοις συλλόγοις.* — IV 11 *δέον τοὺς μὲν λόγους ἀφελῶς — τοὺς δ' ἐπιδεικτικῶς ἔχειν* (= *ἀγῶνας περὶ τῶν συμβολαίων — εἰς ὑπερβολὴν πεποιημένους.* ceterum hoc loco suppleas Blassii var. lectiones ex Ps. Dion. art. rhet. p. 410, 4 R. ubi *'ἀσφαλῶς'*). *ἀγωνιστὴς* et *ποιητὴς λόγων* disiungitur XIII 15 (cf. epist. I 2 *εἰσήγημα — πoίημα*). Hic igitur in incunabulis vides terminum, adultum Aristotelis in arte.

1) velut or. IV 79 *οὕτω πολιτικῶς εἶχον.* ib. 151 *οὐδὲ ὁμαλῶς οὐδὲ κοινῶς οὐδὲ πολιτικῶς οὐδέποτ' ἐβίωσαν.* ib. 171 *τῶν πολιτικῶν ἐξεστηκώς.* IX 46 *πολιτικὸς τῇ τῆς πόλεως διοικήσει.* ep. IX 13 *ἐγκρατέστατος καὶ δικαιότατος καὶ πολιτικώτατος.* — Ceterum or. XIII 12 cod. *Δ* et mg. *Γ* perperam habet *πολιτικοῦ. ποιητικοῦ* suspectum. *ποικίλου* Dobr.; quid si proponam *ποικίλου καὶ κινητικοῦ*? ad *κινητικοῦ* cf. *ἀκινήτως,* quod sequitur apud Isocratem, et Spengel rh. Gr. I 431, 28.

proprium esse opinor; quod, quo iure dicam, etiam clarius perspicietur, si ex aliorum scriptorum — omnibus enim temporibus hic dicendi usus valuit — similibus locis apparuerit, his popularibus (Cic. Or. 19, 64) vocabulis non minus interdum opponi vocabula nimis trita.[1])

Plato multo clarius quam Isocrates — idque iam antequam Isocrates omnino ad scholas habendas accederet — perspexit natura quodammodo ad unum genus pertinere orationes contionales et iudiciales, quamquam rhetoricam ipsam etiam in privatis collegiis locum habere profitetur, cuius rei testimonium exstat in Phaedro p. 261 A (cf. Quint. inst. II 21, 4). Ibi enim Socrates dicit: *ἆρ᾽ οὖν οὐ τὸ μὲν ὅλον ἡ ῥητορικὴ ἂν εἴη τέχνη ψυχαγωγία τις διὰ λόγων, οὐ μόνον ἐν δικαστηρίοις καὶ ὅσοι ἄλλοι δημόσιοι σύλλογοι, ἀλλὰ καὶ ἐν ἰδίοις,* ad quae Phaedrus maxime statui technicae tractationis, qui tum erat, accommodate: *οὐ μὰ τὸν Δία οὐ παντάπασιν οὕτως, ἀλλὰ μάλιστα μέν πως περὶ τὰς δίκας λέγεταί τε καὶ γράφεται τέχνη, λέγεται δὲ καὶ περὶ δημηγορίας· ἐπὶ πλέον δὲ οὐκ ἀκήκοα;* sunt profecto *αἱ δημηγορίαι,* quae *ἐν τοῖς ἄλλοις δημοσίοις συλλόγοις* locum habent. Haec etiam melius perspiciuntur, si apposuerimus notabilem locum Sophistae p. 222 CD: *τὴν δέ γε δικανικὴν καὶ δημηγορικὴν καὶ προσομιλητικήν, ἓν αὖ τὸ ξύνολον, πιθανουργικήν τινα μίαν τέχνην προσειπόντες . . . . τῆς δὴ πιθανουργικῆς διττὰ λέγωμεν γένη . ., τὸ μὲν ἕτερον ἰδίᾳ, τὸ δὲ δημοσίᾳ γιγνόμενον* (cf. pol. II p. 365 D *σοφία δημηγορικὴ καὶ δικανική*). Vides effici *τὸ δημοσίᾳ γιγνόμενον γένος* illis duabus speciebus, iudiciali et contionali, ubi antepositum iudiciale genus notari velim. Haec duo genera apud plerosque rhetores posterioris temporis nomine *῾πολιτικὴ ῥητορική᾽* sive *῾πολιτικοὶ λόγοι᾽* comprehensa esse inveniemus, Platonem statuendum est nondum his terminis usum esse — ut transeamus hoc loco privatas orationes rhetoricae adnumeratas et omnino seu improbatum seu ignoratum epidicticum genus, id monuisse contenti, qua ratione

1) Plura de hoc usu v. infra p. 175 sq.

Volkmannus (Rhet. d. Gr. u. R.[2] p. 18 et apud Iwan. Müll. II p. 461 adn.) sibi persuaserit, illam *προσομιλητικὴν* (cf. Quint. inst. III 4, 10) esse quod dicit 'Kunstberedsamkeit' nos non assequi.

Iam vero nostrum est pauca dicere de aliquot locis, ubi revera Plato voce *πολιτικὸς* certos quosdam notat sive *λόγους* sive *συγγράμματα*: dico Phaedr. p. 258 D *τίς οὖν ὁ τρόπος τοῦ καλῶς τε καὶ μὴ γράφειν; δεόμεθά τι, ὦ Φαῖδρε, Λυσίαν τε περὶ τούτων ἐξετάσαι καὶ ἄλλον, ὅστις πώποτέ τι γέγραφεν ἢ γράψει, εἴτε πολιτικὸν σύγγραμμα εἴτε ἰδιωτικόν κτλ.*, ubi recte addidit Hermias (Ast 177): *πολιτικὸν λέγει τὸν νομοθετικὸν ἢ συμβουλευτικόν*. Significantur enim a Platone, si intente inde a p. 257 D sententiarum seriem persequeris, nomine *πολιτικοῦ συγγράμματος* rogationes a viris in republica versantibus conscriptae (p. 258 A), propter quas *συγγραφεῖς*[1]) et *λογογράφοι* (p. 258 A. B. C) a Platone vocantur; non comprehenduntur hac notione iudiciales orationes. Atque Hermias modo laudatus quod pergit '*ἰδιωτικὸν τὸν δικαστικὸν ἢ δικανικὸν*', mihi non probatur. Nam praeterquam quod vocibus *πολιτικὸς* et *ἰδιωτικὸς* adhibitis genus contionale et iudiciale ab ullo scriptore disiungi nequaquam memini (videtur confudisse cum hac Platonis distinctione usitatissimam, quae est inter *δημόσιον* et *ἰδιωτικὸν λόγον δικανικόν*), Plato iudiciales orationes semper ita commemorat, ut ad illum, qui est *δημοσίᾳ*, usum eas adnumeret; eo vero, quod ad privatum hominem spectant, nusquam hae orationes a demegoriis apud Platonem dignoscuntur. Ad haec omnia cf. Phaedr. p. 261 A B, soph. p. 222 C D et 225 B, supra laudata; praeterea Theaet. p. 173 D: *δικαστήριον ἢ βουλευτήριον* (*δικ.* iterum primum locum tenet) *ἤ τι κοινὸν ἄλλο τῆς πόλεως συνέδριον*, quae respicit ib. p. 174 C: *ἰδίᾳ τε συγγιγνόμενος ὁ τοιοῦτος ἑκάστῳ καὶ δημοσίᾳ, ὅπερ ἀρχόμενος ἔλεγον, ὅταν ἐν δικαστηρίῳ ἤπου ἄλλοθι ἀναγκασθῇ . . διαλέγεσθαι*. Neque minus in *πολιτικοῖς ξυλλόγοις* orationes iudiciales locum habere dicit Plato in

1) Cf. Gorg. p. 451 *B ὥσπερ οἱ ἐν τῷ δήμῳ συγγραφόμενοι* cum schol.

Gorg. p. 452 E: τὸ πείθειν ἔγωγ' οἷόν τ' εἶναι τοῖς λόγοις καὶ ἐν δικαστηρίῳ δικαστὰς καὶ ἐν βουλευτηρίῳ βουλευτὰς (iterum δικαστ. antepositum) καὶ ἐν ἐκκλησίᾳ ἐκκλησιαστὰς καὶ ἐν ἄλλῳ ξυλλόγῳ παντί, ὅστις ἂν πολιτικὸς ξύλλογος[1]) γίγνηται, ubi πολ. ξύλλογοι publici potissimum et a multis frequentati intellegendi sunt (coll. Gorg. p. 452 E τὰ πλήθη. 454 E ἐν δικαστηρίοις τε καὶ ἄλλοις ὄχλοις. 456 C ἐν πλήθει. 459 B ἐν οὐκ εἰδόσι — ἐνταῦθά γε. Euthyd. p. 290 A λογοποιοῦ τέχνη . . δικαστῶν τε καὶ ἐκκλησιαστῶν καὶ τῶν ἄλλων ὄχλων κήλησις). Intellego igitur illo loco, de quo agitur (Phaedr. 258 D), ἰδιωτικὰ συγγράμματα, quaecunque non componuntur a civilibus viris in reipublicae administratione, velut ipse Lysiae amatorius iis accensendus esse mihi videtur.

In Phaedro non multo post ea quae tractavimus, verba legimus haec (p. 277 D): ὡς εἴτε Λυσίας ἤ τις ἄλλος πώποτε ἔγραψεν ἢ γράψει ἰδίᾳ ἢ δημοσίᾳ [νόμους τιθείς] σύγγραμμα πολιτικὸν γράφων καὶ μεγάλην τινὰ ἐν αὐτῷ βεβαιότητα ἡγούμενος κτλ., quae verba quin referenda sint ad illa p. 258 D, mihi quidem non est dubium. Confiteor autem me non posse expedire hunc locum — si modo dicendi usum Platonicum nolo neglegere —, nisi praeter verba 'νόμους τιθείς' a Schleiermachero deleta expungo etiam verba πολιτικὸν γράφων (γράφων del. etiam Badham): nam altera ex parte voces πολιτικὸς et δημοσίᾳ Platoni inter se non differunt (cf. Phaedr. p. 261 A et soph. p. 222 D cum Gorg. 452 E; Gorg. 484 D ἰδίαν ἢ πολιτικὴν pro antecedente ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ), altera ex parte ἰδίᾳ pugnat cum notione πολιτικὸς vel secundum ea, quae ad Phaedr. 258 D modo exposuimus. Statuo igitur verba

1) Ex toto hoc dialogo fluxisse definitionem illam rhetoricae Gorgiae adscriptam (cf. Quintil. II 15, 24), quae exstat ap. Walz. VII 33, 28, Spengelius primus dixit atque est manifestum. Neque Spengelium (art. script. p. 35. de rhet. Arist. p. 4) neque Volkmannum (Rhet.[2] 4) vidisse, quod non minus manifestum est, nimirum in hac definitione pro λόγοις scribendum esse 'συλλόγοις' valde miror; profecta enim sunt haec verba ex Gorg. p. 452 E. συλλόγοις pro λόγοις reposuit Schleierm. Phaedr. p. 278 C. Eadem corruptela subesse mihi visa est in schol. ad Phaedr. p. 261 B (ed. Bait. p. 964[b] 36).

'γράψει ἰδίᾳ ἢ δημοσίᾳ σύγγραμμα' respondere verbis illis 'γράψει εἴτε πολιτικὸν σύγγραμμα εἴτε ἰδιωτικόν', vocem πολιτικὸν glossema esse ad vocem δημοσίᾳ, repetitum fortasse ex ipso illo, qui antecedit, loco.

Addendus locus eiusdem dialogi p. 278 C: (λόγοι) οἳ ἐπέστελλον λέγειν Λυσίᾳ τε καὶ εἴ τις ἄλλος συντίθησι λόγους, καὶ Ὁμήρῳ καὶ εἴ τις ἄλλος αὖ ποίησιν ψιλὴν ἢ ἐν ᾠδῇ συντέθεικε, τρίτον δὲ Σόλωνι καὶ ὅστις ἐν πολιτικοῖς λόγοις νόμους ὀνομάζων συγγράμματα ἔγραψεν. Etiam hic adstipulor Schleiermachero probato, ut videtur, etiam Stallbaumii auctoritati, qui pro λόγοις scribit συλλόγοις (cf. s. p. 141 adn.); certum est tertio hoc genere comprehendi eadem, quae supra appellavit Plato πολιτικὰ συγγράμματα, quod opportune firmatur verbis p. 278 E ποιητὴν ἢ λόγων συγγραφέα ἢ νομογράφον προσερεῖς.

Denique ex Menexeno, qui est inter ἀντιλεγομένους dialogos, unus ad nostram rem spectat locus, p. 249 E ἵνα καὶ αὖθίς σοι πολλοὺς καὶ καλοὺς παρ' αὐτῆς λόγους πολιτικοὺς ἀπαγγέλλω, ubi significantur tales orationes, quales sunt laudationes funebres, nimirum ad civilem spectantes vitam, ad epidicticum autem numeratae genus.

Iam igitur in universum de Platone dicendum — ceteri enim, quibus vox πολιτικὸς invenitur, loci a nostro instituto prorsus abhorrent [1]) — vere technicam vocis πολιτικὸς usurpationem apud Platonem non inveniri; immo hoc solum constat paucis quibusdam locis πολιτικὰ Platoni appellari ea συγγράμ-

1) Nihil tribuo longiori, quam ut hic exscribatur, loco Diog. Laertii, qui confusam quandam dicendi generum partitionem in vita Platonis (III 87) exarat. Fortasse iure opinor verba 'καὶ κατηγορίας' mutato accusativo in dativum transponenda esse post primi membri verba ἐν ταῖς ἐκκλησίαις; facile enim post haec excidere illa potuisse, in margine adscribi, falso loco inseri in promptu est; quo facto omnis offensio tollitur et cum aliorum rhetorum partitionibus haec disiunctio concinit (cf. Dion. Hal. p. 1094, 12). De huius loci potestate item atque ego iudicavit contra Spengelium Lerschius in mus. Rhen. 1842, 181; cuius haec partitio sit, dubium sibi esse profitetur etiam Volkmannus (Rhet.² 565 adn.).

ματα, quae ad reipublicae administrationem spectant. —

Apud Aristotelem locutio πολιτικὸς λόγος nusquam, quod sciam, invenitur, nisi quod in arte rhet. p. 1359ᵇ 12 inter var. lect. adspersas margini edit. Venet. ‘πολιτικοῖς’ propter antecedentia verba male intellecta exstat pro eo, quod sanissimum est, σοφιστικοῖς λόγοις. Ac ne in generum quidem tripertita disiunctione haec vox adhibetur. Neque licet pro testimonio talis usus afferre Quintiliani verba (inst. III 7, 1): ‘quod genus (scil. epidicticum) videtur Aristoteles atque eum secutus Theophrastus a parte negotiali, hoc est πραγματικῇ, removisse totamque ad solos auditores relegasse’, quamquam in tali disiunctione alii rhetores vocem πολιτικὸς non repudiarunt. Haec verba unde Fabius sumpserit, ignoro; talem autem distributionem vere esse Aristoteleam nemo ibit infitias, si contulerit artis rhet. p. 1391ᵇ 16: ὡσαύτως δὲ καὶ ἐν τοῖς ἐπιδεικτικοῖς· ὥσπερ γὰρ πρὸς κριτὴν τὸν θεωρὸν ὁ λόγος συνέστηκεν. ὅλως δὲ μόνος ἐστὶν ἁπλῶς κριτὴς ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀγῶσιν ὁ τὰ ζητούμενα κρίνων· τά τε γὰρ ἀμφισβητούμενα ζητεῖται πῶς ἔχει καὶ περὶ ὧν βουλεύονται (cf. Speng. comm. II 262): diserte enim ab ostentationibus, in quibus spectatur tantum et auditur, disiunguntur πολιτικοὶ ἀγῶνες, h. e. civiles causae, comprehendentes genus deliberativum et iudiciale, quae sat luculenter notantur vocabulis τὰ ἀμφισβητούμενα et περὶ ὧν βουλεύονται.[1]) Clare igitur perspexisse hanc generum differentiam Stagiritam neque ad significandam eam prorsus respuisse terminum πολιτικὸς constat. Nec minus in arte rhet. p. 1403ᵇ 34, ubi de actione oratoria sermo est, qui dicuntur, πολιτικοὺς ἀγῶνας ad deliberativum et iudiciale tantum genus referendos esse vel inde sequitur, quod in epidictico ne locum quidem habere ὑπόκρισιν

1) cf. p. 1391ᵇ 27 συμβουλεύοντες καὶ ἐπιδεικνύμενοι καὶ ἀμφισβητοῦντες. — Arist. eth. Nic. p. 1181ᵃ 4 commemorat τοὺς δικανικοὺς καὶ δημηγορικοὺς λόγους dicitque in iis versari τοὺς πολιτευομένους. Ceterum hoc loco vel Aristoteles iudicialibus orationibus primum locum tribuit, quod dico propter ea quae dicturus sum p. 191 adn. 2.

saepius rhetores testantur, velut Isocr. Phil. 26, Dion. Hal. p. 1117, 3 et 13 R.

Notabilis dicendi usus in eadem arte observatur p. 1396[a] 5: *πρῶτον μὲν οὖν δεῖ λαβεῖν ὅτι περὶ οὗ δεῖ λέγειν καὶ συλλογίζεσθαι εἴτε πολιτικῷ συλλογισμῷ εἴθ' ὁποιῳοῦν, ἀναγκαῖον καὶ τὰ τούτῳ ἔχειν ὑπάρχοντα.* Dicit enim *πολιτικοὺς συλλογισμούς* haud dubie eosdem, quos *ῥητορικοὺς* nuncupavit p. 1357[a] 23. 1358[a] 11, quosque diserte disiungit a dialecticis syllogismis 1358[a] 11. 1395[b] 24 sive a logico syllogismo 1355[a] 13 sive ab eo, qui *ἀκριβῶς* fit 1396[b] 1, nimirum significans, quae proprie dicuntur, enthymemata, de quibus subtiliter in artis initio Aristoteles disputat (cf. 1355[a] 6 *ἔστι δὲ ἀπόδειξις ῥητορικὴ ἐνθύμημα*). Quod inde nimirum repetendum est, quia rhetoricae ipsius maior ac gravior pars, in qua quidem praecipue illa *ἐνθυμήματα* desiderantur [1]), posita est in civilibus, quas modo tetigimus, causis.

Paulo diverso modo legimus in arte rhet. p. 1354[b] 22 *διὰ γὰρ τοῦτο τῆς αὐτῆς οὔσης μεθόδου περὶ τὰ δημηγορικὰ καὶ δικανικὰ καὶ καλλίονος καὶ πολιτικωτέρας τῆς δημηγορικῆς πραγματείας οὔσης ἢ τῆς περὶ τὰ συναλλάγματα, περὶ μὲν ἐκείνης οὐδὲν λέγουσι, περὶ δὲ τοῦ δικάζεσθαι πάντες πειρῶνται τεχνολογεῖν, ὅτι ἧττόν ἐστι πρὸ ἔργου τὰ ἔξω τοῦ πράγματος λέγειν ἐν τοῖς δημηγορικοῖς καὶ ἧττόν ἐστι κακοῦργον ἡ δημηγορία δικολογίας, ἀλλὰ κοινότερον* (*ὅτι κοιν.* Römer, quem cf. ad h. l. et prf. p. XII): intellegendum enim arbitror illud ‘*πολιτικωτέρας*’ ratione praecipue habita eius, quod sequitur, ‘*κοινότερον*’ hunc in modum: ‘quamquam ad publicam utilitatem magis pertinet’ contionalis quam iudicialis oratio. Nemo, puto, non cogitabit de Isocratis illo dicendi usu, quem praeterea propter eandem generis iudicialis contemptionem conferre licet (v. Isocr. or. IV 188; XII 11. 240; XV 2. 3. 41. 42. 228. 276; praeterea v. Speng. comm. ad hunc Aristotelis locum). Ac ne Ciceronis quidem verba (ad Att. II 1, 3) aliena sunt,

1) Cf. Philod. vol. rhet. p. 311, 13 Sudh. *καὶ πολιτικὸς γοῦν τοιούτωι συλλογισμῶι χρῆται.* cf. ibid. p. 314, 5.

quae afferantur, haece: ‘Fuit enim mihi commodum, quod in eis orationibus, quae Philippicae nominantur, enituerat civis ille tuus Demosthenes, et quod se ab hoc refractariolo iudiciali genere abiunxerat, ut σεμνότερός τις καὶ πολιτικώτερος videretur, curare, ut meae quoque essent orationes, quae consulares nominarentur.’

Neque paenitebit Aristotelis unum his adiungere locum artis poeticae, quem in hoc sententiarum nexu transire fas non est: (c. VI p. 1450^{b} 4) τρίτον δὲ ἡ διάνοια. τοῦτο δέ ἐστιν τὸ λέγειν δύνασθαι τὰ ἐνόντα καὶ τὰ ἁρμόττοντα, ὅπερ ἐπὶ τῶν λόγων τῆς πολιτικῆς καὶ ῥητορικῆς ἔργον ἐστίν· οἱ μὲν γὰρ ἀρχαῖοι πολιτικῶς ἐποίουν λέγοντας, οἱ δὲ νῦν ῥητορικῶς. Hic locus, si quis alius, demonstrat, quantas difficultates interpretibus vox πολιτικὸς praebeat. Nam Godofr. Hermannus, M. Schmidtius, Susemihlius, Ritter, Vahlenius — suam quisque interpretationem profert. Equidem in summa rei accesserim G. Hermanno, qui πολιτικῶς λέγειν significare adnotat: ‘ita verba facere, ut civilis prudentia postulat’. Quae iam sequuntur: ‘ita ut aliquid suadeatur vel dissuadeatur, cum plerumque tragoediarum argumenta in eo versentur, ut de publica civitatis alicuius utilitate agatur’ minus mihi probantur, in his enim nimis premit reipublicae notionem, cum mihi quidem potius in universum de communi vitae utilitate rerumque necessitate (quod nos dicimus „*praktisch*“ sive „*sachlich*“) cogitandum videatur (cf. infra p. 159). Ῥητορικῶς autem λέγειν Hermannus interpretatur ‘disceptare aliquid in utramque partem, magis cognoscendae rei causa quam ut suadeat vel dissuadeat’, quibus convenienter mihi videor apponere: ita ut ad artis demonstrationem poeta spectet. Invenimus igitur, si modo loci sensum assecuti sumus, non obscura indicia discriminis illius, quod est inter πολιτικοὺς et ἐπιδεικτικοὺς λόγους. Respondet enim, non prorsus par est huic disiunctioni illa Aristotelea, quae instituitur inter ἀγωνιστικὴν et ἐπιδεικτικὴν seu γραφικὴν λέξιν, de qua v. p. 179 n. 1. Ceterum ad illustrandum hunc artis poeticae locum non nihil conferre mihi

videtur Dion. Hal. p. 463, 13 et epit. libri de imit. II 2, 11 (p. 21, 20 Us.), quod notasse satis habeo.[1])

Iam constare puto non deesse in Aristotelis libris — frustra enim de ceteris Bonitzii copiosissimos indices adii — indicia, ex quibus colligamus non ignotum fuisse philosopho usum vocis *πολιτικὸς* ea potestate adhibitae, qua de deliberativo et iudiciali generibus potissimum valet, disiunctis a demonstrativo; sed vere technice in rhetorica doctrina tamquam termini loco Aristotelem hanc vocem usurpasse probari nequit.

Accedimus iam ad eam, quae disputandi et litigandi non paucis dedit ansam, rhetoricam quam dicimus ad Alexandrum. Ac nobis quidem id satis erit via ac ratione demonstrasse, quo sensu ab eius auctore adhibeatur notio *πολιτικοῦ λόγου*. Qua de re non nulli disputarunt, verum tamen paucis mihi res est repetenda. Nam Lerschius, qui infelicissime, quantum scio, omnium de hoc libello commentatus est, servata communi omnium codicum scriptura cap. I (Sp. rh. Gr. I 174, 15 sq.) tria genera adnumerari ab auctore *τοῖς πολιτικοῖς λόγοις* vehementer defendit (Sprachphilos. II 286; mus. Rhen. I 176—192; Ztschr. f. d. Altw. 1846, 939). Cuius sententiam neminem iam puto probare neque ego probo vel propterea, quod Spengelii emendatio in initio libri utique mihi videtur accipienda. Atque vel hunc nostrae commentationis futurum esse spero fructum, ut certum sit, si modo quarti vel tertii a. Chr. n. s. caput huius libelli primum est, illa verba '*τρία γένη τῶν πολιτικῶν εἰσι λόγων, τὸ μὲν δημηγορικὸν, τὸ δὲ ἐπιδεικτικὸν, τὸ δὲ δικανικὸν*' sana esse non posse. Ac ne V. Rosius quidem iure in Aristotele pseudep. p. 136 hac de re dubius haesitare mihi videtur, cum dicit: „etiamsi duo tantum in initio libri auctorem praeter codicum auctoritatem statuisse genera credas." Contra illam Lerschii sententiam suam, quam protulerat in *συναγ. τεχν.* p. 186, defendit in comm. ad art. rhet. ad Alex. p. 228 Spengelius; postea (1849) iterum Spengelium defendit Finckhius (in commentatione de auct. rhet., quae dic. ad

1) V. quae infra dicemus de Polybii quadam locutione p. 159.

Alex., Heilbronnae p. 8 sq.), ad quem ab omnibus, qui post eum hanc rem tetigerunt, relegamur. Spengelius et Finckhius consentientes negant probari posse auctorem epidicticum genus agnovisse — optimo iure etiam mea sententia; videntur autem iusto longius procedere, cum putant eum γένος ἐπιδεικτικὸν non constituisse, quod non ita mihi probatur. Certe ad nostram rem hoc statuisse non satis est: nobis enim, ut accurate rem delineemus, hoc est quaerendum, num ad λόγους πολιτικοὺς eas, quas cap. XXXV tractat, orationes auctor adnumeret, si minus, quid de his orationibus hoc loco tractatis iudicandum sit. Quae ita mihi videntur disceptanda:

Auctor rhet. ad Al. (Sp. I 174, 15) haec exhibet: *δύο γένη τῶν πολιτικῶν εἰσι λόγων, τὸ μὲν δημηγορικὸν, τὸ δὲ δικανικόν· εἴδη δὲ τούτων ἑπτὰ, προτρεπτικὸν, ἀποτρεπτικὸν, ἐγκωμιαστικὸν, ψεκτικὸν, κατηγορικὸν, ἀπολογητικὸν καὶ ἐξεταστικὸν ἢ αὐτὸ καθ' αὑτὸ ἢ πρὸς ἄλλα. τὰ μὲν οὖν εἴδη τῶν λόγων τοσαῦτα ἀριθμῷ ἐστι, χρησόμεθα δὲ αὐτοῖς ἔν τε ταῖς κοιναῖς δημηγορίαις καὶ ταῖς περὶ τὰ συμβόλαια δικαιολογίαις καὶ ταῖς ἰδίαις ὁμιλίαις.* Profecto occasiones, quibus πολιτικοὺς λόγους adhiberi putat, tam clare his verbis scriptor artis enumerat et tam perspicue dicit, quae genera πολιτικὸν λόγον efficiant, ut nemini dubium esse possit, quin orationes ad solam artis ostentationem factas meraque in laudatione aut vituperatione versantes ad eos pertinere minime censuerit. Atque errat, si quis ex iis, quas εἶδος ἐγκωμιαστικὸν et ψεκτικὸν appellat, speciebus aliud quid colligendum putat. Hae enim species non minus quam ceterae in iis, quas notavit, civilibus orationibus locum habent; quod elucet primum ex iis, quae dicit Sp. I 186—188: *προθέμενοι δὲ πάλιν ἐφεξῆς τό τε ἐγκωμιαστικὸν εἶδος καὶ τὸ ψεκτικὸν περιλάβωμεν. Συλλήβδην μὲν οὖν ἐστιν ἐγκωμιαστικὸν εἶδος προαιρέσεων καὶ πράξεων καὶ λόγων ἐνδόξων αὔξησις καὶ μὴ προσόντων συνοικείωσις . . . ἐπαινετὰ μὲν οὖν ἐστι πράγματα τὰ δίκαια καὶ τὰ νόμιμα καὶ τὰ συμφέροντα καὶ τὰ καλὰ καὶ τὰ ἡδέα καὶ τὰ ῥᾴδια πραχθῆναι . . . δεῖ δὲ τὸν εὐλογοῦντα*

δεικνύειν τοῖς λόγοις ὡς τούτῳ τῷ ἀνθρώπῳ ἢ τοῖς πράγμασιν ὑπάρχει τι τούτων ὑπ᾽ αὐτοῦ κατεργασθὲν ἢ δι᾽ αὐτοῦ πορισθὲν ἢ ἐκ τούτου ἐπισυμβαῖνον ἢ ἕνεκεν τούτου γινόμενον ἢ οὐκ ἄνευ τούτου ἐπιτελούμενον. Non abhorrui a tot verbis describendis; haec enim si tecum reputaveris simulque adsumpseris, cum quae exstant apud Speng. I p. 186, 24—188, 10, tum maxime exempla ibi allata, non iam dubitabis, quin *ἐγκ.* et *ψεκτ. εἶδος* huic rhetori sit ea species, qua in 'civilibus' orationibus nostram rem augeamus, contrariam minuamus. Quod etiam magis his firmatur locis, quibus diserte dicit de his speciebus in contionali et iudiciali genere usurpatis: p. 189, 23 *τοῖς μὲν οὖν κατηγοροῦσιν ἐκ τῶν τοιούτων ἡ συγγνώμη περιαιρετέα καὶ, ὡς πρότερον εἴρηται, διὰ τῶν αὐξήσεων πολλῶν αἴτια κακῶν τὰ τῶν ἐναντίων ἔργα δεικτέα* (cf. p. 186, 10 sq.). p. 216, 2 *τὰς κρίσεις ψεκτέον* (in gen. deliberativo). p. 229, 9 *τοὺς μὲν γὰρ μήτε εὖ μήτε κακῶς διακειμένους αὐτοὺς μὲν συντόμως ἐπαινετέον καὶ τοὺς ἐναντίους κακολογητέον* (in iud. genere). p. 231, 28 *τὰς μὲν ὑφ᾽ ἡμῶν πίστεις εἰρημένας αὐξητέον, τὰς δ᾽ ὑπ᾽ ἐκείνων μελλούσας λέγεσθαι διασυρτέον καὶ ταπεινωτέον.* p. 224, 12 *δεῖ δὲ καὶ τὰ μὲν σαυτοῦ αὔξειν, τὰ δὲ τοὐναντίου ταπεινοῦν, ποιοῦντα ὡς ἐν τῷ προτρεπτικῷ εἴρηται.* p. 222, 16 *δεῖ δὲ τὰ μὲν ἐκείνων μικρὰ ποιεῖν, τὰ δὲ σαυτοῦ αὔξειν, ὡς ἐν ταῖς αὐξήσεσι προακήκοας.*

Constat igitur in septem illis speciebus *εἶδος ἐγκ.* et *ψεκτ.* non aliter atque cetera *εἴδη* propterea commemorari, quod in contionalibus et iudicialibus orationibus necessario adhibentur, non quia hae duae species ipsae genus orationum efficiant.

Iam vero auctorem huius artis fugere non potuit neque fugit haec duo *εἴδη* etiam sola constare et per se totas orationes posse efficere; quod diserte confitetur p. 191, 29 *δεύτερον δὲ τὰς αὐξήσεις καὶ ταπεινώσεις χρησίμους ἀναγκαῖον εἶναι παρὰ τὰ λοιπὰ πάντα, μάλιστα δ᾽ αὐτῶν ἐν τῷ ἐγκωμίῳ καὶ τοῖς ψόγοις αἱ χρήσεις.*

De his laudationibus et vituperationibus, quae per se constant, auctor artis omnino non debebat dicere, si modo ac-

curatam rerum dispositionem servare studebat et trans fines initio constitutos nolebat vagari. Sed quia hic anonymus est rhetoricae magister utilitati suam artem accommodans totusque in regulis tradendis, multo minus id spectat, ut philosophorum, velut Aristotelis in modum agat, qui quae ad propositum pertinent, omnia eaque ad certum quendam ordinem ac normam disposita proferenda, quae a proposito aliena sunt, vel si cum fructu proferantur, tamen diligenter tacenda et excludenda censent — immo utilitatem sequitur tamquam legem summam. Non igitur mirum si vel neglecto instituti consilio non abhorruit etiam a laudatione et vituperatione, quae per se constat, tractanda — id vero quam brevissime, praesertim probata Ipfelkoferi sententia[1]); solam enim hominis laudem respicit. Ex parte etiam eo haec res potest excusari, quod vel in civilibus et in iis orationibus, quae in domestico usu ab auctore non neglecto versantur, interdum fit, ut laudatio principalem teneat locum, velut in epitaphio. At sensisse se non prorsus ad rem propositam hunc totum (c. 35) tractatum pertinere ne ipse quidem auctor celat, cum dicit (Sp. I 225, 15) *ὡς γὰρ ἐπὶ τὸ πολὺ τῶν τοιούτων εἰδῶν οὐκ ἀγῶνος, ἀλλ' ἐπιδείξεως ἕνεκα λέγομεν*, ubi illis *ἀγῶσι* significat genus contionale et iudiciale (non solum iudiciale, quod recte Lerschius dixit contra Spengelium in Ztschr. f. d. Altw. 1846 p. 934 sq.), de quibus ex instituto dicere suscepit. Ad *πολιτικοὺς* igitur *λόγους* has meras laudationes et vituperationes ab auctore anonymo numerari non potest probari, immo negandum est.

Mea igitur sententia, quam fusius volui exponere, quia haec res adhuc levius, quam debebat, tacta est, haec: Ad *πολιτικοὺς λόγους* secundum auctorem huius libelli pertinent solum genus deliberativum et iudiciale; ex speciebus laudandi et vituperandi initio commemoratis non est concludendum etiam tertium genus laudativum eum *πολιτικοῖς λόγοις* adnumerasse (quod dico praecipue propter Quintil. III

1) Die Rhetorik des Anaximenes unter den Werken des Aristoteles. Würzburg 1889, p. 47 sq. et 51 sq.; cf. etiam Finckhii l. l. p. 7.

4, 9). Nihilo tamen minus auctor intellexit esse quasdam orationes totas positas in laude et reprehensione, ad ostentationem potius quam causarum veritatem factas; non igitur dubitavit — vel neglecta instituta ratione — etiam de earum methodo loqui. Ad eos, quos dicit *πολιτικοὺς λόγους*, non pertinent hae orationes, nisi forte paucas peculiaris naturae excipis. —

Num omnino ‘rhetorica’ ex tribus generibus constare ei visa sit (quae quaestio cum illa, quam tractavimus, non est confundenda), sive num ex illis laudationibus et vituperationibus genus epidicticum praeter duo illa constituerit, equidem fateor me nescire. Nusquam enim de tota rhetorica auctor verba facit, sed solos *πολιτικοὺς λόγους* tractare se profitetur, quod non licet neglegere (quod fecit e. g. Volkmannus Rhet.[2] p. 19 et uno saltem loco, in philol. XVIII 622, Spengelius; multo prudentius Finckhius l. l. p. 9). Ut singulare quoddam epidicticum genus eum probasse negem, illud mihi non satis valet, quod non diserte de his orationibus voce *γένος* utitur; id enim ex silentio auctoris concludere non licet, cum vel si peculiare genus his orationibus effici putabat, tamen in hac *πολιτικῶν λόγων* tractatione nusquam esset necessarium eas ita appellari. Hac igitur de causa non universam Spengelii et Finckhii sententiam me probare supra professus sum (p. 147).

Pauca addenda sunt de verbis, quae exstant Sp. I 174, 21 *καὶ ταῖς ἰδίαις ὁμιλίαις*: dicit igitur ea *εἴδη*, quae sunt in *πολιτικοῖς λόγοις*, adhiberi etiam in privatis orationibus, ut etiam has ad *πολιτικοὺς*, quos dicit, *λόγους* numerare facile possit videri — similem nimirum rationem secutus atque Plato, quem supra intelleximus rhetoricae sive persuadendi arti (non *τοῖς πολιτικοῖς λόγοις*) tribuisse et civilium et privatorum collegiorum usum. Sed ne hic quidem satis sibi constare auctor incertus mihi videtur, utpote qui antea dixerit duo genera esse *πολιτικοῦ λόγου, δημηγορικὸν* et *δικανικόν*; immo intellegimus studere quidem eum accurate rebus digerendis, utilitatis autem causa neglegentius propositam partitionem materiaeque terminationem servare et *τὰ εἴδη*

potius tractare quam τὰ γένη (cf. Speng. Zeitschr. f. d. Altw. 1840, p. 1263; comment. p. 100.) Ac ne hoc quidem legentes fugiet auctorem non nisi leviter privatum dicendi usum tetigisse, cuius rei sat magnum est testimonium locorum paucitas, quibus eius facit mentionem: Sp. I (174, 21. 26.); 228, 17; 238, 14; 239, 9 (si modo genuinum c. XXXVIII, cf. Ipfelkoferi l. l. p. 27 sqq.). Quo commoveor, ut in interpretanda notione πολιτικοῦ λόγου privati dicendi usus mentionem respiciendam non censeam. Sunt igitur πολιτικοὶ λόγοι auctori rhet. ad Alex. eae orationes, quae versantur in negotiis publicis vel civilibus, videlicet contionales et iudiciales, ut diserte dicit auctor, praeter has nullae.

Denique unus exstat in hoc libello locus, de quo recte interpretando equidem despero, nimirum c. XXXVII Sp. I 238, 10 sq., ubi opponuntur ἐξετάσεις ἐν μὲν τοῖς πολιτικοῖς συλλόγοις — ἐν δὲ τοῖς ἰδίοις — ἐν δὲ τοῖς δημοσίοις: ac profecto quia ultimum genus manifesto est, quod ad rem publicam spectat, primum necesse est sit iudiciale, quod re vera ita esse etiam verbis quae vv. 11—13 exstant probatur. Qui vero πολιτικοὶ σύλλογοι (oppositi δημοσίοις) iudiciales conventus appellari possint, non magis equidem scio Spengelio (cf. comment. p. 103 et 272); nam etiam ego exemplum desidero, quo tale quid factum esse comprobem.

Haec de auctore rhetoricae ad Alexandrum. Nam falsarium miserum epistulae praemissae (Sp. I 174, 12) πολιτικὰ καὶ δικανικὰ παραγγέλματα ita dicere — si modo sanus est locus, cf. Spengelii comment. p. 98 —, ut vox πολιτικὸς de solis demegoriis valeat, cum in epistulae primis versibus (Sp. I 171, 3) item atque verus auctor notione πολιτικοῦ λόγου usus sit, vix dignum est quod memoretur.

Eum autem, quem in rhetorica ad Alexandrum invenimus cuiusque certa indicia etiam apud Aristotelem exstant, notionis πολιτικοῦ λόγου usum, quo comprehenduntur hac locutione contionales et iudiciales orationes, quasi primarium, certe frequentissimum esse videbimus. Neque frustra eum quaerimus apud eum, ad quem iam ducimur, philosophum

Epicurum. Qui quid hac de re sentiat non ita ex iis, quae Usenerus collegit, fragmentis cognoscimus, quam ex Herculanensibus voluminibus rhetoricis Philodemi, philosophi potius quam rhetoris Epicurei. Huius fragmina postquam Sudhausius [1]) apographis Oxoniensibus denuo collatis, novis auxiliis a Gomperzio praebitis, ab Usenero et Buechelero adiutus feliciter plerumque aucta et ingeniose suppleta quasi patefecit, de his potissimum, quos tractamus, terminis commodissimum accepimus subsidium. Sublegamus igitur ex Epicureorum hortis fructus, quos diu nobis recusaverunt.

Philodemus tractaturus tritam illam et communem non paucorum rhetorum philosophorumque et, si cum acumine intellegis Isocratis (or. XIII 12) verba, ne ab hoc quidem repudiatam quaestionem, utrum in artibus numeranda sit rhetorica necne, in libro II primum quid alii viri sive docti sive indocti hac de re censuerint, imprimis, ut videtur, philosophi stoici et Cyrenaici, perlustrat; tum quid arbitrati sint quidam ex ipsis Epicuri asseclis ita recenset, ut notiones rhetoricae, sophisticae, politicae non satis disiunctas perstringat. Iam (vol. rh. p. 68, 1 S.) scriptor ad suam ipsius sententiam proferendam festinat atque, ut ratione et via ubique utitur, artis notione subtiliter circumscripta (p. 76, 11) ita dicit: *αὐταῖς δὲ* (scil. *ταῖς νῦν ἢ καλουμέναις ἢ οὐ καλουμέναις τέχναις*) *δὴ τοιαῦτα καὶ τὰς ῥητορικὰς ἐναρμόττοντες τὴν μὲν σοφιστικὴν τέχνην ἀποφαινόμεθα, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐ τέχνην.* Cognoscimus profecto a Philodemo (cf. p. 53, 23) divisionem ita fieri rhetoricorum generum, ut nullo pacto *σοφιστικὴ ῥητορικὴ* communitatem habeat cum notione *πολιτικοῦ λόγου,* immo ut contrariae ex parte sint inter se. Qua de re ne ulla relinquatur dubitatio, satis habeo remisisse lectorem ad alios Philodemi locos, quibus plerumque firmatur, quod de artis quaestione eum sensisse modo diximus: p. 9, 26 *τὴν σοφιστικὴν ῥητορικὴν οὐκ εἶναι τέχνην ... μὴ περιγίνεσθαι δι᾽ αὐτῆς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἔμπρακτον ῥητορικήν;* 21, 31 *οὔτε τὴν σοφιστικὴν*

1) Philodemi volumina rhetorica ed. Siegfried Sudhaus. Lipsiae 1892.

εἰκῇ τάξαι τέχνην οὔτε τὴν πολιτικήν. 46, 3 *ἐκεῖνο δὲ μᾶλλον ἐμβριθές ἐστι τεκμήριον τοῦ μὴ πολιτικὴν τέχνην εἶναι τὴν σοφιστικήν.* 64, 21 *τὴν μὲν σοφιστικὴν παρῆκε ῥητορικὴν ὥσπερ οὐ λεγομένην καὶ κατὰ τὴν κοινὴν καὶ κατὰ τὴν Ἐπικούρου συνήθειαν, μόνην δὲ τὴν πολιτικὴν προσεποιήθη* (sc. *τέχνην*, ita enim Bromius Epicureus magistri sententia in contrariam partem intellecta nugatus est). 120, 12 *τὸ τοίνον ὁρισθῆναι κατὰ τοὺς ἄνδρας τὴν σοφιστικὴν ῥητορικὴν τέχνην, οὐ σύνεργον* [1]) *τῆς ἐμπράκτου καὶ πολιτικῆς ῥητορικῆς.* Hic licet afferre etiam p. 10, 2. 41, 2. 50, 33.·68, 21. 135, 40. 136, 15, qui loci infra potius laudandi erunt (p. 154 sq.). Reprehensione igitur digni videntur, qui non discerpunt rhetoricam in has partes p. 53, 23 *ἅμα δὲ μεμφόμενοι τοὺς ἀδιαστόλως λαβόντας, αὐτοὶ τὴν ῥητορικὴν οὐ διεστάλκασιν* [2]), quoniam hae partes non minus differunt quam maritima animalia a terrestribus (p. 98, 23) et a musica ars scribendi (p. 10, 33). Accurate igitur Philodemus dicit *τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν σοφιστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν* (p. 245, 6. 283, 1 sqq.). neque aliter p. 201, 21 *ῥήτορι καὶ τῷ πολιτικῷ καὶ τῷ σοφιστῇ* (idem exstat p. 28, 4 sq. 211, 22. 213, 9 ∼ 15). Suo igitur iure Philodemus vituperat Demetrium [3]) quendam (non enim dicit Phalereum), qui *τὸ σοφιστικὸν εἶδος* eiusdem generis esse contendit, cuius sunt species forensis et iudicialis. —

Neque vero Philodemum primum hanc oppositionem fecisse credendum est, sed ut vim suo ipsius iudicio vindicet, more

---

1) Hoc supplendum censeo pro iis, quae exarat Sudh. *οὐχ ὡς ἔργον*, coll. 121, 29 et 34, 14.

2) Sic scribendum pro Sudh. *οὐδ' ἐστάλκασιν*, quod postulatur sententia et coll. p. 50, 24. 53, 24. 54, 33.

3) Demetrios complures commemorat Philodemus: p. 378, 11 *τὸν Φαληρέα Δημήτριον.* — p. 198, 10 *καθάπερ καὶ παρὰ Δημητρίῳ κεῖται περὶ τῶν Ἰσοκράτους* (nemo qui hunc locum legerit, non ilico perscrutatus erit librum *περὶ ἑρμηνείας*, in quo similia exstant [cf. c. 12 et 15], eadem, quae Philodemus notat, frustra quaesiveris). — p. 180, 25 *Ἀλεξανδρε[ὺς] Δη-[μήτριος].* — p. 272, 4 *Δη[μή]τ[ριος ὁ Φαλη ‖ ρε[ὺς] ἐν τοῖς περὶ τῆς ῥητορικῆς* (supplem. incertum, nam non minus quadraret *Ἀλεξανδρεὺς*, quoniam usque ad 33 litteras lineolae procedunt.

Epicureorum (cf. Zeller, Phil. der Gr. III[1] 380) eos, qui sectam condiderunt, (*τοὺς ἄνδρας* proprie appellatos 89, 10. 90, 21. 93, 34. 120, 11. 110, 36. 106, 36) in eadem fuisse sententia diserte addit, imprimis Epicuri (p. 78, 2—19), Hermarchi (p. 78, 19—85, 19. 121, 23), Metrodori (p. 85, 27—89, 10. 120, 16) auctoritate allata.

Iam igitur disiunctionem inter voces *πολιτικὸς* et *σοφιστικὸς* technicam Epicuri temporibus in usu fuisse constat. Nostrum vero est demonstrare, quid sit *πολιτικὸς λόγος*, quid *σοφιστικὸς* apud Philodemum. Ac *σοφιστικὸς* quidem *λόγος* ea est oratio, quae versatur in laudatione et vituperatione, i. e. oratio epidictica culta a sophistis sive epidicticis rhetoribus iisdemque dicendi artis magistris. Quod quo iure dicamus, ex altera nostrae commentationis parte postmodo intelleges. Vocibus autem *πολιτικὸς λόγος*, de quibus ilico dicendum, Philodemus nihil vult dicere aliud nisi genus contionale et iudiciale, quod multis probatur locis, velut p. 212, 22 dicit *προβλήματα δικανικὰ* et *συμβουλευτικὰ* eademque adscribit (p. 213, 9) *τοῖς πολιτικοῖς τῶν ῥητόρων*. Neque raro *τὸ δίκας λέγειν καὶ δημηγορεῖν* vel similia dicit, ut id notet, quod aliis locis exprimit voce *πολιτικὸς* adhibita, imprimis ubi quaeritur, num sophistica sit magistra artis civilis: p. 121, 30 sqq. verba *τὴν ἕξιν τὴν πολιτικὴν* circumscribit verbis *τὴν τοῦ δημηγορεῖν καὶ δίκας λέγειν ἐμπειρίαν*. p. 47, 19 (34) disiungitur *τοῦ μὲν γράφειν λόγους καὶ ἐπιδείξεις ποιεῖσθαι* et *τοῦ δὲ δίκας λέγειν καὶ δημηγορεῖν*. p. 47, 7 *εἰ τοῦ δίκας λέγειν εὖ καὶ δημηγορεῖν τέχνη τίς ἐστιν* (*ἢ σοφιστικὴ ἢ οὐκ ἔστιν*). p. 50, 5 *τέχνην εἶναι τὴν σοφιστικὴν τοῦ λόγους συγγράφειν καὶ ἐπιδείξεις ποιεῖσθαι, τοῦ δὲ δίκας λέγειν καὶ δημηγορεῖν οὐκ εἶναι τέχνην*. idem p. 69, 25. Quid plura? satis est alios locos notasse: p. 42, 20. 43, 24 sq. 46, 3 sq. 132, 7. 222, 9. 136, 23. 33, 20. 37, 24. 38, 6. 48, 22. 62, 30. 140, 29.

Quid potissimum proprium sit naturae *πολιτικοῦ λόγου* ipsiusque adiectivi *πολιτικὸς* quae sit potestas, discimus ex talibus voluminum locis, quales sunt p. 10, 31 *τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἔμπρακτον ῥητορικήν*. 40, 16 *τὴν δύναμιν ταύτην τὴν ἔμπρα-*

κτον (= τὴν πολιτικὴν, quod ipsum exstat p. 39, 3); 120, 12 τὴν σοφισικὴν οὐ σύνεργον τῆς ἐμπράκτου καὶ πολιτικῆς ῥητορικῆς. Itaque disiungitur p. 320, 13 τὸ σοφιστεύειν et τὸ ῥητορεύειν ἐμπράκτως. οἱ πολιτικοὶ ῥήτορες vocantur 'οἱ πρακτικοὶ τῶν ῥητόρων' p. 366, 6 et 'οἱ ἔμπρακτοι ῥήτορες' p. 351, 7. πολιτικοὶ ἀγῶνες sunt οἱ ἀληθινοὶ ἀ. p. 41, 3. 12 et 136, 14; civiles oratores, oppositi sophistis, appellantur p. 176, 17 'οἱ ἐν φόβῳ ὄντες καὶ ἀγωνίᾳ', cum de sophistis dicat p. 245, 36: εἰς πόλιν δὲ καὶ εἰς ἀγορὰν οὐκ εἰσίασιν οὐδὲ τὸν βίον ὅλως ὠφελοῦσιν. Intellegimus igitur πολιτικὸν esse, quod spectat ad vitae utilitatem, ad veras contentiones, ad serias causas, non ad artis demonstrationem sive laudationum et vituperationum lusum, in quibus totam esse sophisticam postmodo demonstrabimus.[1]) Hic vero alterum est addendum, nimirum eas tantum causas sive deliberativi sive iudicialis generis intellegi, quae non versantur in quovis vitae negotio, sed in iis solis, quae pertinent ad vitam publicam; quod non minus elucet ex locis supra laudatis, ubi δημηγορίαι et δικαστήρια sola commemorantur, quam ex hisce Philodemi verbis: p. 212, 15 καὶ πάλι τὸ συμβουλευτικὸν οὐ τοῖς κατὰ μέρος ἀνθρώποις ὑπὲρ τῶν εἰς βίον μακάριον ἀνηκόντων . . . ἀλλὰ δήμῳ καὶ πλήθεσιν κοινῶς περὶ τῶν πολιτικῶν λεγομένων πραγμάτων. De eodem deliberativo genere idem profitetur p. 332, 5; atque p. 332, 10 de iudiciali genere dicit: κἂν μὲν δίκη γένηται πέντε μνῶν, μελετῶσιν καὶ ἐντείνονται, ὅπως πείσουσιν· τὸν δέ που διὰ κενοδοξίαν εἰς μοχθηρὰς ἐπιθυμίας τάλαντον μέλλοντα ἀναλίσκειν καὶ μετὰ τούτου ἑαυτὸν προσαποβάλλειν . . . non curant (cf. vers. 7 sq.) vel simile quid. —

Itaque statuimus apud Philodemum et, quod inde efficitur, apud Epicureos, h. e. exeunte saeculo quarto, tria illa rhetoricae genera, quae apud Aristotelem primum clare

1) Cf. Quintil. inst. III 8, 7 'in panegyricis, ubi emolumentum non in utilitate aliqua, sed in sola laude consistit'; etiam apertius Fronto in prooemio: 'hoc genus orationis non capitis defendendi nec suadendae legis nec exercitus adhortandi nec inflammandae contionis scribitur, sed facetiarum et voluptatis'.

digesta invenimus, ita distincta fuisse, ut a *πολιτικῷ λόγῳ*, i. e. in publicorum negotiorum usu posito, qui complectitur genus deliberativum et iudiciale, separaretur utpote multo diversa natura et indole *σοφιστικὸς λόγος*, i. e. laudationum et vituperationum genus. Hic igitur perfecta est et exculta bipertitio illa rei maxime apta rationique consentanea, cuius apud ipsum Stagiritam non reperimus nisi indicia, cui tamen simillima est ratio illa auctoris ad Alexandrum; qua in re continuum quendam progressum neminem puto non observare.

His absolutis ex usu erit singillatim inquirere, quam late pateat usus vocis *πολιτικὸς* cohaerens cum illa generum distributione bipertita. Atque in universum adiectivum *πολιτικὸς* id significat, quod pertinet ad civiles orationes: imprimis igitur legimus *πολιτικὸς ῥήτωρ*, velut p. 201, 19. 211, 23. 310, 3. 213, 9, plerumque iam passim laudatis. Hinc is usus derivatur, quo nudum adiectivum substantivi potestate praeditum notat civilem oratorem [1]): p. 44, 21 *τὰ τῶν πολιτικῶν ἔργα* (paulo post *οἱ πανηγυρικοὶ ῥήτορες*). 200, 7 *οἱ τεχνογράφοι φανερὸν καθιστᾶσι τὸ ἐπικρυπτόμενον ὑπὸ τῶν πολιτικῶν* (post sequens *ὅτι* vocem fortasse addendum *ἕνεκα*). 311, 1. 3. 13. 314, 5. 367, 6 in calce; 368, 12. 65, 15, ne afferam incertos locos. *ἡ πολιτικὴ ῥητορικὴ* legitur p. 54, 3. 135, 41. 245, 7. 10, 31. 120, 14, quae supra laudanda fuerunt. Neque aliter, atque modo diximus, etiam hic omisso substantivo sive *τέχνη* sive *δύναμις* legitur *ἡ πολιτικὴ* p. 10, 2. 30, 17. 39, 25. 42, 15. 60, 13. 65, 4. 69, 28. 77, 32. 315, 19. Locutio *πολιτικὸς λόγος* semel, ni quid me fugit, invenitur, p. 87, 26, quod casui haud dubie tribuendum. Aliter enim intellegendus locus p. 209, 10: *χωρὶς τοῦ μηδὲν ἕτερον λέγειν ἢ τὸ τοὺς ἐνόντας πολιτικοὺς λόγους* [2]) *ἐξευρίσκειν τὸν πολιτικὸν*, i. e., nisi fallor, eas sententias atque argumenta, quae in civili dumtaxat oratione proferuntur; cf. p. 208, 14 *τοὺς*

1) Cf. Morum ad Ps. Long. *π. ὕψ.* c. 1 (apud Weiskium, eiusdem libelli editorem, p. 224).

2) Cf. Philod. p. 206, 17 *οὐδὲ ἐφήρμοσταί τι τοῖς ἄλλοις ἐν ταῖς τεχνολογίαις αὐτῶν, ἀλλα τοῖς πολιτικοῖς μόνον προβλήμασιν.*

ἐνόντας εὑρίσκων λόγους et p. 210, 4 τὰ πολιτικὰ (= τοὺς πολ. λόγους) πάντα καὶ τὰ σοφιστικὰ ἐξευρίσκειν [1]) et p. 205, 8. Saepissime vel pro locutione πολιτικὸς λόγος exstat sola vox ὁ πολιτικός: p. 136, 18. 137, 34. 222, 28. 311, 2. τὸ πολιτικὸν γένος, i. e. contionale et iudiciale, legimus p. 32, 19. τέχνην πολιτικήν, i. e. artem (proprie intellegendam) [2]) civilium orationum, quam quidem esse negant Epicurei, dicunt quidam adversarii, Philodemus exhibet p. 61, 32, et — qui locus notabilis videtur — p. 46, 3 τεκμήριον τοῦ μὴ πολιτικὴν τέχνην | εἶναι τὴν σοφιστικήν, quae verba adumbrantur p. 41, 2. ἡ πολιτικὴ δύναμις, scil. facultas habendi orationes civiles, sollemnis Philodemo locutio: p. 39, 3. 35, 20. 50, 12. 67, 32 ∾ 134, 15. 136, 5. Cum his locis conferre licet eos, quibus legimus: ‘ἡ ἐν τοῖς ἀληθινοῖς ἀγῶσι δύναμις’ [3]) (p. 41, 13) sive ‘τὴν ἔμπρακτον δύναμιν’ (p. 40, 16 coll. 39, 4). Omnibus his locis vocem δύναμις non temere, sed consulto ab Epicureis adhiberi notandum est; scimus enim,

---

1) Duplici hac de re rhetores termino utuntur: τὰ ἐνόντα (Isocr. or. XIII 9 = Pl. Phaedr. p. 235 B, rhet. ad Alex. Sp. I 209, 8. Arist. p. 1450b 5) et οἱ ἐνόντες λόγοι. Quamquam utrumque inveniri scio, expungendum puto subst. λόγων apud Dion. Hal. p. 486, 2 (cf. τῶν ἐνόντων ἐν τοῖς πράγμασι Isocr. or. XIII 9) et transponendum forma accusativi in v. 1 ante ἀποδέδωκα, ubi vel maxime desideratur (cf. Dion. Hal. p. 512, 1. 834, 3. 1129, 5 R. de comp. v. p. 216 Schaef.). Videtur haec vox ex margine in falsum locum irrepsisse. Dionysius semel (de historico) dicit τοὺς ἐνόντας λόγους p. 844, 10 R, ubi desunt verba ἐν τοῖς πράγμασιν. τὰ ἐνόντα apud eundem ep. ad Pomp. III 21 (cf. p. 607, 15 ἕκαστα τῶν ἐν τῷ λόγῳ) nec vero technice.

2) Si contuleris, quae de artis notione exstant p. 53. 54, 5. 58, 5 sq. 12. 59, 19. 61, 6. 69, 5, de Apollodoreorum et Theodoreorum litibus non cogitare vix poteris. Quod ad ‘artis’ definitionem pertinet, Epicureos a partibus Apollodori stare perspicuum est.

3) Quae sequuntur p. 41, 13, ita suppleam: οὐδ’ [ὅλως ‖ τι [σ]υμβάλ-πρὸς? π Sudh.
[λ]ονται[ι εἰς τὸ ‖ τ[ὴν ἕ]ξιν ἔ[χ]ειν, coll. p. 137, 38 ἐπειδὴ οὖν ἡ σοφιστικὴ κατ’ οὐδὲν συντείνει πρὸς τὸ τὴν δύναμιν ἔχειν. verbum ἔχειν, de quo dubitare videtur Sudh., certum fit inter se collatis hoc loco ∾ 137, 40 sq. ∾ 137, 38; ad vocem ἕξις cf. p. 61, 8. 69, 5. 121, 30 et Dion. Hal. frgm. libri περὶ μιμήσεως ed. Useneri p. 14, 20.

quantopere termini *δύναμις* et *τέχνη* rhetoribus differant (cf. Walz. rhet. Gr. IV 25, 32 et VI 17, 19). — *ἕξις πολιτικὴ*, facultas civiliter dicendi, exstat p. 121, 30, vix ullo modo discrepans a locutione *δύναμις πολιτική*. *ἐμπειρία πολιτικὴ* legitur p. 140, 32; 284, 5; probabiliter suppletur a Sudhausio p. 134, 13: his omnibus locis *ἐμπ. πολ.* est experientia dicendi civiliter. Incerta mihi explicatio est verborum *σύνεσις πολ.* p. 348, 5, *πολιτικὴν φιλοσοφίαν* p. 364, 3, *πολιτικὴν ἀγωνίαν* 322, 16: nescio enim, utrum de sola civili eloquentia dicta sint, an potius ad universam in republica vitam spectent.

Diversus ab ipsius Philodemi more is est vocis *πολιτικὸς* usus, quo in generibus enumerandis adhibetur de solo genere deliberativo: p. 92, 18 *μήτε τὸ πολιτικὸν μήτε τὸ δικανικὸν μήτε τὸ πανηγυρικὸν μέρος τῆς ῥητορικῆς*, quae repetuntur p. 93, 23. 98, 19 [1]); omnibus his locis Philodemus hunc usum mutuatus est ab adversario quodam, in quo refutando versatur inde a p. 92, 33.

Ut iam mittamus Epicurum, cuius dicendi usus apud discipulos haud dubie usque ad Philodemi tempora semper valuit, ex iis, quae sequuntur, duobus saeculis ipsorum rhetorum opera ad nos pervenerunt nulla. Nihilo tamen minus pauca restant verba paucorum, quae propter ipsam testimoniorum penuriam memoranda sunt. Hieronymi philosophi, quem peripateticis adscribendum esse certum est coll. Cic. or. 56, 190, servantur non vilia quaedam frustula a Philodemo vol. rh. p. 198, 13—200, 1 et paulo parcius a Dion. Hal. de Isocr. iud. p. 560 sq. R, quae quidem demonstrant etiam in Aristotelis familia eo, quo modo invenimus, sensu vocem *πολιτικὸς* de rhetoricis rebus fuisse usurpatam. Hieronymus dicit apud Philod. p. 199, 9: *εὐανάγνωστον μὲν εἶναι (τὴν Ἰσοκράτους λέξιν) τῆς φωνῆς ὑφειμένης, ἐπαρθείσης δὲ μή, λίαν ταῖς περιόδοις κατεπείγουσαν τὸν λέγοντα, καὶ τὴν ὑπόκρισιν ἀφαιρουμένην* (Speng. pro *ἀφαιρουμένου*) *καὶ σχεδὸν*

1) De alio quodam loco (p. 102, 27) in altera commentationis parte dicam.

ἐναντίαν τῇ τῶν πολιτικῶν, τὸν δὲ πολιτευομένων ἐπιστατήσοντα πολιτικὴν δεῖν καὶ δημηγορικὴν κατακεχύσθαι λέξιν καὶ μὴ τὴν ἐπιδίφριον καὶ καταψιθυρίζουσαν τὸν λόγον. Intellegimus ita vocem πολιτικὸς a philosopho adhiberi, ut de iis solis orationibus valeat, quae revera in publicis negotiis et in pulvere ac strepitu causarum habentur, non quae ad genus demonstrativum pertinentes vel recitantur vel leguntur. Ceterum cf., quae dicemus de Dionysii loco infra p. 168.

Polybii haec verba afferam (lib. V 33, 5): Ἀλλ' ἔνιοι τῶν πραγματευομένων, οὐδὲ ἐφ' ὅσον οἱ τὰ κατὰ καιροὺς ἐν ταῖς χρονογραφίαις ὑπομνηματιζόμενοι πολιτικῶς εἰς τοὺς τοίχους οὐδ' ἐπὶ τοσοῦτον μνησθέντες, πάσας φασὶ τὰς κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ Βάρβαρον περιειληφέναι πράξεις, ubi πολιτικῶς significat: 'simplicem in modum, solarum rerum notandarum habita cura, nulla arte' (cf. Cic. or. 69, 230); in universum igitur cum Reiskio consentio, cuius verba exstant in Schweighaeuseri adnot. ad h. l. (vol. VI p. 185). Non alienum mihi videtur admonere lectorem loci illius artis poeticae Aristoteleae, de quo fusius dicendum fuit p. 145 sq. Quamvis enim sermo sit de diversis rebus, tamen, si generatim rem spectas, eadem est res.

Iam nunc quasi pontem fecimus ad eum, qui ingressus est etiam hac in re 'velut propriam viam' (Quintil. III 1, 16), Hermagoram rhetorem. Huius enim auctoritate notionis πολιτικὸς nova quasi aetas inauguratur, cum non mediocriter ab eo, quem quasi primarium esse diximus, sensu apud hunc vox πολιτικὸς discedat. Dicit enim Hermagoras rhetoricam esse δύναμιν τοῦ εὖ λέγειν τὰ πολιτικὰ ζητήματα teste Sopatro (W. V 15, 17) et iis, quos modo laudabimus, Latinis rhetoribus plerisque; cum Troilus sophista (W. VI 52, 30) dicat et repetat Maximus Planudes (W. V 213, 16): οἱ δὲ Ἑρμαγόρειοι οὕτως ὡρίσαντο αὐτὴν λέγοντες· ῥητορική ἐστι λόγου δύναμις τέλος ἔχουσα τὸ πείθειν ὅσον ἐφ' ἑαυτῇ· παραλέλειπται δὲ καὶ οὗτος ὁ ὅρος, οὐ περιέχει γὰρ τὸ ὑποκείμενον, τουτέστι τὰ πολιτικὰ πράγματα. Finem vero rhetoricae Hermagorae fuisse τὸ τεθὲν πολιτικὸν ζήτημα

διατίθεσθαι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον πειστικῶς cum alii tum Sextus refert p. 687, 17. Iam si quaerimus, quomodo hac definitione probata Hermagoras genus ἐπιδεικτικὸν rhetoricae tribuere potuerit, quod fecisse eum testatur cum Latinis rhetoribus Sopater W. IV 63, 10, ne ego quidem, si quo adhuc invenimus sensu adiectivum πολιτικὸς accipio, satis possum expedire prorsusque probo Fabium dicentem (inst. II 15, 20): 'Illud de omnibus, qui circa civiles demum quaestiones oratorem iudicant versari, dictum sit, excludi ab his plurima oratoris officia: illam certe laudativam totam, quae est rhetoricae pars tertia'. Nam ut taceam illam offensionem, quam praebet vox ζήτημα, satis iam perstrictam a Sopatro W. V 16, 21 [1]), ut omittam illam quaestionem de thesibus ab Hermagora rhetoricae vindicatis, quam praeteriri hic omnino satius fuerit, quam attactam deseri [2]) — ne adiectivum πολιτικὸς quidem ea, qua adhuc, potestate servata prorsus satisfacere potest, quoniam materia epidictici minime posita est in iis solis rebus, quae spectant ad vitae publicae negotia, immo aut non comprehenditur aut tantum ex parte. At audiamus Aurelium Augustinum, qui haec exhibet (Halm. rhet. L. min. p. 138, 34): 'Sunt autem civiles quaestiones, quarum perspectio in communem animi conceptionem potest cadere, quod Graeci κοινὴν ἔννοιαν vocant', vel 'omnia quaecumque huius modi sunt, ut ea nescire pudori sit, et quae vel ignorantes, quasi sciamus tamen, cum simulatione prae nobis ferimus, quotienscunque in dubitationem vocantur, efficiunt civilem quaestionem', et (p. 139, 18) 'idcirco quae dubitationes in huius modi rebus (scil. quales descripsit v. 11—18) oriuntur, civiles vocantur quaestiones, quasi non propriae paucorum, sed communes universorum. quae cum ita sint, merito quaestiones, quae κοινῇ ἐννοίᾳ deprehendi pos-

1) Cf. praeterea, quae de ζητήματος notione exposuit G. Thiele, Hermagoras p. 24—26, p. 178, p. 183.

2) Cf. Cic. de inv. I 6, 8. Quintil. inst. II 21, 21. Aurel. Aug. Halm. p. 140. Harnecker, annal. phil. 1885, 69 sqq. Striller, Bresl. phil. Abh. 1886, 19. G. Thiele, Hermagoras p. 27—33.

sunt, civiles vocantur, et hae sunt, in quibus versari et praestare debebit orator'. Qua cum interpretatione prorsus concinunt ceteri plerique rhetores Romani, velut Sulpicius Victor (Halm. p. 313, 17), Fortunatianus (H. p. 81, 9 = Cassiod. ibid. p. 495, 10), anon. rhet. exc. (H. p. 585, 1), ex quorum libris intellexeris, quam diu et quam late dominatus sit in rhetoricae regno hic usus. Singulorum verbis afferendis meo iure parco; Graece autem quomodo sonent sis scire, Marcellinus in scholiis ad Hermogenis status haec dicit (W. IV 69, 16): *πολιτικὸν δὲ λέγουσι τὸ μὴ περὶ τὰς μεθόδους τὰς φυσικὰς ὑφιστάμενον, ἀλλὰ τῆς κοινῆς ἐννοίας ἔχον τὴν κρίσιν.*[1]) Neque nolim hoc loco monere iam Aristotelem initio artis rhet. dicere[2]): *ἡ ῥητορικὴ ἐστιν ἀντίστροφος τῇ διαλεκτικῇ· ἀμφότεραι γὰρ περὶ τοιούτων τινῶν εἰσιν, ἃ κοινὰ τρόπον τινὰ ἁπάντων ἐστὶ γνωρίζειν καὶ οὐδεμιᾶς ἐπιστήμης ἀφωρισμένης.* Concinit igitur Hermagoras, stoicorum hac in re sectator, cum peripateticorum disciplina, ac ne prius quidem Aristoteleae sententiae membrum a stoicis philosophis alienum esse docet e. g. Sopater W. V 15, 15.[3])

Cognoscimus profecto his locis adiectivum *πολιτικὸς* significare id, quod, ut intellegatur vel iudicio disceptetur, non artis (Sulp. Vict. H. p. 313, 17) ullius nec scientiae auxilium desiderat, sed communi sensu — hoc enim omnes interpretes habent — percipi potest; quo fit, ut etiam generis laudativi materia hac definitione comprehendatur, missa offensione vocis *ζήτημα*. Apparet igitur apud Hermagoram latiorem esse sensum vocis *πολιτικὸς*[4]) (nec minus vocis 'civilis' a Latinis

1) Testimonia, quae ad Dionysium et Hermogenem spectant, quamvis vel hic valeant, ubi de his ipsis dicemus, notare maluimus.

2) Cf. Striller, de stoic. stud. rhet. 1886 p. 19.

3) Cf. Cic. de or. II 16, 68 'Equidem omnia quae pertinent ad usum civium, morem hominum, quae versantur in consuetudine vitae, in ratione reipublicae, in hac societate civili, in sensu hominum communi, in natura, in moribus, comprehendenda esse oratori puto'; quae verba ad illustrandum hunc dicendi usum apta esse puto, nec vero quasi placiti tenent locum rhetorici.

4) Anonymus Aphthonii scholiasta apud Speng. art. scr. p. 226 (W. II 683) Hermagoram scripsisse testatur *πολιτικὴν τέχνην*. Nescio

rhetoribus usurpatae), quem quidem vocis *πολιτικὸς* usum a stoicis profectum esse admodum probabile est.[1]) Num vero a notione ‘universalis civitatis’ stoicis probatae hic usus termini *πολιτικὸς* derivandus sit, nequaquam mihi tam certum videtur quam Thielio (Hermag. p. 33—35); fortasse vel haec significatio ab illa primaria potius repetenda est, id quod stabilitur quodammodo verbis Iulii Victoris, qui tamquam miscet utramque interpretationem (Halm. p. 373, 2): ‘Oratoris officium est in ea quaestione, quae versatur in negotiis civilibus, posse probabili et apta ad persuadendum oratione uti. Sunt autem ea demum civilia negotia, quae nulla arte propria continentur, ut geometricae et musicae et ceterarum huiusmodi scientiarum, sed earum rerum tractatum habent, quae perficiuntur ex opinione communi aut legibus aut moribus[2]) et de quibus omnes, qui aliquatenus intellectum recipiunt, et discernere et iudicare possint.’ Quintilianus vero, si recte perspicio, quae iudicat de iis definitionibus, quibus sive ‘civiles demum quaestiones’ sive ‘civilis materia’ sive ‘civiles res’ oratori proponuntur tractandae,[3]) illorum rhetorum, ut homo Latinus, sententiam non prorsus assecutus adiectivum *πολιτικὸς* non ampliore hoc sensu, sed primario illo eodemque angustiore intellexisse videtur. Ac ne auctor quidem ad Herennium (cf. Volkmannum Rhet.[2] p. 14) omni ex parte satisfacit, simodo in hac re Hermagorae doctrinam reddere voluit, cum dicit (I 2,

num vocem *πολιτικὴν* ita liceat urgere, ut hoc testimonio nisi statuamus, quod per se non improbabile est, Hermagorae interdum voces *πολ.* et *ῥητορικὸς* eiusdem fuisse potestatis. cf. infra p. 165.

1) Cf. Volkmann (Rhet.[2] p. 13), Striller (l. l. p. 19) cum cauta Thielii restrictione (Hermag. p. 173 sq.).

2) Verba moribus ac legibus exstant etiam rhet. ad Heren. I 2, 2 et verba *ἐκ τῶν . . νόμων ἢ ἐθῶν* praebet Hermog. *π. στασ.* 1 (Sp. II 133, 17. W. III 2). Veri igitur simillimum est Hermagoream esse hanc doctrinam.

3) Quintilianum enim, si accurate perlego, quae exstant II 15, 15 sqq., non puto voce *ζήτημα* sola offensum esse, quod persuasum habere videtur Volkmannus (Rhet.[2] p. 13), sed vel magis voce *πολιτικὸς* seu civilis; cf. quaeso verba: ‘res omnes — circa civiles modo’ (§ 15) et ‘qui circa civiles demum quaestiones etc.’ (§ 20); ac ne ii quidem Fabio satisfaciunt, qui vocem *ζήτημα* non adhibuerunt.

2): ‘Oratoris officium est de iis rebus posse dicere, quae res ad usum civilem moribus ac legibus (cf. p. 162 adn. 2) constitutae sunt, cum assensione auditorum, quoad eius fieri potest’. Quod Doxopater (W. II 76, 3) in his rebus confusus est, nemo mirabitur.

Haec dicta velim de omnibus iis, qui sive ἐν πολιτικῷ ζητήματι sive ἐν πολιτικῷ πράγματι sive ἐν πολιτικῇ ὕλῃ rhetoricae materiam Fabio teste (II 15) constituerunt, nimirum de Aristone, Critolai discipulo, peripatetico, Theodoro Gadareo, Albutio Silo, Cornelio Celso paulo iuniore, mille aliis, qui nominatim non laudantur. Nam hos omnes Hermagorae in modum voce πολιτικὸς usos esse res ipsa docet et vel Hermagorae auctoritas, quae tum fuit, commendat; neque Fabius diversum in modum de his omnibus iudicat.

Hoc in numero etiam is est, qui, rhetores si spectas, censuram nostram excipit, Dionysius. Nam Ciceronis loci, quibus locutio ‘orationes civiles vel forenses’ occurrit, ita mihi videntur comparati, ut ad technicam vocis πολιτικὸς usurpationem illustrandam nihil afferant; quamquam illud certum est iudiciale et deliberativum genus multis locis ita commemorari, ut dubium non sit, quin Ciceroni haec duo genera naturae aequalitate quasi coniuncta esse et inter tria rhetoricae genera speciem ipsam quoque bipertitam efficere visa sint.[1]) Notabilis hic unus mihi videtur locus, de or. III 28, 109 (cf. ibid. II 15, 65 sq.): ‘dicunt igitur illi, qui peripatetici aut academici nominantur (olim . . politici philosophi appellati) omnem ‘civilem’ orationem in horum alterutro genere versari, aut definita controversia certis temporibus ac reis .... aut infinite de universo genere quaerentis. Atque horum superius illud genus causam aut controversiam appellant eamque tribus, lite aut deliberatione aut laudatione, definiunt: haec autem altera quaestio infinita et quasi proposita, consultatio nominatur’. Quibus verbis,

1) Cf. e. g. or. 11, 37. 13, 42. 19, 65.

quamquam adscribuntur peripateticis et academicis philosophis, talis describitur rerum partitio, ut, si illud civilis in Graecum sermonem vertas, non possit intellegi vox *πολιτικὸς* nisi eo sensu, quo ab Hermagora eandem disiunctionem praebente usurpata est. Vocabulum ipsum Graecum *πολιτικὸς* Ciceroni in deliciis est[1]), technici termini locum tenet nusquam.

Iam aggrediamur Dionysium Halicarnassensem, cuius primo loco libet afferre definitionem rhetoricae: *ῥητορική ἐστι δύναμις τεχνικὴ πιθανοῦ λόγου ἐν πράγματι πολιτικῷ, τέλος ἔχουσα τὸ εὖ λέγειν.* Talis enim laudatur a Doxopatre W. VI 17, 9 et II 104, 7, ubi mirum quanta neglegentia eam tribuit Thraci Dionysio (cf. Usener, libr. de im. frgm. p. 13 adn.), a Maximo Planude W. V 213, 22, quem errasse opinor in verbis ‘*τέλος ἔχουσα τὸ πιθανῶς εἰπεῖν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον*’ propter similitudinem eius, quam sibi probari dicit in sequentibus, definitionis (nam Dionysii haec non esse vox *πιθανῶς* male iterata docet[2])), ab anonymis compluribus rhetoribus, quos collectos exaravit Usener l. l. p. 11—14 (cf. Spengelium in mus. Rhen. XVIII 524), denique a Sopatro V 17, 17, qui haec habet: *Λολλιανὸς δὲ κάλλιστον ὅρον τοῦτον ῥητορικῆς τίθησιν κτλ.*; hoc loco fortasse ne id quidem cum Usenero (l. l. p. 13 adn.)[3] ex verbo ‘*τίθησιν*’ colligendum Lollianum ut suam Dionysii definitionem venditasse, si interpretamur haec verba: ‘L. hanc definitionem ut optimam’, vel ‘optimae loco ponit’, i. e. ‘omnibus eam praefert’.

1) Brut. 76, 265 ‘L. Torquatum, quem non tam rhetorem dixisses, etsi non deerat oratio, quam quod Graeci dicunt *πολιτικόν*’. Ceteri omnes loci in epist. ad Att., ubi de homine exstat I 18, 6. II 1, 3 (s. laud. p. 145). IV 6, 1. IX 10, 5. XII 23, 2. XII 51, 2; *σύλλογος π.* legitur ib. XIII 30, 3. *σκέμμα π.* ib. VII 8, 3; *τὰ πολιτικὰ* ib. XIII 10, 2 (facere). XIV 6, 2 (scribere) XIV 14, 1 (videre); adv. *πολιτικῶς* ib. IV 8b 4 (se gerere). VII 8, 4 (disserere). VII 13a 1 (simulare); compar. adv. *πολιτικώτερον* ib. V 12, 2 (scriptas epistulas).

2) Quae res alium sciolum induxisse videtur, ut scriberet (W. III 462, 4): *τέλος ἔχουσα τὸ εὖ λέγειν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον.* Hanc quam nos corruptam putamus definitionem primam inter eas, quae Dionysii nomine feruntur, ponendam putavit Volkmannus (Rhet.[2] p. 13).

3) Cf. Volkmannum (Rhet.[2] p. 13).

Dionysius igitur recepit verba 'ἐν πολιτικῷ πράγματι', evitata videlicet illa vocis ζήτημα offensione, quam merito reprehensam esse in Hermagorae definitione, fonte, quantum videmus, omnium posteriorum, supra monuimus. Atque quantum nos Quintiliani testimoniis nisi scimus, primus Halicarnassensis vocem 'πρᾶγμα' posuisse putandus est, quamquam fortasse eodem fere tempore Hermagoram emendaturus Theodorus Gadareus dixit: 'in materia civili' (Quintil. inst. II 15, 21), i. e., ni fallor, ἐν ὕλῃ πολιτικῇ. Sed utcumque haec res, quae non magni est momenti, se habet, id quidem constat vocem πολιτικὸς apud Dionysium non aliter esse intellegendam atque apud Hermagoram[1]). Nec non, quod vel mea sponte contenderim, firmatur scholiastarum choro. Id enim omnes consentiunt verbis ἐν πολιτικῷ πράγματι appositis rhetoricae materiam secerni a materia seu medicinae, seu geometriae, seu grammaticae, seu dialecticae (cf. W. VI 18, 4. IV 25, 27. VII 15, 14. V 17, 22. III 462, 2)[2]).

Itaque dictis, quae de Halicarnassensis celebri definitione dicenda erant, in ceteris quomodo Dionysius voce πολιτικὸς de rhetoricis rebus[3]) utatur videndum est. Ac primum quidem, ne coniuncta discerpamus, illud monendum uno saltem loco vocem πολιτικὸς ita legi, ut idem valeat, atque ῥητο-

1) Hoc verum duco, quamquam G. Ammon, de Dion. Hal. librorum rhetoricorum fontibus 1889 p. 5, ipsa ea, quam termini πολιτικοῦ ζητήματος ab Hermagora adhibiti dedimus, interpretatione in dubium vocata haec addit: 'Dionysii verba utique interpretanda puto et ex aliis locis, quibus usurpat vocabulum πολιτικὸν — velut de comp. p. 72 et 136 Sch. — et ex definitione artis oratoriae Cornificii supra allata, cui simillima est Dionysiana: 'quae res ad usum civilem moribus ac legibus constitutae sunt' = πράγματα πολιτικά.' Cf. supra p. 162.

2) Propter haec verba in definitione omissa reprehenditur Aristoteles W. III 611, 7. II 102, 15 (Doxop.). VI 17, 1. Ultimo loco quod desideratur vox 'διεξοδικῶς', intellegendum ex stoicorum doctrina tradita a Sexto emp. VI p. 675, quocum cf. W. III 610, 21 et Nicol. soph. Sp. III 478, 26 et Diog. Laert. VII 42.

3) Non rhetorice usurpatur his locis: p. 450, 7. 814, 3 π. φιλοσοφία. 543, 12 π. δύναμις fac. administrandae reip. (aliter p. 885, 17). 544, 6 π. καλοκἀγαθία. 938, 2 π. ὄχλος. π. μμ. epit. II 8 (Us. p. 20, 20) π. ποιήματα

ρικός, tribus illis generibus comprehensis, dico p. 488, 3: *ἐρῶ νῦν καὶ περὶ τοῦ γένους τῶν ἀμφισβητημάτων, ἐν οἷς ἐστι θεωρήμασιν ἡ πολιτικὴ τέχνη. τριχῇ δὲ νενεμημένου τοῦ ῥητορικοῦ λόγου καὶ τρία διάφορα τοῖς τέλεσι περιειληφότος γένη κτλ.*, ubi vix potest dubitari, quin *ἡ πολιτικὴ τέχνη* et *ὁ ῥητορικὸς λόγος* idem sibi velint. Neque aberramus fortasse a vero, si item hanc vocem interpretamur in libro de Dem. p. 1125, 11: *ἀλλ' ἐπὶ τὸ σεμνότερον καὶ ποιητικώτερον ἐκβιβάζειν τὴν ὀνομασίαν παρὰ τῆς πολιτικῆς δυνάμεως μάλιστα ἀπαιτοῦμεν*[1]), pro quibus habet p. 1123, 10 *τὸ ποιεῖν τὸν ἀκροατὴν αὐστηρὸν . . . παρὰ τῆς ῥητορικῆς δυνάμεως ἢ μόνον ἢ μάλιστα ἀπαιτοῦμεν*, neque aliter in ep. ad Pomp. c. 1, 10 (Usener p. 40, 25): *Πλάτων βουληθεὶς ἐπιδείξασθαι τὴν αὑτοῦ δύναμιν, ἣν εἶχεν ἐν τοῖς πολιτικοῖς λόγοις . . . συνετάξατο λόγον ἐρωτικόν.* Nam ut ne interpretemur 'civilis oratio', suadet amatorii epidictica natura; ut latiore sensu hanc vocem interpretemur, commendat philosophorum sermonum, quae subauditur, oppositio.

Praeter hos vix alius locus huius indolis apud Dionysium exstiterit. Nam multo crebrior is est usus, quo *πολιτικὸς λόγος* vocatur oratio, quae versatur in negotiis publicis vel civilibus, i. e. contionalis oratio et iudicialis. Cuius rei luculentum testimonium, longius vero quam ut hic exaretur, est in iud. de Thuc. p. 937, 14 sq. coll. cum p. 938, 17 sq., ubi eadem disiunctio, quae priore loco fit inter contionales iudicialesque orationes et eas, quae in privata consuetudine versantur, posteriore loco breviter repetitur verbis *οὔτ' εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας . . οὔτ' εἰς τὰς ὁμιλίας τὰς ἰδιωτικάς*[2]) (cf. Quintil. III 4, 10 forensis ratio — accommodata pri-

---

scil. Alcaei *στασιωτικά*. p. 999, 12 *οἱ π. καὶ ἀπ' ἀγορᾶς ἄνδρες* qui ex professo in publ. vita versantur 647, 10 *τὸ ἀγροῖκον καὶ τὸ πολιτικὸν σῶμα*, cf. infra p. 173.

1) Sic scribendum puto; cod. Ambr. *ἀπαιτοῦντες*. Sylb.: *ἀπαιτεῖται*. Ego secutus sum traditarum litterarum vestigia et locum p. 1123, 11 mox laudandum.

2) Ex vera Sadéei coni. pro *βιωτικάς*.

vatis disputationibus). Neque obscurius testimonium p. 999, 2 οἱ συνιόντες εἰς τὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ δικαστήρια καὶ τοὺς ἄλλους συλλόγους, ἔνθα δεῖ πολιτικῶν λόγων, ubi hos, quos dicit, ἄλλους συλλόγους non esse nisi publicos ex auditoribus descriptis elucet (cf. supra p. 141). In rebus vitae necessariis hos πολιτικοὺς λόγους versari facile evincitur etiam ex primo capite libri de comp. v. (p. 6 Schaef.). Non igitur mirum, si cum voce ἐναγώνιος vox πολιτικὸς interdum coniungitur (p. 559, 1) vel si adiectivum ἐναγώνιος loco adiectivi πολιτικὸς saepenumero exstat; cf. p. 1117, 3 ∞ 13 ∞ 539, 4; 629, 6. 982, 15. 1012, 14. 1095, 9 ∞ 1094, 17. 964, 9. 1097, 11; de comp. v. c. XIX p. 268 Schaef.; Dion. Hal. antiqu. Rom. I 8, ubi verbis σχήματος ἐναγωνίου respondent verba τοῖς περὶ τοὺς πολ. διατρίβουσι λόγους, ubi perperam in Reiskianae editionis adnotatione c de eo genere orationis vox ἐναγώνιος intellegitur, quod ad iudiciales ἀγῶνας est accommodatum, quod vitium ne Spengelius quidem cavit in comm. rhet. ad Alex. p. 229; cf. infra p. 141. Quo fit ut disiungantur a Dionysio ἱστορίαι σπουδῆς ἄξιαι, πολιτικοὶ λόγοι χαρίεντες, φιλόσοφοι συντάξεις p. 449, 4, et ποίησις, ἱστορία, πολιτικοὶ λόγοι ep. ad Pomp. I 8 (Us. p. 40, 10 sqq.) et de comp. v. c. XXII p. 300 Schaef. Non opus esse puto omnes exscribere locos, quae summa sunt addidisse contentus. Legimus igitur ἡ περὶ τοὺς π. λόγους ἐπιμέλεια s. ἐπιστήμη p. 445, 4 (coll. 446, 6) et de comp. v. p. 126 Sch.; τῷ πάνυ πόρρω δοκοῦντι τῶν π. λόγων vel similia p. 461, 11. 882, 2. 1063, 3; εὑρυὴς περὶ τοὺς π. λόγους p. 633, 8; Θουκυδ. ὅρος τοῦ π. λόγου p. 813, 12; προσέθηκε τοῖς π. λόγοις ἀρετὰς Δημοσθένης p. 944, 6 (coll. 945, 3); τοῖς ἀσκοῦσι τοὺς π. λόγους et sim. ep. ad Pomp. 6, 11 (Us. p. 67, 15). 722, 8. 950, 15; παθητικὴ διάλεκτος ἐπιτηδειοτάτη εἰς π. λόγους p. 1124, 4; κατασκευάζειν λόγους πολιτικοὺς de comp. v. p. 410 Sch.; τὴν ἐν τοῖς π. λόγοις ἕξιν frgm. libri π. μιμ. Us. p. 14, 19; εἰς διαλεκτικὴν, οὐκ εἰς πολ. λόγους ὠφέλειαν συμβάλλεσθαι de comp. v. p. 72 Sch.

Ex hoc vero tamquam principali usu sequitur vocem πολιτικὸς de aliis rebus, non ipsis orationibus, usurpatam signi-

ficare id, quod tale est, quale in oratione civili supra definita esse solet. Praecipue genus dicendi huius orationis proprium Dionysio secernitur ab aliis dicendi generibus, velut de comp. v. p. 420 extr. Sch. haec exstant: *Ἐγὼ τοῦ λόγου*[1] *τὸν μὲν ἰδιώτην ἐπιστάμενος ὄντα (τὸν ἀδολέσχην τοῦτον λέγω καὶ φλύαρον), τὸν δὲ πολιτικόν, ἐν ᾧ πολὺ τὸ κατεσκευασμένον ἐστὶ καὶ ἔντεχνον* e. q. s. Reminisceris haud dubie loci illius (v. p. 166), quo Dionysius civiles et privatas orationes ipsas inter se opponit; similiter igitur haec inter se distant dicendi genera; nec minus haec verba illuminantur loco p. 1125, 11, quem nos dedimus supra p. 166, et Dionysii verbis p. 468, 11: *ἔστι δὲ παντὸς μᾶλλον ἔργου τεχνικῶς*[2] *κατεσκευασμένος (Λυσίας) κτλ.* In universum addiderim ex uniuscuiusque loci natura pendere quae potissimum *πολιτικοῦ λόγου* praevaleat *ἰδέα;* potest enim *λόγος* ita appellari, quia est artificiosior, quia astrictior sermone cotidiano, vel quia simplicior poetica dialecto, vel quia perspicuitati imprimis studet, quam notionem praeter rationem solam ei vindicare videtur Blassius (Att. Beredskt. II² 107), si recte eum intellego (cf. supra p. 138). Itaque adiectivum *πολιτικὸς*, ut grammaticos sequar, est notio relativa, cuius rei exempla ea, quae modo sequuntur, praebebunt.

Nam eodem sensu, quo locutio *λόγος πολιτικὸς* modo tractata, exstat apud Dionysium etiam notio *πολιτικὴ διάλεκτος* p. 558, 13 (cf. supra p. 158 sq.): *κράτιστον δ' ἐπιτήδευμα ἐν διαλέκτῳ πολιτικῇ καὶ ἐναγωνίῳ τὸ ὁμοιότατον τῷ κατὰ φύσιν*, ubi opposita cogitanda est illa *πανηγυρικὴ* sive *ἐπιδεικτικὴ* potius Isocratis elocutio (cf. p. 539 R); item locutio *π. διάλεκτος* occurrit p. 957, 7, ubi, ut saepius apud Halicarnassensem[3], silentio sumitur rerum scriptorum et civi-

1) Iniuria Schaefer scribi vult *τοὺς λόγους*; cf. Laert. Diog. III 87 et Hermog. Sp. II 401, 13 (W. III 370, 1).

2) Ad hanc Sadéei coniecturam mihi probatam (scil. pro *τεχνικοῦ*), Usenero, ut videtur, improbatam (v. fr. l. *π. μιμ.* p. 33, 1) fulciendam affero de comp. v. p. 280, 1 Sch.

3) Digna res, quae observetur; v. Dion. Hal. p. 941, 14 (coll. Luciano

lium oratorum elocutionem eiusdem esse generis. — τὴν πολιτικὴν λέξιν legimus p. 974, 13. 1109, 8. 1110, 16. de comp. v. p. 136 et 384 Sch.; πολ. φράσις exstat p. 1112, 3. πολιτικὸν σχῆμα Dion. dicit p. 1050, 8: ἔχει μέντοι (ὁ ἐν Μενεξένῳ ἐπιτάφιος) τὰ πλείω καλῶς, οὐ γὰρ δεῖ ψεύδεσθαι, πλὴν ὅτι πολιτικόν γε τὸ σχῆμα αὐτῆς (τῆς λέξεως) ἐστιν, οὐκ ἐναγώνιον, i. e., ni fallor, 'sublimior est et altior communi sermone elocutio, nec vero eadem veritati accommodata' [1]); denique πολιτικὴ ῥητορεία vocatur oratio 'civilem dicendi characterem gerens' in l. π. μιμ. epit. II 8 (Us. p. 20, 22).

Quod pertinet ad civiles orationes πολιτικὸν appellatur, velut exstat ἡ πολιτικὴ δύναμις p. 885, 17, id est facultas civiles orationes componendi et habendi (quam locutionem usitatissimam fuisse Philodemo supra vidimus p. 157). Non aliter fit, ut qui in civilibus orationibus versatur, appelletur πολιτικὸς (v. de Philod. p. 156) p. 1007, 9 πείθεται ἀποχρῆν τῷ πολιτικῷ διάνοιαν ἀποδεῖξαι σπουδαίαν Ἰσοκράτης (= v. 13 τῷ μέλλοντι πείθειν δῆμον ἢ δικαστήριον). cf. p. 1026, 1 ταῦτα πολιτικοῖς καὶ ῥήτορσιν ἀνδράσι μελήσει, p. 1114, 6 πολιτικὸς δημιουργὸς Δημοσθένης (= de comp. v. p. 410 Sch. ἀνὴρ κατασκευάζων λόγους πολιτικούς).

Adhuc Dionysio notionem πολιτικοῦ λόγου aut tria genera

---

de conscr. hist. c. 43). 813, 12. 937, 13 sqq. 939, 3 sqq. 944, 3 sqq. (coll. 950, 14). 952, 3. 1027, 8. — de imit. epit. III 2 (Us. p. 25, 6) = ep. ad Pomp. 5, 6 (Us. p. 63, 7). ep. ad Am. 6, 11 (Us. p. 67, 14). antiqu. Rom. I 8. Alia dicenda erunt de genere historico infra p. 185 adn. 7.

1) Quandocumque hunc locum animo reputavi, haesitasse me non possum non confiteri, num forte mendum esset in voce πολιτικον et scribendum ποιητικόν. Haec enim oppositio, si ceterum vocis πολιτικὸς apud Halicarnassensem usum spectas, prorsus singularis, et si simplicitatem Dionysii cognosti, tam quaesita est, ut scrupulum non praeter rationem moveat. Nonnullius hac in re momenti mihi videtur locus iud. de Isocr. p. 584, 6; (ταῦτα) ποιητικώτερα μᾶλλόν ἐστιν ἢ ἀληθινώτερα. Nam vocem ἐναγώνιος et ἀληθινὸς paene idem valere vel ex comparatione, quam Dion. inter Platonis locum et Demosthenis instituit, apparet, scil. p. 1056, 8 et 13, quae comparatio (v. vers. 8 sq. 11. 14) ipsa quoque nobis favet. Ceterum cf. p. 964, 9 R. et quae paulo post dicemus de vocibus πολιτικὸς et ποιητικὸς a librariis saepius confusis.

(quod singulare), aut contionale et iudiciale comprehendere vidimus. Quibus, ne artioribus hanc notionem finibus circumscribamus, tertium ilico addendum, interdum *πολιτικοὺς λόγους* appellari etiam eas orationes, quae per se ad genus demonstrativum pertinentes tamen et rebus tractatis et totius orationis habitu civilibus orationibus propius accedunt neque raro vel eundem paene, quem illae, finem sibi proposuerunt [1]), utpote non ad artis demonstrationem solam et delectationem, sed ad vitae utilitatem compositae. Cuius indolis est locus, quo Platonis stili censura instituta haec Dionysius dicit (p. 1027, 6): *κράτιστος δὲ πάντων τῶν πολιτικῶν (Πλάτωνος) λόγων ὁ Μενέξενος, ἐν ᾧ τὸν ἐπιτάφιον διεξέρχεται λόγον.* [2]) Vides a Dionysio laudationem funebrem, quae haud dubie generis est epidictici [3]), appellari *πολιτικὸν λόγον*, quod adumbratur ex parte p. 1025, 9 *ἐν οἷς ἂν εἰς πολιτικὰς ὑποθέσεις συγκαθεὶς ἐγκώμια καὶ ψόγους, κατηγορίας τε καὶ ἀπολογίας ἐπιχειρῇ γράφειν κτλ.* (cf. p. 1050, 8). Neque aliter, si modo non temere auctorem dixisse putamus, intellegenda verba libri *π. μιμ.* II (Usener, frgm. VII p. 31, 5): *πρῶτος γὰρ ἐκεῖνος* (sc. *Γοργίας*) *τὴν ποιητικὴν καὶ διθυραμβικὴν λέξιν εἰς τοὺς πολιτικοὺς εἰσήνεγκε λόγους*, nimirum in orationes illas neque civiles prorsus neque demonstrativas, velut epitaphium, Eleorum laudationem, Olympicum, Pythicum, quod genus postmodo Isocrates [4]) coluit et primus coluisse perperam ab Halicarnassensi

---

1) Cf. Nicol. soph. Sp. III 484, 13 sqq.

2) Data occasione moneo hac pag. edit. Reisk. lin. 2 pro verbis '*ἀφίστωσαν καὶ αὗται*' scribendum esse '*ἀφείσθωσαν καὶ αὗται*', coll. p. 1042, 5 *πλὴν ἀφείσθω καὶ τοῦτο* et de comp. v. p. 382, 5 Sch. *ἀφείσθω ἡ περὶ ταῦτα σκέψις*. In talibus formulis mirum quantum sibi constat Dionysius; cf. praeterea Aristot. ars poet. p. 1456^{b} 18. Plato soph. p. 267 B. Philod. vol. rhet. p. 70, 15 et 19 Sudh. Philostr. v. soph. I 22, 4.

3) De epitaphii ancipiti natura cf. Ps. Dion. ars rhet. p. 297, 8 R.

4) Bigenerum harum orationum characterem iam veteres recte perspexisse demonstrant praeter ipsum Isocratem (or. IV 17, 19) Cic. or. 11, 37, Quintilianus inst. III 4, 14, Hermogenes Sp. II 420, 24 (W. III 395), Philostr. v. soph. I 9, 2, Ps. Plut. v. X orat. p. 1020 Duebn., Ps. Dion. ars rhet. p. 357 R, Nicol. soph. Sp. III 478, 17. 484, 13 sqq.

dicitur eo loco, qui ipse quoque huc facit, iud. de Isocr. p. 536, 4, ubi haec: Ἰσοκράτης πρῶτος ἐχώρησεν ἀπὸ τῶν ἐριστικῶν τε καὶ φυσικῶν ἐπὶ τοὺς πολιτικούς (unde fluxit Ps. Plut. v. X orat. p. 1020, 20 Duebn.), nisi forte rectius dicimus Dionysium ipsius Isocratis locutionem mutuatum esse.

Triplicem igitur sive quadruplicem, ut iam calculum subducamus, vocis πολιτικὸς apud Dionysium invenimus usum; utitur enim ea primum sensu Hermagoreo, deinde, quod hinc repetendum, πολιτικοὺς λόγους dicit in universum τοὺς ῥητορικούς, tum hac locutione comprehendit orationes contionales iudicialesque, denique hoc nomine eas appellat, quae medium quendam inter epidicticas et mere contionales locum tenent. Ab his generibus omnia repetenda sunt, quae specialia appellaverim in Dionysii usu.

Didymo suo iure vindicat Schmidtius (Did. frgm. 1854, p. 93 adn. 1), quae leguntur in schol. ad Soph. El. 87 ‘ἀντήρεις· τραγικώτερον δέ πως ἀπήγγελται, ὥστε τὴν διάλυσιν αὐτῶν μὴ πάνυ πολιτικὴν εἶναι’. Certum est hoc loco vocem πολιτικὸς eadem vi praeditam esse, qua apud Isocratem or. IX 10 (cf. s. p. 138); significat enim, quod tale est, quale in civili dicendi genere esse solet, i. e. hoc loco: ‘non poeticum’. De verbis simillimis Phrynichi Arabis fortasse eidem Didymo adscribendis v. p. 194.

Theon, ad quem iam disputatio nos ducit, item atque Dionysius Hermagorei dicendi usus indicia praebet, cum dicit Sp. II 121, 6 (W. I 244) ἐπεὶ δὲ τῶν θέσεων αἱ μέν εἰσι θεωρητικαί, ὅσα (ὅσαι?) θεωρίας ἕνεκα καὶ γνώσεως μόνον ζητοῦνται, οἷον εἰ θεοὶ προνοοῦνται τοῦ κόσμου, αἱ δὲ πρακτικαὶ ‘καὶ’ (deest ap. Sp. et W.) εἴς τινα πρᾶξιν τὴν ἀναφορὰν ἔχουσαι, οἷον εἰ γαμητέον, φανερόν, ὅτι αἱ μὲν πρακτικαὶ καὶ πολιτικώτεραί εἰσι καὶ κατὰ τὸν ῥητορικὸν χαρακτῆρα, αἱ δὲ θεωρητικαὶ μᾶλλον τοῖς φιλοσόφοις ἁρμόττουσιν, αἷς οὐδὲν ἧττον ἐγχειρεῖν καὶ τοῖς ῥητορικοῖς δυνατόν ἐστιν ἀπὸ τῶν πρὸς τὰς πρακτικὰς θέσεις τόπων ὁρμωμένοις. Tota haec doctrina ita comparata et Hermagoreis placitis quasi accommodata est, ut non possit dubitari, quin vox πολιτικώτεραι,

adumbrata sequentibus verbis et opposita notioni *φιλόσοφος*, sensu amplissimo illo intellegi debeat, nimirum 'communi intellectui accommodatum'. Verba *αἷς οὐδὲν ἧττον κτλ.* non minus puto spectare ad defendendam illam Hermagorae rationem, qua rhetoricae disciplinae theses tribuit; quod nemo eorum, qui difficilem hanc quaestionem tractaverunt, quantum scio, sensisse videtur.

Alterum vero eumque artiorem sensum in hac voce inesse puto Sp. II 91, 12 (W. I 199): *τὸ δὲ τοιοῦτον (τὸ ἐπιφωνεῖν τῇ διηγήσει) οὔθ' ἱστορίᾳ πρέπον ἐστὶν οὔτε πολιτικῷ λόγῳ, θεάτρῳ δὲ καὶ σκηνῇ μᾶλλον ἐπιτήδειον*, ubi haec interpretatio commendatur et oppositione, quam Theon instituit, et sequentibus verbis Sp. II 92, 6 (W. I 200): *καὶ μὴν καὶ παρὰ τοῖς ῥήτορσιν εὕροιμεν ἄν (τὸ ἐπιφωνεῖν διηγήσει), οὐχ ἥκιστα δὲ καὶ παρὰ τῷ πολιτικωτάτῳ Δημοσθένει καὶ ἐν τοῖς πολιτικωτάτοις αὐτοῦ λόγοις*, ubi *π.* significat: 'accinctus ad civilium orationum veram contentionem' (*ἐναγώνιος*).

Auctor libelli *περὶ ὕψους*, qui non multo a Theonis aetate videtur distare, in c. 1, 2 (p. 2, 10 V.)[1]) cum dicit: *εἴ τι δοκοῦμεν ἀνδράσι πολιτικοῖς τεθεωρηκέναι χρήσιμον*, et in c. XLIV, 1 (p. 66, 10 V.): *πιθαναὶ καὶ πολιτικαὶ φύσεις οὐκ ἔτι γεννῶνται*, simili utroque loco ratione usurpat vocem *πολιτικός*, illo significans homines, qui orationibus civilibus operam navant, hoc naturas aptas ad contionale et iudiciale dicendi genus. Paulo difficiliora sunt verba c. IX 13 (p. 17, 18 sqq. V.) *'οὐ γὰρ ἔτι τοῖς Ἰλιακοῖς ἐκείνοις ποιήμασιν ἴσον ἐνταῦθα σῴζει τὸν τόνον οὐδ' ἐξωμαλισμένα τὰ ὕψη καὶ ἰζήματα μηδαμοῦ λαμβάνοντα, οὐδὲ τὴν πρόχυσιν ὁμοίαν τῶν ἐπαλλήλων παθῶν, οὐδὲ τὸ ἀγχίστροφον καὶ πολιτικὸν καὶ ταῖς ἐκ τῆς ἀληθείας φαντασίαις καταπεπυκνωμένον'*, cuius loci — quantum ad nos — interpretationem inde puto repetendam, quod *πολιτικὸν* dicitur, quo differre solet civilis oratio ab attenuato communis consuetudinis sermone, sive urges elatiorem

1) Cf. supra p. 133.

illius sonum sive vehementiam sive astrictiorem rerum et verborum comprehensionem sive omnia, quae eius propria sunt; quod commendatur verbis de Iliade dictis (ibid. v. 14), 'cui ὅλον τὸ σωμάτιον δραματικὸν ὑπεστήσατο καὶ ἐναγώνιον.' Vult igitur, si ingeniosi scriptoris acumen assequor, eandem differentiam esse inter Iliadem et Odysseam, quae est inter civile et cotidianum dicendi genus. — Quartus locus eiusdem tractatus non ita ad nostram rem facit, dico c. XXXIV, 2 (p. 53, 6 V.), ubi ὁ μυκτὴρ πολιτικώτατος Hyperidis orationibus inesse dicitur, i. e. urbanae facetiae (cf. ib. p. 54, 3 Δημ. ἔνθα ἀστεῖος εἶναι βιάζεται).[1])

Dio Chrys. or. 52 p. 159, 16 D. πολιτικωτέραν vocat Euripidis rationem inducendi chori (oppositam Aeschyleae ἁπλῇ vocatae), quia ut in civili oratione eum excusat omnemque, quam auditores capere possunt, offensionem subtiliter (ἀκριβέστερον v. 17) submovere studet, repudiata libertate 'poetica'.

Plutarcho quod vox πολιτικὸς plerumque valet 'humanus, in cives liberalis' (Num. c. 3. Marc. c. 20. Sul. c. 30),

---

1) Hunc usum, quem rhetoricum iure non appellaveris, ex instituto mihi non proposui tractandum. Aliqua praebet Ernestius s. v. (p. 281), qui ipse quoque ad haec Mori verba 'ut satis copiosa' provocat, quae Morus addidit ad Ps. Long. π. ὕψ. c. XXXIV 2: 'πολιτικώτατος non tam rustico opponitur (tum enim fere ἀστεῖος dicunt), quam ut latinum civilis de eo usurpatur, qui conservata ἰσονομίᾳ aequalem se humanumque erga omnes gerit, in qua vitae ratione comitas et facilitas necessaria est: unde verbum ad mores faciles et elegantes transfertur'. Quo fundamento nisus tam longe hanc artificiosam explicationem repetat, me quidem fugit. Mihi πολιτικὸς oppositus videtur τῷ ἀγροίκῳ, inde facillime omnia explanantur. Cf. D. Hal. p. 647, 10 R τὸ ἄγροικον σῶμα τοῦ πολιτικοῦ . . . διήνεγκεν. Ad Ernestii exempla addo praeterea Plut. mor. p. 88 A. 810 B. Euseb. pr. ev. Dind. IX 22, 8. Fugit hos viros doctos Hesychium interpretari: 'πολιτικός· ἀστεῖος μετὰ τέχνης τινός· ὁ ἐν πόλει ἀναστρεφόμενος' (prior pars exstat etiam in an. Bachm. I 345, 7). Ne haec quidem favent Moro. Locum Ps. Dion. art. rhet. p. 233, 1 perperam Ernestium addidisse puto, cum ibi πολιτικῶς, medium locum tenens inter ἀφελῶς et σεμνῶς, significet 'ita ut in civili oratione, i. e. neque sublimiter neque tenuiter' (cf. p. 138 et p. 175 huius commentationis).

sive ‘reipublicae accommodatus’ (Pomp. c. 51), sive ‘prudens in rep. administranda’ (mor. p. 41 B), nihil ad nos. Nec vero nobis transeundus liber inscriptus ‘*πολιτικὰ παραγγέλματα*’, cuius in c. VI, VII, VIII (p. 802 E sqq.) ubicumque mentio fit *πολιτικοῦ λόγου*, sola intellegenda est oratio ad reipublicae administrationem pertinens; quod bene evincitur c. VI his verbis: *δέχεται δὲ ὁ πολιτικὸς λόγος δικανικοῦ μᾶλλον καὶ γνωμολογίας καὶ ἱστορίας καὶ μύθους κτλ.* Hae igitur orationes nostris temporibus vocantur ‘*politische Reden*’ vel ‘*Staatsreden*’, quem usum adhuc passim observavimus apud Isocratem, Philodemi adversarios, falsarium epistulae ad Alexandrum.

Hoc loco mentionem mihi liceat facere verborum Ps. Plutarchi v. X orat. p. 1023, 29 Duebn.: *πρῶτος δὲ καὶ σχηματίζειν ἤρξατο (ὁ Ἰσαῖος) καὶ τρέπειν ἐπὶ τὸ πολιτικὸν τὴν διάνοιαν, ὃ μάλιστα μεμίμηται Δημοσθένης* (cf. Phot. bibl. p. 490 Bekk., Bakius pro *πολιτικὸν* habet *παθητικόν*). Video mirum quantum secure Xylandrum (apud Wyttenb.) vertisse: ‘ad res civiles vertit animum’, tamquam si non fuerint ante eum Pericles et alii multi. Equidem confidenter vocem *πολιτικὸν* ad rationem illam Isaei artificiosam satisque ad persuadendum nec non ad fraudem aptam rettulerim, quam Dion. Hal. maxime eius propriam fuisse dicit.[1])

Lucianus egregium praebet exemplum illius usus, quo

---

1) Puta iud. de Is. c. 3 et 4, praecipue p. 590, 5. 17. 591, 13: *ἦν δὲ περὶ αὐτοῦ δόξα παρὰ τοῖς τότε γοητείας καὶ ἀπάτης, ὡς δεινὸς ἀνὴρ τεχνιτεῦσαι λόγους ἐπὶ τὰ πονηρότερα.* Hoc loco pro *ἀνήρ*, quod est in cod., scribendum censeo *ἀνὴρ*, vel Reiskio improbante (p. 853, 7) Sylburgii propositum *ὁ ἀνήρ*. Item atque hoc loco falso exstat *ἀνὴρ* pro *ἀνὴρ* apud Dion. Hal. p. 853, 7. 941, 8. 1117, 2. de comp. v. p. 60, 1 Sch. (ubi vel *ἐκεῖνος ἀνήρ*). Contra plus quam triginta locis prorsus eiusdem naturae articulus additur. Cf. *τἀνδρὸς* p. 1024, 5. 639, 8. 635, 2. de comp. v. p. 406 Sch. frgm. l. *π. μιμ.* Us. p. 48, 12. 43, 19. Idem vitium cum Manutio tollit Vahleuius *π. ὕψ.* p. 5, 16 et p. 25, 22 V., ubi in cod. Par. *οὗτος ἀνήρ*. Etiam ex Platonis contextu Schanzius partim priores editores secutus has maculas removit. — Etiam nunc hanc corruptelam inveni apud Themistium p. 357, 3 Dind. et Eunapium p. 494, 42 et 496, 45 ed. Boiss. Didot.

πολιτικὰ ὀνόματα dixisse vidimus Isocratem (p. 138), quae qualia sint, Samosatenus docet in libro de conscr. hist. c. 43 hisce verbis: ἡ λέξις δὲ σαφὴς καὶ πολιτικὴ (sc. τῷ ἱστορικῷ) ἔστω, οἷα ἐπισημότατα δηλοῖ τὸ ὑποκείμενον. (τέλος γὰρ τὸ) σαφῶς δηλῶσαι καὶ φανότατα ἐμφανίσαι τὸ πρᾶγμα, μήτε ἀποῤῥήτοις καὶ ἔξω πάτου ὀνόμασι μήτε τοῖς ἀγοραίοις τούτοις καὶ καπηλικοῖς, ἀλλ' ὡς τοὺς μὲν πολλοὺς συνεῖναι, τοὺς δὲ πεπαιδευμένους ἐπαινέσαι: iam intellegis ea, quae extremis verbis describuntur, vocabula non esse, nisi quae paulo antea verbis πολιτικὴ λέξις comprehenduntur. Sunt igitur ea, quae neque peregrina vel nova vel insolentia sunt, neque nimis vulgaria plebeiique sermonis usu trita. Atque ita haec res se habet, ut secundum uniuscuiusque loci naturam mox opposita cogitentur nimis quaesita, mox nimis usitata et vilia.[1]) Illius generis est, ut paululum egrediar in re, quae aliter non potest expediri, Isocratis locus supra (p. 138) laudatus (opp. ξένα, καινὰ, μεταφορικά); cui vel hic liceat addere verba Cornuti seu potius Harpocrationis (Sp. I 459, 6): τῆς δὲ λέξεως προοιμίῳ μὲν ἁρμόσει τὸ πολιτικὸν καὶ

1) Digna res est, quam paucis illustrem. Quasi circumscribitur haec vocis πολιτικὸς notio locis huius indolis: Sp. I 430, 11 ἐκ τροπικῆς μᾶλλον καὶ σημειώδους λέξεως, δυναμένης μέντοι πεσεῖν εἰς πολιτικοὺς λόγους (Cornuti verba). Hermog. Sp. II 277, 8 (W. III 205) λέξις καθαρὰ ἡ κοινὴ καὶ εἰς ἅπαντας ἥκουσα. Cic. or. 19, 64 philosophorum oratio nec sententiis nec 'verbis' instructa 'popularibus'. Quintil. II 16, 19: 'nonne pulchrum vel hoc ipsum est, ex communi intellectu verbisque, quibus utuntur omnes, tantum assequi laudis?' Sueton. p. 126, 4 Reif., quae longiora. — Vocis ἰδιωτικὸς, quae huic opposita cogitanda est, habes haec exempla: Theon (Sp. II 82, 22. W. I 188) ποικίλη διὰ τῶν ὑπερβατῶν καὶ οὐκ ἰδιωτικὴ γίνεται ἡ φράσις. π. ὕψ. XLIII 1 (p. 64, 2 V.) ἄσεμνον γὰρ τὸ κοπάσαι καὶ (Manut.) ἰδιωτικόν. Demetr. π. ἑρμ. Sp. III 307, 19 εὐκαταφρόνητος ὁ τοιοῦτος τρόπος τῆς λέξεως καὶ ἰδιωτικός (cf. eiusdem Sp. III 294, 26). Alex. Num. Sp. III 13, 14 (W. VIII 431) διαφέρει πλάσις ῥητορικὴ τῆς τῶν ἰδιωτῶν κτλ. — ἀγοραῖα et ἀνακεχωρηκότα vocabula disiungit Ps. Dion. art. rhet. p. 382 R. ita, ut in medio posita sint, quae diserte non nuncupat, τὰ πολιτικά. ἀγοραῖα etiam Lucianus l. l. opponit. τὸ ἀγοραῖον μέρος τῆς ῥητορικῆς Dion. Hal. de comp. v. p. 400 sq. Sch.

μηδαμῇ τροπικὸν, ἀλλ' ἐγγυτάτω τοῦ κατὰ φύσιν et his simillima eiusdem (Sp. I 460, 2): *ἐὰν δὲ αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ (τὸ ἐπιχείρημα) προάγωμεν, μέλλει τὸ ἐπιχείρημα τὴν προαγωγὴν ἁπλῶς πολιτικὴν λαμβάνειν.* Nec non hic licet afferre Ps. Dion. art. rhet. p. 384, 9 sqq. R, cui loco exscribendo merito parco. Ex latinis scriptoribus huc facit Suetonius, Luciani aequalis, qui dicit (de gr. 10, p. 108, 24 Reif.): 'quo magis miror Asinium credidisse antiqua eum verba et figuras solitum esse colligere e Sallustio, cum sibi sciat nil aliud suadere, quam ut noto civilique et proprio sermone utatur vitetque maxime obscuritatem Sallustii et audaciam in translationibus'. Alterius usus, quo non cum poeticis, sed cum vocabulis nimis vilibus fit comparatio, testimonium dat Phrynichus (Bekk. anecd. I p. 8): *'ἄπαρνος σεμνότερον τοῦ ἔξαρνος καὶ πολιτικώτερον'*, i. e. 'sublimius, elatius' [1]), et Photius (cod. 74), qui haec iudicat de Themistio: *ἔστι τὴν μὲν φράσιν σαφὴς καὶ ἀπέριττος καὶ ἀνθηρὸς καὶ λέξεσι πολιτικαῖς καὶ εἰς τὸ σεμνόν τι ἐπικλινούσαις χρώμενος*, ubi non aliter interpretanda vox *πολιτικός*. Phrynichi paucos alios locos, ne temporum rationem videamur neglexisse, infra tractabimus p. 194.

His absolutis Aristidem aggrediamur, qui paulo longiorem tractationem desiderat propterea, quod novus apud eum vocis *πολιτικὸς* occurrit usus atque is eius generis, ut in explicando nonnulli verum mihi non videantur esse assecuti — neque id mirum in homine materiam, id quod vel Hermogenes concedit, perdifficilem saepenumero sive sententiarum sive verborum velaminibus obscurante, ne premam offensiones imperfecti libri et limam nondum experti.

Satis est notum Aristidis artes rhetoricas ita esse institutas, ut primo libro de *πολιτικοῦ λόγου*, altero de *ἀφελοῦς* charactere praecipiat seu potius faciat observationes. Qui quomodo inter se differant, apte mihi videtur elici ex comparatione ab ipso Smyrnaeo instituta Sp. II 512—514 (W. IX

1) Cf. Choerobosc. dict. in Theod. can. ed. Gaisf. p. 627: *παρὰ τοῖς ἰαμβογράφοις ἤγουν ἐν ἰάμβῳ, καὶ ἐν ῥητορικῷ δὲ λόγῳ ἤγουν πολιτικῷ οὐ δεῖ διὰ τοῦ Ι γράφειν τὸ 'εἴδω'.*

410—413). Ibi enim, ut rhetoris verba servem, πολιτικὸν λόγον describit ita: eius ἐννοήματα sunt τραχύτερα, δριμύτερα, ἐνδοξότερα καὶ ἀπὸ ἐνδόξων λαμβανόμενα, μεταχείρισις (argumenti tractatio) est φανερά, σχήματα sunt τραχέα, σφοδρὰ, ἐλεγκτικὰ, βίαια, ita ut ipsa oratio fiat σύντονος; quod ad λέξιν: δεῖ μετὰ πάσης ἀσφαλείας καὶ τόνου προάγεσθαι τὸν λόγον, in numeris ἐγκοπὰς ποιεῖ καὶ ἐνίσταται πρὸς τὴν ἀκοήν. Ilico videamus τὸν ἀφελῆ λόγον: eius ἐννοήματα sunt ἁπλᾶ, ἐπίκοινα, μεταχείρισις non est φανερά, sed ἐνίοτε κεκρυμμέναι εἰσὶν αἱ ζητήσεις, σχήματα sunt ἁπλᾶ, μηδένα ἔλεγχον μηδὲ ἐξέτασίν τινα ἐμφαίνοντα, κοινότερα καὶ ἀναπεπτωκότα, ἡ λέξις δοκεῖ ὡς ἂν τύχῃ προάγεσθαι, ὑπτίαν ἐμφαίνουσα καὶ μηδεμίαν ἐπιτήδευσιν τῆς λέξεως κτλ. Quod ad rhythmum: τῆς ἀφελείας ἐστὶ τὸ ἁπλῶς προχωρεῖν τὸν λόγον καὶ μηδαμοῦ ἐγκοπὰς εἶναι. Breviter similem comparationem facit p. 533, 27 (W. IX 438): ὥσπερ δὲ ὁ πολιτικὸς συνειλκυσμένος ἐστὶ καὶ συνειλημμένως τὰ νοήματα, οὕτως ὁ ἀφελὴς ὕπτιος καὶ ἀποτεταμένος. Exaravi haec, ut intellegeres πολιτικοῦ λόγου id esse proprium, quod omnes eas complectitur virtutes, quae postulantur in corroborato illo, acri, virili genere dicendi, quod publico civium usui accommodatum est; ἀφελῆ autem λόγον eum esse, qui remissae illi et attenuatae communis consuetudinis loquendi rationi et sententiis et elocutione propius accedit. Haec ex sophistae sententia me dixisse etiam aliis indiciis adducor ut credam. Nam loco vocis πολιτικὸς haud raro Aristides utitur voce ἀγωνιστικὸς vel coniungit ambas: cf. Sp. II 460, 30 (W. IX 343) ἐπισκεψάμενον, εἰς ὅσον ἐξαίρεται ὁ ἀγωνιστικὸς λόγος καὶ οἷστισιν ἀναμιγνύμενος οὐκ ἀμοιρεῖ, ἐν τοῖς ὅροις τοῦ ἀγωνιστικοῦ[1]) μένειν τὴν σεμνότητα, cum v. 24 dixerit ἐν τῷ πο-

1) Hanc scripturam (pro ἀγωνιστικὴν) debeo Baumgarto; quod idem ἀγωνιστικὸν λόγον hoc loco vertit '*Gerichtsrede*', non minus mihi improbatur, quam quae supra p. 167 perstrinximus (cf. Baumg. Ael. Arist. etc. p. 174 adn.). ἀγὼν est: 1) epidictica concertatio. 2) iudicialis contentio. 3) ea pars orationis, quae confirmationem et refutationem continet. 4) — quod multo usitatissimum — omnis civilis contentio, opp. epidicticarum oratio-

λιτικῷ λόγῳ. p. 514, 12 (W. 412) ἐνταῦθα ἀγωνιστικὸν τὸ σχῆμα καὶ λόγος ἤδη τῷ ῥυθμῷ πολιτικώτερος γέγονεν. p. 524, 8 (W. 426) εἰ δὲ ἀγωνιστικῶς προῆγες αὐτὸ (τὸ ἦθος); cui opp. p. 523, 28 τοῦ ἀφελοῦς λόγου. p. 536, 2 (W. 441) ταχὺ γὰρ ἀγωνιστικὸν (ἂν suppleo) ἐποίει τὸν λόγον, quod respicit ad p. 535, 30 (W. 440) παρὰ τοῖς ἀφελέσιν. p. 539, 3—6 (W. 445) opponitur διὰ τὸ ἀγωνιστικὸν τὸν λόγον αὐτῶν εἶναι et οὐ μὴν ἔν γε τῷ ἀφελεῖ λόγῳ. p. 548, 4 (W. 457) αἱ συμπλοκαί εἰσι μὲν μᾶλλον τῶν ἀγωνιστικῶν, γένοιντο δ' ἄν ποτε καὶ ἐν ἀφελεῖ λόγῳ. p. 512, 12 (W. 410) τὰς ποιότητας τοῦ ἀφελοῦς καὶ τοῦ ἁπλοῦ καὶ τὰς διαφορὰς πρὸς τὸν πολιτικὸν λόγον καὶ ἀγωνιστικόν. Satis puto elucere id, quod ἀγωνιστικὸν vocatur, naturam efficere πολιτικοῦ λόγου, nihil aliud. Eadem ratione pro voce ἀφελὴς exstat vox ἁπλοῦς p. 512, 11 et 539, 8 (W. p. 410 et 445)[1]), λεπτὸς p. 549, 22 (W. 459); saepius autem idem λόγος notatur voce συγγραφικός[2]): p. 533, 19 (W. 438) πολλῷ δὲ συγγραφικώτερον τὸ ὀρθοῦν ἐν τοῖς σχήμασι καὶ μὴ πλαγιάζειν, τὸ δὲ πλαγιάζειν τῶν πολιτικῶν ἐστιν (cf. v. 24 ἀνειμένον δὲ τοῦτο καὶ ἀναπεπτωκὸς εἶναι δοκεῖ). p. 530, 5 (W. 434) καὶ τὰ συγκριτικὰ δὲ σχήματα πάνυ μέν

num lusu. ἀγωνιστικὸς de sola iudiciali oratione non nisi perraro invenitur; ne Baumgartius quidem apta exempla attulit. Cavendum igitur est, ne temere ita hanc vocem interpretemur, ut fecit Baumgartius. Denique ἀγὼν significat 5) ipsam orationem (plerumque iudicialem).

1) Cf. Hermog. Sp. II 365, 8 (W. III 323) τὸ μὴ περινενοημένως λέγειν, ἁπλῶς δὲ καὶ ἀνειμένως τὰ περινενοημένα· διο καὶ ἴδιον τοῦτο ἀφελείας λέγω τὸ τῆς τοιαύτης μεθόδου. καὶ πολλά γε ἔφην τούτου τὰ παραδείγματα εἶναι παρὰ τῷ Ξενοφῶντι ἀναγκαίως διὰ τὸ ἀφελὲς τῆς συγγραφῆς, coll. Aristid. Sp. II 512, 11. 533, 24 (W. IX 410. 438); maxime enim inter se sunt similia.

2) Hunc usum vocis συγγραφικὸς, opp. voce σύντονος seu πολιτικὸς, idem valentis atque ἄνετος, praebet Ps. Menander in libro π. ἐπιδεικτ. apud Spengelium III 399, 18. 400, 7. 411, 28. 414, 29 (= W. IX 264. 265. 279. 284). Voce σύντονος idem Aristidis (cf. Sp. II 513, 20 = W. IX 411) in morem utitur Sp. III 402, 24. 369, 4. 400, 1 (= W. IX 269. 214. 264). In priore π. ἐπιδεικτ. tractatu horum nihil observatur, quod iure in suum usum vertit C. Bursian, der Rhetor Menandros u. seine Schriften 1882 p. 22. Videtur igitur scriptor alterius tractatus, quod ad technologiam, Aristideae rationi addictus esse.

ἐστι τῆς ἀφελείας καὶ τοῦ συγγραφικοῦ μᾶλλόν ἐστιν. p. 541, 20 (W. 448) οἱ πολιτικοὶ ἐπὶ τῶν ἐνδόξων καὶ γνωρίμων πραγμάτων ἢ προσώπων οὐ διαποροῦσιν, ὁ δὲ συγγραφικὸς διαπορῶν καὶ τοῖς ἐνδόξοις ἀφέλειαν ἐργάζεται. Item, ne longus sim, res se habet p. 547, 25, 32 et 554, 10 (W. 457 et 465). Addere hic iuvat, quod tua sponte iam memineris, disiunctionem inter voces ἀγωνιστικὸς et γραφικὸς olim Aristoteli usitatam fuisse [1]); sed paulo diverso modo, quoniam ei ὁ γραφικὸς λόγος idem erat maximam partem atque ἐπιδεικτικός, ἀγωνιστικὸς idem atque συμβουλευτικὸς et δικανικός, quod non ita esse apud Aristidem intellegis haud dubie. Huic enim sophistae συγγραφικὸν λόγον eum omnino esse, qui plerumque non oratur, sed scribitur et ob id ipsum non illas prae se fert virtutes, quas ὁ πολιτικὸς, proprius accedens ad eum quem ἀφελῆ appellat, in promptu est. In voce vero γραφικὸς ab Aristotele usurpata illud potius urgetur, quod arte et studio hoc genus elaboratur.

Maxime autem ei, quam nos notionis ἀφελοῦς λόγου praebuimus, explicationi favet locus, quem ultimum addam, p. 513, 19 (W. 411) οὕτω γὰρ ἐκεῖνα ποιεῖ σύντονον τὸν λόγον καὶ πολιτικόν, ταῦτα δὲ ἀφελῆ, ὡς ἂν ἰδιωτικὰ καὶ ὁμιλητικὰ ὄντα [2]); quo fit, ut, si omnino cum antiquiore aliquo rhetore in hac re Aristidem licet comparare, comparandus esse mihi videatur cum Dionysio Halicarnassensi — propter locum libri de comp. v. p. 420 Sch. supra laudatum p. 168.

Quid sit πολιτικὸς λόγος Aristidi, satis puto demonstratum esse. Iam pauca addam de versione, in qua non mediocriter quidam lapsi sunt. Rehdantzium, qui vertit Staats- vel Prunkrede [3]) in prolegomenis ad Philippicarum orationum editionem, iure perstrinxit Volkmannus (Rhet.[1] p. 477 adn.). Frustra vir doctus ipse se defendit et defensus

1) V. p. 213 adn. 1.

2) Cf. Sext. Emp. p. 690, 19 B. διὰ τὸ ὑπ' ἀφελοῦς καὶ ἰδιώτου κατασκευάζεσθαι, Ioan. Sic. W. VI 381, 9 ταῦτα γὰρ καὶ τὰ τοιαῦτα πάνυ ἰδιωτικὰ καὶ ἀφελῆ.

3) Dem. philipp. Reden erkl. v. R., 3. Afl. 1. Heft p. 55.

est a Baumgartio (l. l. p. 152 n.), cui ipsi vertere libet politische Rede — perperam, puto, nam nos quidem artiore sensu hanc vocem adhibemus, quod dictum sit etiam de Christio (Griech. Littgesch.[2] p. 598), qui vertit politisch et schlicht. Volkmannus cum dicit (Rhet.[2] p. 553): '*Aristides stellt in seinen τέχναι ῥητορικαὶ den λόγος πολιτικὸς* (= *ἀγωνιστικός*), *d. h. die bewusste Kunstmässigkeit rednerischer Darstellung, wie sie uns in höchster Vollendung bei Demosthenes entgegentritt, dem λόγος ἀφελὴς als der bewussten Einfachheit und Naivität gegenüber, als deren Hauptvertreter er Xenophon betrachtet*', nimis mihi videtur et invito Aristide artificii notionem urgere, quamvis non sine arte ὁ *πολιτικὸς λόγος* componatur. Ceterum cohaerere videtur hic error viri de rhetoricae scientia optime meriti cum alio quodam, quem commisit in rhet. Gr. et Rom.[2] p. 565 adn.[1]) Ac ne Ernestii quidem versio (prf. lex. techn. rhet. Gr. p. XVII) 'tum publicae tum umbratilis eloquentiae' satis mihi placet. Melius iam pridem Norrmannus (in tit. edit. princ. Ups. a. 1687) 'dictio civilis ac simplex'. Equidem — si omnino non malumus retinere terminum Graecum — cum Dindorfio (edit. Aristid. t. II p. 713) et Spengelio (rh. Gr. II prf. p. XIX) *πολιτικὸν λόγον* verterim oratorium dicendi genus[2]), quod nos 'rednerisch', *ἀφελῆ λόγον* cum plurimis consentiens simplex genus dicendi, nostratium lingua 'schlicht'; ac ne is quidem ab Aristidis sensu alienus sit, qui simpliciter dicat oratio et sermo.[3])

---

1) Ubi haec: '*Aber schon lange vor Hermogenes hat der Ausdruck λόγος πολιτικὸς mehr oder weniger den Sinn einer 'vollendeten' Beredsamkeit, wie sie dem Staatsmann* (perperam hac voce abutitur), *d. h. dem wirklichen Redner vor Gericht und in der Volksversammlung, zukömmt*' etc. Etiam deterius in prima editione (p. 477): '*die wirkliche Beredsamkeit in ihrer klassischen Form, im Gegensatz zur Schulberedsamkeit der Declamatoren*'. Doleo Volkmannum exempla non addidisse.

2) Apte mihi videor provocasse ad Sext. emp. p. 690, 11 B. *εὔνοιαν δὲ ἐμποιεῖ οὐχ ὁ ῥητορικός, ἀλλ' ὁ ἀφελὴς καὶ τὸν ἰδιωτικὸν ὑφαίνων τύπον.*

3) Cf. Cic. or. 19, 62—64; de off. II 14, 48; Brut. 84. 291; ex parte huc facit auct. ad Heren. III 13, 23; dial. de orat. c. 6.

Restat, ut quam late pateat hic, quem descripsimus, vocis πολιτικὸς usus apud Aristidem, paucis demonstremus: Locutio πολιτικὸς λόγος, de qua nil addendum, legitur Sp. II 459, 6. 516, 30. 524, 15. 518, 6. 544, 10. 25. 532, 20 (= W. IX 340. 415. 426. 419. 452. 437). ὁ πολιτικὸς eodem sensu exstat Sp. II 518, 10. 533, 27. 538, 8. 547, 13 (= W. IX 419. 438. 444. 456). ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ is est, qui oratorium dicendi genus colit, Sp. II 518, 6. 521, 4.[1]) 530, 20. 548, 25. 541, 25. 544, 4 (= W. IX 419. 422. 434. 458. 449. 451). Idem vocatur ὁ πολιτικὸς more satis iam nobis noto Sp. II 515, 23. 27. 517, 16. 22. 518, 2. 14. 519, 29. 520, 14. 26. 521, 5. 24. 31. 529, 4 et al. (= W. X 414. 416. 419. 421. 422. 423. 433)[2]). Quem usum animadvertendum est non eundem esse, quem adhuc saepius invenimus. Apud Aristidem enim eum, qui πολιτικὸς appellatur, in solis contionalibus et iudicialibus orationibus versari non opus est; sed ampliore quadam nec tam certis finibus circumscripta potestate praeditum hoc adiectivum eum significat, qui oratorium, non tenue vel simplex dicendi genus colit, missa generum ratione. — πολιτικὸν id nuncupatur, quod tale est, quale in hoc genere esse debet, velut π. πρότασις p. 515, 5 (W. 413); π. κατασκευὴ (argumenti adstructio) p. 515, 11 (W. 413); π. ἀπόδειξις p. 515, 6 (W. 413); π. ἀπαγγελία p. 544, 13 (W. 452). τὸ πολιτικὸν est, in quo λόγου π. natura posita est, p. 544, 11 (W. 452); τοῦτο πολιτικόν ἐστι legitur p. 523, 10 (W. 425). — πολιτικῶς αὐξῆσαι τὸν λόγον p. 548, 17 (W. 458).

Iam transeamus ad aemulum Aristidis et facile victorem, Hermogenem, qui quo sensu vocem πολιτικὸς adhibeat, non minus est difficile demonstratu, quam scire necessarium, si modo recte et universam eius de ideis doctrinam et singulas sententias intellegere studemus. Neque possum non

1) Hoc loco legas: ὃ οὐ, praeterea p. 520, 5 (W. IX 421, 18) οὗτος ὡς ἀφ. ἀνήρ pro οὕτως ἀφελὴς ἀνήρ, coll. p. 525, 25 et 535, 2 (W. IX 428. 439); p. 500, 24 (W. IX 394) fortasse καὶ inserendum post χρῆται coll. v. 26; p. 512, 21 (W. IX 410) sententia flagitat δὲ pro γάρ.

2) Item, atque οἱ ἀφελεῖς legitur p. 535, 30 (W. IX 440) et saepius.

confiteri mirum quanta libidine hunc virum in usurpando hoc termino usum esse, utpote qui idem vocabulum nulla explicatione addita maxime vario sensu adhibere non dubitaverit, quamvis *εὐκρινείας* laudem sibi asciscat (Sp. II 267, 10 W. III 191); quod quidem nobis paulo molestius esse quam illius aetatis lectoribus ad excusandum Tarsensem facile addo.

Ac primum quidem sunt nonnulli loci, quibus eodem sensu atque Hermagoras vocem *πολιτικὸς* Hermogenes adhibet, dico Sp. II 17, 26 (W. I 51) *τῶν δὲ θέσεων αἱ μὲν πολιτικαί, αἱ δ' οὔ, καὶ πολιτικαὶ μὲν αἱ ὑποπεπτωκυῖαι ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις*[1]*, οἷον εἰ ῥητορευτέον καὶ ὅσα τοιαῦτα, οὐ πολιτικαὶ δὲ, ὅσαι οἰκεῖαί τινος ἐπιστήμης καὶ προσήκουσαι τοῖς περὶ αὐτὰς ἀναστρεφομένοις, οἷον εἰ σφαιροειδὴς ὁ κόσμος, εἰ πολλοὶ κόσμοι, εἰ ὁ ἥλιος πῦρ. αἵδε μὲν οὖν φιλοσόφοις ἁρμόζουσιν, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις τοὺς ῥήτορας γυμναστέον. ὠνόμασαν δέ τινες ταύτας μὲν πρακτικάς, ἐκείνας δὲ θεωρητικάς* (cf. infra p. 200 adn. 1). Ipsius igitur Hermogenis explicatio non minus quam rhetorum et philosophorum disiungendorum ratio docet Hermogenem in usum suum convertisse terminum Hermagoreum. Paulo difficilius iudicium de primis libri *π. στάσεων* versibus, ubi haec exstant Sp. II 133, 12 (W. III 1 sq.): *περὶ δὲ τῆς τῶν πολιτικῶν ζητημάτων διαιρέσεως εἰς τὰ λεγόμενα κεφάλαια ὁ λόγος γενέσθω . . . καὶ πρῶτόν γε, ὅ τι ἔστι πολιτικὸν ζήτημα ῥητέον· ἔστι τοίνυν ἀμφισβήτησις λογικὴ ἐπὶ μέρους ἐκ τῶν παρ' ἑκάστοις κειμένων νόμων ἢ ἐθῶν περὶ τοῦ νομισθέντος δικαίου ἢ τοῦ καλοῦ ἢ τοῦ συμφέροντος ἢ καὶ πάντων ἅμα ἢ τινῶν. τὸ γὰρ ὡς ἀληθῶς τε καὶ καθόλου καλὸν ἢ συμφέρον ἢ τὰ τοιαῦτα ζητεῖν οὐ ῥητορικῆς.*[2]) Ubi id primum ex

1) Cf. Priscianum (Halm. rhet. L. m. p. 559, 16): 'Sunt igitur positionum aliae civiles, aliae privatae (vides quam absurde!): civiles quidem, quae communibus et ad civitatem pertinentibus subiacent opinionibus'. Vel his firmantur, quae de origine termini Hermagorei supra dixi p. 161 sqq.

2) Vix credideris, quantopere desudarint in hoc loco scholiastae: fuerunt enim, qui propter vocem *πανταχοῦ* (v. 8) seu *καλοῦ* (v. 18) seu propter libri titulum nugarentur omnia tria genera in libro tractari (cf. Sop. W. IV

ipsa rerum natura sequitur solum genus iudiciale et maximam partem (cf. W. VI 40, 8. 17. V 226, 29) contionalis et genus panegyricum respici, quantum quidem in ipsis illis duobus necessario interdum adhibetur: facile igitur quis opinetur [1]) vocem πολιτικὸς illo sensu esse usurpatam, quo apud plerosque scriptores ad solum contionale et iudiciale genus refertur — neque hoc falsum, si rem spectas, de qua hoc potissimum loco Hermogenes dicit. Interpretationem vero et termini veram originem nihilo minus putaverim ex Hermagorea technologia repetendam esse — namque prorsus certo ex una in hoc toto libro πολ. ζητημάτων mentione non audeo concludere —: Hermagorae enim haec notio fuit usitatissima et vel in artis definitionem et finem recepta, et ab hoc ipso in stasibus tractandis Hermogenes pendet; neque obscure verbis ἐπὶ μέρους e. q. s. ei adversatur. Ita igitur censeo: in locutione πολιτικὰ ζητήματα vox πολιτικὸς proprie significat, quod sub communem cadit intellectum [2]); quia vero sermo est de stasibus,

79, 3. 81, 8. V 23, 8. Max. Pl. V 226, 26. anon. VII 109, 3), contra quos iure Porphyrius pugnavit teste Sopatro (V 9, 20), qui ipse serio disceptationem in utramque partem instauravit; et recte quidem rem diiudicavit Sop. IV 74. 30. V 12 sq. 23, 20. 32, 3, Max. Pl. V 226, Matth. Cam. VI 602, 6, anon. III 482, 7. Alii ex iisdem indiciis definitionem rhetoricae his primis verbis contineri hariolati sunt (cf. Doxop. II 100, 21. 104, 13. Sop. V 23, 14. VI 41, 3. Max. Pl. V 232; ad hos cf. anon. W. IV 4, 10 ∾ Luciani paras. c. 4), in quos recte animadvertit Syr. IV 75, 1: οὐ περὶ ῥητορικῆς ὁ λόγος, ἀλλὰ περὶ πολ. ζητήματος, Sop. V 32, 5 et Max. Plan. V 226, 6, quem inter eos, qui inesse definitionem putarent, modo vidimus. Nemo omnium attulit locum libri περὶ εὑρέσ. (Sp. II 177, 13 W. III 65), qui huc facit: τὸ πρᾶγμα περὶ οὗ ἡ κρίσις ἢ τὸ βουλευτήριον συνέστηκεν. ἐν προβλήμασι (= ζητήμασι) γὰρ ἢ κρίνομεν ἢ βουλευόμεθα. — Haec ad illustranda scholiastarum studia.

1) Cf. Matth. Cam. W. VI 602, 12.

2) Tuentur hanc interpretationem plerique scholiastarum: Marcellinus, non infimae notae interpres, apud Walz. IV 69, 16 πολιτικὸν δὲ λέγουσι τὸ μὴ περὶ τὰς μεθόδους τὰς φυσικὰς ὑφιστάμενον, ἀλλὰ τῆς κοινῆς ἐννοίας ἔχων τὴν κρίσιν. Ceteri fere omnes opposita esse dicunt τὰ φιλόσοφα (Sop. IV 62, 27. 64, 3. 78, 16. V 25, 18. 27, 15. 78, 13. Speng. συναγ. τεχν. p. 137), atque id praecipue propter verba ἐπὶ μέρους, quibus luculenter excluduntur theses philosophorum (Syr. IV 70, 2. anon. V 596, 15. IV 70

notionis ambitus re ipsa ita restringitur, ut de contionali et iudiciali generibus solis valeat; quo quidem sensu haud dubie haec notio accipienda est apud Hermogenem *π. ἰδ.* Sp. II 403, 6. 404, 24 (W. III 372. 373).

His paucis locis, utpote peculiaris naturae, peculiari tractatione expeditis, demonstremus quam brevissime appositis testimoniis eum, quem vere Hermogeneum vocare mihi liceat, vocis *πολιτικὸς* usum.

Qui Hermogeni dicitur Sp. II 398, 2 (W. III 366) *ὁ πολιτικὸς καλούμενος λόγος, [ὃς] γίνεται μὲν διὰ πασῶν τῶν προειρημένων ἰδεῶν, οὐ μὴν ἁπλῶς γε, συγκραθεισῶν δέ πως πρὸς ἀλλήλας,* universalis, ut ita dicam, quaedam forma et quasi communis imago omnium earum orationum est, quae illarum idearum varie mixtarum sunt capaces, seu, ut Baumgartii verba mihi probata amplectar: (p. 226 l. l.) *„die Versammlung aller Kräfte der Rede in eins“*, sive (p. 224 l. l.) *„der λ. π. beruht ihm darin, dafs alle Ideen der Rede in möglichst grofser Vollständigkeit und in einem bestimmten durch innere Gründe gegebenen Mischungsverhältnis zur Erscheinung kommen“*. Vides profecto, quantopere discesserit a primaria illa potestate, a qua ne haec quidem significatio, prima initia si quaeris, non est repetenda, huius vocis vis. Iam vero *εἴδη* eius Hermogenes (p. 401, 13. W. 370) docet esse tria: *συμ-*

---

adnot.; IV 78, 16, ubi corr. *ἐπὶ* pro *περί*. IV 80, 4). Alii *τὰ ἰατρικὰ* opponunt (IV 71, 3). Alii vocem *πολιτικὸς* explicant (v. p. 192 apud nos) per vocem *ῥητορικὸς*: Max. Plan. V 236, 25 (= anon. VII 112, 18) *πολιτικὸν δὲ τὸ ῥητορικὸν πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν φιλοσόφων*, idem V 222, 21, anon. III 461, 5. 617, 3 et Sop. IV 64, 3 (cf. V 9, 16).

Vides prorsus easdem adici explicationes, quas cum de Hermagora et Dionysio loqueremur, invenimus.

Singularis est Sopatri adnotatio IV 64, 4 *ταῦτα γὰρ μόνα περὶ τὰ τῆς πόλεως πράγματα* et anon. VII 112, 24 *ὅτι πρὸς σύστασιν τῆς πολιτείας ὁρᾷ*.

Denique ingeniose Syr. IV 61, 18: *πολ. ζητήματα λέγει πάντα τὰ ὑπὸ τὰς δεκατρεῖς ἀναγόμενα στάσεις* (= Max. Pl. V 236, 23). Matth. Cam. W. VI 601, 9 *τὸ πολ. ζήτ. καὶ στάσις λέγεται ἀπὸ τοῦ στασιάζειν τοὺς ἀγωνιζομένους πρὸς ἀλλήλους*.

βουλευτικόν, δικανικόν, πανηγυρικόν [1]), quorum suam quodque habet naturam.[2]) Aliter enim 'qualitates' (cf. Sop. W. IV 191), quae omnes universali πολιτικῷ λόγῳ adhaerent, mixtae comparent in oratione deliberativa, aliter in iudiciali genere. Genus autem, quod πανηγυρικὸν constanter ab Hermogene nuncupatur, in duas discedit partes.[3]) Insunt enim in eo et orationes, quae versantur in ζητήμασι πολιτικοῖς (cf. supra p. 183 sq.), et orationes vel potius omnino συντάγματα, quae non versantur in civilibus quaestionibus. Illas orationes Hermogenes — qua in re singularis est — vocat πολιτικοὺς πανηγυρικούς [4]); ac dicit quidem earum formam propius accedere ad eam, quae est in deliberativo et iudiciali genere.[4]) Has vero alteras, quamquam aperte dicit [5]): (λόγος) οὐχ ὡς ἐν ζητήμασι πολιτικοῖς, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο πανηγυρικός, ὃς οὐδὲ πολιτικὸς ἴσως ἂν κληθείη, nihilo minus, quia magna ex parte communis πολιτικοῦ λόγου characteris participes sunt [6]), ne ipsas quidem πολιτικῷ λόγῳ universali dubitat adnumerare.[7]) Iam vero in sequentibus capitibus Her-

1) Τούτου δὲ τοῦ λόγου τοῦ πολιτικοῦ ὁ μέν ἐστι συμβουλευτικός, ὁ δὲ δικανικός, ὁ δὲ πανηγυρικός. Meliora, quam plurima eiusdem, Maximi Plan. verba sunt ad h. l. (W. V 553, 27): ἴσως ἐν πολιτικῷ λόγῳ οὐκ ἂν εὑρεθείη τὸ πανηγυρικὸν εἶδος, οὐ γὰρ ἀγωνιστικόν ἐστιν, ἀλλ' ἐπιδεικτικόν· καὶ οἱ παλαιοὶ ῥήτορες τὸ παράπαν οὐκ ἐχρῶντο αὐτῷ τοῦτον τὸν τρόπον, ᾧ νῦν κέχρηνται, ἀλλὰ πρῶτος Ἰσοκράτης νεωτερίσας (sic scrib. esse demonstratur W. VI 477, 28) ἔγραψεν ἐγκώμιον. Contra confundit res Ioan. Sic. W. VI 470, 9 sqq.

2) Cf. Sp. II 266, 31 (W. III 191) et Sp. II 401, 15—409, 27 (W. III 370—380).

3) Sp. II 403, 5 (W. III 372).

4) Sp. II 403, 17. 404, 25 (W. III 372 sq.).

5) Sp. II 403, 6 (W. III 372).

6) Sp. II 404, 8 (W. III 373).

7) Amplissimo omnium rhetorum sensu Hermogenes voce πανηγυρικὸς utitur, utpote qua comprehendat omnes tractatus oratione soluta compositos, historicorum opera, totum poesis campum. Mirer nisi inde, quod Hermogenes genus historicum huic amplissimo πολιτικῷ λόγῳ tribuit (Sp. II 417, 28. W. III 391), factum est, ut in quibusdam artibus (Rufi incertae aetatis, Sp. I 463, 13 = W. III 448; W. IV 60; Speng. συναγ. τεχν. p. 185; Aristoteli adscribitur Sp. III 483, 19 = anon. Speng. συναγ. τεχν. p. 225, W. VII 794, 7; fortasse W. VI 456, 3; his suppletum volo Volkmannum

mogenes etiam orationes contionales et iudiciales et illas e genere panegyrico, quae versantur in civili quaestione, specialiter nomine *πολιτικοῦ λόγου* complectitur et secernit hoc nomine ab omnibus iis generis panegyrici *συντάγμασι*, quorum argumenta non sunt civilia. Quam distinctionem inter *πολιτικὸν* et *πανηγυρικὸν λόγον* eo, quo modo diximus, sensu intellegendos clarissime praebet Hermogenes in hisce: (Sp. II 410, 1 sqq. W. III 380) *δεῖ δὲ ἀναγκαίως πρότερον εἰπόντα διὰ βραχέων τίς ὁ ἁπλῶς πολιτικὸς λόγος . . . καὶ τίς ὁ ἁπλῶς πανηγυρικός . . . περὶ τῶν καθ' ἕνα λόγου ἀξίων ἀνδρῶν . . χαρακτηρίσαι.* Disserit igitur proprio loco de *πολιτικῷ λόγῳ* deque iis, qui in eo potissimum excelluerunt, proprio de panegyrici generis principibus; atque vel ita hanc partitionem persequitur, ut illi Demosthenem, huic Platonem ducem tribuat, quamquam Demosthenes simul communis illius et universalis *πολιτικοῦ λόγου* perfectissimum est exemplar.

Itaque, quod clare dictum nusquam inveni, duplex[1]) est apud Hermogenem *πολιτικοῦ λόγου* notio, altera amplior et quasi generalis, altera artior et specialis: quod maxime respiciendum est, si modo recte Hermogenis subtilem doctrinam studemus enucleare. Iam de utroque usu pauca addenda sunt.

Illa igitur amplissima *πολιτικοῦ λόγου* notio contionales, iudiciales, civiles panegyricas orationes, tractatus sive philosophicos sive historicos sive alios soluta oratione compositos, totum denique poesis regnum una amplectitur; recte ergo Baumgartius l. l. p. 201 (cf. ibid. p. 226) dicit: „*seine Stillehre umfaſst*

Rhet.[2] p. 24) historicum genus ut quartum rhetoricae perperam ferretur. cf. supra p. 168 adn. 3.

1) Sic mihi rem fingo:

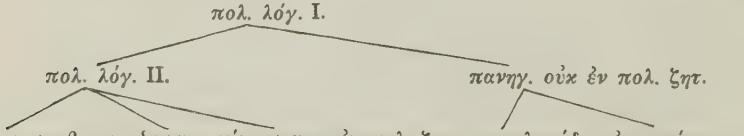

das ganze Gebiet aller Darstellungsart und ihrer Theile". Qui fiat, ut tam amplam vim notio πολιτικοῦ λόγου sibi adsciscat, si explicare studemus, via incedimus admodum lubrica: non sine libidine profecto rei a se primum tractatae auctor hoc nomen indidit, quod, quantum video, a primaria illa, quam invenimus, notione non possumus non repetere. Verbum autem neque Latinae neque vernaculae linguae mihi contigit invenire, quod voci πολιτικὸς ita adhibitae prorsus respondeat[1]). Baumgartii versionem 'politische Rede' omnino nobis improbari supra professi sumus p. 180; atque ipse Baumgartius, quantum potest, hanc versionem evitat. Volkmannus (Rhet.[2] p. 565), postquam de qualitatibus Hermogeni tractatis breviter exposuit, haec dicit: '*Die kunstvolle Vermischung sämmtlicher Ideen aber, die δεινότης mit eingeschlossen, giebt den λόγος πολιτικός, „die vollkommen kunstmäfsige Darstellung", wie wir ihn* (sic) *bei den klassischen Rednern, vor allen bei Demosthenes finden*'. Etiam hic praeter rationem intulit in πολιτικὸν λόγον notionem perfectae et absolutae ad artis regulas eloquentiae. Ac ne in nova quidem rhetoricae tractatione[2]) ab hac sententia discedit, cum dicit '*die vollkommen kunstmäfsige „Beredsamkeit"*'. Quem Volkmannus intellegit πολιτικὸν λόγον, simile quid est atque ὁ κράτιστος τῶν πολ. λόγων (Sp. II 398, 10. W. III 366) vel τὶ πολιτικὸν ὡς ἀληθῶς (Sp. II 337, 22. W. III 287) vel τὸ πολιτικὸν ὡς ὄντως (Sp. II 330, 27. W. III 278). Ceterum praeter hos, quos passim nos adhuc notavimus locos, hac ratione usurpatam notionem πολιτικοῦ λόγου in Hermogenis libris vix inveneris.

Altera porro πολιτικοῦ λόγου notio artior illa quidem et contionales, iudiciales, civiles panegyricos amplexa quin non discrepet ab illa primaria a nobis appellata locutionis πολιτι-

1) Fortasse non inique animadvertimus in Hermogenem, si dicimus 'die Universalität des Stiles'; est enim res abstracta, quam dicimus, non concreta.

2) Iwan. Mülleri Hdb. d. klass. Altertw. II p. 488. — Cf. praeterea supra p. 180 cum adnot. 1. Vel Baumgartius, qui recte Hermogenis sententiam perspexit, uno saltem loco item a vero aberravit, vide l. l. p. 144.

κοῦ λόγου potestate, non est dubium. Atque hic quidem dicendi usus, etiamsi comparari ex parte cum Aristideo potest — sunt Hermogenis hi πολ. λόγοι re vera etiam illius generis oratorii[1]) — tamen ne hic quidem Hermogenes et Aristides prorsus concinunt: nam Aristides in partitione facienda proficiscitur a dictione, missis generibus, Hermogenis partitio occasiones et materias respicit; neque — etiamsi quaedam vel hic communia et ad comparationem apta esse concedo — eadem apud utrumque est oppositio, quoniam multum abest, quin Hermogeni genus panegyricum notione ἀφελείας signetur sola, quippe quae communis sit utriusque, et πολιτικοῦ λόγου et πανηγυρικοῦ.

Hoc angustiore sensu plerumque vox πολιτικὸς accipienda est, ubi praeter locos adhuc allatos apud Hermogenem occurrit; velut Sp. II 267, 14 (W. III 191) Δημοσθένης τὸν πολιτικὸν ἠκριβηκώς (omisso substantivo λόγος). p. 286, 20 (W. 218) δεῖ σαφῆ τὸν π. εἶναι λόγον. p. 292, 28 (W. 226) πολιτικῷ λόγῳ opponuntur tragicorum, Pindari, sophistarum opera; p. 357, 17 (W. 313) ἐν τῷ π. λόγῳ τὰ μυθικὰ ὑπτιότητα ποιεῖ. p. 410, 17 (W. 381) τούτων τῶν πολιτικῶν λόγων μετέχουσι πάντες, οὓς ὀνομάζομεν πολιτικοὺς (scil. ἄνδρας seu ῥήτορας). πολιτικοὶ igitur ii appellantur, qui πολιτικοὺς λόγους componunt vel ad eos componendos apti sunt; velut Dinarchus p. 413, 4 (W. 384), Aeschines p. 413, 18 (W. 384), Lycurgus p. 416, 13 (W. 389)[2]), ex parte Isocrates p. 412, 6 (W. 383); abrogat hanc laudem Antiphonti sophistae p. 415, 15 (W. 387) et partim Andocidi p. 416, 25 (W. 389); sed vel Thucydides ταῖς ἐννοίαις εἴπερ τις ἄλλος πολιτικὸς ὁμοῦ καὶ σεμνός p. 422, 30 (W. 398). Porro quaecunque talia sunt, qualia in his orationibus esse solent, πολιτικὰ vocantur, quo in usu id potissimum urgeri videmus, quod simpliciora, non sublimia esse solent et magis ad argu-

1) Blass, Att. Berdskt. II² 208 „*sowohl der politischen* (hoc perperam) *Rede, d. i. dessen, was wir Rede nennen, als auch der panegyrischen Rede, d. i. der philos. u. histor. Darstellung*“.

2) Rehdantzius, edit. Leocrateae Lyc. p. 4 adn. 16, perperam vertit vocem πολιτικὸς: *ein staatsmännischer Redner*.

mentum ipsum et utilitatem quam ad ornatum spectant, quae orationi civili sunt accommodata (opp. πανηγυρικός): p. 228, 22 (W. 137) εἰ γὰρ τύχοι τὰ μὲν (τῶν ἐπιχειρημάτων) ἀποδεικτικὰ εἶναι καὶ (quod suppleo) πολιτικῆς [1]) μόνης ἑρμηνείας δεόμενα, τὰ δὲ πανηγυρικά, quae paene repetuntur p. 234, 13 (W. 145), ubi πολιτικὰ τῷ νῷ καὶ πανηγυρικὰ τῷ νῷ legimus; p. 288, 20 (W. 220) ταῦτα σεμνὸν μόνον, οὐ μὴν καὶ πολιτικὸν δύναται ποιεῖν τὸν λόγον (cf. p. 288, 30. W. 220; 289, 2. W. 221; p. 289, 6. W. 221; p. 290, 5. W. 222, quae non intelleguntur, nisi ex ratione, quae Hermogeni intercedit cum Aristide); p. 291, 9 (W. 224) πολιτικώτεραι ἔννοιαι, opp. φύσει σεμναί, et in eodem rerum nexu p. 290, 22 (W. 223) τοῦτο σεμνὸν ὂν πλέον ἔχει τοῦ πολιτικοῦ τε καὶ πιθανοῦ κατὰ τὴν ἐνδοίασιν. p. 294, 16 (W. 228) τοῦτο γοργὸν ἅμα τῷ πολιτικῷ καὶ σεμνόν. p. 294, 8 (W. 228) αἱ ἀποστροφαὶ διαφθείρουσι τὸ σεμνὸν .. καὶ πρὸς τὸ κοινότερον καὶ πολιτικώτερον ἄγουσι. p. 359, 30 (W. 316) πολιτικὴ ἡ τοιαύτη ἡδονή (sententia iucunda). p. 384, 17 (W. 348) πολιτικὸν τὸ σχῆμα. p. 443, 1 (W. 425) ἠθικὸς πολιτικὸς ὅρκος, quod intelleges coll. p. 355, 2 sq. (W. 310); in progymnasmatum tractatione Sp. II 4, 30 sqq. (W. I 17) εἶδος quartum narrationum vocatur πολιτικόν, i. e. illius generis, quod in civili oratione locum habet [2]); aliter autem Sp. II 199, 11 (W. III 94) σύντομος καὶ πολιτικὴ διήγησις: quae per se nihil habet splendidi, opp. σύντομος καὶ φαιδροτέρα (cf. exempla apud anon. W. III 576—578). — Adverbium exstat p. 187, 13 (W. 78) πολιτικώτερον στῆσαι τὸ προοίμιον, opp. πανηγυρικώτερον. Item p. 188, 19 (W. 80) πολιτικῶς, quae bene explanantur p. 234, 14 sqq. (W. 145).

Restant tres loci capitis περὶ ἀφελείας, quibus, si

1) Max. Plan. W. V 414, 15 expl.: ἐναγώνιος φράσις.

2) Priscianus (Halm. rhet. L. m. p. 552, 15): 'civilis, quae ab oratoribus in exponendis sumitur causis'. cf. Apsin. Sp. I 353, 10 (W. IX 494) αἱ δὲ (τῶν διηγήσεων) ἀγωνιστικαὶ οἷον παρὰ τοῖς πολιτικοῖς. Doxop. hom. in Aphthon. (W. II 199, 18) recte Hermogenis terminum interpretatur: πολιτικὰ δὲ τὰ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀγῶσιν εἰς χρείαν τοῖς ῥήτορσιν ἥκοντα.

subtiliter rem considero, sensu Aristideo vox *πολιτικὸς* mihi videtur accipienda. Nam, ut quam brevissime rem demonstrem, Hermogenes cum dicit Sp. II 351, 25 (W. III 305) quae exempla *καθαρῶν* sive *ἀφελῶν ἐννοιῶν* (eaedem enim Hermogeni sunt) supra attulerit, fuisse *πολιτικώτερα καὶ ἀγωνιστικώτερα*, hoc dicit, si respicimus qua ratione omnino Hermogenes Aristidem perstringat[1]): erravit Aristides, qui *τῷ πολιτικῷ λόγῳ* opponens *τὸν ἀφελῆ λόγον* negat *ἀφελεῖς ἐννοίας* esse posse in *πολιτικῷ λόγῳ*. Quae ut dicta sint cum acumine, vox *πολιτικώτερα* sensu Aristideo intellegatur necesse est; huc accedit ipsa vocum *πολιτικὸς*[2]) et *ἀγωνιστικὸς* coniunctio vere Aristidea[3]), verba *ἐν τῇ ἄλλῃ λογογραφίᾳ*[4]), quae illud *συγγραφικὸν γένος* Aristidis in memoriam revocant, Xenophon, qui Aristidi quasi perfectum exemplar *τοῦ ἀφελοῦς λόγου* videtur, ab Hermogene primus exempli causa allatus (Sp. II 352, 10. W. 306). Haec, quae multo melius sentiuntur, quam docentur, si vera sunt, optime intellegentur verba sequentia Sp. II 352, 1 (W. 306): *λέγω δὲ ὅτι τῶν καθαρῶν τούτων καὶ ἀφελῶν ἐννοιῶν αἱ μὲν μᾶλλον ἁρμόττουσι τῷ πολιτικῷ λόγῳ, αἱ δὲ ἧττον, αἱ δὲ οὐδ' ὅλως, ἃς καὶ μᾶλλον εἴποι τις ἂν ἰδίας εἶναι τῆς ἀφελείας*: oppositio enim inter *πολιτικὸν λόγον* et *ἀφέλειαν* facta prorsus est Aristidea; neque aliter accipienda, quae ab his separari non possunt, verba Sp. II 352, 27 (W. III 307) *εἰ*[5]) *δὲ ἄλλως, οὐκ ἐπιτήδειαι* (scil. *αἱ οὕτω λεγόμεναι καθαραὶ*

1) Cf. Baumgartii l. l. p. 202.

2) Maximi Plan. auctoritas (W. V 529) in tali quaestione est nulla.

3) Apud Hermogenem Sp. II 355, 4 (W. III 310) voces *ἀγωνιστικὸς* et *ἀφελὴς* opponuntur; sed etiam haec ex Aristidis doctrina intellegenda esse certum et iam cognitum est a Baumgartio l. l. p. 202.

4) Sp. II 351, 27 (W. III 305) *τῶν δὲ ὡς ἐν τῇ ἄλλῃ λογογραφίᾳ καθαρῶν τε καὶ ἀφελῶν ἐννοιῶν οὐκ ἐμνήσθημεν.*

5) Locus difficillimus et longior, quam qui integer exaretur. Ego hanc sententiam non intellego, nisi v. 27 Sp. (W. III 307, 2) scribo *εἰ δὲ ἄλλως* (quae respondent ad verba *εἰ μέν τις ἦθος*. Verbis *αἱ οὕτω λεγόμεναι κτλ.* omnino non est, quod opponatur, sed inde fluxit haud dubie perversa vocula *αἱ*). In cod. Vindob. 18 exstat *αἱ ἄλλως δὲ*, quod fortasse suadet, ut omnino genuinum putemus: *ἄλλως δὲ*, quod usitatius quam *εἰ δὲ ἄλλως*.

ἔννοιαι οὖσαι ἀφελεῖς) τῷ λόγῳ τῷ πολιτικῷ, i. e. oratorio, non simplici dicendi generi.

Hermogenes igitur, quem cito pede transire neque potuimus neque voluimus, quippe cui quo maiorem veteres, eo minorem nostrae aetatis homines operam impertire videam, quadruplicem, nisi quid me fugit, praebet vocis πολιτικὸς usum. Adhibet enim eam primum eodem, quo Hermagoras, sensu, deinde amplissima eaque peculiari potestate, tum ratione plerisque usitata (de genere delib. et iudiciali), denique, ut videtur, Aristidis in modum.

Iam videamus Alexandrum, cuius patrem Numenium Hadriani temporibus vixisse Suidas s. v. *Νουμήνιος* testis est — huius enim excerpta esse, quae diu legebantur in tractatibus περὶ ἐπιδεικτικῶν Menandri et Ps. Menandri, etiam ego credo.[1]) In his igitur excerptis (Sp. III 1, 9. W. IX 332) legimus: οὐκοῦν τῶν πολιτικῶν λόγων τρεῖς εἰσιν ὑποθέσεις, ἐγκώμιον, συμβουλή, δίκη — ubi vel ex ordine generum sophistam facile cognoveris.[2]) Vides profecto huic rhetori πολιτικοὺς λόγους esse tripertitos, quod quin repetendum sit ex illa doctrina, cuius sive auctor sive praestantissimus praeco atque interpres Aristides fuit, mihi quidem non est dubium; quod eo confidentius dico, quia Sp. III 12, 16 (W. VIII 429) exstant verba

1) Cf. Walz rh. Gr. IX p. 331 sqq. Spengelii rh. Gr. III prf. p. III et p. 1. — Bernh. Steusloff, quibus de causis Alex. Num. etc. liber putandus sit spurius et quae epitomae ex eius libro excerptae supersint. diss. Vratislav. a. 1861 p. 6. — C. Bursian, Der Rhetor Menandros u. s. Schr. 1882 p. 6.

2) Hoc velim animadvertas: apud Platonem (cf. Phaedr. p. 261 A. Soph. p. 222 C D. Theaet. p. 173 D. 174 C. Gorg. 452 E. 454 E. Euthyd. p. 290 A) iudiciale genus primum locum tenet (quod expl. Aristot. art. rhet. p. 1354^{b} 26). Aristoteles (cf. p. 143 adn. 1), auct. ad Alexandrum, Epicurei principem locum tribuunt τῷ συμβουλευτικῷ γένει. Hermagoras et Minucianus praeposuerunt τὸ δικανικὸν εἶδος teste Sop. W. IV 63, ac vel Dionysius p. 488, 5 hanc rationem sequitur, eo nimirum loco, quo etiam vocem πολιτικὸς Hermagoreo sensu adhibet (cf. p. 166). Apud Alexandrum τὸ ἐγκωμιαστικὸν εἶδος primum est. Digna haec res, quae accuratius inquiratur, quippe quae cum auctorum indole, artis statu, temporum condicione interiorem habeat rationem. Cf. Spengel, philol. XVIII p. 608.

eiusdem, ut omnes consentiunt, Alexandri: *ἀλλ' ὅγε πολιτικὸς καὶ συγγραφικὸς οὐ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ μίμησιν ἐκείνου* (sc. *τοῦ κατὰ φύσιν*) *γίνεται* — ubi termini *πολιτικὸς καὶ συγγραφικὸς* aperte Aristideam originem prae se ferunt; dicit igitur, ut *πολιτικὸν λόγον* significet, *πλάσις ῥητορικὴ* et *τὰ κατὰ τέχνην τῶν ῥητόρων* [1]) (Sp. III 13, 14. 18 = W. VIII 431).

Constat igitur hoc Alexandri loco item atque apud Aristidem vocem *πολιτικὸς* eadem esse vi, qua est vocabulum *ῥητορικός*, ut omnia tria rhetoricae genera notione *πολιτικοῦ λόγου* facile comprehendantur. Hoc vero ad nostram rem summi est momenti. Hic enim usus posteriore aetate magis magisque increbruit [2]) praevaluitque haec amplior notio prae artiore illa et magis propria, quamquam ne eam quidem prorsus umquam evanuisse ut per se est consentaneum, ita exemplis a nobis afferendis firmabitur. Imprimis scholiastarum chorus ad libidinem mox ampliore sensu suae aetatis peculiarem morem secuti, mox angustiore, priorum temporum vestigia prementes, hac voce utuntur, quod interdum locorum intellectum paulo obscurat nec non falsarum vel minus accuratarum interpretationum fuit causa. Quae cum dico, recordaris haud dubie illius loci, quem supra attulimus ex Dionysio (p. 166, nimirum iud. de Lys. p. 488, 3 R), quo quidem *πολιτικὴν τέχνην* (sive *ῥητορικὸν λόγον* — pro-

3) cf. Aquila (Halm rhet. L. m. p. 22, 11): figurandarum sententiarum et elocutionum proprium oratoris munus est.

1) Velut ii, quos laudavimus p. 183 adn. 2, qui *πολιτικὸν ζήτημα* per *ῥητορικὸν* interpretati sunt, a quibus non discedit Minucianus teste Sop. W. V 9, 15 *καὶ γὰρ Μινουκιανὸς εἰπών, ὅτι ὁ ῥήτωρ πᾶν ζήτ. πολ. ἐρεῖ*, anon. W. IV 64, 3 *πολ. ζήτημα καλεῖ τὸ ῥητορικόν*, Ioan. Sic. W. VI 470, 10—15. Etiam apertius Choeroboscus dict. in Theod. can. ed. Gaisf. p. 627, 34 coll. p. 628, 4 *ἐν ῥητορικῷ δὲ λόγῳ ἤγουν πολιτικῷ*. Ios. Rhacend. W. III 478, 6 *ὁ πολιτικὸς λόγος, ὅς ἐστι συμβουλευτικός, δικανικός, πανηγυρικός*. anon. gram. in Isocr. XIII *ὑποθ.* apud Blass.² II prf. p. LVIII *εἰς τὴν πολιτικὴν, ὅ ἐστι ῥητορικήν* et sq.; Pollux IV 16 *ῥητορική, ἡ αὐτὴ καὶ πολιτικὴ* et paulo post *ῥήτωρ, ὁ αὐτὸς καὶ πολιτικὸς* et IV 17 *ῥητορεύειν = πολιτικὸν εἶναι* (de quibus perperam loquitur Faber in adn. ad Ps. Long. *π. ὕψ.* c. I p. 4 edit. Tollii, probatus, ut videtur, Schaefero de comp. v. p. 6), cf. Lobeck, ad Phryn. p. 764 de voce *πολιτικεύεσθαι*, quam silentio damnat Pollux.

miscue enim ibi his notionibus utitur) τριχῇ νενεμημένην aperte dicit. Atque ibi quidem via ac ratione ab Hermagoreo dicendi usu hoc fuit repetendum. Nunc vero ab Aristidis ratione idem non minus certo nobis videmur repetere, quae cum Hermagorea vocis πολιτικὸς λόγος usurpatione non est confundenda. Sic igitur statuimus: Apud Dionysium et hos posteriores rhetores πολιτικοῦ λόγου tripertita partitio pariter exstat, originem vero si spectas, non est eadem, sed diversa. Cur autem non ab Hermogene, a cuius auctoritate in ceteris plerique pendent huius aetatis rhetores, sed ab Aristide potius hunc dicendi usum profectum esse opinemur, ex iis, quae de ipsa inter Hermogenem et Aelium differentia professi sumus p. 188, facile intelleges, quamquam id minime me negare sciendum est Hermogenis doctrinam technicam esse eam, ut facile pro sua parte ad augendam hanc dicendi consuetudinem potuerit conferre et contulerit haud dubie. Ac ne illud quidem prorsus neglegendum, quod his posterioribus temporibus ipsius epidictici generis alia fuit natura et condicio, atque antea, cum hoc genus magnam partem eloquentiae vere civilis paulatim occupasset.

His igitur paulo subtilioribus rebus, quae valent non solum de Alexandro, sed in universum de plerisque eorum, qui posteriores sunt, demonstratis, iam adeamus temporum ordine servato eos, qui restant, apud quos novam notionis πολιτικὸς λόγος mutationem non inveniemus; eo autem maiorem observabimus variandi ad libidinem in tanta significationum multitudine licentiam.

Apud Phrynichum Arabem, cuius unum locum aliis documentis deficientibus iam supra (p. 176) attulimus, haec leguntur (Bekk. anecd. I 15, 9): αὐθέντης· ὁ αὐτόχειρ. Σοφοκλῆς δὲ (δια)λύσας τοὔνομα αὐτοέντης εἶπεν (El. 272). ἔστι δὲ πολιτικώτερον τὸ αὐθέντης, ubi πολιτικώτερον significat ‘usitatius in civili oratione, non poeticum’. Apud eundem (Lob. p. 63) exstant haec: ἐρεύγεσθαι ὁ ποιητής· ὁ δ᾽ ἐρεύγετο οἰνοβαρείων. ἀλλ᾽ ὁ πολιτικὸς ἐρυγγάνειν λεγέτω, quibus denuo firmatur huius usus ea explicatio, quam praebui-

mus p. 138 et copiosius adumbravimus p. 175 sqq. Nihil igitur addendum. Ceterum cf. p. 171.[1])

Philostratus (v. soph. I 19, 1) haec exhibet: *ἡ δὲ ἰδέα τῶν λόγων* (Nicetis) *τοῦ μὲν ἀρχαίου καὶ πολιτικοῦ ἀποβέβηκεν, ὑπόβακχος δὲ καὶ διθυραμβώδης*, significans voce *πολιτικοῦ* eam elocutionem, quae orationibus civilibus accommodata est, virilem nimirum ac nervosam, ut opposita subaudienda sit sophistica, quae revera est *ὑπόβακχος καὶ διθυραμβώδης* (cf. Eunap. p. 495, 16 ed. alt. Boiss.). Idem compluribus locis notionem *πολιτικοῦ λόγου* artiorem opponit seu tacite seu diserte notioni *σοφιστικοῦ* (epidictici) *λόγου*, velut v. soph. II 2. II 19. II 20, 1. Notabilis est locutio *πολιτικὸς θρόνος*, cui opponitur *ὁ σοφιστικὸς θρόνος*: est enim ea cathedra, qua non sophistica ars sive epidictica, sed civilis — seu mavis iudicialis, ad quam fere restricta illa erat — docebatur[2]). Exstat eius mentio apud

1) Schmidtius, frgm. Didymi p. 94 adn. cum specie veritatis *πολιτικωτέρας* pro *ποιητικωτέρας* scribendum esse conicit in schol. ad Soph. Philoct. 1113: *γένοιτο δέ μοι τὸν παραλτιον τούτων ἴσον χρόνον δυστυχῆσαι, τῆς ἐμῆς λαχόντ' ἀνίας. δύναται δὲ καὶ κατὰ τὸ πληθυντικὸν ἀκούεσθαι ἐμὰς λαχόντ' ἀνίας. ἀλλὰ τῆς ποιητικωτέρας ἡ τοιαύτη φράσις.* Si verba *ἡ τοιαύτη φρ.* ad verba *κατὰ τὸ πληθ.* spectant, procul dubio *πολιτικωτέρας* scribendum; possunt autem, si modo verbum *τοιαύτη* voce urges, referri ad verba *τῆς ἐμῆς ἀνίας*, paulo laxius dicta; tum omnia sana. — Perperam pro *πολιτικὸν* Sylb. scripsit *ποιητικὸν* in etym. m. s. v. *θυσία*: *τὰ παρὰ τὸ ἦθος διαφορεῖται: ἀήθεια καὶ ἀηθία· πολιτικώτερον δὲ διὰ τοῦ ι . . . καὶ τὸ ι πολιτικόν.* cf. Cram. an. Ox. II 280 *ὁ πολιτικὸς δὲ διὰ τοῦ ι.* — Nihilo minus notatum velim voces *πολιτικὸς* et *ποιητικὸς* saepius confundi: Isocr. or. XIII 12 in textu *ποιητικοῦ*, in marg. cod. *Γ πολιτικοῦ*; Themist. p. 392, 8 Dind. hoc vitium in optimo codice; schol. in Hermog. Max. Pl. W. V 446, 5 *πολιτικοὺς* exstat, cuius loco Syriani codex *ποιητικοὺς* habet. In proleg. de com. vol. I p. 537, 7 Meinekii Bergkius pro *ποιητικοῦ* scripsit *πολιτικοῦ*. — In cod. Paris. 2923 compendium $\overset{o}{\pi}$ pro *πολιτικὸς* interdum exstare me docuit Walzius rhet. Gr. IV 64 adn. 26, unde fortasse haec confusio orta. cf. supra p. 169 adn. 1.

2) De his rebus cf. Ahrens, de Athen. statu pol. et litt. Gött. 1829 et C. F. Weber, comment. de acad. litt. Athen. saec. II p. Chr. constit., Marburg 1858; Bernhardy Grundr. d. gr. Litt. I p. 591, quae, fortasse mea culpa, paulo obscuriora et partim confusa mihi videntur; Westermann, Gesch. d. Beredskt. in Gr. u. R. I p. 198 sqq.

Philostr. v. soph. II 20, 1 Ἀπολλώνιος τοῦ πολιτικοῦ θρόνου προεστὼς ἐπὶ ταλάντῳ. De sophistica sella v. alteram commentationis partem. Iam adnectamus pauca de Philostrati amico [1]):

Apsines narrationes esse dicit (Sp. I 353, 10. W. IX 494) duplices: τὰς μὲν ἱστορικὰς, ὧν πολὺ εἶδος ἐν συγγραφαῖς, τὰς δὲ ἀγωνιστικάς, οἷον παρὰ τοῖς πολιτικοῖς. ἔλθοιεν δ' ἄν ποτε καὶ ἱστορικαὶ πρὸς πολιτικόν. Fortasse non erramus, si πολιτικοὺς simpliciter intellegimus rhetores, oratores, quibus opponuntur historici. Sunt enim — quod libere profiteor — in artibus horum temporum loci, quorum de interpretatione haesites. Eidem πολιτικὸν ζήτημα (Sp. I 396, 31. W. IX 584) est civilis sive — ut scholiastis obsequamur — rhetorica quaestio; re vera iudicialem respici ex loci natura sequitur.

In ea parte Apsineae artis, quam Spengelius rhet. Gr. I adn. crit. ad p. 405, 1 Apsini iure abrogat, legimus p. 405, 1 (W. IX 594): τὸ πάθος πολὺ μὲν ἐν ποιήσει τῇ τραγικῇ, ἥξει δέ ποτε καὶ εἰς τὸν πολιτικὸν (λόγον), ubi confidenter verto 'in genus oratorium, in orationes'; item iudicandum p. 406, 31 (W. IX 596). Utroque loco poetica opponitur.

Ex opposita notione πανηγυρικῶς explicanda est vox πολιτικῶς, qualis invenitur in excerptis ex Longini arte factis Sp. I 323, 29: πολιτικῶς δέ ἐστι λέγειν τὸ πεποικίλθαι τὸν λόγον ἐνθυμήμασι πιθανοῖς καὶ ὡς μάλιστα ἀποδεικτικοῖς, quem ad locum videas, quae supra diximus de Hermogeneo usu p. 188 sq.

Cornuti, aequalis, ut videtur, Apsinis, pretiosus liber — eius enim esse, quae Spengelius praebet rhet. Gr. I 427—460, mihi quidem Graevenius [2]) probavit — haec habet prima verba: ὁ πολιτικὸς ἤτοι δικανικὸς λόγος εἰς τέσσαρα μέρη διαιρεῖται τὰ προκείμενα . . . προοίμια, διηγήσεις, πίστεις ἐπιλόγους. Hic primum occurrit haec de partibus orationis doctrina iam dudum nota, quantum ad res ipsas, ita tamen

1) Philostr. v. soph. II 33, 4.

2) Cornuti artis rhet. epit. ed. et commentatus est Io. Graeven, 1891 p. XXX—XXXIII.

pronuntiata, ut *πολιτικοῦ* potissimum *λόγου* notio adhibeatur. Hoc enim artis placitum [1]) paene iisdem verbis ab omnibus fere posterioribus rhetoribus decantatur; velut invenitur apud Syrianum (W. IV 61, 1 coll. adn.; 62, 12), Nicolaum sophistam (Sp. III 450, 10. 453, 15. 457, 24. 458, 21. 462, 2. 465, 24. 468, 26. 470, 13. 498, 16; omissa voce *πολιτικὸς* ib. 488, 11. 492, 24), Doxopatrum (W. II 125, 13), Maximum Planudem (W. V 220, 17. 366, 9), anon. schol. Aphth. (W. II 2, 18. 31, 23), schol. Hermog. *π. εὑρεσ.* (W. VII 74, 7) et alios. Apud Diogenem autem Laertium, qui stoicorum doctrinam refert (VII 43), non *πολιτικοῦ λόγου*, sed *ῥητορικοῦ λόγου* exstat. Scholiasta Hermogenis (W. VII 26, 14) neglegentius dicit *τοῦ λόγου*, cum v. 17 accuratius fontem suum, i. e. Cornuti epitomam [2]), secutus addat *πολιτικοῦ*. Iam quaestio est, quomodo intellegenda sit locutio *πολιτικὸς λόγος*. Qua de re equidem ita censeo: Aut intellegimus *πολιτικὸν λόγον* omnino oratorium (omnia tria genera comprehendentem) simulque sive minus accuratos sive ineptos hos rhetores fuisse dicimus — desunt enim in epidictico genere *ἀντιθέσεις* et *λύσεις* (*ἀγῶνες*) [3]) —, aut intellegimus orationes deliberativas et iudiciales et eas panegyricas, quae illis prope accedunt (maxime autem iudiciales), quod ego utique praeferam hisce de causis: primum is ipse, apud quem modo haec verba legimus, dicit *ὁ πολιτικὸς ἤτοι δικανικὸς λόγος*, ubi verba *ἤτοι δικανικὸς* non delenda puto cum Graevenio l. l. p. XXXVII, sed signum potius antiquitatis et praestantiae huius artis duco. Tum non inconsulte Nicolaus sophista, de quo plura suo loco dicam, adhibere

1) Utrum quinque an quattuor numerentur partes, nil ad rem; legitur 1) *πίστεις*. 2) *ἀπόδειξις*. 3) *κατασκευὴ καὶ ἀνασκευή*. 4) *ἀντιθέσεις καὶ λύσεις*. 5) *ἀγῶνες* pro parte, quae tertium aut tertium et quartum locum tenet; apud Philod. p. 202, 18 Sudh. nominantur *πίστεις καὶ ὑπεξαιρέσεις*, verumtamen *ὑπεξ.* non prorsus concinit cum refutatione (cf. infra p. 218 adn. 1).

2) Cf. Graevenium l. l. p. V.

3) Quamquam has inesse in eo somniat anon. ap. Walz. III 570, 7 et 571, 27 sqq.

mihi videtur hanc potissimum locutionem: *τριῶν μὲν ὄντων εἰδῶν τῆς ῥητορικῆς, πέντε δὲ μερῶν τοῦ πολιτικοῦ λόγου* (Sp. III 450, 2 ∼ 10. 457, 23. 458, 18 ∼ 20. 461, 27 ∼ 462, 1. 465, 22. 468, 20 ∼ 25. 498, 12 sqq.; eadem ap. Doxop. W. II 121, 5 ∼ 123, 19; anon. W. VII 1083, 13). Nicolaus enim, postquam tres esse rhetoricae species dixit, Sp. III 450, 10 ita pergit: *πάλιν δὲ τοῦ πολιτικοῦ λόγου πέντε μερῶν ὄντων, οἷον προοιμίων, διηγήσεων, ἀντιθέσεων, λύσεων, ἐπιλόγων, καὶ τούτοις τὸ ἑαυτῶν τὰ προγυμνάσματα χρήσιμον χορηγεῖ. τὰ μὲν γὰρ τὴν τῶν προοιμίων διδάσκει χρείαν, τὰ δὲ τὴν τῶν διηγήσεων κτλ.* In his vero fieri nequit, ut ad *πολιτικὸν λόγον* pertineat *γένος ἐγκωμιαστικόν*: neque enim ad eius partes solas suam quodque progymnasma affert utilitatem, sed totum hoc genus, quippe quod toto caelo differat ab illo *πολιτικῷ λόγῳ*, ipsum integrum in *προγυμνάσματα* receptum est, quod cum aliis consentiens docet Nicolaus Sp. III 477, 27 sqq. Ac profecto in cap. VIII tractationis progymnasmatum et tum Sp. III 494, 32 et 495, 2. 17 multo alias laudationis partes (non *μέρη*, sed *κεφάλαια* appellata) et diversam ab ea *διαίρεσιν* esse dicit, quae est in *πολιτικῷ λόγῳ*; progymnasma igitur, quod est *ἀνασκευή*, quamquam nullum usum affert generi laudativo (cf. Sp. III 478, 25 et vel Aristot. art. rhet. p. 1368ª 28), nihilo minus *πρὸς πάντα τὰ τοῦ πολιτικοῦ λόγου μέρη πλὴν τῶν ἐπιλόγων συντελέσει* (Sp. III 468, 25; hoc loco v. 21 inseras *ἂν* post *μᾶλλον*). Idem elucet de communi loco ex Sp. III 470, 13 ∼ 17 coll. cum 470, 22. Neque abs re adiungere verba Iosephi Rhacend. (W. III 482, 18): *ὁ τοιοῦτος πολιτικὸς λόγος ἔχει προοίμια, διηγήσεις, ἀγῶνας, ἐπιλόγους*, nimirum contionalis, indicialis et panegyricus, quoad illorum pars est; quibuscum cf. Matth. Cam. *συνοπτ. παραδ. ῥητ.* p. 4: *ἑκάστη τῶν στάσεων* (quae easdem, quas modo diximus, orationes comprehendunt) *ἐκ τεσσάρων μερῶν σύγκειται, προοιμίων κτλ.* Denique Rufus, incerti temporis rhetor, (Sp. I 463, 15 W. III 448, 3) enumeratis rhetoricae generibus, ut debebat, haec dicit: *μέρη δὲ τοῦ δικανικοῦ* (non *πολιτικοῦ* neque *ῥητορικοῦ*) *τέσσαρα: προοίμιον κτλ.* (v. p. 196 *λ. πολιτικὸς ἤτοι δικανικός*).

Iam demonstrasse mihi videor, qua ratiocinatione ductus apud Cornutum omnesque eos, qui hoc placitum rhetoricum exarant, *πολιτικὸν λόγον* non censeam in universum significare *ῥητορικὸν λόγον*, sed duo tantum genera tertiique partem comprehendere. Idem video putare Graevenium l. l. p. XXXVII.

Menander in tractatu *περὶ ἐπιδεικτικῶν* vocem *πολιτικὸς* angustiore sensu de contionali et iudiciali genere adhibet Sp. III 339, 21 (W. IX 147), cum dicit: *Ἰσοκράτης τοῖς μὲν ὀνόμασιν ἐγγὺς τοῦ πολιτικοῦ καθήκει* et p. 343, 11 (W. 155) *καὶ εἰς τοὺς πολιτικοὺς τὸ μέρος τοῦτο τῶν ὕμνων κατῆλθε*, neque aliter p. 331, 16 (W. 127) *ἃς γὰρ ἐπιδείξεις λόγων πολιτικῶν οἱ σοφισταὶ καλούμενοι ποιοῦνται, μελέτην ἀγώνων εἶναί φαμεν, οὐκ ἐπίδειξιν*. Disiunctionem, quam facit idem p. 336, 29 (W. 141) inter *ποιητάς, συγγραφεῖς, λογογράφους, πολιτικούς*, intelleges ex Hermogenis nonnullis locis (Sp. II 406, 10. 417, 27. 424, 27 = W. III 375, 18. 391, 8. 400, 19): est enim *πολιτικὸς*: orator, *ῥήτωρ*.

In Ps. Menandri[1]) tractatu (Sp. III 399, 16 W. IX 264) verba *μετεχειρίσαντο τὸ εἶδος οἱ μὲν συντόνως, οἱ δὲ συγγραφικώτερον, καὶ δῆλον ὅτι ὁ μὲν σύντονος συνέστραπται λόγος ἅτε πολιτικῶς προϊών, καὶ ἕξεις τὰς ἀρετὰς τοῦ πολιτικοῦ λόγου* usui dicendi Aristideo prorsus accommodata esse supra monendum fuit p. 178 adn. 2.

In Aphthonii progymnasmatum tractatione item atque apud Hermogenem[2]) *τὰ διηγήματα* (Sp. II 22, 5. W. I 61) disiunguntur in *δραματικά, ἱστορικά, πολιτικά*. Atque est quidem *πολ. διήγημα*: *ᾧ παρὰ τοὺς ἀγῶνας οἱ ῥήτορες κέχρηνται*.[3]) Similiter thesium (Sp. II 49, 15. W. I 108) hae

1) Liceat mihi hac locutione uti, quamquam Blassius (Lit. Centralbl. 1883 p. 28) non prioris, sed posterioris tractatus auctorem Menandrum iure appellari censet.

2) Sed deest apud Aphthonium pars quarta: *τὰ μυθικὰ διηγήματα*.

3) Cf. Doxop. W. II 201, 26 ad h. l.: *τὸ δὲ πολιτικόν, τουτέστιν ἐν πολιτείαις συμβαῖνον καὶ ᾧ κεχρήμεθα πολιτευόμενοι, τουτέστι δικάζοντες ἢ βουλεύοντες ἢ πανηγυρίζοντες. τὸ δὲ αὐτὸ καλεῖται καὶ πιθανὸν καὶ βιωτικὸν καὶ πραγματικὸν καὶ ἰδιωτικὸν καὶ δικανικόν*. Brevius et aptius id. p. 199, 24: *πολιτικὰ λέγονται τὰ τοῖς πολιτικοῖς λόγοις ἁρμόζοντα*.

πολιτικαί, illae θεωρητικαὶ appellantur; sunt vero πολιτικαὶ: αἱ πρᾶξιν ἔχουσαι πόλιν συνέχουσαν, qua in interpretatione Theonianum terminum (πρακτικαὶ θ.) et Hermogenianum (πολιτικαὶ θ.) quasi compilatum vides. Hermogenis autem interpretationem, quae ipsa quoque ex Hermagorae disciplina profecta est (v. p. 182), paulo obscuravit Aphthonius, quia ad πόλεως notionem adiectivum πολιτικὸς nimis revocat.

Eunapius in vita Iamblichi (p. 461, 5 ed. Boisson. a. 1878) de eo dicit: αἰτίας δ' ἐπὶ τούτοις ἢ προφάσεις οὔτε πεφυκὼς ἐξηγεῖσθαι πολιτικῶς οὔτε προελόμενος, τὸν πάντα χαρακτῆρα συνέχεε τοῦ βίου (τοῦ Ἀλυπίου), ubi πολιτικῶς similiter atque supra apud Polybium p. 159 significat ‘simplici ratione eaque non tam artis et flosculorum, quam rerum narrandarum et perspicuitatis studiosa.’ Idem de Himerio dicit (p. 494, 42 Boiss.): εὔκολος δ' ἀνὴρ (cf. s. p. 174 adn. 1) εἰπεῖν καὶ συνηρμοσμένος· κρότον δὲ ἔχει καὶ ἦχον ἡ συνθήκη πολιτικόν, καί που σπάνιος καὶ παρὰ τὸν θεῖον Ἀριστείδην[1]) ἵσταται, i. e. habet talem in oratione sonum, qualis in nervoso et civili, non in sophistico vel epidictico genere est, virilem dico ac fortem.

Synesius in Dione (p. 39 P.) disiungit τὰς σοφιστικὰς ὑποθέσεις et τὰς πολιτικάς, ubi πολιτικαὶ Dionis ὑποθέσεις eae appellantur, quae similiter Isocrateis non demonstrandae artis et ludendi causa tractantur[2]), sed in vitae communi utilitate rebusque publicis versantur.

Nicolaus sophista, quem in sollemni illa de quinque partibus πολιτικοῦ λόγου doctrina vere civilem orationem notare supra diximus (p. 196 sqq.), eodem sensu hanc locutionem exhibet Sp. III 456, 29 et 459, 18. πολιτικῶς λέγειν est civili, non vulgari elocutione uti p. 454, 17: εἴρηται δὲ μῦθος ἀπὸ τοῦ μυθεῖσθαι, ὅ ἐστι λέγειν, οὐχ ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις οὐ λέγομεν, ἀλλ' ὅτι ἐν αὐτῷ πρῶτον τὸ λέγειν πολιτικῶς μανθάνομεν. θέσεις distribuit in φυσικὰς, οἷον εἰ σφαιροειδὴς

1) Malim Ἀριστείδην ἀνίσταται.

2) Puta tales orationes, qualis Τρωικὸς aliaeque, quas Synes. legit. cf. Philostr. v. soph. I 7, 1.

ὁ οὐρανός, et in πολιτικὰς, velut εἰ γαμητέον: quamquam explicationem ipse non addit, tamen iure putamus eas notari, quarum perceptio sub communem cadit intellectum (p. 497, 6 sqq.). A narrationibus mythicis et historicis secernit τὰ πραγματικὰ (p. 455, 30) διηγήματα [1]), ἃ καὶ δικανικὰ καλοῦνται, quae paulo post (p. 456, 6) vocantur τὰ ἐν τοῖς πολιτικοῖς ἀγῶσι λεγόμενα: vides profecto, quantopere tum temporis civiles contentiones paene non sint nisi in causis iudicialibus.

Non timeo, ne quis mihi neglegentiam det opprobrio, si iam finem faciam percensendorum scriptorum; sunt enim, qui sequuntur, non nisi interpretes eorum, quos maximam partem ex ipsorum libris satis cognoscimus, neque raro, ubi aptum nobis videbatur, sententiam scholiastarum sedulo examinandam curavimus. At qui non multum sibi possunt laudis vindicare, eos admodum iniqui est fraudare, si omnino aliquid meruerunt.

Restant enim tres vel sis quattuor rhetoricae definitiones, quae post hoc tempus valuerunt. Quarum prima est Sopatri: ὁ δὲ δοκῶν εὖ ἔχειν (ὅρος) οὗτός ἐστι· δύναμις λογικὴ ἐν πράγματι πολιτικῷ τέλος ἔχουσα τὸ εὖ λέγειν (W. V 17. 4.[2]) VII 34, 6, ubi pro λόγου manifesto ponendum λογικῆ); alteram ut omnium praestantissimam ferunt Maximus Planudes (W. V 214, 1), Doxopater (W. II 105, 7. 74, 24. 93, 11), Troilus (W. VI 53, 5), anonymus (W. III 611, 1): ῥητορική ἐστι τέχνη περὶ λόγου δύναμιν ἐν πράγματι πολιτικῷ τέλος ἔχουσα τὸ πιθανῶς εἰπεῖν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον (τὸ πείθειν ὅσον ἐφ' ἑαυτῇ Troilus l. l.); ultima asservatur

1) Vel in hac re intellegis, quam iusta sit nota illa Fabii de rhetorum in novandis terminis vano studio querela. Nam quod ad thesium et narrationum disiunctionem, Theon, Hermogenes, Aphthonius, Nicolaus, omnes inter se dissentiunt. Eandem vero, quam Theon, praebet Cicero (partit. or. 18, 62) quaestionum partitionem, videlicet 'cognitionis et actionis' (= θεωρητικῶν et πρακτικῶν).

2) Hoc loco, ut sane procedat sententia, v. 11 delendum verbum πολιτικῷ ut a stulto homine insertum; lineola 15 sic scribendum: ῥητορικῆς. 'τέλος ἔχουσα τὸ εὖ λέγειν'. cf. W. III 462, 4. IV 26, 7.

a Doxopatro (W. II 104, 25): ῥητορική ἐστι δύναμις εὑρετικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ μετὰ κόσμου τῶν ἐνδεχομένων πιθανῶν ἐν πράγματι πολιτικῷ, τέλος ἔχουσα τὸ εὖ λέγειν (et paulo variata, fortasse in verbis τεχνικὴ καὶ θεωρητικὴ καὶ ἑρμηνευτικὴ librariorum culpa corrupta in Troili proll. W. VI 52, 26).

Vides igitur — eo enim consilio has definitiones exaravimus — in omnibus exstare verba ἐν πολιτικῷ πράγματι[1]), quam materiam opponunt hi rhetores summo consensu philosophorum, medicorum, grammaticorum materiae. Quoquo vero modo his temporibus vim adiectivi πολιτικὸς sibi auctores finxerunt — hoc certo constat originem duxisse hanc locutionem a Dionysio vel, si a primo fonte rem repetimus, ab Hermagorae doctrina stoicorum vestigia prementis.

Quoniam his absolutis ne posteriores quidem rhetores nobis succensere putamus, iam terminus sit censurae positus.

Restat autem ut missis omnibus, quae sunt singularia ac peculiaria, capita disputationis quam brevissime ponamus in conspectu: Isocrates πολιτικοὺς λόγους appellavit suum, quod proprium habet, orationum sive συνταγμάτων genus, ut ad omnium sive civium sive Graecorum utilitatem spectans. Interdum apud eum notio π. λόγου respondet nostrae locutioni ‘*Staatsrede*’, qui usus passim omnibus temporibus occurrit. Idem πολιτικὰ ὀνόματα nuncupat ea vocabula, quae in civili oratione adhibentur, quem usum, sive vocabula notantur non poetica sive non vilia, per omnia tempora valuisse sciendum est. Technice ne Plato quidem vocem πολιτικὸς adhibuit. In rhetorica autem ad Alexandrum — indicia enim tantum huius rei praebet Aristoteles — primum haec vox ita usurpatur, ut contionales et iudiciales orationes comprehen-

1) Etiam praeter has definitiones multi sunt loci, quibus rhetoricae arti materiam scholiastae simpliciter tribuunt τὰ πολιτικὰ (Doxop. II 102, 25 anon. VI 33, 4), τὸ πολιτικὸν πρᾶγμα seu τὰ πολιτικὰ πράγματα (Doxop. II 121, 17 schol. Aphth. II 2, 11. anon. III 610, 21), τὰ πολιτικὰ ζητήματα (VII 33, 7). Eiusdem generis esse hos locos cum iis, quos passim attulimus, cum de Hermagora, Dionysio, Hermogene, Alexandro Numenii diceremus, apertum est.

dat; quae primaria quasi notionis *πολιτικοῦ λόγου* usurpatio est et praevaluit usque ad Aristidis aetatem. Apud Epicurum eiusque asseclas hic usus etiam clarius observatur, imprimis ex instituto *πολιτικοὺς λόγους* opponunt *τοῖς σοφιστικοῖς*, quae oppositio postea numquam evanuit, quamquam pro voce *σοφιστικὸς* plerumque adhibitis *ἐπιδεικτικὸς* et *πανηγυρικὸς* terminis. Novam vocis *πολιτικὸς* significationem invenimus apud Hermagoram, qui ipse quoque hac in re a stoicis pendet: etenim *πολιτικὸν* id vocatur, quod in omnium cadit intellectum. Hic usus praecipue in definitionibus rhetoricae servatus est cum ab aliis tum a Dionysio valuitque usque ad ultima, quibus rhetorica technice tractata est, tempora. Tum novum quasi incrementum hic terminus fecit auctoritate Aristidis, qui *πολιτικὸν λόγον* in universum oratorium dicendi genus nuncupat; quo fit, ut inde ab eius aetate notio *πολιτικοῦ λόγου* omnia tria genera comprehendat et vox *πολιτικὸς* simpliciter *ῥήτορα* significet. Denique singularis quidam usus animadvertitur in Hermogenis de ideis doctrina, qui — ut id solum moneam, quod novum accedit — huic doctrinae notionem *πολιτικὸς* ita applicat, ut *πολιτικὸν λόγον* vocet tamquam communem speciem omnium earum seu orationum seu *συνταγμάτων*, quae qualitatum constitutarum sunt capaces. Posthac significationum copia non est aucta; eo vero magis varius his temporibus vocis *πολιτικὸς* usus, quia omnes fere significationes prioribus rhetoribus usitatae passim occurrunt neque raro minus, quam probes, distinguuntur.

Fit igitur, quod scitu non videtur indignum, ut variis temporibus apud varios auctores notio *πολιτικοῦ λόγου* comprehendat aut deliberativum genus, aut deliberativum et iudiciale, aut omnia tria genera, aut et haec et philosophicos historicosque tractatus et totum poesis campum. Atque in universum licet statuere fines semper prolatasse hanc notionem, minutam esse nunquam.

Unum addam, quod ad totam rhetoricae disciplinam spectat et paene sine mea opera demonstratum est, nimirum

eum, qui satis vocis πολιτικὸς usum habet cognitum, non prorsus probaturum esse Volkmanni verba (Rhet.[2] p. 17), qui magis, quam debebat, bipertitam rhetoricae generum disiunctionem rei ipsius natura postulatam desiderat. Nam inde ab Epicuri temporibus, ne dicam Aristotelis et auctoris rhetoricae ad Alexandrum, hac potissimum [1]), quam nos tractavimus et quam Volkmannus immerito neglexit, notione adhibita apud rhetores — memineris ea, quae de Epicuro eiusque secta, Hieronymo, Dionysio, Theone, Hermogene, Menandro, Nicolao diximus — hanc partitionem paene numquam non invenimus, quamquam praeter eam tria illa genera antiquitus constituta semper valuerunt.

1) Hoc firmabitur ea, quae iam sequitur, tractatione notionum σοφιστὴς et σοφιστικός, quae ipsae quoque ad hanc bipertitam distributionem sunt adhibitae.

CAPUT II.

De notionibus σοφιστὴς et σοφιστικός.

Iam transeamus ad alteram partem. Non minus enim, quam notiones *πολιτικοῦ λόγου* et adiectivi *πολιτικὸς* etiam notiones *σοφιστοῦ* et adiectivi *σοφιστικὸς* dignae mihi visae sunt, quae, quantum quidem ad rhetoricam spectant, accuratius, quam adhuc factum est, tractarentur, atque ita, ut non aliter atque in priore capite tota disciplina rhetorica in censum vocata origo quasi et fata harum notionum ad temporum rationem disposita illustrarentur. Nam ut maxime varia variis temporibus vi haec vocabula a scriptoribus adhibentur, ita, quod praecipue ad historiam eloquentiae et ad partitionem generum causarum attinet, principalem inter terminos rhetoricos locum semper tenuerunt. Ac fortasse aliquid demonstrare continget, quod non nullius sit momenti ad universam litterarum historiam recte intellegendam. De subsidiis, quae mihi praesto fuerunt, hoc loco non habeo, quod moneam, nisi Cresollii librum, postquam pervolavi, ilico me seposuisse, ne eius confusione ipse confunderer.

Iam ut missis praefationis ambagibus aggrediamur, quod nobis proposuimus, a rebus nunc tandem paulo notioribus rectiusque perspectis proficiscendum est, ut certis fundamentis nitamur. Postquam enim Meinersius[1]) princeps veriora de primo illo sophistarum genere docere coepit et C. Fr. Hermannus[2]) saniore, quam antiquitus assolebat, iudicio ad-

1) Gesch. d. Urspr., Fortgangs u. Verfalls der Wissensch. in Griechenland u. Rom, Lemgo 1782 II, praecipue p. 172.

2) Gesch. u. Syst. d. plat. Philos. Heidelb. 1839 I p. 204 sqq.

hibito sophistae quales fuissent, non quales a Socraticis philosophis comoediaeque poetis cavillando descripti essent, quaerere perrexit, iam nunc constat, quos sophistas quinti et quarti a. Chr. n. saeculi proprie solemus appellare, eos fuisse, qui cum ostentatione quadam omnium, quae ad vitae utilitatem pertinent, rerum scientiam mercede se docturos [1]) profitebantur; quae quidem professio, ut omnium communis est, ita variam apud varios praebet speciem, quo fit, ut bono iure vel in nostrum usum vertamus Platonis in sophista dialogo (p. 218 C. 226 A. 231 B. 236 C. 232 A) verba, quibus iterum iterumque confitetur non facile esse ad demonstrandum, quid sit sophistarum genus. Omnium vero discriminum varietas ad duo potissimum redit: altera enim sophistarum pars praecipue πολιτικὴν τέχνην profitetur et εὐβουλίαν περὶ τῶν οἰκείων καὶ τῶν τῆς πόλεως (Protagoras, Prodicus, Hippias), altera imprimis ῥητορικὴν (Gorgias, Polus, Licymnius, Thrasymachus, Theodorus Byzantius). Quod non ita accipiendum, ut quasi in bina castra inter se opposita sophistarum cohortem discessisse opinemur; nam altera pars plerumque alterius muneri vix poterat non succurrere, quoniam illis temporibus rerum civilium peritia atque administratio cum rhetorica artissimam habebat communitatem. Ac rhetorici quidem, ut ita dicam, illius aetatis sophistae duplici plerumque negotio funguntur: namque epidicticas orationes componunt vel habent et rhetoricam artem seu docendo seu exempla proponendo tradunt, qua in institutione iterum epidicticam rhetoricam imprimis respiciunt, non prorsus tamen neglecta iudiciali [2]).

Haec paucis praemittenda fuerunt, ut de rhetorico huius

1) Ubicunque in explicanda voce σοφιστὴς voce magistri sive doctoris utor, ita velim me intellegas, ut non putem secundum etymologiam σοφιστὴν esse magistrum. Probo enim, vel Steinhartio (Platos Leben p. 288) adversante, Hermanni sententiam l. l. p. 308 sq.

2) Vel Gorgiam eam respexisse evincitur loco Arist. art. rhet. III 18: δεῖν ἔφη Γοργίας τὴν σπουδὴν διαφθείρειν τῶν ἐναντίων γέλωτι, τὸν δὲ γέλωτα σπουδῇ. Isocr. XV 203 s. τοὺς μὲν αὑτῶν ἱκανοὺς ἀγωνιστὰς ἀποτελεσθέντας, τοὺς δὲ παιδεύειν ἑτέρους δυνηθέντας.

vocis usu certum iudicium facere possemus. Iam enim in eo versatur quaestio, ut demonstremus, quo tempore et apud quos auctores et quo sensu notio sophistae et adiectivi *σοφιστικὸς* ab initio de iis, quos modo descripsimus, hominibus adhibita quasi terminus esse mere rhetoricus et proprie de rhetoricis sive personis sive rebus usurpari coepta sit.

Videamus igitur, quem par est primo loco examinare, Isocrates quo sensu sophistae nomine usus sit. Qui quod septem illos, qui ferebantur, sapientes Graecorum (XV 235. 313; similiter de sapientibus viris I 51 [1]) et II 13 [2]) et V 12 [3])) et physicos philosophos velut Empedoclem, Ionem, Alcmeonem, Parmenidem, Melissum nec non Gorgiam (scilicet propter librum de rebus naturalibus scriptum) XV 268. 285 et Protagoram, Gorgiam, Melissum X 2 sophistas appellat, a nostra re prorsus alienum est. Neque magis huc facit or. XII 18, ubi *τῶν ἀγελαίων σοφιστῶν* [4]) mentionem facit, qui Hesiodi et Homeri carminibus explicandis operam navant, plerumque quae alii antea dixerunt repetentes, et or. X 9, ubi *οἱ φάσκοντες εἶναι σοφισταὶ* qui sint, elucet ex adiectis verbis *οἱ ἀμφισβητοῦντες τοῦ φρονεῖν*. In oratione autem XIII, quae exceptis iudicialibus prima omnium, quae restant, Isocratearum orationum est, contra sophistas scripta, sophistarum numerum compleri (§ 19 et 14) aperte dicit sibi videri duobus iis, quae antea vehementer perstrinxit, hominum generibus: nimirum eorum, quos § 1—8 et 9—13 singillatim tractavit. Quorum illi sunt, qui eristicae artis veritatisque studiosi civili scientia docenda felicitatem se discipulis paraturos esse

---

1) *τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ἄλλων σοφιστῶν, εἴ τι χρήσιμον εἰρήκασιν.*

2) *μήτε τῶν ποιητῶν τῶν εὐδοκιμούντων μήτε τῶν σοφιστῶν μηδενὸς οἷόν δεῖν ἀπείρως ἔχειν.*

3) *τοῖς νόμοις καὶ ταῖς πολιτείαις ταῖς ὑπὸ τῶν σοφιστῶν γεγραμμέναις.* cf. ad h. l. Aristot. eth. Nic. p. 1181[b] 7 ∾ 1181[a] 15 et Philod. V. H.[a] VII 56, 6.

4) cf. Useneri quaest. Anaxim. 1856 p. 17 sq.

magno ore clamitabant, hi qui arrogantibus sane verbis profitebantur facultatem πολιτικοὺς λόγους[1]) habendi se esse tradituros, qui quidem quin ex sophistarum numero illi sint, quos praecipue rhetoricae operam navasse supra diximus, non est dubium. Iam intellegimus nomen sophistarum illa duo, quae supra disiunximus, genera hominum complecti, ita tamen, ut non sit colligendum Isocratem sive oratorum quoddam genus sive eloquentiae magistrorum proprio ac nudo nomine sophistarum significasse.[2]) Quod factum esse ne iis quidem locis probabile fit, quibus sophistae propterea imprimis laudantur, quia orationes cum arte scribunt et diligenter perpoliunt (V 29.[3]) IV 82.[4]) IV 3.[5])): nam ne ibi quidem crediderim sophistarum nomen specialem quandam et quasi arte constitutam epidicticorum oratorum esse appellationem, seiunctam ab illa generali, quae in universum de hominibus supra descriptis valebat. Porro similiter atque in or. XIII etiam or. XV 147 sq. ‘οἱ περὶ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν αὐτὴν (sc. τῷ Ἰσοκράτει) πραγματείαν’ sophistae appellantur, et or. XV 2. 4 sophistae ita commemorantur, ut re non

1) Patet igitur non de epidicticis solum orationibus esse cogitandum, sed in universum de oratoria institutione sermonem esse, qualis quidem tum erat, cum contionalium orationum facultas nondum in artis formam redacta erat, quod illustratur verbis ἄνευ σοφιστῶν λέγειν καὶ πολιτεύεσθαι § 14 et locutione ἀγωνιστὰς μὲν ἀγαθοὺς ἢ λόγων ποιητὰς § 15. cf. praeterea p. 134 et p. 136.

2) Apud Maximum igitur Planudem, qui (W. V 225, 25) dicit: Ἰσοκράτης ἐν τῷ κατὰ σοφιστῶν, δι’ ὧν φησι τὸν μὲν σοφιστὴν ὀφείλειν δύο ταῦτα ποιεῖν, πρῶτον τοὺς κανόνας ἐκτίθεσθαι, ἔπειτα παρασκευάζειν τοὺς ἰδίους λόγους εἰς παράδειγμα τῶν παραδεδομένων κανόνων (videtur respicere Isocr. XIII 17 s.), alius vocis σοφιστὴς est usus. Maximo enim σοφιστὴς est (secundum aetatis morem) magister rhetoricae; Isocrati rhetoricae professor inter sophistas numeratur, nondum ‘sophista’ vox per se rhetoricae professorem significat.

3) τὰς δυσχερείας τὰς περὶ τοὺς σοφιστὰς καὶ τοὺς ἀναγιγνωσκομένους τῶν λόγων coll. § 25 τοὺς πρὸς ἐπίδειξιν κ. ἐργολ. λόγους.

4) μήτε τῶν ποιητῶν μήτε τῶν σοφιστῶν ἀξίως . . . εἰπεῖν.

5) πολλοὶ τῶν προσποιησαμένων εἶναι σοφιστῶν ἐπὶ τοῦτον τὸν λόγον (τὸν πανηγ.) ὥρμησαν.

accuratius significata Platonem iis accensendum esse constet, a quo loco vix est alienus XII 5: *οὐδένα διαλέλοιπα χρόνον ὑπὸ μὲν τῶν σοφιστῶν τῶν ἀδοκίμων καὶ πονηρῶν διαβαλλόμενος κτλ.* Tum nonnullis locis in universum qui hominum educationi se applicant, non raro ipso Isocrate incluso, vocantur sophistae, unde de rhetorico vocis sophistae usu nihil evinci in propatulo est. Huius indolis est or. XV 197 (ubi quidem diserte *παιδεία περὶ τοὺς λόγους ἢ πράξεις* eorum professio nuncupatur, prorsus ipsius Isocratis disciplinae accommodate), XV 155 ∾ 157 (ubi Gorgias et Isocrates mercede docentes commemorantur), XV 215 (ubi *οἱ φάσκοντες εἶναι σοφισταὶ* iidem sunt atque *οἱ προσποιούμενοι δύνασθαι παιδεύειν*, de iisdem repetitur vox *σοφιστὴς* eodem sensu adhibita XV 220 et 222 itemque XV 168: *μὴ τῆς κοινῆς περὶ τοὺς σοφιστὰς διαβολῆς ἀπολαύσω τι φλαῦρον*).

Omnes iam examinasse nos locos Isocrateos spero, quibus sophistarum fit mentio — neque enim adiectivum *σοφιστικὸς* neque verbum *σοφιστεύειν* apud eum invenitur —, ac iure quidem hoc mihi videor statuere: Apud Isocratem nondum vox sophista termini ad rhetoricam solam spectantis munere fungitur necdum technice certum quoddam sive oratorum sive dicendi magistrorum genus hoc potissimum tamquam proprio nomine appellatum ab alio quodam certo genere disiungitur; sed illud tantum concedendum est hac voce non nusquam ita Isocratem uti, ut ex loci natura rerumque condicione pateat de iis potissimum ex numero sophistarum vulgo appellatorum cogitandum esse, qui sive rhetoricae tradendae sive epidicticis orationibus faciendis praecipue operam tribuebant.

Platonis porro quale sit iudicium de sophistarum ingenio atque studio [1]) ut satis notum neque ad nostrum insti-

1) Quam brevissime coartatam Platonis habes sententiam in Protag. p. 349 A, ubi de Protagora haec dicit: *σύγ' ἀναφανδὸν σεαυτὸν ὑποκηρυξάμενος εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας, σοφιστὴν ἐπονομάσας, σεαυτὸν ἀπέ-*

tutum pertinens silentio praetereo. Nobis enim perlectis dialogis sophista et politico, Phaedro, Gorgia, Protagora, Euthydemo, Cratylo, Menexeno [1]) satis est profiteri Platoni vocem *σοφιστὴς* nusquam technicam et quasi specialem appellationem esse sive epidicticorum oratorum sive rhetoricae praeceptorum. Immo eam speciem sophisticae professionis, qua partim ostentandae partim docendae rhetoricae student, multo rarius quam cetera, quae sophistarum sunt propria, commemorat. Sunt vero, quae tangere non abs re est, quia, si obiter spectantur, contra nostram sententiam videntur facere. Cavendum igitur est, ne abutamur locis Platonis [2]) velut hoc (Protag. p. 312 D): *τί ἂν εἴποιμεν τὸν σοφιστὴν εἶναι, ὦ Σώκρατες, ἢ ἐπιστάτην τοῦ ποιῆσαι δεινὸν λέγειν;* hoc enim minime spectat ad rhetoricae solam disciplinam [3]), sed quod hic dicitur *λέγειν*, paene nihil est nisi signum quasi et documentum *τοῦ ἐπίστασθαι* [4]) (quod ipsum statim sequitur p. 312 E), neque multo aliud dicit atque: *τοῦ ποιῆσαι φαινόμενον ἐπίστασθαι πάντα* (cf. soph. p. 233 A. C). — Porro in Gorgia (p. 520 A) haec legimus: *ταὐτὸν, ὦ μα-*

φηνας παιδεύσεως καὶ ἀρετῆς διδάσκαλον, πρῶτος τούτου μισθὸν ἀξιώσας ἄρνυσθαι. Omnia enim fere, quae sophistarum propria sunt, his comprehenduntur. Iuvat etiam Themistii pauca verba apponere, qui Platonis de sophistis opinionem relaturus haec dicit (or. XXIII p. 350, 22 Dind.): *τὸ γὰρ ἐφ' ὅτῳ δὴ σχήματι παιδείας ἀργυρολογεῖν παρὰ τῶν νέων καὶ πλουσίων, τοῦτ' εἶναί φησι σοφιστήν*, et ibid. p. 351, 2: *ἀλλ' ὅπερ λέγω τὸ μὲν ἐφ' ὅτῳ δὴ μαθήματι εἴτε σπουδαιοτέρῳ εἴτε φαυλοτέρῳ μισθοφορεῖν παρὰ τῶν νέων σοφιστικὸν νομιοῦμεν.*

1) De ceteris Platonis libris Astii me commisi lexico fide, quantum in hac re mihi examinare licuit, digno.

2) Plato soph. p. 216 D et Gorg. p. 519 C disiungit *πολιτικὸν* et *σοφιστὴν*, quam quidem disiunctionem cum ea, quam apud Philodemum usitatissimam inveniemus, nihil habere commune luce clarius est.

3) cf. C. Fr. Hermann l. l. I p. 318 adn. 255. — Prorsus eiusdem generis est locus Xenophontis mem. Socr. I 2, 31: *Κριτίας ... ἐν τοῖς νόμοις ἔγραψε λόγων τέχνην μὴ διδάσκειν* (Socratem respiciens), ubi vid. Breitenbachii adnotationem.

4) cf. C. Fr. Hermann l. l. I p. 215: *darein setzte man eben die geistige Stärke und Gewalt über den Stoff.*

κάρι', ἐστὶ σοφιστὴς καὶ ῥήρωρ ἢ ἐγγύς τι καὶ παραπλήσιον, ὥσπερ ἐγὼ ἔλεγον πρὸς Πῶλον, quae cave ita accipias [1]), ut Platoni *σοφιστοῦ* nomen cum *ῥήτορος* paene idem valere concludas. Haec enim verba intellegenda sunt ex Gorg. p. 464 B sq., ubi sophisticam et rhetoricam partes utramque esse *τῆς περὶ ψυχῆς κολακείας* Polum Socrates docuit. — In eodem dialogo Poli sophistae rhetorica studia commemorantur p. 448 D: *Πῶλος τὴν καλουμένην ῥητορικὴν μᾶλλον μεμέληκεν ἢ διαλέγεσθαι* (cf. Gorg. p. 471 D), unde elucet ad sophistarum studium rhetoricae tractationem pertinere, non eum, qui rhetoricam tractat, propter id ipsum sophistam audire. In Cratylo (p. 398 D) [2]), ubi iunguntur verba *'ῥητόρων καὶ σοφιστῶν'*, vox *σοφιστῶν* referenda est ad antecedentia verba *διαλεκτικοὶ ἐρωτᾶν ἱκανοὶ ὄντες* et *ἐρωτητικοί*. Ibid. p. 403 E Pluto *τέλεος σοφιστὴς* vocatur propterea, quod omnes, qui ad inferos descenderunt, orationis suae blandimentis ac suavitate ita demulcet, ut reverti obliviscantur; revocamur profecto ad orationes illas ostentationis et delectationis causa elaboratas, quae sunt sophistarum, nec plus vero inde quidquam iure eviceris. Addamus unum locum Phaedri (p. 257 D): *οἱ μέγιστον δυνάμενοί τε καὶ σεμνότατοι ἐν ταῖς πόλεσιν αἰσχύνονται λόγους τε γράφειν* (litteris mandare) *καὶ καταλείπειν συγγράμματα ἑαυτῶν, δόξαν φοβούμενοι τοῦ ἔπειτα χρόνου, μὴ σοφισταὶ καλῶνται,* quod inde explicandum, quia omnium sophistarum commune et quasi proprium erat, quod *ἐπίδειξιν* uno verbo licet notare. De technica vocis *σοφιστὴς* usurpatione ne hinc quidem quidquam licet opinari.[3])

1) Ne Stephanus quidem non videtur deceptus esse his verbis, ut apparet ex lexici vol. VII p. 530 C. Etiam Baumstarkius in Paulyi encycl. rer. ant. III p. 908 falso dicit voces *ῥήτωρ* et *σοφιστὴς* Socrati synonymas dici.

2) *καὶ ἤτοι τοῦτο λέγει τοὺς ἥρωας, ἢ ὅτι σοφοὶ ἦσαν καὶ ῥήτορες δεινοὶ καὶ διαλεκτικοί, ἐρωτᾶν ἱκανοὶ ὄντες· τὸ γὰρ εἰρειν λέγειν ἐστίν. ὅπερ οὖν ἄρτι ἐλέγομεν, ἐν τῇ Ἀττικῇ φωνῇ λεγόμενοι οἱ ἥρωες ῥήτορές τινες καὶ ἐρωτητικοὶ συμβαίνουσιν, ὥστε ῥητόρων καὶ σοφιστῶν γένος γίγνεται τὸ ἡρωϊκὸν φῦλον.*

3) Praeterea a Platone sophistae nomine appellantur septem sa-

Quod igitur de Isocrate statuimus, etiam de Platone dicendum est, nimirum voce *σοφιστὴς* per se non significari rhetorem seu oratorem epidicticum.

Platonis iniqua de sophistis sententia (quam per omnia tempora viguisse tam notum est, ut postmodo hunc usum vel me non monente valere putandum sit; etiam veteres lexicographi ex Platonis sententia maxime vocem *σοφιστὴς* interpretantur, velut Cyrill. anecd. Paris. Cram. IV 191, 2, Hesych., Phot., Suid., Thom. mag. s. v.) omnino praevalet apud Xenophontem, quod notasse satis habeo. Demostheni[1]) autem, de quo in universum idem valet, ne tum quidem, cum de Aeschine or. XIX 246 haec dicit: *λογογράφους τοίνυν καὶ σοφιστὰς καλῶν τοῦς ἄλλους καὶ ὑβρίζειν πειρώμενος αὐτὸς ἐξελεγχθήσεται τούτοις ὢν ἔνοχος*, arbitratus sis *σοφιστοῦ* nomen aliud quid significare atque *ἄνδρα πανοῦργον*[2]), quod sequitur ex verbis § 250: *εἶτα οὐ σὺ σοφιστὴς καὶ πονηρός γε; οὐ σὺ λογογράφος καὶ θεοῖς ἐχθρός γε;* facile enim quis opinetur Aeschinem sophistam vocari illa ratione, qua quibuscumque cum veris sophistis *ἡ ἐπίδειξις* sive ostentatio communis erat, interdum hoc nomine non sine aculeo nuncupabantur, cuius usus certum exstat exemplum apud Ps. Dem. LIX 21: *Λυσίας γὰρ ὁ σοφιστὴς Μετανείρας ὢν ἐραστής*, quae verba haud dubie respicit Athenaeus in het. catal. (XIII p. 593 f): *Νικαρέτη δὲ ἡ ἑταίρα ἐρωμένη ἦν Στε-*

pientes viri Protag. p. 342 B. — Proteus in Euthyd. p. 288 B. — adiectivum *σοφιστικὸς* inveni Euthyd. p. 277 E: *τὰ ἱερὰ τὰ σοφιστικά*, cum irrisione dictum. — Adverbium *σοφιστικῶς* legitur Theaet. p. 154 D: *σ. συνελθόντες*: sophistarum in modum conventus facientes. — *ἡ σοφιστικη* (opp. *νομοθετική*) Gorg. p. 465 C.

1) cf. Dem. XXIX 13 *σοφιστὴς καὶ σφόδρ' ἐκὼν τὰ δίκαια ἀγνοεῖν προσποιούμενος*, ibid. 32 *ἢ ῥήτωρ ἢ σοφιστὴς ἢ γόης*, XVIII 276 *γόητα καὶ σοφιστήν*, XXXV 40 *πονηροῦ γὰρ ταῦτ' ἐστι σοφιστοῦ*, ibid. 40 *κακοῦργοι σοφισταί*. Praeterea XXXV 40 *εἴ τις βούλεται σοφιστὴς εἶναι καὶ Ἰσοκράτει ἀργύριον ἀναλίσκειν* de eo, qui Isocratis civilem philosophiam vult amplecti.

2) Cf. Weilium ad h. l.: Eschine use lui-même des artifices de l'école, ni plus ni moins que les rhéteurs, qui écrivent des discours pour les plaideurs (*λογογράφοι*), ou qui 'enseignent l'éloquence et la chicane' (*σοφισταί*). v. Hesych. s. v. *σοφιστής*.

φάνου τοῦ ῥήτορος, Λυσίου δὲ τοῦ σοφιστοῦ Μετάνειρα. Illustrantur autem, quae modo dixi, luculenter eo, quem ex Phaedro Platonico paulo antea exaravimus, loco (p. 257 D), ut videamus non temere illos timuisse.

Aristoteles, qui excipit disputationem nostram, in describendo sophista vix aliqua re discedit a Platone magistro. Stagiritae enim vestigia si sequimur, sophista is est, qui mercede [1]) perperam civilem scientiam traditurum se promittit [2]) neque ullius artis materiam a se alienam putat [3]), qui homonymiis malo consilio adhibitis [4]) malisque artibus usus [5]), partim concedendo partim negando [6]), imprimis vero conclusionibus, quae sanae videntur, non sanae sunt [7]), homines fallit. Atque in eo quidem maxime proprium sophistae positum est, quod *τὸ φαινόμενον* et invenire scit et ad fraudem adhibere studet, ita quidem ut, quod ad dialecticam attinet, is qui in hac disciplina *τὸ φαινόμενον* scit nec vero adhibet, *διαλεκτικὸς* sit, is autem, qui et scit et adhibet, *σοφιστὴς* appelletur; in rhetorica autem et is, qui scit nec vero utitur, et is, qui et scit et utitur, pariter *ῥήτωρ* vocetur, scilicet quia vocabula peculiaria desunt, quibus uterque naturae suae accommodate insigniatur et ab altero vel nomine dignoscatur: sic enim interpretanda sunt verba rhetoricae difficillima intellectu p. 1355^{b} 17 sqq.: *ἡ γὰρ σοφιστικὴ οὐκ ἐν τῇ δυνάμει ἀλλ' ἐν τῇ προαιρέσει· πλὴν ἐνταῦθα* (sc. *ἐν τῇ ῥητορικῇ*) *μὲν ἔσται ὁ μὲν κατὰ τὴν ἐπιστήμην ὁ δὲ κατὰ τὴν προαίρεσιν ῥήτωρ, ἐκεῖ δὲ* (sc. *ἐν τῇ διαλεκτικῇ*) *σοφιστὴς μὲν κατὰ τὴν προαίρεσιν, διαλεκτικὸς δὲ οὐ κατὰ τὴν προαίρεσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν δύναμιν* (cf. Spengelii comment. ad h. l.), quibus in verbis summam quasi habes sententiae Aristoteleae.[8]) Ex verbis autem eth. Nic.

1) p. 1164^{a} 31.
2) p. 1180^{b} 35.
3) p. 1218^{b} 23. 1049^{b} 33. 1026^{b} 15. 1064^{b} 29. 1004^{b} 17. 1355^{b} 20.
4) p. 1404^{b} 38.
5) p. 126^{a} 31.
6) p. 1419^{a} 14.
7) p. 165^{a} 34. 1146^{a} 21. 1307^{b} 36. 1359^{b} 12. 1405^{b} 9.
8) *σοφιστικὸς λόγος* in rhet. p. 1359^{b} 12 propterea dicitur, quia

p. 1180[b] 35 τὰ δὲ πολιτικὰ ἐπαγγέλλονται μὲν διδάσκειν οἱ σοφισταί, πράττει δ' αὐτῶν οὐδείς et quae haec continuant p. 1181[a] 12 τῶν δὲ σοφιστῶν οἱ ἐπαγγελλόμενοι λίαν φαίνονται πόρρω εἶναι τοῦ διδάξαι. ὅλως γὰρ οὐδὲ ποιόν τι ἔστιν ἢ περὶ ποῖα ἴσασιν, οὐ γὰρ ἂν τὴν αὐτὴν τῇ ῥητορικῇ οὐδὲ χείρω ἐτίθεσαν (sc. τὴν πολ. τέχνην) — ex his igitur verbis illud quidem apparet rei publicae artem cum rhetorica hos sophistas coniunxisse (cf. Arist. rhet. p. 1356[a] 27), velut Isocratem fecisse scimus et eos omnes, quos hic ipse or. XIII 9 τοὺς τοὺς πολιτικοὺς λόγους ὑπισχνουμένους appellat, qui locus bene Aristotelis verbis adumbratur; sophistas vero proprie eos appellari, qui rhetoricam docent, iure inde non collegeris. De oratoris autem sive magistri dicendi munere, quod quidem iam apud Platonem paulo obscuratum esse notavimus, omnino rarissime Aristoteles mentionem facit, ubi sophistas commemorat. Illud igitur dicendum est vocem σοφιστὴς vel σοφιστικὸς technici termini rhetoricae proprii locum apud Aristotelem non tenere.[1])

---

etiam τὸ φαινόμενον πιθανὸν amplectitur; alter rhetoricae locus p. 1405[b] 8 propter corruptelam obscurior est, quam ut de vi adiectivi σοφιστικὸς certo liceat iudicari. Etiam ceteris omnibus locis haec fallaciae significatio adiectivo σοφιστικὸς ad vocem λόγος posito inest: p. 165[a] 34. 1307[b] 36. 969[b] 14; idem valet de locutionibus σ. ἔλεγχος et σ. συλλογισμὸς p. 164[a] 20. 169[b] 19. 170[a] 12. 1032[a] 6. 1049[b] 33. — σοφιστικῶς ἀποκρίνεσθαι p. 1419[a] 14 explicatur verbis, quae sequuntur: ἔστι μὲν ἔστι δ' οὔ, ἢ τὰ μὲν τὰ δ' οὔ κτλ.

1) Tertium genus rhetoricae ab Arist. constanter vocatur ἐπιδεικτικόν (p. 1359[a] 15. 1392[a] 5. 1415[b] 28. 1416[b] 16. 1417[b] 31. 1418[a] 32); significatio παν ηγυρικὸς ab Aristotele prorsus aliena; voci ἐπιδεικτικὸς respondet notio γραφικός (opp. ἀγωνιστικός, ὑποκριτικός, κατὰ ὑπόκρισιν) rhet. p. 1413[b] 4. 8. 20. 1414[a] 17 ~ 1414[b] 25. 1404[a] 18 ~ 1413[b] 9. — Verbum, quod respondet adiectivo ἐπιδεικτικός, est ἐπιδείκνυσθαι, scil. mediali forma, quod elucet ex p. 1391[b] 25: καὶ συμβουλεύοντες καὶ ἐπιδεικνύμενοι καὶ ἀμφισβητοῦντες, quo loco Aristotelis, nimirum constitutoris huius termini, respecto facile quivis de Quintiliani dubitationibus (inst. III 4, 12 sq.) iudicabit. Ac ne Maximi Planudis quidem temporibus, cur ἐπιδεικτικὸν hoc genus vocaretur, recte rhetores perspectum habebant (W. V 252, 11). Eius autem aetate Hermogenis praecipue auctoritate legitima quasi significatio erat 'παν ηγυρικόν', ea autem ipsa

Iam, si sequimur temporum ordinem, a vero vix aberrabimus, si hunc potissimum locum tribuerimus rhetoricae ad Alexandrum missae. Quae ut accurate in priore capite nobis respicienda fuit, ita celerrime hoc loco expeditur. Tantum enim abest, ut materiam nostrae disputationi praebeat, ut ne vocabula quidem *σοφιστὴς* et *σοφιστικὸς* in ea inveniantur; quamquam mihi quidem nullam omnium, quae restant, artium magis ad rationem illam dolosam ac fallacem sophistarum, quam Plato et Aristoteles perstringunt, compositam videri confiteor.

Dimensos quarti saeculi spatium eo semper disputatio nos duxit, ut negaremus technici termini rhetoricae proprii locum notiones *σοφιστὴς* et *σοφιστικὸς* occupasse. Itaque bene accidit, quod nunc tandem rerum mutatione facta technici usus certa testimonia proferre licet, quae quidem porrigit Epicurus. Atqui cum eius liber, quem scripsit *περὶ ῥητορικῆς*, interierit [1]), refugiendum iterum (cf. supra p. 152) est ad Philo-

multo antiquioris notae, velut Dionysius utramque pariter adhibet. Factum igitur est, ut Maximi aetate vox *ἐπιδεικτικὸς* vel interpretatione indigeret. Termini *ἐπιδεικτικὸς* qui sit status apud Isocratem, intelleges ex p. 137 adn. 1. Ex Platone cf. soph. p. 217 E. Protag. p. 328 D. 347 B. Gorg. p. 447 A. 447 B. Phaedr. p. 236 E.

1) Facile quis putaverit ex Metrodori *πρὸς τοὺς σοφιστὰς* libris novem, si tempora tulissent, de voce *σοφιστὴς* ab Epicureis usurpata multa nos in nostrum usum convertere posse; sed ex fragmento horum librorum servato a Plutarcho adv. Ep. beat. 7 p. 1091 A (Koerte, Metr. fragm. nr. 28) intellegimus hoc nomine a Metrodoro appellari etiam philosophos Cyrenaicos. Qua re commoveor, ut sophistarum nomine in hoc libri titulo omnino eos philosophos a Metrodoro notari coniciam, qui a genuinorum Epicureorum doctrina dissentiebant, sive Epicureorum scholae sive aliis familiis addicti; velut notabili loco Diog. Laert. (X 15 (26); Us. Ep. p. 369, 21) legimus: (*ἦσαν δὲ*) *καὶ ἄλλοι* (sc. sectatores Epicuri), *οὓς οἱ γνήσιοι Ἐπικούρειοι σοφιστὰς ἀποκαλοῦσιν*. De latiore eiusmodi vocis *σοφιστὴς* usu, cuius tractatio a nostro proposito paulo discedit (nusquam enim de rhetoribus agitur), videas Usenerum (Ep. p. 417 sq. s. v. *σοφιστής*), qui similiter hanc vocem etiam ab aliis scriptoribus adhiberi demonstrat; locis ab eo congestis addas Galenum de plac. Hipp. et Plat. vol. V p. 471 K, ubi a Posidonio Carneadem eiusque asseclas nomine *σοφιστῶν* notatos esse docet Hirzel (Unters. zu Cic. philos. Schr. II p. 247);

demum, locupletem testem, quem aetate inferiorem quo iure sententiam ipsius Epicuri nobis repraesentare putemus, infra docendum erit. Pauca enim illa, quae praeter huius copiam ex Epicuri libro περὶ ῥητορικῆς frustula sive commemorationes exstant apud Ammianum Marc. XXX 4, 3 (Us. Epic. frgm. 51*, Quintilianum (inst. II 17, 15), Plutarchum (adv. Colot. 33 p. 1127 A; Us. Epic. p. 109), nihil suppeditant. Ac ne ex reliquis quidem Epicureorum librorum fragmentis ab Usenero in libro elegantissimo congestis quidquam de nostra re addiscimus.

Proficiscendum est in hac disceptatione ab iis, quae supra de rhetorica ab Epicuro in πολιτικὴν et σοφιστικὴν distributa (p. 152—154) exposuimus hic non repetendis. Ibidem (p. 154 sq.) quid vox πολιτικὸς hortorum philosophis valuerit, enucleavimus. Quid sit σοφιστής, quid σοφιστικός, accuratius nos demonstraturos esse promisimus, cui promisso ita nunc iam stabimus, ut quam potest fieri brevissime quaecumque ex Epicureorum doctrina sophistam velut efficiunt colligamus et distincta proponamus. Haec enim si paulo copiosius tractamus, non timeo ne fructu careamus, quoniam his rebus non nihil novae lucis allatum est [1]) Sudhausii voluminum rhetoricorum ex Philodemi hereditate miserrimo simul et prospero casu servatorum editione, cui supra debitam laudem tribuimus. Praeterea quia non facile quemquam semel perlectis fragmentis sophistarum naturam clare perspectam habiturum esse opinor, vel eo commoveor, ut quaecumque de iis a Philodemo accipimus, sedulo congerere coner.

Sophistae igitur, qualis quidem a Philodemo describitur, duplex fere est negotium: ex altera enim parte prae-

quod idem vir doctus ibid. p. 912 firmari hanc sententiam putat loco Philostrati (v. soph. I 4), mihi non probatur; ibi enim multo alia ratione ac sensu Carneades σοφιστὴς audit, v. infra p. 241 sq. Praeter Usenerum v. Alfredum Koerte l. l. p. 552 sqq., qui quidem antecedente Usenero iure impugnat Hirzelium (l. l. I p. 99 et p. 171—185). Vel hic vocem σοφιστὴς cum contemptu oppositam esse nomini veri philosophi opinari licet (cf. Hirz. l. l. I p. 180 sq.).

1) Quamquam Christius (Littgesch.[2] p. 624): *Die Fragmente der Rhetorik des Epikureers Philodem sind ohne Bedeutung.*

ceptor est dicendi, ex altera ipse orationes componit vel habet. Institutionem illam oratoriam, cui indulget sophista, Philodemus ita accuratius circumscribit, ut sophisticam (*τὴν σοφιστικὴν*) appellet *τέχνην περὶ τὰς λογογραφίας*[1]) *καὶ τὰς ἐπιδείξεις* (p. 48, 26 sqq.; cf. p. 47, 17 sqq. ed. Sudh.), quam quidem interpretationem vere esse Epicuream ex versibus 30 sqq. p. 48[2]) sequitur et ex p. 50, 33: *τῶν τε περὶ τὸν Ἐπίκουρον ἀποφαινομένων τέχνην εἶναι τὴν σοφιστικὴν τοῦ λόγους γράφειν καὶ ἐπιδείξεις ποιεῖσθαι, τοῦ δὲ δίκας λέγειν καὶ δημηγορεῖν οὐκ εἶναι τέχνην,* quae paene ad verbum repetuntur p. 68, 21—69, 27. Nec multo discedunt ab his verbis, quae dicit p. 122, 30: *ἡ σοφιστικὴ ῥητορικὴ τέχνη τίς ἐστι περί τε τὰς ἐπιδείξεις, οἵας αὐτοὶ ποιοῦνται, καὶ τὰς τῶν λόγων διαθέσεις, οἵων αὐτοὶ γράφουσιν καὶ σχεδιάζουσιν.* Primarium ergo eorum officium est artem docere epidicticas orationes componendi et habendi nec non subito dicendi. Sed quamquam Epicuri nimirum vestigia secutus (cf. p. 50, 33 sqq. p. 54, 8 sqq. p. 77, 26 sqq. p. 100, 12 sqq.) diserte Philodemus negat contionalium et iudicialium orationum veritati adaptatarum omnino ullam esse artem (qualem definit p. 69, 2 sqq.), tamen illi sophistae etiam hanc rhetoricae partem disciplinae suae vindicant, quod ex his potissimum discimus locis: p. 132, 7 *ἀλλὰ τὴν τέχνην λέγουσιν εἶναι περὶ τὰς δημηγορίας καὶ τὰς δίκας· ὅταν οὖν δειχθῶσιν οὐδέτερα παρασκευάζοντες, ἐμφανίζονται καὶ τέχνην οὐκ ἔχοντες,* p. 137, 31 *ἀμέλει γὰρ οὐδὲ προσεδοξάσθη μέθοδός τις ἄλλη τῶν πολιτικῶν* (sc. *λόγων*), *ἥπερ ἦν οἱ σοφισταὶ τῶν ῥητορικῶν λόγων παρεγγυῶσιν.* Etiam certius hoc fit iis

1) Cum illa, quae est iudicialium orationum, *λογογραφία* haec nihil habet commune; immo *λόγους γράφειν* est: arte ac studio elaborare et perpolire, velut Philod. p. 100, 11 *γράφεσθαι τοὺς Ἰσοκράτους λόγους κατὰ τέχνην.* Hoc sensu verbum iam ab Isocrate usurpatur et ab Aristotele; huc pertinet Stagiritae terminus *γραφικός* (= *ἐπιδεικτικός*), cf. p. 213 adn. 1.

2) Pergit enim: *τοῦτο ἔσται φανερόν, ἐπειδάν, ὡς ἡμεῖς* (Philod. et omnino Epicurei) *κατασκευάζομεν, παραθῶσίν ποτε παρὰ τῶν ἀνδρῶν* (cf. supra p. 154) *καὶ τὰ μαρτύρια.*

locis, quibus Philodemus apertis verbis dicit sophistas mentiri, si artem civilium contentionum profiteantur, velut p. 41, 2 *εἰ δὲ καὶ περὶ τοὺς ἀληθινοὺς ἀγῶνας τέχνην τὴν σοφιστικὴν ὑπάρχουσαν ὁ λόγος θέλει προσβιβάζειν, καὶ περὶ ψευδῶν τελείως ἀγωνίζεται, μεθοδικόν τε γὰρ οὐδὲν οἱ σοφισταὶ παραδιδόασιν ἐν ταῖς μελέταις πρὸς μάθησιν τῆς ἐν τοῖς ἀληθινοῖς ἀγῶσιν δυνάμεως*, p. 10, 2 *καὶ περὶ πολιτικῆς δὲ ἐρωτώμενοι πολλοὶ τὸ διὰ τῆς σοφιστικῆς αὐτὴν περιγίνεσθαι προσάγουσιν, ἂν εὖ βάλωσιν*, p. 135, 40 *διότι περὶ τὴν πολιτικὴν ῥητορικὴν οὐκ ἔστιν ἡ σοφιστικὴ εἴδησις*, p. 136, 15 *οὐκέτι δ' οἶμαι τούτου παραχθέντος ἀπολειφθήσεται λόγος τοῖς δημιουργὸν τῶν πολιτικῶν ὑποτιθεμένοις τέχνην τὴν σοφιστικήν*, p. 210, 9 *ἐγὼ δ' ἐκείνους τοὺς σοφιστὰς μηδὲ πολλοστὸν εὑρίσκειν τῶν ἐνδεχομένων ἐν τοῖς πολιτικοῖς (λέγεσθαι οἶμαι), ὅσον ἐπὶ ταῖς τεχνολογίαις*. Quin velut musica non tradit scribendi seu legendi facultatem, ita Philodemo iudice sophistica institutio non tradit artem civiles habendi orationes (p. 9, 26 sqq.). Ac ne in his quidem nova profert Philodemus. Epicurum enim ipsum easdem res eadem ratione in libris *περὶ ῥητορικῆς* disceptasse videmus p. 32, 16: *Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ ἐμφαίνει διὰ τῆς ὑπομνήσεως, ὡς ἄρα τοῦ πολιτικοῦ γένους ἐστὶν ἡ σοφιστικὴ ῥητορικὴ καὶ τέχνη καὶ καταξιοῦται μὴ ἄν ποτε προσιέναι τινάς, εἰ μή τινες τούτων μέθοδοι ἦσαν ἢ τέχναι, φησὶν ἐν τῷ περὶ τῆς ῥητορικῆς Ἐπίκουρος, ὅτι τοῖς διατριβικοῖς οἱ προσιόντες ἀπατῶνται καὶ οὐκ ἀπεικότως διὰ τοιαύτην αἰτίαν· ὅταν γὰρ ἀκούωσιν ἐν ταῖς δείξεσιν καὶ πανηγύρεσιν, τῷ μήτε περὶ συμβουλῆς μήτε περί τινος τῶν τῇ πόλει συμφερόντων εἶναι τὸν λόγον . . .* (quae sequuntur, nimis incerta, sed cf. Us. Ep. p. 112, 25 sqq.), qua de re etiam in symposio Epicurum disputasse ex lacunosa illa parte inde a p. 102, 22, imprimis adhibito ipso sophistae nomine p. 105, 5 apparet.

Ac ne ignores, quam late patuerit haec disciplina quidque non minus civili quam demonstrativae arti providentes tradiderint, singula paucis notemus, quamquam lubrica in his rebus via non nunquam incedimus. Sunt igitur, qui de pro-

oemiis, narrationibus, argumentationibus, *ὑπεξαιρέσεσιν* [1]), epilogis, quales quidem in civili oratione locum habent, regulas proponant (p. 201, 12 infra. p. 56 [2]) sq. p. 126); de inventione rerum praecipiunt (p. 205, 3 sqq. 206, 17 sq. 210, 19 sq. 208, 15 sq.); de elocutione et memoria docent (p. 79, 23. 31. 153, 10. 185, 2 sqq.); de actione leges constituunt (p. 193, 25. 195, 21. 197, 6. 196, 18. 200, 10. 201, 8); de metaphoris earumque origine meditantur (p. 170, 24. 171, 4 infra); de enthymematis disputant (p. 78, 15), quod studium iam Epicurus tetigit: neminem ante se de iis scripsisse dicit Arist. rhet. p. 1354[a] 14; Aristotelem et Theophrastum ea trac-

1) Hoc loco non cogitandum esse de ea sententiae figura, quam explicat Alexander (Sp. III 16, 21 sqq. = W. VIII 437) et post eum Zonaeus (Sp. III 162, 1 = W. VIII 675) et anon. (Sp. III 175, 17 = W. VIII 699) certum est, agitur enim luculenter de tota parte orationis. Ac ne id quidem significari censuerim, quod describit Fortunatianus (Halm p. 119, 19 sqq.), cui *ὑπεξ.* est subtractio, i. e. omissio dolosa quarundam rerum. Ego putaverim notari *προκατάληψιν*, i. e. praesumptionem (Quint. IX 2, 16), seu praeceptionem (Iul. Ruf. Halm p. 60, 21) seu anticipationem (ibid.), quod fulcitur primis Alexandri verbis l. l. — Volkmannus Rhet.[2] 125 non prorsus recte intellegit refutationem (cf. supra p. 196 adn. 1); Blass philol. Anz. V p. 323 interpretatur: *τὰ πρὸς τὸν ἀντίδικον.*

2) Ut Philodemo, cui multa debeo, gratus esse conarer, in restituenda libri II col. XXVIII (p. 56 Sudh.), quam minus feliciter Sudhausius supplevisse mihi videtur, periclitatus sum. Philodemi verba integram conclusionem logicam efficiunt inde a p. 56, 13, quae ita mihi videtur exaranda coll. p. 132, 7 Sudh.: '*τὸ δὲ παρατετηρηκέναι τους ῥήτορας τὰ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πεἰθοντα καὶ ταῦτ' εἰς παράδοσιν ἠχέναι καὶ δι' ὧν προοιμιαζόμενοι καὶ διηγούμενοι καὶ λόγον συντελοῦντες ἐξῆς μάλιστα πεἰθομεν, φανερὸν καθίστη ἂν τὸ κατὰ τὸν δεύτερον τρόπον τέχνην εἶναι τὴν ῥητορικήν. Οὐ μέντοι παρατετηρήκασιν οἱ ῥήτορες τὰ πεἰθοντα κατὰ τὸ πλεῖστον. Εἰ δὲ δὴ τὰ προοίμια ταῦτα καὶ τὰς διηγήσεις καὶ τἆλλα τοῦ λόγου παραδιδόντες, ὡς οὗτοι νομίζουσι, καὶ παντελῶς εἰς παραδόσεις ἤχασιν, εὐτελὲς ἤνεγκεν ἡ φύσις τοῦτο τὸ παρατηρῆσαι, διότι τὸ προοιμιαζομένους ἡμᾶς καὶ διηγουμένους καὶ τὰ συνεχῆ δρῶντας μάλιστα πεἰθειν οὐ λέγεται καλῶς· εἰ δὲ μή γε καὶ τοῦτο, καὶ τὸ προειρημένον ἀναποδείκτως δεῖ ἐρρῖφθαι, τῆς προθέσεως οὔσης πίστιν εἰσενεγκεῖν*'. Non video, quid in his offendat; ubi quatenus a Sudhausio discesserim, ex eius editione facile cognosces.

tasse tetis est Laertius V 24 et 47); allegorias tractant et in genera discerpunt (p. 181, 24 coll. v. 19); de hyperbatis utendis praecepta dant (p. 160, 12); denique de topis sive locis, unde materiam dicendi promamus, eos docuisse intellegitur ex p. 208, 25, ubi οἱ συμβουλευτικοὶ τόποι commemorantur (velut ἐγκωμιαστικοὶ τ. ab Hermogene Sp. II 12, 6. 14, 15 = W. I. 37, 42, Menandro Sp. III 353, 5 = W. IX 177, Syriano W. IV 112, Sopatro W. V 49, anon. W. VII 127 laudantur, quae locutio eandem praebet termini formandi rationem), i. e. fontes ac sedes, unde in deliberativis orationibus argumenta petantur; quos sunt fortasse, qui communes locos intellegendos esse arbitrentur. De omnibus igitur rhetoricae partibus, ut calculum subducamus, praecepisse eos exemplis licet demonstrare, nimirum de inventione, dispositione, elocutione, memoria, actione. Ac tradunt quidem patres filios sophistis, ut docet p. 38, 5: πέμπουσιν οἱ δημιγόροι καὶ δικολόγοι τοὺς υἱοὺς καὶ πρὸς σοφιστὰς ὡς μαθησομένους, ἃ καὶ αὐτοὶ διδαχθέντες ἀπετελέσθησαν δυνατοί, cum deceat ex Philodemi sententia eos mitti ad verum magistrum, videlicet τὸν δῆμον.[1])

Talis fere apud Philodemum sophista comparet, quoad imprimis epidicticarum orationum componendarum artem profitetur, ita tamen, ut ne civilium quidem orationum institutionem a se alienam putet, quod quidem iure eum censere neque Epicurus neque Philodemus concedit.

Iam vero alteram quasi ἰδέαν sophistae, qualis quidem a Philodemo appellatur, videamus: ipse enim, ut supra (p. 215 sq.)

1) Non inutile, eorum technologiam paucis notare: institutio appellatur παράδοσις, μελέτη, διατριβή. De artium compositione Philodemus his utitur locutionibus: συγγράφειν τέχνας, ὑπογράφειν, μεθοδεύειν, τεχνογραφεῖν. Ipsi igitur sophistae appellantur: οἱ τεχνολόγοι, τεχνογράφοι, διδάσκαλοι, διατριβικοί. De pueris scholis utentibus adhibet verba: προσιέναι, προσέρχεσθαι, εἰσιέναι, φοιτᾶν, μανθάνειν, ἀκούειν (p. 32, 31), de docendo et profitendo: διδάσκειν, παραδιδόναι, παραγγέλλειν, παρεγγυᾶν (παραγγελίαι, παραγγέλματα). Quos componunt libri vocantur: τέχναι, παραδόσεις, τεχνολογίαι, πραγματεύματα, πραγματεῖαι. Schola ipsa nuncupatur: τὸ διδασκαλεῖον, exemplorum ostentatio δεῖξις (p. 32, 31).

diximus, artifex est orationum, earumque epidicticarum. Quod ut demonstremus, apte proficisci nobis videmur a loco bona fortuna optime in voluminibus servato p. 212, 21: *τῶν προβλημάτων τὰ μέν ἐστι δικανικά, τὰ δὲ συμβουλευτικά, τὰ δὲ περὶ τοὺς ἐπαίνους καὶ ψόγους* [1]), *ὧν τὰ μὲν συνέχειν ἔφασαν τὰς πρὸς ἀλλήλους ἐπιπλοκάς, τὰ δὲ ὑπογράφειν τὰ συμφέροντα πᾶσιν, τὰ δὲ ἐπὶ τὰς ἀρετὰς προτρέπειν καὶ τῶν κακῶν ἀπαλλάττειν.* De primo et secundo genere p. 213, 2 expressis verbis dicit: *τούτων ἑκάτερον οὐχ ὑπὸ τῶν σοφιστῶν καὶ ἀπὸ τῆς τέχνης, ἀλλ' ὑπ' ἄλλων γίνεται καὶ κατὰ δύναμιν ἄλλην.* Aliquid vero laudis et vituperationis civiles oratores suis orationibus plerumque immiscere cum multis aliis rhetoribus consentiens [2]) Philodemus concedit, quod his accuratius describitur: *τοῖς πολιτικοῖς τῶν ῥητόρων παρασπείρεται μὲν οὐκ ὀλίγων ἐγκώμια καὶ ψόγοι, καθ' ἑαυτὰ δ' οὐ ποιεῖται, μᾶλλον δ' οὐδὲ παραπλήσια τοῖς τῶν σοφιστῶν ἐστιν* (eorum nomen in hoc rerum nexu redit p. 215, 20. 216, 25), *οὐδὲ περί τινων ἄλλων ἢ τῶν ἀνατεινόντων εἰς τὸ κοινόν, οὐδ' ὅλως ἀντιποιοῦνται μόνοι τοῦ τινὰς ἐπαινεῖν καὶ ψέγειν δύνασθαι . τὸ δὲ σοφιστικὸν γένος* [3]) *τοῦτ' ἐπαγγέλλεται.* Aperte igitur discimus sophistas eam partem rhetoricae sibi vindicare, qua continentur laudationes et vituperationes. In insequentibus paginis Philodemus commemorat ab iis deos, heroas (p. 215, 1 sqq.), homines (p. 216, 14 sqq.), animalia rationis expertia (p. 215, 12), res vel sensu destitutas laudari et vituperari (p. 215, 11), ita tamen, ut vel malos laudent nec non, quae modo vituperarunt, partibus mutatis efferant [4]) sive

1) Haec duo constanter, quasi ut efficientia hanc rhetoricae partem, a Philodemo commemorantur, qua in re fideliter exprimit doctrinam Aristotelis.

2) cf. Quintil. III 4, 11; rhet. ad Alex. Sp. rhet. Gr. I 186—188 et quae nos diximus p. 147 sqq.; auct. ad Her. III 8, 15; Cornut. Sp. rhet. Gr. I 454, 10; Aristid. Sp. II 503, 7 sqq. (W. IX 398); Nicol. soph. Sp. III 477 sqq.

3) i. e. genus oratorum, quod epidicticis orationibus operam navat; cf. Philod. p. 256, 6 *τὸ πᾶν γένος τῶν πολιτικῶν,* Plato pol. p. 260 D *τὸ κηρυτικὸν φῦλον,* Cratyl. p. 398 E *το ἡρωϊκὸν φῦλον* e. a.

4) Idem testantur Alexidis verba apud Philod. p. 79, 8 *ἐπαινέσαν-*

propter easdem res eosdem modo laudent, modo vituperent (p. 220, 8 sqq.). Has laudationes non modo recitari et subito dici (p. 123, 35), sed etiam edi discimus ex p. 214, 23: *πρὸς ἃ καὶ λαλήσομεν ἐπὶ τοὺς ἐκδεδομένους ὑπ' αὐτῶν λόγους ἀναφέροντες* et p. 221, 17: *τὰ τοιαῦτα ἐγκώμια λέγειν καὶ γράφειν οἴδασιν, οἷα περιφέρεται, καὶ τοὺς τοιούτους ψόγους, οἵους παρειλήφαμεν.*

Si vero quaerimus, quo consilio hoc faciant, ipsius en Philodemi verba (p. 217, 13): *ἢ διὰ κέρδος ἢ διὰ φόβον ἢ δυνάμεως ἐπίδειξιν ποιούμενοι* (cf. Hermarchi verba p. 80, 31: *ἐξ ὧν γίνεται τὸ κέρδος ἐπ' ἀργυρίῳ λόγους στρέφειν δυναμένοις παντοδαπῶς*). Illud enim misere nugantur hominum mores se velle emendare (p. 212, 2. 219, 15 sqq. 221, 24 sqq.). Iam vero hae, quae vocantur, *ἐπιδείξεις* etiam ad scholasticas ostentationes, quae fiunt in discipulorum usum, spectant.[1]) Quod elicitur ex ipsius Epicuri verbis, quae exstant in voluminibus p. 32, 30 (cf. Us. Ep. p. 112, 23 sqq.): *ὅταν γὰρ ἀκούωσιν (οἱ προσιόντες) ἐν ταῖς δείξεσιν καὶ πανηγίρεσιν τῷ μήτε περὶ συμβουλῆς μήτε περί τινος τῶν τῇ πόλει συμφερόντων εἶναι τὸν λόγον κτλ.* Cum hac ostentationum consuetudine aliud quoddam videtur coniunctum esse, nimirum (p. 134, 2) *μιμήματα τῶν δικανικῶν καὶ συμβουλευτικῶν καὶ πρεσβευτικῶν λόγων*[2]), quae verba ex rerum nexu apparet non posse dicta esse nisi de exercitationibus scholasticis sophistarum, quae spectant ad parandam civiliter dicendi facultatem. Quibus accedit tertium: scilicet tractantur *θέσεις* seu potius *τὰ θετικά*. Nam Philodemus, postquam dixit esse quosdam sophistas, qui profiteantur quaecunque de quavis re dici pos-

τες δ' ἄλλοτε ἄλλον καὶ ἂν θέλῃς ἑκάτερον (cf. p. 329, 4 sqq.). Ceterum nonne p. 79, 24 scribendum *ἐν τοῖς περὶ ἀγωγῆς*, i. e. in libris de institutione, pro iis, quae multo artificiosius protulit Gomperzius (*περιαγωγοῖς* vel *μυριαγωγοῖς* sc. *πλοίοις*)?

1) De hac re in universum v. Quintil. II capite X integro; Isocr. panath. 233.

2) cf. Quintil. inst. II 4, 41: nam fictas ad imitationem fori consiliorumque materias apud Graecos dicere circa Demetrium Phalerea institutum fere constat.

sint (cf. supra p. 156 sq.) invenire se valere, hunc in modum pergit (p. 206, 17): *καὶ τὸ πέρας, οὐδὲ ἐφήρμοσταί τι τοῖς ἄλλοις ἐν ταῖς τεχνολογίαις αὐτῶν, ἀλλὰ τοῖς πολιτικοῖς μόνον προβλήμασιν. Ἃ γὰρ αὖ περὶ τῶν θετικῶν λέγουσιν, ἡδονῆς μὲν γέμει πολλῆς, οὐκ εὔκαιρα δ' ἐστὶν νῦν ἐξετάζεσθαι* (cf. p. 206, 3. 11 *τὰ ἀόριστα* et *τὰ ὡρισμένα*). Ac sunt quidem, nisi fallor, *τά θετικὰ* ea, in quibus quasi singularum causarum certamen et contentio versatur, tracta vero ad perpetuam quaestionem et ad universum genus revocata [1]) (*τὸ κρινόμενον* ab Hermagora, *κεφάλαιον ἐν ὑποθέσει* vocata a Theodoro teste Theone Sp. II 120, 18. W. I 243), quales quidem quaestiones post Hermagorae tempora imprimis tractatae sunt.[2]) Illos *συμβουλευτικοὺς τόπους*, quos Philodemus laudat p. 208, 26, locos communes me intellegere supra negavi p. 219; non igitur numerandi sunt inter ea, quae sophistae ipsi componebant et ostentabant, rhetorica specimina.

De natura et indole harum, quas notavimus, orationum, quantum ad dicendi genus pertinet, non multa in voluminibus a Sudhausio editis servata sunt; nam quae leguntur de schematum nimio usu p. 33, 13—25, non sunt nisi suppleta; sed ex Philodemi sententia haec substituta esse certum fit collatis iis,

1) Adiectivi forma *τὰ θετικὰ* multo rarius apud technographos invenitur quam substantivi *θέσεις*, cui, quantum sentio, fortasse ne prorsus quidem par est. Nostra interpretatio bene illustratur Theonis verbis Sp. II 69, 5. W. I 165 sq., quem locum hic exarare non licet, et Quintil. inst. III 5, 4, qui Athenaeum refert partem causae *τὴν θέσιν* appellasse. Nicol. soph., ut suppleam Ernstii lex. s. v., apud Sp. III 479, 14 *τὸ θετικὸν* appellat: *τὸ παρέχον τῇ ὑποθέσει τὴν πρόφασιν* (*οἷον ἐν ἐπιθαλαμίῳ τὸ περὶ γάμων*). Aliter intellegendum hoc vocabulum apud eundem ibid. p. 496, 5, ubi vix sana est codd. scriptura, pro qua facile quis exspectaverit *ἀντιθετικά*. Denique Philostrato (v. soph. II 6) *θετικαὶ ὑποθέσεις* sunt philosopha orationis sophisticae argumenta (*διαλέξεις*), cf. ibid. II 29 *τὰ θετικὰ τῶν χωρίων*.

2) Cf. G. Thiele, Hermagoras 1893 p. 29 sq., qui recte de thesibus a peripateticis tractatis iudicare mihi quidem videtur; multi enim adhuc aliter hac de re senserunt; v. M. Schmidt de Theophr. rhet., schol. Lat. Hal. 1839, et Striller de stoic. stud. rhet. Bresl. philol. Abh. 1886 p. 23.

quae Usener Epic. p. 113, 13—18 ex aliis voll. (VH[1] IV c. 4 sq.) praebet: ὑπ᾽ αὐτοῦ δὲ τοῦ ἤχου καὶ τῶν περιόδων καὶ τῶν παρίσων, ὁμοιάρκτων (? ὁμοιοάρκτων. ἀντιθέτων Sudh.) καὶ ὁμοιοτελεύτων ψυχαγωγούμενοι εὐθὺς δὴ προσεδόκησαν (sc. sophistarum discipuli), εἰ τοιοῦτοι ἀνεφάνησαν, κἂν ἐν ἐκκλησίαις καὶ δικαστηρίοις εὖ ἀπαλλάττειν, οὐ συνορῶντες ὅτι οὐδ᾽ ἂν ἠνείχοντο, εἰ ἐν ἐκκλησίαι καὶ δικαστηρίωι οὕτωι λαλοῦντος ἤκουον. Etiam p. 162, 9 Sudh., sive σοφιστῶν sive τεχνιτῶν scribimus, certe τὰ ὁμοιοτέλευτα, ὁμοιόπτωτα, ὁμοιοκάταρκτα huic oratorum gregi valde in deliciis esse demonstratur. De metaphorarum nimia crebritate loquitur Philodemus p. 175, 9: καὶ μάλιστα τοὺς σοφιστὰς (quod certum ex loci indole et Philodemi maxime plerumque sibi constanti genere dicendi supplementum) ἐπὶ πλεῖον κατακεχρῆσθαι μεταφοραῖς πάντων, οὐχ ὅτι τῶν διὰ πεζολογίας, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τῶν ποιητῶν et p. 181, 21: τῶν σοφιστῶν τοιαύταις (μεταφοραῖς) χρωμένων . . . πλείοσι τῶν κυρίων οὔσαις (cf. p. 180, 20 sqq.). Satis vero nobis est — quoniam de singulis plura certo elicere non possum — quod in universum nonnullis locis legimus esse ad artis regulas accurate compositas sophistarum orationes, velut p. 132, 31 sqq.: ἀκολούθως[1] τοῖς παραγγέλμασιν τοὺς λόγους κατασκευάζουσιν (sc. οἱ σοφισταί, quod ut rerum nexu ita p. 130, 6. 131, 22 firmatur) et p. 183, 20: διὸ καὶ πρότερον μέν πως εἶπον, ὅτι τοῦ σοφιστοῦ διηκριβωμένως ἐστὶ καλόν, τῆι φύσει δ᾽ οὐ τὸ κατασκεύασμα[2], i. e. plus habet curae, quam naturae, ut cum vetere iudice[3] loquar; cf. etiam p. 100, 8—21.

Iam animo quasi tenemus imaginem atque speciem eius, quem in Philodemi reliquiis deprehendimus, sophistae. Cuius generis quae potissimum ab eo proferantur exempla, ne

1) Sudh. ἀκολούθους.

2) Quod propono pro Sudhausii: διηκριβωμένως ἐστὶ καλὸν τῆι φύσει [γ᾽]ου[δὲν] κατασκεύασμα. sophistae nomen indicatum duabus litteris σο fulcitur p. 184, 3.

3) Quintil. X 1, 106.

ignores: imprimis Isocrates[1]) laudatur, utpote qui non sine arte orationes componat (cf. p. 100, 8), qui propter nimiam periodorum longitudinem actioni non bene providerit (p. 197, 5 sqq.), qui *οὐκ ἀμεθόδως* panegyricum, panathenaicum, Helenam elaboraverit (p. 127, 20), qui vel in malorum gloriam laudationem scripserit (p. 216, 19); cf. p. 321, 5. Tum Polycrates nomine *ῥητορικοῦ σοφιστοῦ* appellatur propter Busiridem laudatum (p. 216, 19), Thrasymachus ut artium scriptor (p. 86, 15 ~ 87, 23). Alcidamas, Hegesias(!)[2]), Clitarchus, Alexandreus Demetrius[3]), quamquam non ipsi vocantur *σοφισταί*, tamen prope accedunt ad eorum dicendi genus, ut dicit Philodemus, non solum metaphoras aliaque sophistarum rhetoricorum ornamenta amplexi, sed vel omnia. Denique qui Polyphemum, Penelopam, Clytaemnestram, Paridem epidicticis orationibus tractaverunt, non diserte additis nominibus, sophistis adnumerantur (p. 216, 19 sqq.). In universum autem respicienda, ut ex Philodemi sententia dicta, verba p. 188, 21: *τάχα γὰρ ἐπὶ τούτων* (sc. *Θουκυδίδου*) *κατῆρχθαί τις ἐρεῖ τὰς διατριβάς, ἰσχυκέναι δὲ οὐδεὶς μὴ τελέως ἀναισχυντῶν*, unde elucet vel primis illis, qui de rhetorica meriti sunt, viris sophistarum (de iis enim intellegenda vox *διατριβαί* collata p. 219 adn. 1) nomen a Philodemo vindicari.

Quoniam satis, ut puto, perspectum habemus, qualis apud Philodemum sit sophista, non difficile est demonstrare significationem adiectivi *σοφιστικὸς* ab eo usurpati. Significat enim primo loco quod pertinet ad sophistas, velut *σ. διδασκαλεῖον* (p. 136, 7), *σ. ἀτραξίαι* (p. 38, 29), *τέχναι σοφιστικαὶ* (i. e. artes, quas scripserunt) et *σοφιστικὰ παραγγέλματα* (praecepta scholastica) p. 185, 4. 184, 4, *τὸ σο-*

1) Multo igitur alio sensu Isocrates hoc loco *σοφιστὴς* appellatur, quam ipsum se ita appellasse supra vidimus p. 208; ceterum cf. p. 207 adn. 2.

2) Ex hoc nomine suppleto a Sudhausio p. 125, 27, quantum video nil lucramur.

3) p. 180, 17 *οὐ μόνον τὰ προειρημένα περιέστησαν, ἀλλὰ καὶ πολὺ* [*ἔγ*]*γειον* (sic Buech.; fort. *πλεῖον*?) *τῶν ῥητορικῶν σοφιστῶν ἐν ταῖς μεταφοραῖς ἀνεστράφησαν, εἰ μή τις ἄρα τῶν ἁπάντων ὡς Ἀλκιδάμας, Ἡγησίας, Κλείταρχος, Ἀλεξανδρε*[*ὺς*] *Δη*[*μήτριος*]. cf. supra p. 153 adn. 3.

φιστικὸν γένος (epidicticorum oratorum genus p. 214, 20; cf. supra p. 220 adn. 3). Tum vero simpliciter notat, quod ad epidicticas orationes pertinet, vix ullo modo discrepans a vi adiectivi ἐπιδεικτικός: velut saepissime legitur ἡ σοφιστικὴ ῥητορική, i. e. ea pars rhetoricae, quae versatur in componendis laudationibus et vituperationibus seu in iisdem ex tempore dicendis, fortasse etiam verarum causarum imitationibus (cf. supra p. 221), id quod praeter alios his invenitur locis: p. 12, 13. 98, 14. 120, 11. 122, 30. 245, 7 (disiungitur apertis verbis ἡ πολιτικὴ et ἡ σοφιστικὴ p. 50, 26. 53, 26. 245, 7. 283, 3). Etiam crebrior is usus est dicendi, quo omisso substantivo ῥητορικὴ solum adiectivum ponitur ἡ σοφιστική, eadem vi praeditum, velut p. 47, 25. 32. 30, 17. 39, 31. 42, 14. 50, 30. 51, 18. 77, 14. 29. Paulo aliter locutio ἡ σοφιστικὴ p. 46, 5. 135, 42. 10, 5. 41, 4. 48, 10. 26. 50, 2. 57, 14. 68, 22. 137, 36, ubi suppleto potius [1]) substantivo τέχνη disciplina sophistarum, quae est de epidicticis nec non civilibus orationibus, intellegenda est. Eadem ratione, qua dicitur ἡ σοφιστικὴ ῥητορική, interpretandum est τὸ σοφιστικὸν γένος λόγων p. 222, 7 sive τὸ σοφιστικὸν εἶδος p. 222, 20, i. e. epidicticum genus orationum, et τὸ σοφιστικὸν μέρος (sc. τῆς ῥητορικῆς), h. e. epidicticum genus rhetoricae, p. 90, 33. Non inveni apud Philodemum locutionem σοφιστικὸς λόγος, id quod casui tribuo. Τὰ σοφιστικὰ πάντα ἐξευρίσκειν (disiungitur τὰ πολιτικά, cf. supra p. 157) legitur p. 210, 5, i. e. ea omnia, quae in laudationibus et vituperationibus de unaquaque re inveniri et dici possunt. Denique verbum σοφιστεύειν [2]) exstat p. 223, 11: τὰ ῥητορικὰ σοφιστεύειν, i. e. rhetoricae sophistarum in modum studere seu simpliciter epidicticum rhetoricae genus amplecti, p. 320,

1) Potes vero iure vel hic subaudire vocem ῥητορική, quippe quae technicam institutionem una contineat.

2) Non invenitur, ut ex silentio, quod in priore parte observavimus, colligere poteras, verbum huic respondens πολιτεύειν vel πολιτικεύεσθαι, quod ne apud Pollucem quidem exaratur IV 16. 17. Probantur igitur, quae egregius Phrynichi commentator Lobeckius dicit p. 764.

13, ubi *τὸ σοφιστεύειν* (epidicticum oratorem esse) opponitur *τῷ ῥητορεύειν ἐμπράκτως* (= *πολιτικῶς*), p. 361, 5, ubi *ἡ σοφιστεύουσα* (sc. *ῥητορική*, opp. *ἡ Περικλέους, Καλλιστράτου καὶ Δημοσθένους ῥητορεία* p. 362, 14, i. e. *ἡ πολιτικὴ ῥητ.*) est epidictica rhetorica.

Sophistae ipsi, ne hoc praetermittamus, nonnullis locis paulo aliis nominibus appellantur. Nam *ῥητορικοὶ σοφισταὶ*[1]) vocantur p. 79, 23 sqq. 180, 20. 216, 19. 221, 13. 284, 3 e. a., et *οἱ ῥητορικοὶ* audiunt p. 39, 10. 192, 6. 221, 22. 86, 6 (atque hoc loco a Metrodoro, Koerte frgm. 20). Quod ut accurate statuerem, eo consilio operam dedi, ut, quod per se maxime consentaneum mihi videtur, etiam testimoniis ex ipso Philodemi dicendi usu sumptis firmarem. Nam si imaginem illius, ut ita dicam, genuini, quem initio descripsimus et in Platonis, Aristotelis, imprimis Isocratis scriptis invenimus, sophistae cum specie eius, qui apud Philodemum sophistae fert nomen, comparamus, patere mihi videtur notionem sophistae apud Philodemum angustiorem et finibus

1) Cf. *αἱ ῥητορικαὶ διατριβαὶ* p. 188, 9; de aliis nominibus v. supra p. 219 adn. 1. — Unus exstat locus, quo firmari videtur locutio *σοφιστὴς ῥήτωρ*, p. 130, 6; nam p. 362, 12 nescio an potius scribendum *τῶν ῥητόρων* [*τῶν*] *σοφιστικῶν*. — p. 137, 34 occurrit locutio *σοφισταὶ ῥητορικῶν λόγων*, quod ad propriam verbi *σοφίζεσθαι* vim nos relegat, sc. 'sapientem esse' (cf. infra p. 245 adn. 1) — *οἱ ῥητορικοὶ λόγοι* seu *ἄνδρες* et *οἱ οὐ ῥητορικοὶ λ.* vel *ἀ.* opponuntur p. 100, 16 et 94, 10 (orationes elaboratae ad artis regulas — non ita compositae). Indicia quaedam non desunt illius usus, quo *ῥήτωρ* et adi. *ῥητορικὸς* de practico oratore proprie valent, opposito sophista et adi. *σοφιστικός*, dico p. 88, 5 *μηδένα . . γενέσθαι . . ἐν τοσούτοις ῥήτορα ἱκανὸν ἀπό γε τῶν τεχνολογούντων*, p. 28, 2 ∾ 4, ubi *ῥήτορες* et *σοφισταὶ* opponuntur, fortasse etiam p. 149, 5 *τοῖς ῥήτορσι, καὶ μάλιστα τοῖς σοφισταῖς*, p. 87, 26 *λόγων πολιτικῶν ἢ ῥητορικῶν τέχνας* (Metrod.). Plerumque hic verus orator audit *ὁ πολιτικός*, neque late patuisse hunc specialem vocis *ῥήτωρ* usum demonstratur locutionibus huius generis: *οἱ πρακτικοὶ τῶν ῥητόρων* (p. 366, 6) et *οἱ πολιτικοὶ τῶν ῥητόρων* (p. 213, 9 e. al.). Illud vero certum apud Philodemum vocem *ῥήτωρ*, significantem magistrum dicendi, voce *σοφιστὴς* paene prorsus loco motam esse. Observes quaeso vel in his, quod totus liber testatur, a ceteris rhetoribus non nihil discrepare Epicureorum technologiam.

artioribus circumscriptam esse. Ille enim sophista non solum rhetoricae, sed etiam (quod maius et vel proprium erat) omnis, quae ad vitae utilitatem spectat, scientiae magister erat, hic vero latiore illa et tamquam universali professione deposita non est, nisi epidicticarum orationum et artifex et praeceptor, non prorsus tantum neglecto civili dicendi genere. Iam inter sophistae nomen illo latiore et hoc angustiore sensu usurpatum quasi medium locum tenere et copulae instar mihi videtur esse, quam modo tetigimus, locutio ῥητορικὸς σοφιστής. Consentaneum enim linguarumque legibus accommodatum est, si putamus primum apposito adiectivo ῥητορικὸς latiorem vocis σοφιστὴς sensum restrictum esse, tum vero vel omisso hac determinatione, ut fere fit, vocem σοφιστὴς artiore vi adhiberi esse coeptam, qua apud Philodemum ubique praedita est.

Hunc vero, quem in Philodemi voluminibus constantem invenimus, dicendi usum non primi a. Chr. n. saeculi proprium, sed multo antiquiorem esse pro certo affirmo. Qua in re primum delego te ad ea, quae in priore tractatu dicenda fuerunt p. 153 sq. Epicurum enim eodem sensu hoc vocabulo usum esse cum ex huius ipsius definitione sophisticae supra (p. 216) laudata, tum ex tota indole Philodemi, scilicet Epicurei philosophi, apparet, qui communem huius familiae morem secutus non ibi solum, ubi magistri sive τῶν ἀνδρῶν nomina diserte apponit [1]), ex magistro pendet eiusque doctrinam fideliter servat — videas Philodemi verba p. 12, 18:

1) scil. in definienda sophistica p. 48, 31. 50, 33. 68, 12 (apud nos supra p. 216), cf. p. 77, 26. 65, 13. — De sophistis civilem artem iniuria sibi arrogantibus p. 32, 26 (apud nos p. 217 et 216). De sophistis enthymemata tractantibus p. 78, 15 (apud nos p. 218). De eorum disciplina in universum p. 32, 20 sq. (apud nos 221). Quibus nominibus propter scholasticam artis tractationem de iis Epicurus usus sit, Philodemus laudat p. 78, 2 sqq. Etiam exempla, quae afferuntur, plerumque iam ab Epicuro allata fuisse probabile est. De Philodemo severe tenente Epicuri doctrinam contra Hirzelium (quaest. I p. 171 sqq.) et Dueningium (de Metrodori Epicurei vita et scriptis Lips. 1870 p. 36 et p. 20) iure pugnavit Koerte l. l. p. 552—554.

Εἰ γὰρ Ἐπίκουρος καὶ Μητρόδωρος ἔτι δ' Ἕρμαρχος ἀποφαίνονται τέχνην ὑπάρχειν τὴν τοιαύτην, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς ὑπομνήσομεν, οἱ τούτοις ἀντιγράφοντες οὐ πάνυ τι μακρὰν τῆς τῶν πατραλοίων καταδίκης ἀφεστήκασιν —, sed etiam totam argumentationem ad Epicuri sententiam ac normam accurate accommodavit; hoc vero si facturus erat, id primum postulabatur, ut sophistae notionem, de qua tota fere est disputatio, eodem sensu adhiberet, quo ab Epicuro adhibitam eam esse sive per scholae continuationem sive per libros acceperat. Quod ne ita intellexeris, ut omnia vel singula, quae apud Philodemum sophistae propria comparent, ad aetatem Epicuri me transferre opineris: de notione sophistae sola iisque rebus, quae quasi eius speciem efficiunt, mihi res est.

Caput igitur huius disputationis et quasi summa haec est: Epicurus primus, quantum nobis licet videre, nomine *σοφιστὴς* proprie epidicticum oratorem simul docendae rhetoricae[1]) (atque imprimis epidicticae) munere fungentem appellavit.

1) Quoniam hic primum vox *σοφιστὴς* mere de rhetorico magistro usurpata occurrit, ilico par est ea testimonia huius usus afferri, quae certo tempori tribuere non licet:

etymol. magn. s. v.: *νῦν σοφιστὰς τοὺς διατριβῶν προϊσταμένους. οὕτω Ἀπολλώνιος ἐν ἐξηγήσει τῶν Ἡροδότου γλωσσῶν.*

Hesych. s. v. *σοφιστής· ἀπατεὼν διδάσκαλος πανοῦργος.*

Pollux IV 41 *σοφιστής· διδάσκαλος* cf. IV 17.

Photii lex. s. v.: *λέγεται δὲ σοφιστὴς καὶ ὁ διδάσκαλος . . . πᾶς τεχνίτης. καὶ ὁ τὸ λεκτικὸν ἠσκηκώς.*

Suidas s. v. = Photius.

Thom. mag. p. 342, 13 R: *καὶ σοφιστὴς ὁ ῥήτωρ . . . καὶ σοφιστὴς ὁ διδάσκαλος.*

gloss. Lat. II 435, 4 *σοφιστής·* disertor, sophista.

Thuc. schol. ad l. III 38, 7: *σοφιστάς· τοὺς ἐν τῇ συνηθείᾳ λεγομένους· τοὺς διδασκάλους τῶν ῥητορικῶν προβλημάτων.*

schol. Aphth. W. II 566, 3: *σοφιστὴς γὰρ ἦν τῶν φοιτητῶν ὁ Ἀφθόνιος, τὰ τῆς ῥητορικῆς τέχνης αὐτοῖς ἀναπτύσσων.*

schol. Hermog. W. V 560 *οἱ σοφιστεύσαντες· οἱ διδασκαλείων ῥητορικῶν προστάντες.*

ὑποθ. Isocr. or. XIII *καὶ πάλιν σοφιστὴν καλοῦσιν τὸν ῥήτορα τὸν διδάσκοντα τοὺς ῥητορικοὺς λόγους.*

Iam quod fert animus paulo longius progredi, facile ignosces. Ac profecto non nimis longe mihi videtur res repetere, qui deberi hunc dicendi usum coniciat studio illi artis vocabula seu inveniendi seu proprio quodam et a communi significatione alieno sensu usurpandi, quod inter veteres philosophorum sectas dubito an praeter stoicos nulli usitatius fuerit quam Epicureae (cf. Usen. Epic. prf. p. XXXVI sq.). Quae suspicio — certi enim quidquam dicere neque audeo et dici posse nego — eo potissimum commendatur, quod altera ex parte vox σοφιστὴς apud Epicureos de epidictico oratore et epidictico genere paene sola ac constanter adhibetur, tantum non prorsus excluso vocabulorum ἐπίδειξις et παν-ηγυρικὸς usu [1]), altera ex parte apud alios rhetores vel primi

1) Ne temere dixisse videar, habes exempla: περὶ λογογραφίας καὶ ἐπιδείξεις τέχνη ἡ σοφιστική p. 48, 28. 69, 24. 122, 32. λόγους γράφειν καὶ ἐπιδείξεις ποιεῖσθαι p. 47, 20. 50, 4. ἐν ταῖς δείξεσι (verba Epicuri) p. 32, 31. διὰ δυνάμεως ἐπίδειξιν p. 217, 14. ῥητορεύειν πρὸς ἐπίδειξιν p. 225, 9. — τοῦ ἐπιδεικτικοῦ μέρους τῆς ῥητορικῆς falso scriptum est a Sudh. p. 108, 40, ubi omnino desideratur πολιτικοῦ et iure suppletur a viro docto I. ab Arnim (de restit. Philodemi de rhet. lib. II, Rostochi 1893, p. 11); idem pro voce ἐπιδεικτικὸν p. 106, 40 a Sudhausio non recte substituta scribit πολειτικόν (l. l. p. 11); ego volueram ἔνπρακτον propter litteram ε Sudhausio teste servatam.

οἱ πανηγυρικοὶ ῥήτορες (fortasse iidem cum sophistis) p. 44, 25. — μήτε τὸ πολιτικὸν (v. supra p. 158) μήτε τὸ δικανικὸν μήτε τὸ πανηγυρικὸν μέρος p. 92, 18. 93, 20. 27. 98, 18 dictum haud dubie est ex adversarii mente eiusque ipsis verbis servatis; vix aliter iudicandum de p. 100, 20 (v. ab Arnim p. 7) τοὺς πανηγυρικοὺς καὶ τῆς τέχνης μετέχοντας τῶν οὐδὲν μετεσχηκότων. — p. 102, 20 sqq. iniuria Sudhausium ut duas diversas rhetoricae partes τὴν σοφιστικὴν et τὴν πανηγυρικὴν ῥητορικὴν disiunxisse et ego intellexeram (scribere volebam ἢ τὴν πανηγυρικὴν aut pro πανηγ. supplere δικανικήν, cf. locos supra laud. p. 158) et intellexisse nunc video v. d. ab Arnim (l. l. p. 9), qui apte ita has lineolas sanare mihi videtur: ἀναμφιλέκτως γὰρ δὴ παρίστησιν ἐλεγχόμενον ὁ Ἐπίκουρος τὸν νέον ἐκεῖνον, ἐκ μελέτης ῥητορικῆς διττὴν δύναμιν ἐπαγγελλόμενον περιποιήσασθαι, τὴν πανηγυρικὴν καὶ τὴν πολειτικήν. Itaque etiam hic ex adversarii sententia vox πανηγ. dicta est. Ex locis nimis laceratis p. 3, 6. 94, 13. 283, 16. 285, 8 nil lucramur. Nequit igitur probari ab ipsis Epicureis technice tertium genus vocatum esse πανηγυρικόν. Nihilo tamen minus tertii generis πανηγυρικοῦ appellati antiquiora his testimonia ignoro.

a. Chr. n. saeculi, i. e. aequales Philodemi, non nisi pauca exempla huius usus inveniuntur: unde magna probabilitate concludimus quasi propriam quandam et gentiliciam Epicureorum possessionem ab initio hanc fuisse.

Nam ut missum faciamus tandem Philodemum, non tam inutilem scriptorem quam Christio visus est, si tertii iam et secundi a. Chr. n. saeculorum rhetorica studia perlustramus, huius termini ne vestigia quidem valemus indagare; quod quidem non minus inde repetendum videtur, quod his temporibus rhetoricae technica tractatio multo minus quam antea floruit, quam ex eo, quod eorum, qui aliquid in hac disciplina praestiterunt, tenuissima tantum notitia ad nos pervenit. Ex peripateticis philosophis, qui 'studio quoque se quodam oratorio iactant' teste Quintiliano (inst. XII 2, 25), praeter Theophrastum, Demetrium Phalereum, Eudemum, Hieronymum, Critolaum vix nomina virorum rhetoricae excolendae studiosorum tenemus; ac ne illorum quidem fragmenta de sophistae notione rhetoricae technologiae inserta produnt quidquam. Neque est veri simile a magistri usu eos discessisse, cuius terminos a plerisque posteriorum rhetorum vel non peripateticorum acceptos esse satis notum est, quamvis pauci rhetoricam Aristotelis sive laudent sive adierint sive interiorem eius notitiam prae se ferant, excepto Halicarnassensi. Asiaticos rhetores diligenter exercitasse epidicticum et iudiciale genus non minus constat quam neglexisse technica studia. Porro quae iis adversata est, Rhodiorum, quam ferimus, schola, singula si spectamus, tam altis obtegitur tenebris, ut qui apud eos fuerit huius vocis usus ignorare nos nemo aeque possit mirari. Stoicos solos, ut grammaticae ita rhetoricae quoque tractandae et excolendae acrius studuisse in dies magis magisque intellegimus, quorum doctrinae qui imprimis nisus est, Hermagoram dico, tantum

Denique vox ἐγκωμιαστικός, qua tertium genus stoicos primos significasse dicunt Volkm. Rhet.² p. 21 et Striller l. l. p. 31, in his voluminibus mihi non occurrit.

ex Aurelii Augustini et Chirii Fortunatiani nec non — Rhodiorum admixtione segregata — auctoris ad Herennium et Ciceronis de inventione libris cognoscere possumus. Sed quoquo modo eorum perscrutatus sum opera, nihil ex iis ad nostram rem lucri me fecisse confiteor. Immo spreta voce σοφιστικὸς Chirius (Halm p. 81, 12) dicit: ‘genera civilium quaestionum tria sunt, demonstrativum, deliberativum, iudiciale’, ut si modo fideliter fontem reddidit, ἐπιδεικτικὸν tertium genus ab Hermagora appellatum esse nemo infitias sit iturus [1]); quod firmatur iis, quae apud Chirium sequuntur, verbis: ‘hoc Graeci quid vocant? — ἐπιδεικτικὸν vel ἐγκωμιαστικόν’, et p. 128, 5 Halm., ubi iterum occurrit ‘genus demonstrativum’. Augustinus de generum distributione tacet. Auctor ad Herennium rhetoricae in enumerandis causarum generibus constanter utitur voce demonstrativus, nimirum his locis: I 2, 2. II 1, 1. III 1, 1. 6, 9, ubi tertium genus ad Aristotelis exemplum dividitur in laudem et vituperationem; adiectiva laudativus vel ostentativus ab eius arte prorsus aliena sunt. Neque aliter Tullius in libris de inventione Aristotelis auctoritate usus vocabulum demonstrativus usurpat I 5, 7. 6, 8. II 4, 12. 51, 155. 156: intellegimus ergo Hermagorae et stoicorum technologiam, quantum de iis nunc opinari licet, vocem σοφιστικὸς ad nuncupandum tertium causarum genus prorsus respuisse.

Nihilo tamen minus in Cicerone, quem non auditum in hac quaestione praeterire fas non est, aliquanto diutius morari conducet. Is enim — quod nihil ad nos — non solum ita so-

1) Verumtamen Sopater W. IV 63 ὁ μὲν Ἑρμαγόρας οὕτω διαιρεῖ· ἔστι τι γένος λογικὴ ἐπιστήμη, εἶδος δὲ αὐτῆς ἡ ῥητορική. ὅλον δὲ τῆς ῥητορικῆς τὸ δικανικὸν καὶ συμβουλευτικὸν καὶ πανηγυρικόν, et Laert. Diog. VII 42 τὴν μὲν ῥητορικὴν αὐτὴν εἶναι λέγουσι τριμερῆ· τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς εἶναι συμβουλευτικόν, τὸ δὲ δικανικόν, τὸ δὲ ἐγκωμιαστικόν. Utrius auctoritatem tali in re praeferas, iure potes haesitare. Generum ordinem, quod sciam, rectius exhibet Sopater technicus homo. Vides Volkmanni et Strilleri coniectura (cf. supra p. 230 adn.), qua terminum ἐγκωμιαστικὸς confidenter stoicis vindicant, quam lubrico nitatur fundamento in tanto auctorum, quos laudavimus, dissensu.

phistarum facit mentionem, ut sint, qui ostentationis aut quaestus causa philosophentur (acad. pr. II 23, 72), qui Socratis dialecticam disputandi rationem aspernati scholam quasi perpetuo sermone explicent (de fin II 1, 1), qui de dis cum dubitatione loquantur (de nat. d. I 23, 63), qui a Socrate in disputationibus per ironiam illudantur (de fin. II 1, 2. Brut. 85, 292), sed etiam veteres doctores auctoresque dicendi eosque simul omnium paene rerum scientia instructos (de or. III 32, 126. 130) vel magistros dicendi primos (Brut. 8, 30) eos inducit. Disiunctos autem consulto ab his, ut clarius eorum natura perspiciatur, iam afferam nonnullos locos, quibus si non eadem atque apud Epicureos vocis *σοφιστὴς* vis invenitur, certe illa optime mihi videtur illustrari et quasi pluribus exponi. In oratore igitur (11, 37) haec leguntur: ‘Sed quoniam plura sunt orationum genera eaque diversa neque in unam formam cadunt omnia: laudationum [scriptionum et historiarum] et talium suasionum, qualem Isocrates fecit panegyricum multique alii, qui sunt nominati sophistae, reliquarumque rerum formam, quae absunt a forensi contentione eiusque totius generis, quod Graece *ἐπιδεικτικὸν* nominatur, quod quasi ad inspiciendum delectationis causa comparatum est, non complectar hoc tempore’. Quibuscum, intercedentibus sententiis non neglectis, si composueris verba c. 13, 42: ‘dulce igitur orationis genus et solutum et effluens, sententiis argutum, verbis sonans est in illo epidictico genere, quod diximus proprium sophistarum, pompae quam pugnae aptius, gymnasiis et palaestrae dicatum, spretum et pulsum foro’ — intelleges apte adumbrari his verbis Epicureorum illum morem, quo is potissimum proprie *σοφιστὴς* appellabatur, qui non forensi, sed epidicticae rhetoricae operam navabat. Ad hunc locum Cicero nos remittit in eiusdem libri c. 19, 65, ubi ab eloquentia oratoria, nervis atque aculeis forensibus praedita ‘similitudinem imprimis sophistarum’ distinguendam esse dicit, quippe qui omnes eosdem flores, quos adhibeat orator in causis, persequi velit e. q. s.; quibus expositis c. 20, 68 ita rem expedit: ‘se-

iunctus igitur orator ab eloquentia sophistarum.' Iterum intellegis sophistam ita commemorari, ut repraesentet genus epidicticorum oratorum 'non persuadere ita quam delectare sibi proponentium' (or. 19, 65). Neque aliter res se habet or. 27, 96, quem locum addidisse sufficiat: 'est enim quoddam insigne et florens orationis, pictum et expolitum genus, in quo omnes verborum, omnes sententiarum illigantur lepores. Hoc totum e sophistarum fontibus defluxit in forum'. Haec de Tullio.[1])

Iam ea, quam ingressi sumus, via procedentes ad id temporis devenimus, quo iterum uberiora praesto sunt rhetorum aliorumque, qui in censum possunt venire, auctorum scripta. Eius autem, quam tractamus, notionis non nisi pauca proximis temporibus nobis se obtulerunt testimonia, quod non spero nostra factum esse neglegentia; nihilo tamen minus satis multa, ut Epicureorum, quem demonstravimus, dicendi usum continuatum esse eluceat.

Ac Strabo quidem (IV p. 181) sua ipsius aetate plerosque, qui se convertebant *πρὸς τὸ λέγειν καὶ φιλοσοφεῖν*, Massiliam, non Athenas adiisse narrat, quibus verbis haec addit: *σοφιστὰς γοῦν ὑποδέχονται καὶ τοὺς μὲν ἰδίᾳ, τοὺς δὲ κοινῇ μισθοῦσι, καθάπερ καὶ ἰατρούς*, unde apparet *σοφιστὰς* esse meros rhetoricae professores. Eiusdem alter adiciendus locus (XIII p. 625), ubi de Dionysio Attico aequali, rhetore Apollodoreo, dicit: *καὶ γὰρ σοφιστὴς ἦν ἱκανὸς καὶ συγγραφεὺς καὶ λογογράφος*, i. e. epidicticae rhetoricae artifex et magister, rerum scriptor, iudicialibus orationibus conscribendis occupatus. *Σοφιστεύειν τὰ ῥητορικὰ* legitur l. XIII p. 614.

Porro apud Dionysium, qui hac de re dedita opera

---

1) Suidae verba *Θεόδωρος Γαδαρεύς· σοφιστής, ἀπὸ δούλων, διδάσκαλος γεγονὼς Τιβερίου Καίσαρος· ἐπεὶ δὲ συνεκρίθη περὶ σοφιστικῆς ἀγωνισάμενος Ποτάμωνι καὶ Ἀντιπάτρῳ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ* et *Διονύσιος Ἀλεξανδρεύς, ὃς ἐσοφίστευσεν ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ Πομπηίου τοῦ μεγάλου* de huius temporis usu non licet afferre loco certi testimonii, quia, quocunque usus est fonte, posterioris aetatis consuetudinem eum repraesentare obici potest.

nobis ita fuit consulendus, ut omnes locos, quibus nostra notio invenitur, examinaremus [1]), fortasse ad idem technicorum et rhetoricis studiis deditorum hominum genus referenda est sophistarum haec commemoratio (p. 939, 3 R): *ἐπιχειροῦσι δέ τινες οὐκ ἄδοξοι σοφισταὶ λέγειν, ὅτι τοῖς μὲν πρὸς τὰς ὀχλικὰς ἐντεύξεις παρεσκευασμένοις καὶ δίκαια λέγουσιν οὐκ ἔστιν ἐπιτήδειος οὗτος ὁ χαρακτήρ* (scil. Thucydidis genus dicendi), *τοῖς δὲ τὰς ἱστορικὰς πραγματείας ἐκφέρουσι . . . προσήκει.* Ceteros, quibus haec notio apud Helicarnassensem exstat, locos si perlustramus, primum de illis vulgo appellatis sophistis hoc nomen usurpat, Gorgiam dico et Protagoram, p. 536, 3: *πεφυρμένην τε παραλαβὼν (Ἰσοκράτης) τὴν ἄσκησιν τῶν λόγων ὑπὸ τῶν περὶ Γοργίαν καὶ Πρωταγόραν σοφιστῶν πρῶτος ἐχώρησεν ἀπὸ τῶν ἐριστικῶν τε καὶ φυσικῶν ἐπὶ τοὺς πολιτικούς,* quo in usu nihil est notabile, quamquam ut rhetoricae potissimum studiosi hi viri laudantur. Eiusdem generis est p. 535, 14, qui locus partim ex Isocratis oratione XII 11 transscriptus est. Ac ne illud quidem mirum, quod in libro *π. συνθ. ὀν.* (p. 404 Schaef.) haec dicit: *τῶν τότε ἀνθρώπων οὐ γραπτοῖς, ἀλλὰ γλυπτοῖς καὶ τορευτοῖς ἐοικότας ἐκφερόντων λόγους, λέγω δὲ Ἰσοκράτους καὶ Πλάτωνος τῶν σοφιστῶν* [2]), ubi quidem perperam Wolfius scribi voluit *Πλάτωνος καὶ τῶν σοφιστῶν*, parum cognita profecto huius notionis vi et usu. Explicatur enim vox *σοφιστὴς* Dionysii ipsius verbis, quae his respondent in libro de Dem. p. 1112,

1) Artis rhetoricae ne capp. VIII, IX, X, XI quidem hoc loco respicere voluimus, quae ultimis, quae hac de re innotuerunt, iudiciis Dionysio tributa cur a nobis ei abiudicentur iure postulaveris, ut argumentis demonstremus. Quod ne molestus sim hoc loco, in appendice praestare malui.

2) Praeter hunc locum a Dionysio semper *φιλόσοφος* Plato appellatur; Isocratis studium maxime nostro probatum vocatur plerumque *φιλοσοφία* (p. 558, 5. 555, 1. 549, 2. cf. 543, 14. 537, 2), Isocratis in modum hac voce adhibita. Ceterum homini Batavo I. van der Vliet, qui venatur egregio profecto cum fructu emblemata in Dionysii campo, eicere verba *τῶν σοφιστῶν* libuit in stud. crit. in Dion. Hal. opera rhet. Lugd. Bat. 1874.

11 R: ὁρῶν γε δὴ τοὺς θαυμαζομένους ἐπὶ σοφίᾳ καὶ κρατίστων λόγων ποιητὰς νομιζομένους, Ἰσοκράτην καὶ Πλάτωνα (cf. p. 535, 3. 10 et p. 962, 7, manifesto suppleta a Sadéeo l. l. p. 219 sq.). — Paulo aliter mihi videtur iudicandum de iis locis libri π. συνθ. ὀν. c. XVIII, quibus constanter Hegesias[1]) nuncupatur σοφιστὴς (p. 246. 248. 250. 254 Sch.): hos enim ratione habita sententiarum Dionysianarum nexus recordatusque loci Philodemi vol. rhet. p. 180, 17 sqq. Sudh. (a nobis exscripti p. 224 adn. 3), non mihi videor artificiosius interpretari, si illam vim voci σοφιστὴς subesse puto, qua de rhetore epidicticas orationes, i. e. sententiis argutas, verbis sonantes, flosculis ornamentisque adspersas elaborante proprie usurpatur (cf. infra p. 241). Non igitur praeter rationem dicendi illum morem Philodemo usitatissimum etiam Dionysio adscribimus, quem usum in Dionysii technologiam transiisse non est mirum, quia eum diligenter in libris cum Epicureorum rhetorum tum aliorum versatum esse nemo ibit infitias; nec non alia exempla mox huic addemus. Denique adiectivum σοφιστικὸς argutuli vim habet atque spinosi p. 929, 1 R, ubi respiciens Thucydideam quandam quaesitam verborum interpretationem haec Dionysius dicit: τά τε γὰρ φρονήματα ψυχρότερά ἐστι καὶ τῆς Γοργίου προαιρέσεως μᾶλλον οἰκειότερα, ἥ τε τῶν ὀνομάτων ἐξήγησις ἀμφότερον, σοφιστικὴ καὶ ἀπειρόκαλος. Duas autem alias locutiones, nimirum p. 1095, 6 R: τὸ σοφιστικοῦ λήρου μεστὸν ἐγκώμιον εἰς Παυσανίαν et p. 660, 13 R: τὸ ἠλίθιον καὶ σοφιστικὸν . . . τὸ πλεῖστον ἀπέχον τῶν Δεινάρχου χαρακτήρων, satisfacere mihi videor Dionysio, si ita expedio, ut a garrulis illis ineptiarumque plenis laudatoribus et vituperatoribus, quos Philodemus proprie σο-

1) E. Rohde, qui in mus. Rhen. vol. XLI p. 170 sqq. maxima cum probabilitate exposuit de ratione inter Asiaticos rhetores et sophisticam eloquentiam intercedente, iure vel hunc nominis usum argumenti loco poterat afferre, si modo simul id monebat posteriorum sophistarum nomen non subito ex mortuis revocatum, sed semper vivum fuisse post Epicuri tempora. Sunt enim, ut uno nomine nuncupantur, ita etiam — in universum si spectas — unius generis Hegesias et alteri sophistae. De his rebus in fine libelli paulo plura addenda sunt p. 260 sqq.

φιστὰς appellat, explicationem repetam, praesertim cum de laudativa potissimum oratione priore loco sermo sit. Quanti vero vel Philodemus horum sophistarum hariolationes ac nugas faciat, intelleges ex eius verbis p. 215, 18 sqq. et 221, 19—24 Sudh.

Iisdem temporibus vel paulo inferioribus nomina σοφιστοῦ et ῥήτορος, scilicet rhetoris artificiosis orationibus studentis, promiscue adhibita esse nescio an inde liceat concludere, quod Theon in progymnasmatis semel (Sp. II 97, 18. W. I 203) Isocrati nomen tribuit sophistae — quod Philodemo usitatissimum esse vidimus —, cum quattuor locis (Sp. II 99, 20. 100, 14. 101, 15. 102, 1 = W I 207. 209. 210. 211) ῥήτορος nomine eum appellet [1]) (cf. supra p. 224 adn. 1).

Huic addendus ilico auctor libelli περὶ ὕψους, quem his temporibus scripsisse accurate re perpensata etiam ego confido. Is enim de eodem Isocrate panegyrici artifice his utitur verbis (c. IV 2 p. 7, 9 V): θαυμαστή γε τοῦ Μακεδόνος (Alexandri) ἡ πρὸς τὸν σοφιστὴν σύγκρισις. Iam igitur si σοφιστὴν acerbe dictum esse putemus pro rhetore eoque epidictico dicendi genere uso, non mediocriter adiuvamur alio quodam eiusdem anonymi loco, quo de figuris in oratione adhibendis locutus haec addit (c. XXIII 4 p. 39, 22 V): οὐ μέντοι δεῖ ποιεῖν αὐτὸ ἐπ' ἄλλων εἰ μὴ ἐφ' ὧν δέχεται τὰ ὑποκείμενα αὔξησιν ἢ πληθὺν ἢ ὑπερβολὴν ἢ πάθος, ἔν τι τούτων ἢ καὶ πλείονα, ἐπεί τοι τὸ πανταχοῦ κώδωνας ἐξῆφθαι λίαν σοφιστικόν. Etenim procul dubio vertendum est: nimis comptum, distinctum, efflatum, quod proprium esse epidicticorum illorum rhetorum a Philodemo technice sophistarum nomine praeditorum supra vidimus.

Iam appropinquamus ei aetati, qua genus illud hominum viguit vel potius vigere coepit, quod proprie nos more solito alterum sive posterius sophistarum genus nominare consuevimus, cuius, perversa illa Philostrati de Aeschine sententia ne repugnante quidem Lemnio seposita, princeps quasi et auctor exstitit Nicetes Smyrnaeus, Neronis aequalis.

1) Hegesiam, quem a Dionysio sophistam vocatum esse modo diximus, ῥήτορα nominat Theon Sp. II 71, 11. W. I 169.

Ac prima quidem nobis est quaestio, quo tempore de his potissimum nomen sophistarum usurpari coeptum sit. Quod inquirentibus, quia Nicetae, Isaei, Scopeliani scripta non exstant tacentque ceteri aequales, imprimis nobis adeundus est Dio Chrysostomus. Cuius subsidiis adiuti id possumus pro certo dicere iam ipsa primi saeculi altera parte hos homines sophistas appellatos fuisse. Quod testimoniis firmandum:

Dio dicit in or. 56 p. 223, 16 D: *οἱ μὲν οὖν χρημάτων ἢ γένους ἐπιτυχόντες ἢ τινος τῶν τοιούτων ἢ σώματος ἢ διανοίας ἢ λαλιὰν γοῦν περιποιησάμενοι, καθάπερ ἐπτερωμένοι, μόνον οὐ κατ᾽ ἄστρων φέρονται, δημαγωγοί τε καὶ ξεναγωγοὶ καὶ σοφισταὶ λεγόμενοι, δήμους καὶ σατράπας καὶ μαθητὰς θηρεύοντες*, quam disiunctionem iterum habes or. 78 p. 279, 12 D: *οἵους πολλοὺς ἰδεῖν ἔστι τῶν οἰομένων εἶναι μακαρίων, ξεναγωγούς τινας καὶ δημαγωγοὺς καὶ σοφιστάς, ἐν θεάτροις καὶ παρὰ τοῖς μαθηταῖς καὶ κατὰ σκηνὰς ἐντὸς στρατοπέδου μεγαλαυχουμένους*· Porro in or. 19 p. 287, 25 D haec exstant: *ἐπεὶ καὶ νῦν ταὐτὸ τοῦτο πάσχω πολλάκις, ἐπειδὰν εἰσαφίκωμαι σοφιστοῦ, διὰ τὴν προσοῦσάν μοι ἀκρασίαν περὶ τοὺς λόγους καὶ μετὰ τοιούτων συναγελάζομαι θρεμμάτων* (qualia Orpheum sectata esse modo facete dixit), *ὡραίων καὶ καλῶν, ἄλλως δὲ θορυβούντων καὶ σκιρτᾶν προθυμουμένων. τοῦτο δὲ πέπονθα πρὸς τοὺς σοφιστάς τε καὶ ῥήτορας ἅπαντας σχεδόν*. Quibus addam or. 35 p. 41, 31 D: *δοκεῖ δέ μοι καὶ τὸ τῶν σοφιστῶν γένος ἐντεῦθεν αὔξεσθαί ποθεν, ἐπειδὰν πολλοὶ νεανίσκοι σχολὴν ἄγοντες ἕνα θαυμάζωσι πηδῶντες, καθάπερ αἱ Βάκχαι περὶ τὸν Διόνυσον* et or. 12 p. 214, 22 D: *πολλοὺς σοφιστὰς δόξῃ καὶ μαθηταῖς ἑταιρομένους οἷον πτεροῖς*. Iam licet supersedere pluribus locis [1]) exscribendis; satis enim vel hinc mihi videtur effici sophistarum nomen de iis esse in usu, qui orationum ostentatione superbientes discipulorum et auditorum

1) velut or. 4 p. 88, 28. or. 32 p. 413, 14 infra. or. 6 p. 99, 30. or. 35 p. 42, 9; cf. praeterea or. 71 p. 241, 26 et or. 68 p. 233, 6.

quam possunt maximum sive domi [1]) sive in publicis theatris apud se numerum contrahere student, quorum plausu immodicoque clamore gloriam sibi concilient: hi vero sunt, quos alteram sophistarum familiam antiquitus nuncupari nemo nescit. Sunt igitur, ut breviter omnia complectar, epidictici oratores, quod ita intellegendum, ut non solum meras laudationes et vituperationes eorum esse putemus, sed simul comprehendantur illae omnes orationes, quae ex parte (cf. Quintil. inst. III 7, 1 sq.) negotiis vitaeque utilitati serviebant vel servire videbantur, velut *λόγος ἐντευκτικὸς πρεσβευτικὸς προσφωνηματικὸς πολεμαρχικὸς*, praecipue *ἐπιτάφιος*.

Iidem interdum appellantur simpliciter *ῥήτορες* [2]), velut

1) cf. Himer. p. 82, 31 Duebn., ubi *ἡ ἔνδον ἐν τοῖς ἑταίροις* et *ἡ δημοσία ἐπίδειξις* opponuntur, ibid. p. 84, 28—30 *τὰ μεγάλα θέατρα — τὸ μικρὸν θέατρον*, Eunap. v. p. 483, 11 ed. Boiss. a. 1878. Iniuria Bernhardy, Grundr. d. gr. Litt. I p. 595, dicit, apud Dionem quae commoretur, sophisticam non esse nisi scholasticam declamationem: refellitur exemplo supra laudato or. 78 p. 279, 13 D et loco notabili or. 8 p. 145, 16 D: *τότε ἦν περὶ τὸν νεὼν τοῦ Ποσειδῶνος ἀκούειν πολλῶν μὲν σοφιστῶν κακοδαιμόνων βοώντων καὶ λοιδορουμένων ἀλλήλοις καὶ τῶν λεγομένων μαθητῶν ἄλλου ἄλλῳ μαχομένων κτλ.*

2) Quaestio de vocibus *σοφιστὴς* et *ῥήτωρ* sive promiscue sive distincte usurpatis ita mihi videtur diiudicanda: Quandocunque voce *σοφιστὴς* epidicticus orator nuncupatus est, etiam vocem *ῥήτωρ* veteres promiscue cum ea adhibuerunt. Interdum vero etiam specialis quaedam vis adiungitur voci *ῥήτωρ*, qua civilem vel practicum oratorem notat, oppositum epidictico. Cuius usus exempla apud singulos scriptores attulimus; iuvat digito ea breviter monstrasse: apud Philodemum p. 226 adn. 1, Dionem p. 239, Plutarchum mor. p. 131 A et vita Aem. Pauli c. 6, apud Philostratum v. soph. I 21, 5. 17, 4. 21, 3 (*ῥητορικοὶ τῶν λόγων*, scil. iudiciales), Longinum p. 254, Menandrum p. 254, Themistium p. 377, 11 Dind. — cf. etiam infra p. 247 n. 2.

Isocrates, quod hic nolo omittere, saepius angustiore et speciali sensu *ῥήτορας* vocat solos *τοὺς ἐν τῷ πλήθει λέγειν δυναμένους* (or. III 8 = XV 256) vel *τοὺς ἐπὶ τὸ βῆμα παριόντας* (XII 11. 12 ∿ 15. ep. VIII 7. 8) opponitque iis se ipsum (ibid.) vel *τούτους, οἵτινες ἂν αὐτοὶ πρὸς ἑαυτοὺς ἄριστα διαλεχθῶσι* (III 8) vel *τοὺς ἐν τοῖς ἰδίοις συλλόγοις λογοποιεῖν δυναμένους* (XV 136). Opponitur igitur *ῥητορεύεσθαι* et *γεγράφθαι* V 25.

supra exaravimus Dionis verba πρὸς τοὺς σοφιστάς τε καὶ ῥήτορας (or. 19 p. 287, 31), ubi vocem ῥήτορας non additam esse nisi ubertatis causa liquet. Idemque testatur or. 32 p. 413, 11: ἐγὼ δὲ τούτων ἐμνήσθην οὔτε ὑμᾶς ἐπαίρων οὔτε τοῖς συνήθως ὑμνοῦσιν αὐτὰ ῥήτορσιν ἢ ποιηταῖς παραβάλλων ἐμαυτόν. δεινοὶ γὰρ ἐκεῖνοι καὶ μεγάλοι σοφισταί. Neque vero desunt loci, quibus vox ῥήτωρ a voce σοφιστὴς ita disiungi videtur, ut illa ad oratorem non in palaestra neque in theatris, sed in veritate causarum iudiciorumque certamine (in iis enim civilis oratoris vis imperatorum temporibus plurimum habebat loci, exstincta paene verarum contionum consuetudine) versantem referenda sit, velut Dion. or. 12 p. 217, 24 D: ὑπισχνουμένου οὔτε μαντικὴν οὔτε σοφιστικήν, ἀλλ᾽ οὐδὲ ῥητορικήν τινα ἢ κολακευτικὴν δύναμιν (cf. or. 43 p. 110, 30 οὐ γάρ εἰμι ῥήτωρ), neque obscurius or. 69 p. 235, 16 ∾ 21 ∾ p. 236, 14 οἱ ὅπως δεινοὶ δόξουσι περὶ τὸ εἰπεῖν ἐν δήμῳ ἢ δικαστηρίῳ τὴν πᾶσαν σπουδὴν ἔχοντες vocantur ῥήτορες, item or. 80 p. 288, 13.

Alterum vero in sophistae natura definienda, qualis quidem his temporibus comparet, non est neglegendum: etenim hi quos propter epidicticarum orationum studium sophistas esse appellatos demonstravimus, simul docendi munere funguntur, velut ipsum gregis ducem, Nicetam, magistrum fuisse Philostratus, locupletissimus testis, tradit v. s. I 21, 3 et Dionem praeceptorem Phavorini fuisse certum est ex Philostr. v. s. I 8, 2. Quas scholas cum vel ab imperatoribus Romanis Athenis et Romae postea in certam quandam formam redactas publiceque administratas esse nemo nesciat, satis habeo demonstrasse etiam illos, quos ferimus, primos auctores huius familiae docendi munere functos esse parcoque testimoniis de singulis adscribendis, quae facile ex unaquaque Philostratearum vitarum promuntur. Proprium autem maioris horum praeceptorum partis est, quod minus regulis docendis, quam suis

Usui non est accommodata explicatio schol. ad Plat. Phaedr. p. 258 C: λογογράφους ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ τοὺς ἐπὶ μισθῷ λόγους γράφοντας ... ῥήτορας δὲ τοὺς δι᾽ ἑαυτῶν λέγοντας.

exemplis propositis ad facultatem dicendi discipulos perducebant[1]), quamquam ne eorum quidem desideramus copiam, qui technicos libros componerent.[2]) Hanc disciplinam rhetoricam si non apud omnes, certe apud multos etiam ad iudiciale genus — deliberativum enim paene evanuisse supra monuimus, quia ipso sophistico maximam partem haustum erat — spectasse satis firmatur exemplis Nicetae (Philostr. v. s. I 19, 2), Scopeliani (ibid. I 21, 5 med.), Ptolemaei (ibid. II 15, 1), Apollonii (ibid. II 20, 1), Heliodori (ibid. II 32 extr.), Damiani (ibid. II 23, 4), Philostrati (ibid. II 33, 4).

Certum igitur est, ut in nostrum usum quasi calculum ponamus, iisdem temporibus, quibus et rerum publicarum condicione et ingeniorum indole et impetu quodam aucti oratores epidictici simul docendi partibus susceptis quasi duces esse litterarum coeperunt, nomen sophistarum statim vulgo usitatum de iis fuisse.

Iam nostrum est, qua ratione apud ceteros auctores inde a Dione haec notio se offerat, demonstrare. Sed antequam hanc provinciam suscipiamus, ex usu mihi videtur quaerere, quid ipsis veteribus auctoribus proprium quasi et praecipuum visum sit, cur potissimum alicui nomen sophistae tribuendum censerent: ubique enim in tali notionis definitione adventicia secernenda sunt ab iis, quae sunt genuina quasi ac propria, si modo errorem fugere volumus. Atque ex hoc potissimum iudicio pendet tota interpretatio adiectivi *σοφιστικός*.

In hac disceptatione opportune obviam mihi venit Philostratus, quem, quia ex instituto de sophistis scripsit, vel ne-

1) Iam intellegis, cur Philostratus plerumque non *μαθητάς*, sed *ἀκροατὰς* dicat; item *ἀκροᾶσθαι* 'discipulum esse' II 21, 3. 25, 1. 26, 6; *ἀκρόασις* 'disciplina sophistica' II 21, 3. 26, 6. I 23, 1; *οὐκ ἀνήκοον εἶναί τινος* 'scholis alicuius uti' II 2. De similibus Epicureorum terminis cf. s. p. 219 adn. 1.

2) Hermogenes, Apsines (cf. Eunap. p. 482, 47 Boiss.), Herodes Atticus, Aristides, Lollianus; qui Hermogenem scholis interpretabantur, *σοφισταὶ* erant teste Doxop. W. VII 41 et Maximo Plan. W. V 227.

glecta paulo temporum ratione ut locupletissimum adiutorem hic non potui non vocare auxilio. Qui quamquam in prima operis parte, quae est de philosophis inter sophistas numeratis, ineptiis scatet, vel his ineptiis — ut fieri solet — luculentissime quid sibi sophistae proprium esse et tamquam eius naturam efficere videatur, patefacit. Dicit enim in fine praefationis libri de sophistarum vitis: *σοφιστὰς δὲ οἱ παλαιοὶ ἐπωνόμαζον οὐ μόνον τῶν ῥητόρων τοὺς ὑπερφωνοῦντάς τε καὶ λαμπρούς, ἀλλὰ καὶ τῶν φιλοσόφων τοὺς ξὺν εὑροίᾳ*[1] *ἑρμηνεύοντας*[2], quam iudicii quasi normam secutus singuli philosophi cur sophistis a se adscribantur, sedulo addit, velut I 1 *ἐνεγράφη τοῖς σοφισταῖς ἐπὶ τῷ κόσμῳ τῆς ἀπαγγελίας καὶ τῷ σχεδιάζειν εὖ*, I 2 *σοφιστὴς προσερρήθη πολυειδῶς ἔχων τοῦ λόγου*, I 4 *καὶ Καρνεάδης ἐν σοφισταῖς ἐγράφετο· φιλοσόφως μὲν γὰρ κατεσκεύαστο τὴν γνώμην, τὴν δὲ ἰσχὺν τῶν λόγων εἰς τὴν ἄγαν ἤλαυνε δεινότητα*, I 5 *σοφιστὴν προσρηθέντα, ἐπειδὴ λόγου ἰδέαν πανηγυρικὴν ἥρμοστο καὶ ποικίλην*, I 6 *Θεόμνηστον ἡ περιβολὴ τῶν λόγων ἐς τοὺς σοφιστὰς ἀπήνεγκεν* (fort. leg. *ἀνήνεγκεν*), I 8 *ὁμοίως καὶ Φαβωρῖνον τὸν φιλόσοφον ἡ εὐγλωττία ἐν σοφισταῖς ἐκήρυττεν*. Iam satis, credo, constat florente, picto, expolito, insigni, dulci, arguto, sonante sermone, ut brevis sim: ornato dicendi genere contineri proprietatem ac naturam sophistarum[3]; quo fit, ut, quod ad notionis nostrae rebus ipsis ac-

1) Haec *εὕροια* saepissime his sophistis tribuitur; audin' Iuvenalem (sat. III 74): 'sermo Promptus et Isaeo torrentior'?

2) Hinc pendet Thom. mag. p. 342 R s. v. *σοφίζομαι*: *ἐκάλουν δὲ οἱ παλαιοὶ σοφιστὰς καὶ τοὺς ἐννοίαις μὲν φιλοσόφοις χρωμένους, δι' εὐγλωττίαν δὲ σοφιστικὴν θαυμασθέντας*. cf. Synes. Dion. p. 35 P *ὅσοι φιλοσοφήσαντες διὰ τὴν εὐστομίαν ὑπὸ τῆς φήμης εἰς τοὺς σοφιστὰς ἀπηνέχθησαν (ἀνηνέχθησαν?) . . . λόγου δὲ ἰδέαν σοφιστικὴν ἡρμοσμένους . . . εἴ τις ἀξιοῖ τὴν ἐπιμέλειαν τῆς φωνῆς σοφιστικὸν ἀγώνισμα οἴεσθαι* et ap. eundem p. 39 P *τέλος τὴν εὐφωνίαν τιθέμενος*.

3) Huic respondet abundantia significationum, quibus usus Philostratus hanc orationis sophisticae naturam notat; en florilegium: *εὐγένεια λόγου, εὕροια, εὐγλωττία, κόσμος τῆς ἀπαγγελίας, παραδοξολογία, ἰσχὺς καὶ δεινότης, ἰδέα πανηγυρικη καὶ πολυειδής, περιβολή, πνεῦμα, σεμνότης, ἡδονή, ὥρα ὀνομάτων, λαμπρότης διαφαινομένη, λαμπρός, ὑπερφρονῶν,*

commodatam explicationem attinet, secundi quasi ordinis putanda sint omnia reliqua illorum posteriorum sophistarum *ἰδιώματα* hic non necessaria, quae afferantur. Iam intellegimus, id quod fati quasi ludus videtur, quo modo accidat, ut Gorgias, qui quondam non sophista, sed *ῥήτωρ* dici voluit, a Philostrato (I 8, 4 et 9, 1) primus afferatur inter eos, quos *κυρίως προσρηθέντας σοφιστὰς* dicit. Tantam vox *σοφιστὴς* passa est mutationem. Atque adeo praevaluit in sophistae notione pulchritudinis orationis significatio, ut Gregorius Corinthius (saec. XII) perversa radicitus rerum veritate diceret (W. VII 1098, 15): *οἷον σοφιστάς φασι τοὺς εὕροιαν λόγου κεκτημένους κυρίως. καὶ ἔστι τοῦτο ἰδία διάνοια τοῦ πράγματος, εἶτα μετετέθη τὸ ὄνομα καὶ ἐπὶ τῶν ψευδολόγων καὶ ἐσήμανε διάφορον διάνοιαν τὸ σοφιστὴς ὄνομα, τουτέστι δύο· διαφόρους δέ, ὅταν τιθῆται ἐπὶ πλειόνων πραγμάτων. τὸ γὰρ αὐτὸ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν τἀληθῆ διδασκόντων λέγεται· ἐν ἤθει δὲ, εἰ τυχὸν κατὰ εἰρωνείαν ἐρεῖς καὶ τοὺς ἀπατεῶντας καὶ παραλογιστὰς καὶ αὐτὸ τοῦτο φενακιστὰς σοφιστάς*, quae omnia afferuntur a Gregorio loco metaphorae per ironiam (*ἤθους προσθήκην*) factae.

Quibus praemissis ilico demonstrare iuvabit, quae his temporibus in universum sit notio adiectivi *σοφιστικός*. Qua in re iterum proficiscamur a Philostrato, quippe qui inter omnes huius aetatis scriptores uberrimam exemplorum copiam praebeat; simulque fit, ut non dimidiatus apud nos incedat Lemnius. Huius autem subsidiis adiuti si in universum certum de adiectivi *σοφιστικὸς* significatione iudicium fecerimus, verius, qui sit usus apud technicos auctores ceterosque, qui passim hac voce utuntur, enucleabimus.

Ac primum quidem Philostratus adiectivum *σοφιστικὸς* adhibet loco substantivi *σοφιστής*, e. g. v. soph. I 19, 1 *ὁ δὲ ἀνὴρ οὗτος τοῖς μὲν δικανικοῖς ἀμείνων ἐδόκει τὰ δικανικά, τοῖς δὲ σοφιστικοῖς τὰ σοφιστικά* (cf. II 2 extr. *ἀποχρῶν καὶ τοῖς δι-*

ὑπερφωνῶν, πολυειδής, πότιμος, μεγάλως, ἡδύς, σοβαρός, ποιητικός, ποικίλος, περιττός, ἐπηνθισμένος, λεῖος, ἁβρός, θεῖος, θεοφόρητος, ὑπόβακχος, διθυραμβώδης, μεγαλόφρων, μεγαλογνώμων.

κανικοῖς καὶ τοῖς ὑπερσοφιστεύουσιν). Tum vero id significat, quod sophistae proprium est, ut idem paene sit, quod *ἐπιδεικτικόν*, velut continuantur verba modo laudata (I 19, 1): *τὸ μὲν γὰρ δικανικὸν σοφιστικῇ περιβολῇ ἐκόσμησεν, τὸ δὲ σοφιστικὸν κέντρῳ δικανικῷ ἐτέρρωσεν*. Huius generis est locutio frequentissima: *ἡ σοφιστικὴ ῥητορική* (cf. init. libri), pro qua legitur omisso substantivo etiam *ἡ σοφιστική* (cf. praef.); *λόγοι σοφιστικοί* — quam locutionem ut desideraremus apud Philodemum, cuius in his ubique recorderis quaeso, casu factum est — saepius commemorantur: I 15, 4 *λόγοι δ' αὐτοῦ δικανικοὶ μὲν πλείους — σοφιστικοὶ δὲ καὶ ἕτεροι μέν, σοφιστικώτερος δὲ ὁ ὑπὲρ τῆς ὁμονοίας*, item II 23, 3 ∾ 4 *σοφ.* et *δικ. λόγοι* disiunguntur, II 12, 2 *τοὺς δὲ σοφιστικοὺς τῶν λόγων τόλμῃ μᾶλλον ἢ τέχνῃ ξυνέβαλλεν* (disiunguntur *οἱ κριτικοὶ λόγοι*, iterum laudati II 33, 1). Huc pertinet etiam locus I 7, 1: *ὁπόσα οὐχ ὑπὲρ μεγάλων ἐσπούδασται τῷ Αἰωνι, μὴ μικρὰ ἡγώμεθα, ἀλλὰ σοφιστικά* (sophistae convenientia)· *σοφιστοῦ γὰρ τὸ καὶ ὑπὲρ τοιούτων σπουδάζειν*. Neutrum plur. eodem sensu exstat II 25, 1: *Ῥουφίνου ἀκηκοὼς τὰ σοφιστικὰ τολμῶντος μᾶλλον ἢ κατορθοῦντος* et II 26, 1: *ἐλλογιμώτερος Ἡρακλείδης τὰ σοφιστικὰ* (= *τὰ τῶν σοφιστῶν* II 27, 6). — Tum variis differentiis magis in universum adiectivum *σοφιστικὸς* apud Philostratum significat quodcumque tale est, quale in epidicticis orationibus esse solet, atque ita quidem secundum ea, quae supra (p. 241) exposuimus, ut semper ornatus, dulcedinis orationis, faceti, arguti, magniloqui imprimis subaudiatur notio. Huius generis sunt hi loci: I 7, 2 *σοφιστικώταται εἰκόνες* (imagines splendidae seu venustae in Dionis elocutione adhibitae), I 19, 1 *σοφιστικὴ περιβολή*, II 5, 3 *ἔννοιαι σοφιστικαί*, II 10, 1 *ἰσχὺς σοφιστικωτάτη*, II 4, 2 et 23, 4 *τὴν ἰδέαν τοῦ λόγου δικανικῆς μὲν σοφιστικώτερος, σοφιστικῆς δὲ δικανικώτερος* (videl.: epidictico generi accommodatior.[1]) — Singularis quidam et horum tem-

1) Admodum miror vel Bernhardy virum ingeniosum (Grundr. d. gr. Litt. I p. 620, 3) tantopere potuisse errare, ut diceret: „*Das Resultat dieser ängstlich ermessenen, nur auf stilistische Kunst gerichteten Studien war*

porum propter rem ipsam proprius usus est, quo dicitur *σοφιστικὸς θρόνος*, nimirum cathedra Atheniensis et Romana, qua epidictica ars tradebatur. Philostratus quidem, quantum ego inveni, nusquam dicit *σοφιστικὸς θρόνος*, haud dubie vero idem valet, quod legitur II 10, 4, *τοῦ τῶν σοφιστῶν θρόνου*. De eo, qui huic oppositus est, *πολιτικῷ θρόνῳ* (II 20, 1) supra locuti sumus p. 194; hac autem oppositione luculenter remittimur ad sollemnem Philodemi dicendi usum.

Iecimus igitur, puto, Dionis et Philostrati imprimis copiis usi tamquam fundamenta, quibus nisi ceterorum auctorum usum examinabimus. Revertamur ergo ad initium alterius p. Chr. n. saeculi, unde profecti ad temporum rationem voces *σοφιστὴς* et *σοφιστικὸς* apud singulos scriptores quomodo adhibitae inveniantur, demonstremus. Atque in universum quidem — nam paulo variare significationem ex locorum natura semper est tenendum — id animadvertemus, quod ex sophistae ipsius duplici indole sequitur, scilicet mox epidictici oratoris, mox magistri artis significationem praevalere.

Demetrius[1]) in libro *περὶ ἑρμηνείας* scripto, quem huic tempori tribuentes minime a vero nos aberraturos confido ex technologia potissimum indiciis sumptis[2]), haec exhibet c. 15 (Sp. III 264, 4. W. IX 10): *δοκιμάζω γὰρ δὴ ἔγωγε μήτε περιόδοις ὅλον τὸν λόγον συνείρεσθαι, ὡς ὁ Γοργίου, μήτε δια-*

die sophistische Diktion, λέξις πολιτική". Hoc enim e contrario si dixisset, verum dixisset. In universum hunc v. d. ad prorsus rectum de altera sophistica iudicium non pervenisse iure monet Baumgartius, Ael. Arist. etc. p. 4 sqq., praecipue p. 8 infra.

1) Apud Quintilianum nusquam vocis sophista mentionem inveni; cognoscis, opinor, diligentem custodem puri sermonis Latini. Suetonius rhetores, eloquentiae doctores, professores, artis rhetoricae magistros commemorat, sophistarum mentionem facit nunquam, nisi quod exstat p. 107, 5 R: 'in antisophistas Orbilius acerbae animae', ut ipsum Orbilium Tranquillo sophistam visum esse consentaneum sit.

2) Quamquam Volkmannus apud Iw. Müllerum[1] II p. 457 et paulo cautius in altera editione p. 641 mediam alterius ante Chr. n. saeculi partem ei vindicat; quod qui probant, transferant, quaeso, quae de vocis *σοφιστικὸς* in eo usu dicam, ad illa tempora: nostrae rei non officient!

λελύσθαι ὅλον, ὡς τὰ ἀρχαῖα, ἀλλὰ μεμῖχθαι μᾶλλον δι' ἀμφοτέρων· οὕτω γὰρ καὶ ἐγκατάσκευος ἔσται καὶ ἁπλοῦς ἅμα, καὶ ἐξ ἀμφοῖν ἡδύς, καὶ οὔτε μάλα ἰδιωτικός, οὔτε μάλα σοφιστικός. Respondet igitur vox σοφιστικὸς voci ἐγκατάσκευος (= quod habet artificiosum apparatum, i. e. κατασκευήν) et significat: 'artificiosum, a vulgari usu arte distinctum, ad aurium delectationem, non ad solam rerum communicationem spectans'. Quadrat profecto vel hic dicendi usus optime ad id tempus, cui tribuendum hunc librum putamus, utpote hac potissimum aetate frequentior quam ulla alia; sed quod ad hanc vocem ita adhibitam attinet, non impedit, quominus quis antiquioris notae hunc librum esse sumat.

Plutarchus porro, quo nemo mihi visus est magis varie voce σοφιστὴς uti[1]), perspicua etiam eius, de qua nos agimus, significationis exempla praebet, quorum non affero nisi pauca: mor. p. 408 C legimus: τὰ δὲ μέγιστα πόλεων μαντεύματα, φορᾶς καρπῶν πέρι καὶ βοτῶν ἐπιγονῆς καὶ σωμάτων ὑγιείας· ἐνταῦθα περιβάλλειν μέτρα καὶ πλάττειν περιφράσεις καὶ γλώττας ἐπάγειν πύσμασιν ἁπλῆς καὶ συντόμου δεομένοις ἀποκρίσεως, ἔργον ἐστὶ φιλοτίμου σοφιστοῦ καλλωπίζοντος ἐπὶ δόξῃ χρηστήριον: sophista igitur est, qui vel de vilibus rebus non loquitur nisi ornamentis lenociniisque orationis cumulatis. V. Luc. c. 7: Μιθριδάτης, ὥσπερ οἱ πολλοὶ τῶν σοφιστῶν, κομπώδης ἐν ἀρχῇ καὶ σοβαρὸς ἐπὶ Ῥωμαίους ἀναστὰς διακένῳ δυνάμει, λαμπρᾷ δὲ καὶ πανηγυρικῇ τὴν ὄψιν, εἶτ' ἐκπεσὼν καταγελάστως καὶ νουθετηθείς, ὅτε τὸ δεύτερον πολεμεῖν ἔμελλεν, εἰς ἀληθινὴν καὶ πραγματικὴν συνέ-

1) Plutarcho sophistae appellantur I) septem sapientes: mor. 96 A. Bion p. 1126 A. II) sapientiae alicuius magistri p. 223 F. 709 B. III) antiqui sophistae vulgo appellati: Them. c. 2. Pericl. c. 36. IV) alii homines sensu a Platone usitato cum maculae significatione p. 46 E. 129 C. 229 A. 715 A. 659 F. 999 B. 1116 F. 1118 D. 1121 F. 1124 C. Lys. c. 7. Alex. c. 62. V) elegantis ingenii homines, qui adulantes facetiisque abundantes comitantur reges, p. 65 C. 176 C. 218 B. 667 D. Alex. c. 28. 53. 55. 69. Gracch. c. 7. VI) qui callide et ex artis ratione aliquid faciunt: Lyc. c. 9. Sertor. c. 10. Pelop. c. 23 (cf. Suid. s. v. σοφιστής· 'Ἀριστοφάνης λέγει σοφίζῃ ἀντὶ τοῦ τεχνάζῃ' et nos p. 226 adn. 1).

στελλε τὰς δυνάμεις παρασκευήν, quem locum propterea laudatum volo, quia adiectivis *διάκενος λαμπρὸς πανηγυρικὸς* natura quasi sophistae, adiectivis *ἀληθινὸς* et *πραγματικὸς* natura civilis oratoris apte depingitur. *Ῥητορείαν* et *δεινότητα* sophistae esse elucet ex vitae Bruti c. 33: *τῆς ῥητορείας καὶ δεινότητος ἔργον, ὡς αὐτὸς ὁ σοφιστὴς ἔλεγε μεγαλαυχούμενος* (cf. ibid. § 2 *ἐπὶ μισθῷ ῥητορικῶν λόγων διδάσκαλος*). Laudationes eorum esse patet ex mor. p. 192 C: *σοφιστοῦ ἐγκώμιον Ἡρακλέους μέλλοντος ἀναγινώσκειν* (cf. v. Dem. c. 9, ubi sophista laudes scripsisse dicitur Alexandri et Philippi). Epideixin, non veram contentionem esse sophistarum discimus ex mor. p. 790 F: *ὁ γὰρ τοῦτον ἀσκηθεὶς τὸν τρόπον, οὐκ ἐν παλαίστραις καὶ κηρώμασιν ἀκινδύνοις εὐρύθμων σοφιστῶν, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς Ὀλυμπιακοῖς καὶ Πυθικοῖς ἀγῶσιν.* — Adiectivi vim perspicies ex mor. p. 133 E: *μήτε σοφιστικοῖς* (quales a sophistis ostentationis causa instituuntur) *ἀγῶσι πρὸς ἅμιλλαν ἐπιδεικτικὴν . . . χρηστέον*, mor. p. 123 B: *τὰς μὲν οὖν ἐπιδεικτικὰς καὶ σοφιστικὰς ἀποσχέσεις χαίρειν ἐῶντας* (ad ostentationem factas), mor. p. 129 C: *σοφιστικῶς καὶ περιέργως λαλεῖν* (artificiose). — Ne alterius a docendi munere derivatae significationis desit testimonium, habes in v. Nic. c. 1: *ἐμοὶ ἡ περὶ λέξιν ἅμιλλα καὶ ζηλοτυπία πρὸς ἑτέρους μικροπρεπὲς φαίνεται καὶ σοφιστικὸν* (sophistarum, utpote acutulorum simulque litigosorum doctorum propria)[1]).

Similiter Iuvenalis (sat. VII 167 sq.) non sine irrisione sophistas perstringit his verbis:

'haec alii sex
Vel plures uno conclamant ore sophistae',

videlicet non ita epidicticos oratores, quam magistros suasoriarum tractationi scholasticisque litibus studentes significans. Quocum licet componere Gellii verba (n. A. XVII 5, 3): 'rhe-

1) In universum huc pertinent: *σοφιστὴς* mor. p. 131 A. 43 F. 80 A. 208 B. 215 E. 713 F. 988 E. 1016 A. v. Dem. c. 9. 16. Anton. c. 80. Pomp. c. 42. Timol. c. 37. — *σοφιστικὸς* mor. p. 71 A. 713 F. — *σοφιστικῶς* v. Alex. c. 4.

toricus quidam sophista[1]), utriusque linguae callens, haut sane ignobilis ex istis acutulis et minutis doctoribus[2]), qui *τεχνικοὶ* appellantur, atque in disserendo non impiger' (idem § 9 appellatur: 'ille rhetoricus artifex', quem *τεχνικὸν* his temporibus proprie audire nemo nescit).

In contrariam partem irrisione conversa Lucianus sophistas perstringit (rhet. praec. 1): *ἐρωτᾷς, ὦ μειράκιον, ὅπως ἂν ῥήτωρ γένοιο καὶ τὸ σεμνότατον τοῦτο καὶ πάνδημον ὄνομα σοφιστὴς αὐτὸς εἶναι δόξῃς*[3]), unde simul elucet Samosateno nomina *σοφιστὴς* et *ῥήτωρ* idem valere, quod firmatur § 15 et de salt. 65. Idem *σοφιστάς*, sive oratores sive doctores, commemorat Lexiph. 23: *πρὸ πάντων δὲ ἐκεῖνο μέμνησό μοι, μὴ μιμεῖσθαι τῶν ὀλίγον πρὸ ἡμῶν γενομένων σοφιστῶν τὰ φαυλότατα* et pseudol. 6: *τῶν ὀλίγον πρὸ ἡμῶν εὐδοκιμησάντων ἐπὶ ταῖς καλουμέναις μελέταις σοφιστῶν.*

---

1) Notatam velim locutionem rhetoricus sophista, quae prorsus respondet illi seu Epicureo seu Philodemeo usui, quo legimus *ῥητορικοὶ σοφισταί*. cf. supra p. 226. Vides unicuique paene huius aetatis dicendi usui esse Philodemea exempla quae respondeant.

2) E. Th. Gauppius IC in dissertatione de professoribus et medicis eorumque in iure Romano privilegiis scripta (p. 33—36, praecipue p. 36) in iuris fontibus sophistarum nomen eos docet significare, qui artem Graece dicendi tradant, rhetores autem vel oratores, si a sophistis distinguantur, pro magistris Romanae eloquentiae proprie habendos esse; quem usum etiam apud ceteros auctores valuisse non habeo, quo demonstrem. Ac ne ille quidem v. d. duobus, quae affert, exemplis (cod. Theodos. de stud. liber. urb. R. et Const. l. 3. XIV 9 et Modest. l. 6 § 1 D de excusat. XXVII 1) satis mihi persuasit. Constantem hanc disiunctionem ne in iuris quidem fontibus esse — fortasse ipso assentiente Gauppio — certum est, velut in codicillo Antonini Pii apud Modest. in dig. XXV 11, 1. 6 legimus: *αἱ μὲν ἐλάττους πόλεις δύνανται πέντε ἰατροὺς ἀτελεῖς ἔχειν καὶ τρεῖς σοφιστὰς καὶ γραμματικοὺς τοὺς ἴσους, αἱ δὲ μείζους πόλεις δέκα ἰατροὺς καὶ ῥήτορας πέντε καὶ γραμματικοὺς τοὺς ἴσους*, ubi *σοφιστὰς* et *ῥήτορας* synonyme dici patet.

Nimis quaesita, ut hoc addam, et artificiosior quam verior est Victorini (Halm p. 156, 21) definitio: 'rhetor est, qui docet litteras atque artes tradit eloquentiae; sophista est, apud quem dicendi exercitium discitur'.

3) His simillima habet anon. apud Walz. VII 1037, 18.

Iam accedimus ad par illud sophistarum, qui technicis libris componendis operam dederunt, Arstidem et Hermogenem.

Atque Aristidis quidem memorabilis locus exstat apud Speng. II 460, 24 (W. IX 343): *ἐν οἷς* (sc. *τοῖς σεμνοῖς τῶν ἐπινοημάτων*) *ὁ μέγιστος κίνδυνος ἐν τῷ πολιτικῷ* (cf. supra p. 177) *λόγῳ ἢ ἑπακολουθήσαντα καὶ ἐπισπασθέντα τῇ φύσει τῶν ἐννοημάτων καὶ καθάπαξ ἀποστάντα τῶν ὑποκειμένων διαφθεῖραι τὸ δόκιμον τοῦ λόγου καὶ ὑπόκενον ἐργάσασθαι καὶ γενέσθαι παρόμοιον τοῖς μετεωρολόγοις*[1] *τῶν σοφιστῶν*, unde elucet vitandam Aristidi videri nimiam sophistarum sublimitatem in oratione veritati causarum accommodata. Est igitur quaedam oppositio inter *πολιτικὸν λόγον* (Aristideo sensu dictum) et sophistarum orationem, quae prope accedit ad illam Epicuro sollemnem. Ex verbis autem Sp. II p. 530, 14 (W. IX 434) *Κριτίου μᾶλλον ὁ τοιοῦτος τρόπος ἔδοξεν εἶναι ἤ τινος τῶν ἀρχαίων σοφιστῶν* intellegimus iam illis temporibus (medio altero saeculo) disiunctionem priorum et posteriorum sophistarum nobis tritam in usu fuisse, cuius usque ad Aristidem equidem exempla inveni nulla. Puto vel hoc silentio per saeculum fere post alterius, quod dicimus, sophistici generis natalem observato commendari illam sententiam, qua putemus non consulto quosdam nomen sophistarum cum ipsis prioribus sophistis exstinctum ad lucem revocasse sibique ascivisse, ut quasi ipsi redivivi viderentur Gorgiae, Protagorae, Hippiae; qua de sententia in fine libelli accuratiora addenda erunt. Neque hoc, quod de prioribus et posterioribus sophistis ab Aristide diserte disiunctis modo diximus, inde infringitur, quod Aristides, ubi ad Isocratis in or. XV exemplar ipse se defendit[2], temere veteres et iuniores sophistas inter se ita commutat, ut illis defensis se quoque purgatum censeat. Cavendum enim est, ne talibus hariolationi-

1) Locutio saepius de sophistis nimis sublimibus usitata, velut *π. ὕψ.* c. 3 p. 5, 15 V: *ὄντα οὐχ ὑψηλά, ἀλλὰ μετέωρα.*

2) Arist. *π. ῥητ.* I et *ὑπὲρ τῶν τεττ.* n. 45—46 D. to. II p. 1—414, impr. p. 406 sqq. cf. Baumgart l. l. p. 25—30.

bus vere sophisticis falsam de posterioribus sophistis amplectamur opinionem; id quod etiam de Themistio valere mox videbimus.

Hermogenes in libro de inventione sophistam dicit — nimirum Platonis in modum — eum, qui consulto contraria dicit ac demonstrat iis, quae re vera efficere studet, figurato sermone usus (Sp. II 259, 29; W. III 183): *ὁ δὲ παρὰ τῶν ἐχθρῶν λόγος ἰσχυροποιούμενος, ἀσθενεστέρας ἀναγκάζων εἶναι τὰς λύσεις, ἐκεῖ δείκνυσι βούλεσθαι πλέον τὸν σοφιστὴν ἢ κατὰ τὸ δοκοῦν εἰσάγεσθαι, οἷον ὁ Περικλῆς κτλ.* Quibuscum licet conferre verbum *σοφίζεσθαι*, quod ‘captiose et insidiose excogitare’ Tarsio valet Sp. II 235, 21 et 251, 5 (W. III 147 et 169 [1])).

Sophistarum mentio ab Hermogene praeterea duobus fit locis: Sp. II 395, 20 (W. III 362) *φαίνεται δὲ λόγος δεινός, οὐκ ὢν τοιοῦτος (ὃ δὴ καὶ τρίτον ἔφην δεινότητος εἶδος εἶναι), ὁ τῶν σοφιστῶν, λέγω τῶν περὶ Πῶλον καὶ Γοργίαν καὶ Μένωνα καὶ τῶν καθ’ ἡμᾶς οὐκ ὀλίγων, ἵνα μὴ λέγω πάντων,* ubi ex iis, quae insequuntur, apparet huius, quae sophistarum plerumque est, *δεινότητος* id esse proprium, quod efficit, ut vel viles et omnium communes sententiae semper magnis sublimibusque elatae verbis *δειναὶ* esse videantur: inanis igitur est vis et pulchritudo eius generis dicendi, quod proprie sophisticum dicitur, atque ab ipso Hermogene ad Socraticorum sententiam luculenter inclinante *φαινομένη μέν, οὐ μὴν οὖσα δεινότης* haec aperte nuncupatur v. 30. Alter locus propterea est dignus, qui afferatur, quod accurate respondet illi Aristideo (cf. p. 248). Dicit enim Hermogenes, item atque illic Aristides, *σεμνότητα* tranctans (Sp. II 292, 15; W. III 226): *περαιτέρω δὲ τούτων εἰ προέλθοιεν (αἱ τροπαί), καὶ παχύτερον καὶ σχεδὸν εὐτελέστερον αὐτὸν* (sc. *τὸν λόγον*) *ποιοῦσι. παράδειγμα τούτου Δημοσθενικὸν μὲν οὐκ ἂν λάβοις, οὐ γὰρ ἔστι·*

1) *τοῦτο δὲ τὸ διλήμματον σεσόφισται καὶ Δημοσθενικόν ἐστι σχῆμα.* Huc respicit anon. W. III 641, 19, qui politico versui haec adaptat additque:

τὸ παραλογιζόμενον σοφιστικὸν νῦν λέγει.

παρὰ δὲ τοῖς ὑποξύλοις τούτοις σοφισταῖς πάμπολλα εὕροις ἄν. τάφους τε γὰρ ἐμψύχους τοὺς γύπας λέγουσιν[1]) ... καὶ ἄλλα τινὰ ψυχρεύονται πάμπολλα ... ἀλλ' ὑπὲρ μὲν τούτων οὕτω χρωμένων τῷ λόγῳ, τῶν τραγῳδοποιῶν δὲ λέγω καὶ τοῦ Πινδάρου, τάχ' ἂν ἔχοιμέν τι λέγειν ... ὑπὲρ μέντοι τῶν ἐν πολιτικῷ λόγῳ τοιαύταις χρωμένων παχύτησιν οὐδεμίαν ἀπολογίαν εὑρίσκω. Iterum igitur ea, quae sophistis potissimum, i. e. epidicticarum orationum artificibus, accidunt, vitia maxime reprehendenda ac damnanda esse in veritate causarum discimus, unde denuo fit perspicuum σοφιστικὸν et πολιτικὸν λόγον quodammodo — Epicureorum videlicet in modum — esse oppositos.

Adiectivum σοφιστικὸς quid Hermogeni valeat, ut ex ipsis illis substantivi adhibiti exemplis apparet, ita etiam

1) Gorgias teste Ps. Long. π. ὕψ. c. 3 p. 5, 13 V, quo cum loco conferas quaeso hunc Hermogenis: H. laudat Gorgiae locum praeterea ex solo Ps. Longino notum, qui Gorgiae nomen addit; uterque tragoediae dicit tales translationes (τροπὰς) esse; ille huic opponit τοὺς ἀληθινούς, hic τοὺς πολιτικοὺς λόγους. Iam videas Hermogenis de iis, qui ante se similia scripserint, iudicium Sp. II 267, 26—268, 8 (W. III 192): posteriorem eius partem ad Aristidem probabiliter refert Baumgartius l. l. p. 153 sq.; prior pars mea sententia nullo pacto quadrat ad Dionysium, ad quem eam facile quis revocet propter Sp. II 342, 10. W. III 293; quadrat egregie ad librum περὶ ὕψους: in eo una idea singillatim, passim omnes tractatae erant; de ipso Demosthene, quem Hermogenes respicit, dictum in eo fuit in lacuna tertia (p. 24 V), ne dicam viginti fere commemorationes. Τεταραγμένως scripsisse Ps. Longinus iure potest Hermogeni videri, nam ideas ab Hermogene subtiliter distinctas hic ad libidinem confundit (cf. p. 24, 17—25, 5, ubi vel undecim qualitates nominantur); ac si quid in hoc libro reprehendi debet, reprehendendam esse rerum, notionum, partium non satis accuratam distinctionem mihi certum est. Λίαν ἀπιστῶν αὐτῷ Ps. Longinus Hermogeni videri iure potuit, quod perspicias ex c. XII (p. 24, 16—25, 3) perlecto; verbum οἶμαι mirum quantum anonymus adhibet. Probabile igitur mihi videtur lectitasse Hermogenem libellum π. ὕψους, quem, si modo legi potuit, ab Hermogene non esse lectum vix credibile est. Si vero recte coniecimus, novum accedit argumentum, quo Longino hoc opus abiudicemus; ut fortasse ne Io. Canna quidem iam possit dubitare, qui etiam nunc, quantum scio, Longini id esse spondet. Haec postquam monui, qui libelli π. ὕψ. peculiari ratione habita Hermogenem perlegerit, fortasse alia huius modi indicia non desiderabit.

clarius fit loco, qui singularis mihi videtur (Sp. II 436, 28. W. III 417): *τὰ ἴσα σχήματα ταὐτὰ ὄντα ποτὲ μέν ἐστιν ἀγωνιστικά, ποτὲ δὲ ἐπιδεικτικά, ποτὲ δὲ σοφιστικά: ἀγωνιστικὰ μέν ἐστιν, ὅταν τῇ φύσει τῶν πραγμάτων συνδράμῃ ἔξωθεν πάρεργον, ὅτε καὶ χωρὶς τῶν ὀνομάτων ἕκαστον αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ πρᾶγμα μηνύει καὶ λεχθὲν λανθάνει ... ἐπιδεικτικὰ δέ εἰσιν (ἐστιν?), ὅταν τὰ ἀγωνιστικὰ πολλὰ γένηται καὶ ἐπιτηδευθῇ εἰδημόνως εἰς ἡδονὴν ἀκοῆς σώφρονα, ὥσπερ τὰ παρὰ Ἰσοκράτει ἴσα τὰ ἐν ταῖς παραινέσεσι μάλιστα· σοφιστικὰ δέ ἐστιν, ἃ νῦν μὲν ἐπαινεῖται, ὑπὸ δὲ τῶν παλαιῶν κωμῳδεῖται (καὶ) ὅσα αἰσχρῶς καὶ κενῶς κολακεύει τὴν ἀκοήν, ἃ Πλάτων διαβάλλει, ὦ λῷστε Πῶλε κτλ.*, quae verba explicantur a Maximo Planude (W. V 576, 1 sq.) et Gregorio Corinthio (W. VII 1235, 20): *σοφιστικά εἰσιν παρισα, ὅσα εἰσὶν ἐπιτετηδευμένα* e. q. s. Ne putaveris hac distributione irritum fieri, quod saepius ipsi professi sumus, scilicet esse paene idem *σοφιστικὸν* et *ἐπιδεικτικόν*: hanc enim Hermogenis disiunctionem nemo omnium, quorum restant scripta, rhetorum praeter hunc secutus est, ac ne Hermogenes quidem alibi eius habet rationem. Iam vero intellegimus, quod bene concordat cum *δεινότητος σοφιστικῆς* definitione supra laudata, ab Hermogene vocem *σοφιστικὸς* ita intellegi, ut vani simul et nimis artificiose facti significatio insit. — Alii loci illum sensum praebent, quo pulchritudo orationi ostentandi et captandi causa adspersa significatur, velut Sp. II 413, 19 (W. III 384): *ὁ δὲ Αἰσχίνης πολιτικὸς μέν ἐστιν, εἴπερ ἕτερός τις, σοφιστικὸς δὲ καὶ γαῦρος καὶ τῷ μεγέθει μετὰ τοῦ κατὰ σχῆμα κάλλους πλεονάζων*, quod cum Philostrati iudicio (v. soph. I 18, 3) apte composueris [1]); ceterum videmus *σοφιστικὸν* quiddam iam ante Philostratum in Aeschinis elocutione veteres observasse, ut vel hinc ex parte et illustretur

1) ibi: *ξὺν εὐροίᾳ καὶ θείως — θεοφορήτῳ ὁρμῇ — ἁβρὰ σεμνολογία — τὸ ἐπίχαρι ξὺν δεινότητι.* cf. Suid. s. v. *Αἰσχίνης· πρῶτος δὲ πάντων τὸ θεῖος λέγειν ἤσκησε διὰ τὸ σχεδιάζειν ὡς ἐνθουσιῶν.* Dion. Hal. epit. l. *π. μιμ.* c. 5, 5 *ἐν δὲ τῇ τῶν λέξεων ἐκλογῇ πομπικὸς ἅμα καὶ δεινὸς ... ἡδὺς μὲν αὐτόθεν ἐντυχόντι.*

et explicetur ratio illa Philostrati, qua alterius sophisticae ducem fecit Aeschinem — praecipue, ut suspicor, eo studio ductus, ut vetustatis specie splendidorumque nominum gloria suam artem indueret. Ad locum modo laudatum Hermogenes nos remittit Sp. II 415, 9 (W. III 387) verbis: *μεγέθει δὲ χρῆται μὲν οὐκ ὀλίγῳ (Ἀντιφῶν ὁ Ῥαμνούσιος), καλῶς δέ πως καὶ συνυφασμένῳ καὶ οὐ κατὰ τὸν Ὑπερείδην διεστηκότι τῶν ἄλλων, οὐδ' αὖ κατὰ τὸν Αἰσχίνην σοφιστικῷ, καίτοι τῆς λέξεως αὐτῷ πολλαχοῦ διηρμένης*[1]), unde certum fit illo priore loco *σοφιστικὸς* vocem ad orationis splendorem et magnitudinem spectare; falsus est Ioannes Sicel. (W. VI 501, 2), cum interpretatur: *ἀπατητικῷ, παραλογιστικῷ* (Platonis in modum hac voce accepta). — Denique in eo, quem dicit, *πολιτικῷ λόγῳ*, quamquam insit splendor orationis (*ἡ λαμπρότης*), tamen saepius eum arte minuendum esse censet, atque ita quidem e. g., ut sententiae partes interiecto membro disiungantur[2]), velut Demosthenes non uno tenore sententiae ambitum compleverit, *ὃ σφόδρα ἂν ἐποίησεν αὐτῷ τὸν λόγον λαμπρὸν καὶ σοφιστικόν, . . . ἀλλὰ διέκοψε καὶ ἧττον ἐποίησεν αὐτὸν φανῆναι λαμπρόν*: vel ex adiectivis *σοφιστικὸς* et *λαμπρὸς* promiscue adhibitis manifestum fit *σοφιστικὸν* esse splendidum, artificiosum, distinctum; videmus etiam hic item atque supra secerni a *πολιτικῷ λόγῳ* quodammodo sophisticum dicendi genus.

Omnes, opinor, perlustravimus Hermogenis locos huc pertinentes, unde satis efficitur eum, quem in universum adiectivo *σοφιστικὸς* inesse supra demonstravimus, sensum, videlicet 'arte facti, ostentationi accommodati accedente vanitatis captiosae notione', etiam ab Hermogene, technico scriptore, ei tributum esse.

In Phrynichi libri iisdem temporibus conscripti titulo, qui est *σοφιστικὴ παρασκευή*, adiectivum in universum

1) Miror Vahlenum in edit. libri *π. ὕψ.* c. 2 (p. 3, 10) et c. 7 (p. 9, 29) exarare *διῃρμένοις* et *διῃρμένων* pro formis *ι* subscr. carentibus. cf. *δίαρμα* et *δίαρσις* apud Ps. Long. c. 12 (p. 24, 6 V) et c. 8 (p. 11, 7 V).

2) Sp. II 399, 6. W. III 367.

ad eum spectat, qui ἀρχαίως καὶ δοκίμως — ut eclogae prima verba amplectar — dicere studet, qui quidem illa aetate idem erat, atque sophista a nobis descriptus; vertemus igitur confidenter: exornatio sive praeparatio oratoria[1]).

Iam praetermisso, quem supra tractavimus, Philostrato apud Sextum empiricum, qui in libro πρὸς ῥήτορας mirum quantum cum ipsis sententiis tum disputandi ratione cum Philodemo congruit, illam potius adiungit voci σοφιστὴς vim, qua significat magistrum artis dicendi, cum dicit (p. 697, 31 Dind.): καθὸ καὶ οἱ σοφισταὶ πολλάκις εἰώθασιν ἐν ταῖς διατριβαῖς λέγειν· θετέον θέσιν. Qui usus ut exemplis supra allatis ita ipsius sceptici philosophi acerbis verbis opportune illustratur (p. 678, 9 D): οἱ σοφιστεύοντες (i. e. qui sophistarum munere funguntur) ἐπ' ἄκρον μὲν τὴν ῥητορικὴν ἐξήσκησαν τεχνολογίαν, ἰχθύων δὲ ἀφωνότεροι ἐπὶ τῆς ὑπαίθρου θεοφοροῦνται (cf. v. 17: ἄλλους διὰ τέχνης προάγοντες λέγειν ποιοῦσι), quibus verbis facile Philodemi simillima appones.

Huic addere liceat similem sophistarum commemorationem exstantem apud Clementem Alexandrinum (qui quidem plerumque Platonico more eos perstringit, cf. str. I c. 3, 23. 8, 39. 9, 44. 10, 47. 17, 87) strom. I 3, 22: οἱ κακοδαίμονες σοφισταὶ (cf. Dio Chr. 8 p. 145, 17 D) τῇ σφῶν αὐτῶν στωμυλλόμενοι τερθρείᾳ ἀμφὶ τὴν διάκρισιν τῶν ὀνομάτων καὶ τὴν ποιὰν τῶν λέξεων σύνθεσίν τε καὶ περιπλοκὴν τὸν πάντα πονούμενοι βίον τρυγόνων ἀναφαίνονται λαλίστεροι . . . ποταμὸς ἀτέχνων[2]) ῥημάτων, νοῦ δὲ σταλαγμός.

Longinus porro criticus, ut ad technicos revertar, (Sp. I 305, 16; W. IX 559) ut Homeri, Archilochi, tragicorum, comicorum, melicorum poetarum dicendi genus, ita etiam sophistarum (imprimis veteres notare videtur) elocutionem imitandam et sectandam esse dicit, haud dubie utpote περικαλλῶς τε

1) Bernhardy, Grundr. d. gr. Litt. I p. 584: *Hilfsbücher des eleganten Stils;* quod ad rem, recte.

2) Hoc adiectivum in hoc sententiarum nexu quid sibi velit, non assequor: aut exspecto e contrario εὐτέχνων aut scribendum puto ἀτέχνως, quod adverbium in comparationibus saepius locum habet.

καὶ ποικίλως τὴν ἐξαγγελίαν ἠσκημένων, ut legitur paulo antea (Sp. I 304, 25). Ceterum hoc loco (Sp. p. 305, 16 ∾ 20; W. 559, 12 ∾ 15) clare distinguuntur σοφισταὶ et ῥήτορες. In epitoma ex celebrati huius rhetoris operibus facta (Sp. I 327, 23) ex optima profecto observatione oriunda haec praecipiuntur: ὅτι χρὴ τὸν παραμυθούμενον μὴ μετὰ σοφιστικῆς τρανότητος, ἀλλὰ μετὰ συμπεπονθυίας λέγειν ἁπλότητος· οὐ γὰρ ῥητορικῶς ἀλλὰ θεραπευτικῶς ἔξεστι λέγειν, ubi inde explicandum est adiectivum σοφιστικός (promiscue, ut vides, usurpatum cum voce ῥητορικός), quod copiosae et illuminatae orationis ambagibus, si qui alii, epidictici illi artifices gloriabantur.

Deinde in Menandri Laodicei commentario de epidicticis orationibus diserte distinguuntur sophistarum orationes vere epidicticae ab imitationibus civilium orationum, quas μελέτας nuncupatas in scholis studiose iam antiquitus eos meditatos esse (cf. supra p. 221 c. adn. 2) notum est, cum dicit (Sp. III 331, 16; W. IX 128): ἃς γὰρ ἐπιδείξεις λόγων πολιτικῶν οἱ σοφισταὶ καλούμενοι ποιοῦνται, μελέτην ἀγώνων εἶναί φαμεν, οὐκ ἐπίδειξιν [1]). Apud eundem priores illi sophistae οἱ πάλαι σοφισταὶ vocantur Sp. III 332, 27 (W. IX 131): καὶ τῶν ἄλλων καὶ τῶν τοιούτων ἤδη τινὲς τῶν πάλαι σοφιστῶν ἐπαίνους συνέγραψαν. Denique ex locutione ῥήτορες, σοφισταί, γεωμέτραι (Sp. III 364, 15; W. IX 206) concludendum etiam hunc ῥήτορας civiles, σοφιστὰς epidicticos oratores vocare.

---

1) Vocem ἐπίδειξις his temporibus, quantum scio, vix alius rhetor praeter Menandrum tam angustis finibus circumscriptam de solis laudationibus et vituperationibus (Sp. III 331, 8; W. IX 128, 4) adhibuit. Servavit Menander eum sensum vocis, quo ab Aristotele technice primum de tertio genere usurpata invenitur; is enim ἐπιδεικτικὸν γένος non intellegit nisi de laudatione et vituperatione (cf. Aristot. rhet. p. 1358^{b} 12. 18; 1359^{a} 17; 1391^{b} 33 ∾ 1392^{a} 5; 1396^{a} 12 ∾ 16. 26. 29; 1399^{a} 12; 1416^{b} 27; 1418^{a} 33). Plerique rhetores non accurate his terminis servatis notione ἐπίδειξις passim in universum utuntur de orationibus sive συγγράμμασιν ad ostentationem, non ad solam contentionum veritatem atque utilitatem factis. (cf. supra p. 213 adn. 1 et Quintil. inst. III 4, 13.)

In altero, quem vulgo eidem adscripsimus Menandro, de epidicticis orationibus tractatu verba (Sp. III 411, 29; W. IX 279): *γένοιτο δ' ἂν καὶ ἀπὸ λέξεως ἐπιτετηδευμένης καὶ κεκαλλωπισμένης χάρις ἐν λόγῳ, οἷα ἐστὶν ἡ Πλάτωνος καὶ Ξενοφῶντος καὶ τῶν νεωτέρων, Λίωνος καὶ Φιλοστράτου καὶ τῶν σοφιστῶν, ὅσοι καὶ συντιθέναι τὸ συγγραφικὸν εἶδος* (cf. supra p. 178 adn. 2) *ἔδοξαν χαριέντως* iterum confirmant, quod maxime proprium sophistarum esse diximus, videlicet elocutionem arte politam, flosculis distinctam. Ex reliquis apud eundem sophistarum commemorationibus (Sp. III 418, 12. 393, 3. 388, 17 = W. IX 288. 254. 247) nihil novi addiscimus.

Adiungere his liceat locum rhetoricae, quae nomine Halicarnassensis Dionysii falso fertur (quam si tacitum quendam sensum secuti circa Menandri tempora simulque florem aetatis sophisticae natalem seu rectius natales egisse opinamur, a vero vix multo aberimus), dico p. 391, 13 R (c. X): *ταῦτα καὶ ἄλλα τοιαῦτα κεφάλαια, ἐν ταῖς τῶν σοφιστῶν διατριβαῖς εἰθισμένα ἀγωνίζεσθαι, φευκτέα, εἰ μέλλει τις πρὸς ἀλήθειαν ῥητορεύειν* (cf. p. 390, 3 R: *οἷς χρῶνται οἱ μελετῶντες, οὐκ ἂν χρησαμένων τῶν ὡς ἀληθῶς λεγόντων*), ubi magistros dicendi declamationibus occupatos notari patet; qui vel post ea, quae in appendice sum dicturus, Dionysii hoc caput esse credit, *χαιρέτω οἷς ἥδεται*, ut cum Ps. Longino loquar, addatque hoc argumentum iis, quae ad fulciendam nostram sententiam Dionysius supra porrexit. Altero loco, p. 375, 14 R, *σοφιστὰς* Ps. Dionysius ita commemorat, ut veteres sophistae a Platone perstricti intellegendi sint.

Himerius de se ipse confessus ecl. VII (p. 21, 12 Duebn.): *ἐγὼ καὶ σοφιστὴς ἐγενόμην παρ' ὑμῖν καὶ πατήρ· εἰ σοφιστὴς δεξιός, ὑμεῖς ἐπίστασθε· λέγω γὰρ ἀεί, καὶ τὴν ἐμὴν πολιτείαν ἔχει τὰ θέατρα* orationes in theatro habendas praecipuum sophistae negotium esse aperte dicit; nec minus or. VI 2 (p. 59, 21 Duebn.), ubi quaerit ex Philipporum civibus: *ἆρ' οὖν σοφιστὴς ἀφθογγότερος κύκνου φανήσεται καὶ σιωπῇ παραδραμεῖται πόλιν ἀρχαίαν;* et or. XXI 9 (p. 88, 46 Duebn.): *δοκεῖ δέ μοι καὶ ὁ Πρωτεὺς σοφιστής τις τοὺς λόγους δεινὸς γενό-*

μενος ... εἰς πολλὰς ἰδέας μερίσαι τοὺς λόγους (quae dixit fortasse Platonis memor Euthyd. p. 288 B), ne praeter necessitatem alios locos coacervem. — *Σοφιστικὰ διηγήματα* commemorantur apud eundem in fragmentis or. XXXII 1 (p. 103, 5 Duebn.), videlicet narrationes, quales accommodatae sophistis (e. g. Isocrati!) facile admittant artis demonstrationem.

Themistius ut revera philosophi potius quam sophistae nomine dignus est, ita plerumque ipse philosophum sese appellans vehementer adversatur iis, a quibus sophistis adnumeratur, id quod etiam apud alios sophistas observatur, velut Hermogenes a Philostrato sophistis attributus non nisi cum contemptu de iis loquitur coll. supra p. 249—252[1]); qua in re ex parte simile quid animadvertis atque apud Aristidem (cf. p. 248 sq.): videlicet in refellendis his calumniis demonstrat non talem se esse, quales suae aetatis sophistas depingit Plato, in quo ita habitabat, ut vel ex hoc Platonis totam de sophistis sententiam quamvis coartatam tamen integram promi posse iure nobis videamur supra (p. 208 n. 1) monuisse (cf. Them. p. 348, 30. 350, 22. 351, 2. 416, 16. 417, 7. 419, 8 ed. Dind.). De ipsis autem posterioribus sophistis ubi misso defensionis artificio vitaque et temporum et personarum confusione iudicium facit, *αἰμύλοι, κακοδαίμονες* (cf. p. 253 de usitato hoc sophistarum epitheto), *ἐπαίροντες, ἀσπαζόμενοι τοὺς θεωμένους ἐν θεάτροις καὶ πανηγύρεσιν, ᾄσματα ᾄδοντες μετὰ ἡδονῆς ὥσπερ Σειρῆνες* comparent (p. 412 Dind.), atque id orationis illecebris artificiosis et blandimentis, quibus multo discessisse eos Themistius dicit a Socraticae elocutionis simplici simul et efficaci genere.

Eunapius, qui exceptis Philostrati studiis ex instituto de sophistis egit, ad illustrandum ipsius vocis sophistae usum quamquam multa, tamen novi nihil affert. Ut apud Philostratum ipsum vidimus, *ἡ σοφιστικὴ* ars epidictica inclusa docendi professione dicitur p. 487, 34. 493, 21. 40 ed. Boiss. a. 1878; *ἡ σοφιστικὴ διατριβὴ* (usitata Philodemo locutio) valet de sophistarum usu scholastico p. 485, 46; *τόνος σοφι-*

1) Cf. Synes. Dion. p. 36 P et E. Rohde mus. Rhen. vol. XLI p. 186.

στικὸς et πνεῦμα de eo, qui desideratur in epidicticis orationibus sono atque spiritu, legitur p. 497, 3.

Denique ex Synesio duos nolui neglegere locos. In Dione enim disiungit Chrysostomi σοφιστικὰς ὑποθέσεις et πολιτικάς (p. 39 P)[1], unde egregie illustratur distinctio illa saepius a nobis exemplis demonstrata, quamquam hoc potissimum loco vocem πολιτικὸς maluerim ex Isocratis usu intellegere, velut omnino Isocrates cum nullo aptius mihi videtur comparari quam cum Dione. Idem Synesius p. 36 P verba ὑπόθεσιν μετακεχειρισμένην σοφιστικῶς explicat: τουτέστι λαμπρῶς (λαμυρῶς Dind., quod risum mihi movit) ἀπηγγελμένην καὶ δεξιῶς καὶ πολλὴν τὴν ἀφροδίτην ἐπαγομένην. ταύτῃ καὶ παρὰ τῶν ἀνθρώπων, οὓς λέγοντες ἐκήλουν τῷ κάλλει τῶν ὀνομάτων, ἠξιοῦντο τῆς προσηγορίας τοῦ σοφιστοῦ. Item ut hoc loco vox σοφιστικῶς, nisi fallor, vox ῥητορικῶς accipienda p. 37 P: ὅς γε καὶ τὰς ῥητορικὰς τῶν ὑποθέσεων οὐκέτι ῥητορικῶς, ἀλλὰ πολιτικῶς[2] (simpliciter, magis ieiune) μετεχειρίσατο. Prorsus igitur — ne repetam, quae adnotavi ex Dione p. 241 adn. 2 — probatam vides, quam ipsi probavimus, adiectivi σοφιστικὸς explicationem.

Ad finem longi, Iuppiter, et laboriosi itineris iam pervenimus. Nam ut ipso quinti saeculi exitu sophistica paulatim evanuisse videtur, ita ne digna quidem apud posteriores (quorum ex numero Phoebammonem, Nicolaum sophistam, Zonaeum, Gregorium Corinthium, Polybium Sardianum nimia fortasse indulgentia passim respexi) inveni, quibus eam, quam persecutus sum ab incunabulis usque ad senectutem, notionem amplius illustrandam putarem. Satis enim puto esse demonstratum, sophistae nomen hac aetate usur-

1) v. supra p. 199 c. adn. 2.

2) Ne putaveris sollemnem hanc disiunctionem terminorum πολιτικῶς et ῥητορικῶς esse. Nos eam invenimus apud Aristot. art. poet. p. 1450^{b} 6 (v. supra p. 145), neque utique licet negare rationem quandam inter hunc Synesii philosophi Platonici usum et illum Aristotelis interesse. Praeterea huc conferendus est locus Diog. Laert. supra laud. p. 142 adn. 1, quo πολιτικῶς et ῥητορικῶς disiunguntur; quo loco, si modo meam mutationem accipis, prorsus eandem habes distinguendi rationem.

pari de iis epidicticis oratoribus, qui totum studium in pulchritudine illuminatae omni modo elocutionis et vanae sententiarum nitore ac tumore consumunt simulque artem magis exemplis propositis quam per regulas tradere student, cui substantivi significationi prorsus convenit vis adiectivi σοφιστικός.

Iam ut ad totam, quam emensi sumus, viam oculos referamus, haec fere statuenda mihi videntur: Usque ad saeculi a. Chr. n. quarti exitum sophistarum nomen doctores illos omnis civilis sapientiae significat, atque ita quidem, ut ii ex hoc numero, qui imprimis rhetoricae docendae operam navant, una comprehendantur, per se vero ac nude positum vel, quod dicimus, technice nomen sophistae sive solum artis magistrum sive epidicticum oratorem notare testimoniis non potuerit demonstrari. Apud Epicurum primum ac fortasse proprio huius sectae more nomen sophistae in regnum quasi rhetoricae ita transiit, ut deposita latiore illa potestate acceptaque angustiore vi technice epidicticarum orationum artifex docendae simul arti addictus nuncupetur σοφιστής, opposito, qui πολιτικὸς audit, oratore civili. Hic usus haud dubie perduravit apud horti philosophos, probatus etiam, quantum ex voluminibus Herculanensibus videmus, eorum adversariis, ad Philodemi tempora; quamquam etiam amplius per interiectum temporis spatium — quod propter fontium huius aetatis inopiam certo demonstrari nequit — hanc termini usurpationem vagatam esse non est cur negemus. Strabonis autem Dionysiique imprimis et eorum, qui post eum usque ad mediam primi p. Chr. n. saeculi partem exstiterunt in rhetorica disciplina, scriptorum satis multis locis — quibus dempseris, spero, nullum, addideris fortasse plures — discimus his ipsis temporibus sophistis potissimum per se quasi propriam possessionem attribui simpliciter artem epidicticam et technicam rhetoricae tractationem, ut et artificiosus orator et artis doctor proprio nomine σοφιστοῦ notetur, adiectivum σοφιστικὸς de rhetoricis rebus adhibitum servato Epicureorum usu idem valeat atque ‘arte factum, ad ostentationem delecta-

tionemque paratum'. Tum ipsa non tam primum nascente, quam subito temporum condicione ingeniorumque quodam aucto impetu magnum incrementum faciente epidictica dicendi arte, inde a posteriore primi p. Chr. n. saeculi dimidio sophistae illi, quos cum veteribus auctoribus consentientes proprie 'posteriores' dicere consuevimus, totum huius vocis usum sibi vindicant, ut cum iis eorumque professione notiones σοφιστὴς et σοφιστικὸς prorsus sint coniunctae; atque ea vi et significatione, quam adiectivum σοφιστικὸς ab horum hominum indole eorumque orationum natura duxit (id est: 'arte comparatum, ad orationis pulchritudinem ornatumque, saepius inanem, factum, ostentationi destinatum', quem usum ab illo post Epicuri tempora observatum non genere ipso, sed frequentia solum et ambitu distare apertum est), etiam ab artium scriptoribus de technicis rebus adhibitum est, opposita haud raro notione πολιτικός.

Vides igitur, nam ne hoc quidem nolui addere, non satis recta seu rei intellegentia seu elocutione uti eos [1]), qui dicant posteriores sophistas nomen traxisse a primis illis quinti et quarti saeculorum sophistis, quod ita plerumque significant, ut dicant: '*die neuen Sophisten knüpften an die älteren an*'. Tale enim quid, linguarum leges et consue-

1) Non affero nisi paucos: Meinersius eius, quem p. 204 laudavimus, libri p. 227: *Lächerlich ist es endlich, den Aeschines zum Haupte der jüngeren Sophisten zu machen, da dieser Name keinem Redner vom Lysias bis auf Christi Geburt gegeben, sondern erst im 1. u. 2. Jahrh. nach Chr. 'erneuert' worden ist;* quae de usu vocis σοφιστὴς Meinersius dicit l. l. p. 224 i.—227, pleraque perversa sunt. — Bernhardy (Grdr. d. gr. Litt. I p. 594): *Es war schon ein grofser Irrtum zu glauben, der Name σοφιστὴς sei niemals aufser Umlauf gekommen* (quae dicit, ni fallor, contra Westermannum, Gesch. d. Beredskt. I p. 201 n. 14) ... *im Gegenteil war diese Benennung auf litterarischem Gebiete mit den alten Sophisten erloschen ... sie kehrt zuerst bei Dio Chrys. wieder.* — Christius (Gr. Litt. gesch. p. 592): *An diese 2. Art der Sophisten (wie Gorgias u. Thrasym.) knüpfte die neue Sophistik an.* — Rohdius (Gr. Roman p. 291): *Anknüpfend an jene erste Blütezeit kunstmäfsiger Redeübung ... nannte sich dieser späte Herbstflor der Beredtsamkeit 'die zweite Sophistik'* (meliora docet Rohdius ibid. p. 293 et p. 293 adn. 2). — Kaibelius (Herm. XX 509): *sie schliefst eng an die alte Sophistik an.*

tudinem si spectas, per se minime est consentaneum. Nos vero vidimus numquam — ut imaginem teneam — filum fuisse discissum, immo posteriorum sophistarum nomen multo ab est ut idem valeat atque id, quod Protagoras eiusque aequales ac socii sibi vindicarunt quoque ab eiusdem temporis auctoribus sive honoris sive convicii causa appellati sunt. Rectius profecto et rebus convenientius dicemus ad posteriores sophistas vocem *σοφιστὴς* ea vi atque significatione transiisse, qua post exitum quarti saeculi usurpari coepta est quaque in usu esse usque ad ipsorum, quos vocamus, posteriorum sophistarum dies numquam desiit. Hoc autem tempore servatis iis, quae huius alterius sophistae ab Epicuro appellati semper propria fuerant, tantum incrementum fecit ipsa sophistica vel epidictica ars, ut propter multo frequentiorem usum quasi denuo ad lucem emersisse multis per errorem visas esse has notiones non ita possimus mirari.

Iam nova his expositis eaque, quantum intellego, non nullius gravitatis subsidia praesto sunt ad diiudicandam illam dissensionem quae nescio utrum fuerit an sit inter Kaibelium et Rohdium. Contra Rohdii enim sententiam (Griech. Rom. p. 290 n. 1) in Hermae vol. XX p. 507—513 tria potissimum, ut distincta pronuntiem, posuit Kaibelius: primum oppositas esse inter se alteram sophisticam et Asiaticorum rhetorum rationem[1]), secundum Dionysium utpote Atticae eloquentiae studentem artissimo vinculo coniungi cum altera sophistica[2]), tertium magistram fuisse alteram sophisticam cuiusvis scientiae, non solum rhetoricae et artis epidicticae.[3]) Nunc huius quaestionis fundamenta non mediocriter mota esse nemo non

1) l. l. p. 508 *zwischen Asianern und Sophisten besteht nicht nur keinerlei Verwandtschaft, sondern ein bewufster Gegensatz.*

2) l. l. p. 513 *Es scheint mir unbestreitbar, dafs Dionys mit seinen atticistischen Bestrebungen in den allerengsten Zusammenhang mit der zweiten Sophistik gesetzt werden mufs.*

3) l. l. p. 508 *Wer die (zweiten) Sophisten nur für Lehrer der Rhetorik und für Prunkredner auf der Wanderschaft hält, der erklärt ihr ungeheures Ansehen nur zum Teil,* et p. 509 *Sie waren, was ihr Name*

videt, et ob id ipsum difficile est convenienter et breviter simul Kaibelio respondere: verumtamen conemur haec proposita ita examinare, ut quasi normam arbitrii ea sumamus, quae exposuimus, et imprimis illud respiciamus semper fuisse inde ab Epicuri aetate genus quoddam epidicticorum oratorum rhetoricaeque doctorum, quod sophistarum nomine appellabatur; a quo nullo pacto disiungendum est genus, quod dicimus, posteriorum sophistarum. Atque haec quidem mihi censenda visa sunt:

I) Non fuerunt oppositae altera sophistica et Asiaticorum rhetorum ratio, sed Asiaticorum grex non est nisi species quaedam universi illius epidicticorum oratorum rhetoricaeque doctorum generis, quod inde ab Epicuro hoc nomine numquam non fuit appellatum et cuius ipsi quoque sunt, quos proprie appellare solemus iuniores sophistas. Philodemus enim a sophistis Hegesiam non distare, sed vel omnia, quae eorum sunt propria, prae se ferre diserte dicit (v. supra p. 224), et Dionysius Halicarnassensis, qui voce σοφιστὴς eo, quo modo diximus, sensu utitur, hoc potissimum nomine quasi proprio iterum iterumque Hegesiam appellat (v. supra p. 235 c. adn. 1). Veteribus igitur criticis iisque hac in re locupletissimis testibus sophistae non aliter Hegesias et Asiani visi sunt, quam sophistae fuerunt et nobis dicuntur ii, quos posteriores ferimus.

II) Deinde Dionysium Halicarnassensem certum est quam maxime abhorruisse a sophistarum ratione, cum, ubicumque (praeter eos locos, ubi τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ θαυμαζομένους et primos illos sophistas denotat, v. supra p. 234 sq.) totum hoc et universum genus respiciens nomen sophistarum adhibet, non nisi cum contemptu et indignatione eo utatur; ea autem ratio, quae intercedit inter Asiaticos rhetores et Dionysium, i. e. oppositio studiorumque diversitas vel maxima (cf. p. 445—451 R et libri de comp. verb. c. 18 p. 244 sqq. Sch. et al.), nullo iure disiungitur ab ea, quae intercedit inter universos sophistas et Dionysium, quippe cum Dionysio ipsi sophistae et Asiatici rhetores minime diversi visi sint. Cum vero po-

sagt, Lehrer alles Wissens, und die Rhetorik war nur der Zauberstab, „der die Schätze der Weisheit heben konnte“. (?).

steriores sophistae generatim non secernendi sint ab iis, quos Dionysius dicit, sed sint iidem, minime licet dicere cum Kaibelio: ‘*D. Hal. mit seinen atticistischen Bestrebungen mufs in den allerengsten Zusammenhang mit der zweiten Sophistik gebracht werden*’. Dionysius certe nihil minus expetivit quam ut suis studiis sophistis faveret; illud me concedere, quod magna cum restrictione Rohdius concessit in mus. Rhen. p. 172, per se patet; interdum enim vel ab adversariis adversarii quaedam mutuantur.

III) De tertia, quam proposuit Kaibelius, sententia multo graviora et magis necessaria argumenta ex rebus ipsis personisque in censum vocatis cum Rohdio petuntur, quam ex nominis vi et usu. Nihilo tamen setius etiam de his respondere nostrum est, quia Kaibelius ipse (p. 509 l. l.) dicit: ‘*sie waren, was ihr Name sagt, Lehrer alles Wissens*’. Iam illud mihi videor demonstrasse de alteris, qui vocantur, sophistis non esse renovatum nomen veterum sophistarum ampliore sensu eorum aequalibus usurpatum, sed sua sponte neque quoquam consulto hoc nomen iterum inveniente seu restituente transiisse ad hos posteriores sophistas hanc appellationem eo sensu, quo epidicticum rhetorem rhetoricaeque doctorem solum post Epicuri dies insignit. Ergo nomen quidem sophistae de alteris sophistis adhibitum nihil dicere vult nisi rhetoricum artificem et magistrum, quae re vera fuit duplex horum hominum professio.

Improbantur igitur vel argumentis a nominis usu repetitis Kaibelii sententiae. Ex altera parte prorsus probantur et, si cui incerta visa sunt, certa, spero, fient, quae Rohdius vir doctissimus praeclare et tetigit in eleganti libro (Gr. Rom. p. 290 adn. 1) et defendit in mus. Rhen. vol. XLI p. 170 sqq.; quae quidem eis sunt contraria omnibus, quae Kaibelio visa sunt; quamquam secundum ea, quae probare suscepimus, vel haec paulo alia ratione excipiemus et perspiciemus.

Haec mea auxilia, quamquam Rohdio veniunt proelio feliciter iam pugnato, tamen non inutilia fore spero ad complendam victoriam.

APPENDIX,

qua quaeritur, num sint Dionysio Halicarnassensi tribuenda artis rhetoricae, quae eius nomen prae se fert, capita VIII IX X XI.

Ut huius artis etiam capita X et XI, a Blassio[1]) (et Roesslero)[2]) vere Dionysii esse putata, Halicarnassensi abiudicaret, qui optime de Dionysio meruit, leves quasdam stili differentias protulit, quibus, quia ad dicendi usum non technicum tantum spectant, vix quisquam magnam vim tribuerit[3]), dico L. Sadéeum in quaest. de Dion. Hal. script. rhet. crit. (Argentor. 1878 p. 29—32). Miror Sadéeum, qui Dionysii technologiam satis compertam se habere per totum librum luculenter testatur, non protulisse multo graviora, quae quidem ad promovendam molestam paene quaestionem mea sententia aliquid valent. Nos vero, quia Roessler (l. l. p. 10 sq.) et, qui mutata ex parte priore sententia (l. l. p. 24 sqq.) ei assensus est, Blassius (in philol. Anz. V p. 353 sq.) praeter cap. X et XI etiam capita VIII et IX Dionysio vindicarunt, in hac re tractanda ita a Sadéeo discedemus, ut capita VIII IX X XI pariter respiciamus. Habeo haec, quae dicam:

I) Apud Ps. Dionysium in c. X p. 388, 17. p. 390, 6. p. 391, 12 R, in c. VIII p. 285, 1. 296, 8. 11. 297, 9 bis, in c. IX p. 323, 5 vox *ἰδέα* usurpatur ad significanda technice rhetoricae tria genera. Vox *γένος* in omnibus his tractatibus nusquam ita occurrit, ut hoc munere fungatur; vox *εἶδος*,

1) De Dionysii Halic. scriptis rhetoricis, Bonnae 1863.

2) Dion. Hal. scriptorum rhet. fragmenta coll. disp. praef. est C. Theod. Roessler, Lips. 1873.

3) Nimium igitur his mihi videtur tribuisse Usener in Dion. Hal. librorum de imit. reliquiis p. 5 sq.

quae apud omnes scriptores passim promiscue adhibetur cum voce ἰδέα (cf. Platonem), substituitur in c. VIII p. 295, 8. Dionysius Aristotelem secutus semper utitur termino γένος: p. 488, 2. 5. 565, 3. 525, 11. 588, 8. His in terminis in duas classes facili opera dignoscendas rhetores discedunt, ita ut e. g. Aristoteles (p. 1358ª 36 contra hoc non facit, cf. Roemerum, art. rhet. ad p. 1358ª 36, quem improbo) [1]), auctor ad Alexandrum, Dion. Hal., auct. ad Her., Cicero (de inv.; cf. Quintil. III 3, 15), Quintilianus adhibeant voces γένος et genus. Quintilianus III 3 et 4 vocis εἶδος ne mentionem quidem facit. Ii autem, qui sequuntur, Hermogenes, Alexander Num., Rufus, Porphyrius, Nicolaus sophista, Sopater, Maximus Planudes, anonymi posteriores apud Walz. IV 27, 11 et 713, 5 utuntur constanter voce εἶδος vel ἰδέα, qua de re cf. Syrianum et anon. ap. Speng. συναγ. τεχν. p. 184 et 186 et Doxop. W. II 122 sq. et Georg. W. VI 515; vox μέρη invenitur apud Philodemum et Sextum emp. (cf. supra p. 253), ‘partes’ interdum dicit Quintilianus, dubium vero num technice. Ex hac collectione, cuius testimonia hic nolo afferre, apparet non esse Dionysii ac ne eius quidem temporis haec capita; atque ut profitear, quid sentiam: postquam paulum in rhetoribus versatus sum, mihi quidem hoc unum argumentum ad abiudicanda Dionysio haec capita satis videtur valere. Ceterum terminus ἐγκωμιαστικὸς in c. VIII p. 297, 8 et 299, 5 occurrit: haec vox omnino non exstat apud Dionysium, qui solos terminos ἐπιδεικτικὸς et πανηγυρικὸς agnoscit, cum vetustiore technologia, ut in omnibus, etiam in hac re concinens.

II) κεφάλαια apud Ps. Dionysium in c. X p. 390, 1. 3. 5. 391, 14 et in c. VIII p. 282, 15 sunt argumentationes sive argumenta (cf. Sop. W. V 25, 25, Maxim. W. V 393, 17, Marcell. W. IV 67, 29, qui omnes interpretantur Hermogenem,

1) Scholion, quod ad p. 1358ᵇ 7 in Cram. anecd. Par. I p. 251, 28 exstat: τρία γένη τῆς ῥητορικῆς· ἀλλὰ μὴν ἄνω εἴδη εἶπε κτλ. nihil demonstrat, nisi scholiastae temporibus hoc interpolamentum textui insertum fuisse et ipsum scholiastam in eo offendisse.

agnoscentem vel maxime hunc dicendi usum); porro *κεφάλαια* sunt, quae accuratius saepe *τελικὰ κεφάλαια* appellantur (*τὸ δίκαιον, συμφέρον, καλόν,* etiam *ἡ δύναμις,* i. e. quaestio num perfici quid possit, velut in Isocratis Philippo), in c. X p. 390, 9 sq. et in c. VIII p. 300, 7; denique in c. VIII p. 297, 14 et in c. IX p. 360, 1 *κεφάλαια ἐπιταφίου* eadem ratione vocantur *ἔπαινος, θρῆνος, παραμυθία,* et tum in c. VIII p. 298, 8. 12 *ἐγκωμίου κεφάλαιον* est *ὁ τοῦ γένους λόγος* et *ἡ παραβολὴ καὶ τὸ ἐξετάζειν* (= c. I p. 232, 14 sq. *περὶ παραβολῶν καὶ συγκρίσεων,* quae res raro commemoratur hac ratione a technographis!). Haec omnia alienissima sunt a Dionysii simplicitate, cui valent *κεφάλαια*: 1) partes narrationis, quae singillatim argumentis tractantur (p. 612, 2. 11. 14. 614, 17 R). 2) diversa capita, e quibus historicorum narrationes sive ipsius Dionysii libelli constant (p. 822, 8. 837, 9. 839, 1. 1100, 1 R. de comp. v. p. 16 Sch.). 3) summa rerum capita (p. 844, 2. 855, 10. 748, 5 R. de comp. v. p. 116 Sch.). 4) sententia (p. 886, 16 = *κῶλον* p. 886, 5), praeterea nihil.

III) *κατασκευὴ* apud Ps. Dionysium in c. X p. 381, 2 et 388, 7, in c. VIII p. 292, 4. 298, 6 et in c. IX p. 359, 11 est probatio, argumentatio, argumentum; in c. IX p. 321, 8 exstat *κατασκευὴ τῶν κεφαλαίων,* quod vere Hermogenianum esse nemo nescit, qui eum perlegit (v. Sp. II 206 = W. III 106 sq. et schol. W. V 393 sq. et VII 747 sq.), quod etiam Volkmannus docet ap. Iw. Muellerum II 471. *κατασκευάζω* porro est ‘argumentis firmo, probo’ in c. VIII 287, 3. 292, 8. 12. 295, 5, et, qui locus notabilis est, p. 303, 8 (*τὰς αἰτίας λέγων . . . κατασκευάζει*); item *συγκατασκευάζειν* in c. VIII p. 289, 2. 6. 295, 7. 288, 11. 282, 16 et in c. IX p. 359, 9. Haec abhorrent a Dionysii technologia, quamvis crebro ac varie voce *κατασκευὴ* utatur; Dion. p. 501, 3, quo solo loco sunt, qui hanc vim voci *κατασκευὴ* inesse opinentur, non intellegenda argumentatio, sed totius orationis (artificiosa et dolosa quodammodo) apparatio, institutio.[1])

1) Cf. A. Greilich, Dion. Halic. quibus vocab. ex artibus

IV) Ubi Dionysius dicit: προκατασκευή, προκατασκευάζεσθαι, Ps. Dionysium dicere προδιοίκησις, προδιοικεῖσθαι bene iam monuit Sadéeus l. l. p. 31; ego addam ne vocem quidem διοικεῖσθαι, διοίκησις, quae technice exstat apud Ps. Dion. in cap. X p. 388, 2. 10. 393, 12 et in c. IX p. 352, 14. 353, 4. 360, 12, inveniri apud verum Dionysium. — Vox ἀγωνίζεσθαι, i. e. ‘argumentis probare’ (= κατασκευάζειν), hoc speciali sensu non legitur apud Dionysium, exstat apud artis auctorem in c. IX p. 363, 8 et alibi, in c. X p. 391, 15. 379, 1. Derivandus mihi videtur haec usurpatio ex illo posterioris notae more, quo ἀγῶνες appellantur uno verbo probatio et refutatio (v. supra p. 196 n. 1 et p. 177 n. 1).

V) στοιχεῖα apud Ps. Dionysium in c. X constanti usu sunt partes orationis: p. 385, 16. 386, 1. Hae apud Dionysium audiunt ἰδέαι: p. 489, 1. 565, 4. 492, 6. 11. 494, 2. 615, 10. 1096, 8, sive (rarius) μέρη: p. 611, 9. 489, 3. Hic Dionysianus vocis ἰδέα usus ipse quoque admodum singularis fortasse ab Isocrate repetendus propter p. 489, 1—6 R; quid sit στοιχεῖον Dionysio, non est, quod hic addam; id certum, ei non esse στοιχεῖον partem orationis.

VI) Disiunctio, quae est inter πρᾶγμα et ἦθος in c. X p. 374, 1. 387, 4 et in c. XI p. 399, 10. 414, 7, nusquam invenitur apud Dionysium [1]), invenitur autem etiam in c. IX p. 360, 11, quod eo magis notandum, quia haec technica distributio perrara est (similis quaedam inter πραγματικὸν et παθητικὸν εἶδος apud Apsinem et Cornutum, conferas etiam Walz. rhet. Gr. IV 417, 12 et V 220, 20).

VII) κοινὸν et ἴδιον ἦθος disiungitur a Ps. Dionysio in c. X p. 375, 6 ~ 8 et praecipue in c. XI p. 396, 17. 413, 13 sq.

---

ductis in scriptis rhetoricis usus sit 1886 p. 10 sqq., qui exempla ex Dionysio collegit et plerumque recte expedivit; non debebat probare Ernestium (lex. techn. Gr. p. 174) errantem in hoc Dionysii loco explanando et versionem Reiskii editioni additam, quae falsa est.

1) Spero neminem huc tracturum esse Dionysianam illam τῶν ἐντέχνων πίστεων distributionem (p. 494, 4 sqq.), scil. εἰς τὸ πρᾶγμα καὶ τὸ πάθος καὶ τὸ ἦθος.

et in ipsis rebus tractandis. Hoc alienum a Dionysio, qui plerumque ne vocem quidem ἦθος hoc sensu adhibet (sed sensu ἐπιείκεια, commendatio per mores). Neque minus a vero Dionysio discedit illa disiunctio, qua singillatim tractantur ἦθος γνώμη τέχνη λέξις: qui Dionysium legit, satis compertum habet illum disiungere τὸ πραγματικὸν et λεκτικὸν μέρος (e. g. p. 861, 12 sqq. 896, 11. 930, 13. 1112, 15 ep. ad Pomp. c. 4, 1. 2, 13 epit. l. π. μιμ. c. 3, 2. de comp. v. p. 8 Sch. — p. 810, 5. 874, 8. ep. ad Pomp. c. 1, 10); communis autem haec disiungendi ratio est capitum X et XI (v. p. 373, 16 ∾ 377, 6 ∾ 378, 11 ∾ 382, 3. 394, 16 —; 396, 12. 14. 396, 16 ∾ 407, 7 ∾ 410, 15, ubi desideratur ὁ ἐπὶ τ. τ., ∾ 413, 1. 413, 12 sq.). Terminus πολλοστῶς εἰπεῖν (discernitur ποικίλως εἰπεῖν, in c. XI p. 412, 12. 13. 414, 8) Dionysio, qui talium terminorum mirum quantam habet varietatem, prorsus ignotus est (πολλοστὸν μέρος exstat p. 999, 17 R).

VIII) πολιτικὰ ὀνόματα apud Ps. Dionysium in c. X p. 384, 9 sqq. sunt, quae accommodata sunt civili elocutioni, i. e. neque quaesita nimis neque trita; huius usus apud Dionysium testimonium invenitur nullum.

IX) Verba artis in c. X p. 394, 10 καὶ μιμεῖται τὸν Δημοσθένην, οὐχ ὅτι Δημοσθενικῶς· καὶ τὸν Πλάτωνα ὁμοίως, καὶ τον Ὅμηρον valde mihi quidem olent doctrinam Hermogenis, qui hos tres viros technice et clare quasi tria suorum generum perfecta specimina in libro π. ἰδ. II 10 posuerat; cf. imprimis Sp. II 410, 2—4; W. III 380: οὐχ ὁ Δημοσθενικὸς . . . οὐχ ὁ κάλλιστος πανηγυρικὸς ἢ Πλατωνικὸς ἢ Ὁμηρικός. In his vel eadem bipertitio trium membrorum.

X) Demosthenes in technicis rebus a Platone pendere dicitur a Ps. Dionysio in c. X p. 381, 14. 376, 7; hac de re in tanta copia librorum, quos de his composuit Dionysius, nihil exstat; et graviter, quantum eum cognovi, suspicor Halicarnassensem laturum esse, si hanc ei sententiam inculcaremus.

Mihi quidem non videtur opus esse plura quaeri seu potius adscribi — sunt enim singularia multa; ego, ut vides, ea

potius urgenda putavi, quae generaliter ad technologiam rhetoricam spectant. Ut pauca, quae singularia potius vocarim, tangam, mihi non est dubium, quin frequentissimus usus vocum *μέθοδος* et *μεθοδεύειν* (e. g. in c. VIII p. 282, 14. 283, 13. 284, 3. 285, 3. in c. IX p. 330, 12. 347, 7 in c. X p. 378, 14 *τὰς τῶν προτάσεων* (!) *μεθόδους*) revocandus sit ad Hermogenis sollemnem in libris de formis partitionem, ubi semper tractat *ἔννοιαν, μέθοδον* [1]), *λέξιν* (cf. Sp. II 269, 8; W. III 194): certe apud Dionysium hoc vocabulum non memini me legere nisi p. 855, 4: *μεθοδεύειν τὰς αὐξήσεις*. Neque vox *μεταχείρισις, μεταχειρίζεσθαι,* quae technice usurpatur a Ps. Dionysio in c. X p. 375, 1. 376, 14. 388, 15. 394, 10 et in cap. VIII p. 281, 5, usquam legitur in Dionysii genuinis libris: invenies eam in ceteris huius artis tractatibus, velut p. 248, 2, et, quod fortasse non est nullius momenti, apud Aristidem Sp. II 513, 7. 515, 11 (W. IX p. 411. 413) et apud Hermogenem Sp. II 259, 25. 260, 12. 27 et Ps. Menandrum Sp. III 399, 16. 412, 27. 419, 14. 428, 31. 434, 28. 435, 8.

Haec igitur me commovent, ut pro certo habeam huius artis capita VIII IX X XI non esse composita a Dionysio Halicarnassensi. Capita X et XI unius auctoris esse ut aliis, ita mihi quoque probabile videtur. Quid de auctore capitum VIII et IX iudicandum sit, hoc loco nolo inquirere.

1) Quod posuit Hermogenes pro Aristideo termino *σχῆμα*.

INDICES.

I. Loci scriptorum accuratius explanati.

pagina

Alexander Numenii
Sp. III 1, 9 (W. IX 332) et 12, 16 (W. VIII 429) . . . 191 sq.

Aphthonius
Sp. II 22, 5. 49, 15 (W. I 61. 108) . . . . . 198 sq.
schol. Aphth. W. II 683 161 n. 4

Apsines
Sp. I 353, 10. 396, 31 (W. IX 494. 584) 195

Ps. Apsines
Sp. I 405, 1. 406, 31 (W. IX 594. 596) 195

Aristides
Sp. II 460, 29 (W. IX 343) . 248
Sp. II 512—514 (W. IX 410—413) 177
Sp. II 513, 19 (W. IX 411) . 179
Sp. II 530, 14 (W. IX 434) . 248
Sp. II 533, 27 (W. IX 438) . 177

Aristoteles
eth. Nic. p. 1180^{b} 35 sqq. . . 213
rhet. p. 1354^{a} 1. 14 . p. 161. 218
p. 1354^{b} 22 144
p. 1355^{b} 17 sqq. . . . 212
p. 1359^{b} 12 . . . 212 n. 8
p. 1391^{b} 16 143
p. 1396^{a} 5 144
p. 1403^{b} 34 143
poet. p. 1450^{b} 4 . 145. 257 n. 2

pagina

Athenaeus
l. XIII p. 593 f. . . . 211 sq.

Aurelius Augustinus
Halm p. 138, 34 sqq. . . 160 sq.

Chirius Fortunatianus
Halm p. 81, 12 sqq. 231

Choeroboscus
dict. p. 627, 34 sqq. Gaisf. 176 n. 1 192 n. 1

Cicero
de inv. I 5, 7. 6, 8. II 4, 12. 51, 155 sq. 231
de or. II 16, 68 . . . 161 n. 3
III 28, 109 163
or. 11, 37. 13, 42. 20, 68. 27, 96 . . . . . 232 sq.

Clemens Alexandrinus
strom. I 3, 22 253

Cornutus
Sp. I 427, 3 . . . . . 195 sqq.

Demetrius
περὶ ἑρμ. Sp. III 264, 4 (W. IX 10) . . . . . 244 sq.

Demosthenes
or. XIX 246. Ps. Dem. or. LIX 21 211
Ps. Dem. or. LXI 44 137

Didymus
in schol. Soph. El. 87 . . . 171
in schol. Soph. Philoct. 1113 194 n. 1

pagina

Dio Chrysostomus
or. 8 p. 145, 16 D . . 238 n. 1
or. 12 p. 217, 24 D 239
or. 19 p. 287, 25 D . . 237. 239
or. 52 p. 159, 16 D 173
or. 56 p. 223, 16. 78 p. 279, 12 . 237

Diogenes Laertius
III 87 . . . . . 142 n. 1
VII 42 . . . . . 231 n. 1
VII 43 196
X 26 . . . . . 214 n. 1

Dionysius Halicarnassensis script. rhet.
p. 488, 3 R 166. 192
p. 501, 3 R . . . . 265 c. n. 1
p. 536, 4 R 137. 171
p. 558, 13 R 168
p. 647, 10 R . . . . . 173 n. 1
p. 660, 13. 929, 1 R 235
p. 937, 14 sq. R 166
p. 939, 3 R 234
p. 957, 7 R . . . . 168 c. n. 3
p. 1027, 6 R 170
p. 1050, 8 R . . . . 169 c. n. 1
p. 1095, 6 R 235
p. 1125, 11 R 166. 168
de comp. verb. p. 246 sqq. Schaef. 235
ibid. p. 420 Schaef. . . 168. 179
de imit. p. 11, 2 Us. . . . 164 sq.
ibid. p. 31, 5 Us. 170
ep. ad Pomp. 1, 10 (p. 40, 25 Us.) 166
antiqu. Rom. I 8 167
Ps. Dion. art. rhet. p. 233, 1 R 173 n. 1
ibid. p. 384, 9 sqq. R . 176. 267
ibid. p. 391, 13 R 255
ibid. p. 394, 10 R 267

Doxopater
W. II p. 74, 24. 93, 11. 104, 25. 105, 7 . . . . . 200 sq.

Epicurus *περὶ ῥητορικῆς*
laudatus a Philodemo 154. 217. 221 227 n. 1

pagina

Eunapius
v. soph. p. 461, 5. 494, 42 Boiss. 199
p. 497, 3 Boiss. 257

Galenus
de plac. Hipp. et Plat. V p. 471 K . . . . . 214 n. 1

Gellius
n. A. XVII 5, 3 . . . . 246 sq.

Gregorius Corinthius
W. VII p. 1098, 15 242

Harpocration
ap. Cornutum Sp. I 459, 6. 460, 2 . . . . . 175 sq.

Hermarchus
laudatus a Philodemo . 154. 221

Hermagoras
laudatus a rhetoribus . 159 sqq.

Hermogenes
Sp. II 4, 30 sqq. (W. I 17) 189 c. n. 2
Sp. II 17, 26 (W. I 51) . . . 182
Sp. II 133, 12 (W. III 1) 183. 182 c. n. 2
Sp. II 133, 17 (W. III 2) 162 n. 2
Sp. II 199, 11 (W. III 94) . . 189
Sp. II 239, 31. 292, 15 (W. III 183. 226) 249
Sp. II 267, 26—268, 8 (W. III 192) . . . . . 250 n. 1
Sp. II 351 sq. 355, 4 (W. III 306 sq. 310) . . . 190 c. n. 3
Sp. II 395, 20 (W. III 362) . 249
Sp. II 398—404 (W. III 366—373) . . . . . 184 sqq.
Sp. II 399, 6 (W. III 367) . . 252
Sp. II 413, 19. 436, 28 (W. III 384. 417) 251
Sp. II 415, 9 (W. III 387) . . 252
Sp. II 417, 28 (W. III 391) 185 n. 7

Hieronymus peripateticus
frgm. laud. a Philod. et Dion. 158 sq.

Himerius
ecl. VII 2; or. VI 2, XXI 9, XXXII 1 . . . . . 255 sq.

pagina

Iosephus Rhacend.
W. III 482, 18 197

Isocrates
or. II 51 . . . . . 134 sqq.
or. III 8 . . . . . 238 n. 2
or. IV 3. 82 207
or. V 25. 29 . . 238 n. 2. 207
or. IX 10 . . . 138 sq. 175 sq.
or. XII 5. 11—15 208. 238 n. 2
or. XIII 9. 14. 19. 20. 21 134 sqq. 206 sq.
or. XV 136. 256 . . . 238 n. 2
or. XV 147. 155 sq. 168. 197. 215. 220 sqq. . . . . 207 sq.
epist. VIII 7. 8 . . . 238 n. 2
hypoth. or. XIII . . . 192 n. 1

Iulius Victor, Halm p. 373, 2 162

Iuvenalis
sat. III 74 . . . . . 241 n. 1
sat. VII 167 sq. 246

Longinus
Sp. I 305, 16 (W. IX 559). 327, 23 . . . . . 253 sq.
Sp. I 323, 29 195

Lucianus
de conscr. hist. c. 43 . . 175 sq.
rhet. pr. 1, Lexiph. 23, pseudol. 6 247

Maximus Planudes
W. V 213, 22 164
W. V 214, 1 200
W. V 225, 25 . 207 n. 2. 224 n. 1
W. V 252, 11 . . . . 213 n. 1

Menander περὶ ἐπιδεικτικῶν
Sp. III 331, 16 (W. IX 128) 198. 254
Sp. III 332, 27. 364, 16 (W. IX 131. 206) 254
Sp. III 336, 29. 339, 21. 343, 11 (W. IX 141. 147. 155) . 198
Ps. Men. Sp. III 399, 16 (W. IX 264) 198
ibid. Sp. III 411, 29 (W. IX 279) 255

pagina

Metrodorus
laudatus a Philodemo . 154. 226
de titulo librorum πρὸς τοὺς σοφιστάς . . . . . 214 n. 1

Minucianus
apud Sopatrum W. V 9, 15 192 n. 1.

Nicolaus sophista
Sp. III 450, 2 ∾ 10 et similia 196 sq.
Sp. III 468, 25 197
Sp. III 454, 17. 455, 30. 497, 6 sqq. . . . . 199 sq.

περὶ ὕψους
c. 3, 2 (de aetate libelli) 250 n. 1
c. 4, 2. 23, 4 236
c. 1, 2. 9, 13. 34, 2. 44, 1 . 172 sq.

Philodemi vol. rhet. ed. Sudhaus
p. 9, 26 sqq. 217
p. 28, 2 sqq. . . . . 226 n. 1
p. 32, 16 sqq. 217. 219 n. 1. 222 sq.
p. 48, 26 sqq. 216. 227
p. 56 sq. . . . . 218 n. 2
p. 90, 33 225
p. 92, 18 (93, 23. 98, 19) . . 158
p. 94, 10. 100, 16. 130, 6. 88, 5 226 n. 1
p. 132, 31 sqq. 223
p. 134, 2 . . . . . 221 c. n. 1
p. 137, 34. 149, 5 . . . 226 n. 1
p. 162, 9 223
p. 180, 17 . . . . . 224. 235
p. 188, 21 224
p. 206 222
p. 208, 25 . . . . . 219. 222
p. 208, 14. 209, 10 sqq. . . 156 sq.
p. 210, 5 225
p. 212, 21 sqq. . 154 sq. 220 c. n. 3
p. 222, 7. 20 . 153 c. n. 3. 225
p. 320, 13 226
p. 332, 10 155
p. 361, 5 226

pagina

Philostrati vitae soph.
praef. in fine 241
I 7, 1. 2; 9, 1 . . . . . 242 sq.
I 18, 3 251
I 19, 1 194
II 10, 4 244
II 20, 1 195

Photius cod. 74 176

Phrynichus *σοφιστικὴ παρασκευή* . . . . . 252 sq.
Lob. p. 63. Bekk. an. I 15, 9 193 sq.
Bekk. an. I 8, 26 176

Plato
Cratylus p. 398 D. 403 E . . 210
Gorg. p. 448 D. 520 A . . 209 sq.
p. 452 E 141
Menex. p. 249 E 142
Phaedr. p. 257 D . . . 210. 212
p. 258 D . . . . 140 sq.
p. 261 A 139
p. 277 D. 278 C . 141 sq.
schol. p. 258 C . . . . 239 n.
Protag. p. 312 D 209
Sophista p. 222 CD 139

Plutarchus
mor. p. 123 B. 133 E . . . 246
p. 408 C 245
p. 802 E sqq. (*πολ. παραγγ.* c. 6—8) . . . 174
vita Luculli c. 7, Nic. c. 1 245 sq.

Ps. Plut. Xorat. p. 1023, 29 Dueb. 174

Pollux IV 16. 17 . . . 192 n. 1

Polybius V 33, 5 Schw. . . 159

Priscianus
Halm p. 552, 15 . . . 189 n. 2
p. 559, 16 . . . 182 n. 1

Quintilianus
inst. II 15, 20 sqq. . 160—163. 165
III 4, 9. 10 . . 140 149 sq.
III 4, 12 sq. . . . 213 n. 1
III 7, 1 143

pagina

rhet. ad Alexandrum
Sp. I 174, 12 (epist.) 151
Sp. I 174, 15—21 (c. 1) . 146—151
Sp. I 225—228 (c. 35) . 147—150
Sp. I 238, 10 sq. (c. 37) . . . 151

rhet. ad Herennium
I 2, 2 . . . . 162 c. n. 2. 163
I 2, 2. II 1, 1. III 1, 1. 6, 9 . 231

Rufus
Sp. I 463, 13. 15 (W. III 448) 185 n. 7. 197

Sextus emp. adv. math.
II 18. III 4 253

Sopater
W. IV 63 . . . . . 231 n. 1
W. V 17, 17 164
W. V 17, 4. VII 34, 6 . . . 200

Strabo IV p. 181. XIII p. 614. 625 233

Suetonius
de gr. IX p. 107, 5 R . 244 n. 1
ibid. X p. 108, 24 R 176

Suidas
s. v. *Αἰσχίνης* . . . . 251 n. 1
s. v. *Διονύσιος Ἀλεξανδρεύς* . 233
s. v. *Θεόδωρος Γαδαρεύς* . . 233
s. v. *Σεβηριανός* 137
s. v. *σοφιστής* . . 228. 245 n. 1

Synesius
Dio p. 35 P . . . . . 241 n. 2
p. 36. 37 P 257
p. 39 P . 199. 241 n. 2. 257

Themistius
or. XXIII p. 350, 22 sqq. D. 208 n. 1
or. XXVIII p. 412 D. . . . 256

Theonis progymnasmata
Sp. II 69, 5 (W. I 165 sq.) 222 n. 1
Sp. II 91, 12. 92, 6 (W. I 199 sq.) 172
Sp. II 97, 18 (W. I 203) . . 236
Sp. II 121, 6 (W. I 244) . . 171

Thomas magister
p. 342 R s. v. *σοφίζομαι* 241 n. 2

pagina
Troilus
W. VI 52, 26. 53, 5 . . . 200 sq.
Victorinus Halm p. 156,21 247 n. 2
Xenophon 211
mem. I 2, 31 . . . . 209 n. 3

II. Loci scriptorum emendati.

pagina
Aristides τεχν. ῥητ.
Sp. II 500,24 (W. IX 394,9) 181 n. 1
Sp. II 512,21 (W. IX 410,15) 181 n. 1
Sp. II 520,5 (W. IX 421,18) 181 n. 1
Sp. II 521,4 (W. IX 422,20) 181 n. 1
Sp. II 536,3 (W. IX 441,3) . . 178
Aristoteles rhet. p. 1358a 36 . 264
Clemens Alex. str. I 3, 22 253 n. 2
Diog. Laert. III 87 . . 142 n. 1
Dionysius Halicarnassensis
p. 468, 11 R. 168
p. 486, 2 R . . . . . 157 n. 1
p. 591, 14 R . . . . 174 n. 1
p. 853, 7 R . . . . . 174 n. 1
p. 941, 8 R . . . . . 174 n. 1
p. 1027, 2 R . . . . 170 n. 2
p. 1050, 8 R . 169 n. 1. 194 n. 1
p. 1117, 2 R . . . . 174 n. 1
p. 1125, 11 R . . . 166 c. n. 1
de comp. verb. p. 60, 1 Sch. 174 n. 1
ibid. p. 404, 11 Sch. 234 c. n. 2
ibid. p. 420, 10 Sch. . . 168 n. 1
Ps. Dion. art. rhet. p. 410, 15 R 267
etymol. magn. s. v. θυσία 194 n. 1
Eunapius v. soph.
p. 494, 42. 496, 45 Boiss. 174 n. 1
Hermogenes τεχν. ῥητ.
Sp. II 228, 22 (W. III 137, 1) . 189
Sp. II 352, 27 (W. III 307, 2) 190 n. 5
Sp. II 437, 19 (W. III 417, 21) . 251
Sp. II 437, 23 (W. III 418, 2) . 251
Isocrates or. IV 11 . . 137 n. 1
or. XIII 12 . 138 n. 1. 194 n. 1
Nicolaus soph. Sp. III 468, 21 197
περὶ ὕψους
c. 2, 2 et c. 7, 1 . . . 252 n. 1
c. 43, 1 . . . . . 175 n. 1
Philodemus vol. rhet. ed. Sudhaus
p. 41, 13 sqq. . . . . 157 n. 3
p. 53, 26 . . . . . 153 c. n. 2
p. 56 sq. . . . . 218 n. 2
p. 79, 24 . . . . . 220 n. 4
p. 102, 20 sqq. . . . . 229 n. 1
p. 106, 40 . . . . . 229 n. 1
p. 120, 12 sq. . . . 153 c. n. 1
p. 132, 31 . . . . . 223 n. 1
p. 180, 19 . . . . . 224 n. 3
p. 183, 23 . . . . . 223 n. 2
p. 200, 7 156
p. 272, 4 . . . . . 153 n. 3
p. 362, 12 . . . . . 226 n. 1
V. H1 IV c. 4 (Us. Ep. p. 113, 14) 223
Philostratus v. soph. I 6 . 241
Plato Phaedr. p. 277 D . . 141 sq.
schol. Phaedr. p. 261 B 141 n. 1
rhetores Graeci ed. Walz
W. IV 78, 16 . . . . 183 n. 2
W. V 533, 27 sqq. . . 185 n. 1
W. VII 33, 28 (in Gorgiae definitione rhetoricae) . 141 n. 1
W. VII 34, 7 200
Sopater W. V 17, 11—15 200 n. 2
Sophocles: schol. Philoct. 1113 194 n. 1
Synesius, Dio p. 35 P . 241 n. 2
ibid. p. 36 P 257
Themistius
or. XXIII p. 357, 3 D . 174 n. 1
Theonis progymn.
Sp. II 121, 7. 8 (W. I 244, 1. 3) 171

III. Termini rhetorici passim tractati.

ἀγοραῖος 175 n. 1
ἀγών 167. 177 n. 1. 196 n. 1. — ἀγωνίζεσθαι 266. — ἀγωνιστής 137 n. 1. — ἀγωνιστικός 145. 177. 179. 189 n. 2. 190. 213 n. 1
ἀκροᾶσθαι et sim. 240 n. 1
ἀφελής 177—180. 181 n. 2. 188. 190 n. 3
γένος (ἰδέα, εἶδος, μέρος) 263 sq. — generum rhet. ordo 191 n. 2
γραφικός 145. 179. 213 n. 1. 216 n. 1.
διοικεῖσθαι et sim. 266
δύναμις 157 sq.
ἐγκωμιαστικός 230 n. 231 n. 1. 254 n. 1. 264. cf. 148 sqq.
εἶδος 263 sq.
ἔμπρακτος 154 sq. 157. πρακτικός 226 n. 1
ἐναγώνιος 167. 169. 173. 189 n. 1
(τὰ) ἐνόντα 156. 157 c. n. 1
Epicureorum term. scholast. 219 n. 1
ἐπιδεικνύναι 137 n. 1. 213. n. 1. — ἐπιδεικτικός 137 n. 1. 145—150. 170. 191 n. 2. 202. 213 n. 1. 229 n. 1. 254 n. 1. 264. — ἐπίδειξις 137 n. 1. 229 n. 1. 254 n. 1
θέσις 160 c. n. 2. 171 sq. 182. 183 n. 2. — τὰ θετικά 221 sq.
ἰδέα 263 sq. 266
ἰδιωτικός 175 n. 1. 179. 180 n. 2
ἱστορικὸν γένος 168 c. n. 3. 185 n. 7
κατασκευή 265 sq.
κεφάλαιον 264 sq.
μεταχείρισις et sim. 268
πανηγυρικός 185 c. n. 1 et 7. 188 sq. 202. 213 n. 1. 229 n. 1. 231 n. 1. 264
πρᾶγμα et ἦθος disiuncta 266
ῥήτωρ 238 n. 2. 247 c. n. 2. — ῥητορικός 145. 183 n. 2. 192. 196. 257
συγγραφικός 178 sq. 192. 255
στοιχεῖον 266
σύντονος 178 n. 2
τέχνη 152. 157
ὑπεξαίρεσις 196 n. 1. 218 n. 1

Druck von J. B. Hirschfeld in Leipzig.